

ARISTOTELES

NIKOMACHOSHOZ CZÍMZETT

ETHIKÁJA.

FORDÍTOTTA

HABERERN JONATHAN,

A BERLINI NYELVBUVÁR TÁRS. RENDES, A M. TUD. AKAD. LEV., AZ ÁG. HITV.
EV. EGYETEMES EGYHÁZ TANÜGYI- ÉS TANÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁGÁNAK TAGJA ;
A M. KIR. PESTI EGYETEMNÉL A GÖRÖG BÖLCSÉSZET M. TANÁRA.

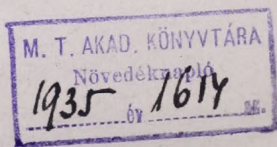
BUDAPEST.

EGGENBERGER-FÉLE AKAD. KÖNYVKERESKEDEÉS.

(HOFFMANN ÉS MOLNÁR.)

1873.

251058

Pest, 1873. nyomtatott az »Áthenaeum« nyomdájában.

ELŐSZÓ.

Tanításaim ismételten és újra vezettek Aristoteles műveinek forgatva forgatására; régen szilárdult meg bennem a gondolat, hogy a nagy buvárt a magyar művelt családok barátjává tegyem, s ez a gondolat nem engedett pihenést lelkemnek. Gondtelt nehéz években dolgoztam az Ethikán, és azon mű, mely akkor támaszom és örömöm volt, a m. t. Akademia részvétéből most napvilágot lát, s nagyobb körben is segélyezheti az ethikus tartalom kivívását. Megczáfolhatatlan igazság az, hogy az ethikus tartalom, az ideális törekvés nyerte vívmányok, teszik a nemzet valódi kincsét s biztosítják történelmi állását, a jelen és az utókor tiszteletét. — Tanúskodjanak mellettem mások; — ez a támadókat illeti.

Jól mondja Lazarus, hogy mióta Sokrates a delphosi jósdá feliratát életének vezérévé tette, az önmegismerés a gondolkodó szellemekre nézve nem csak gyakorlati érdeket, hanem theoritikus feladatot is képez, mely az összes tudományra folyvást lendítőleg és elevenítőleg hatott.

Mióta azonban a nemzeti tudat megerősödött és

élesült, nem csak az egyesek önmegismerése, hanem az összeségé is tudományos feladattá vált, melynek megoldása még nehezebb mint az előbbi. Mert a fogalmak itt nem egyszerűek és határozottak, nem tesznek logikai szilárd pontokat, hanem psychologice folyó vonalakat, melyek mint a sétáló inga csak véges végökön vannak megkötve, belsejükben pedig szabadon mozognak. És mégis szükségesek és teljes érvénynyel bírók ezen fogalmak, mint a melyeknek valódi tények *felelnek* meg.

Példát szolgáltat erre a negyvennyolczadiki és hatvanhetedik évi. Milyen átalakulás történt, hány eszmény és régi cél valósult. — A nép életének psychologikus magyarázata nehéz feladat.

Vegyük figyelembe csak azt, hogy egyetlen egy év kezdetétől annak leáldozásáig mennyi szellemi mozgalom, kedélyindítás, akaratmegfeszítés vonúl keresztül az összeségen; hány gondolat, elhatározás, érzelem, vágy, törődés, fontolgatás, gondoskodás, hányféle ügyekezeti és törekvés foglalkoztatja az embereket úgy a hivatás teljesítésében, mint a szünetelés kitöltésében.

Mindez az első pillantásra áthatatlan chaos, hullámozás, pezsgés; de mind ez az eszmék rendező vezetése alatt kosmossá válik, s a nemzet közszellemének élete rendezetten fonódik le, rendezetten a különféle események daczára, melyek körében működnek.

S a tartalom és rend határozottsága oly jellemző, hogy általa századot századtól, sőt sokszor évtizedet évtizedtől lehet megkülönböztetni.

Ez főleg akkor esik meg, midőn bizonyos ural-

kodó eszmék, egyes gondolatok, szélesre terjedő szervezetekben a népeleten keresztül vonódnak. Ilyesnemű a politikai alakulás; a jogviszony mint intézményekben és törvényhozásban kifejeződik; ilyen az általános vérendszert keresztülvitele.

Ilyen természetű az, ha bölcsész szellem elveket állít, melyek a nemzet életét bensejében alakítják s buzdítva emelik. Ily érvényességre emelkedett Kant kategorikus imperativusa; ez határozza jelenleg az erkölcsi életet s nálunk is az utolsó tizedekben nem azt kérdezték, micsoda kielégítést fog nekem vagy másoknak valamely cselekvény hozni, vagy micsoda czélt fogok számomra vagy mások számára cselekvésem által elérni, hanem minden osztályon keresztül hangzott a szó: a kötelesség parancsolja, s a kötelességet teljesíteni kell.

Csudálatos dolog, hogy egy egyes gondolkodónak gondolatja kiinduló pontjává s erőforrásává válhatik egész nemzet, sőt az összes emberiség tettképességére nézve. De még csudálatosabb volna annak ellenkezője.

A bölcsész magános elmélkedésében és nyomozásában nem gondol mást mint azt, mit a nép legalsóbb embere, ha t. i. ezen néplélek igaz képviselője, kedélyében forgat, érez, gondol, tetteiben valósít, és csak azt foglalhatja rendezett, világló fogalmakba.

És ez talán a nagy bölcsésznek legigazibb ismerve, hogy csak azt gondolja, a mit ő a néplélekkel egyességben gondolhat, hogy a közszellem igaz képviselőjévé válik, melynek kimívelésére lelkének éle világozása és tisztasága által hivatva van.

Mi már ezen összes *tartalom*, mely az egész összeségnek szellemét mozgatja? Ezt talán úgy nyerjük, ha *eszményt* állítunk fel. De itt csak hamar azt látjuk, hogy más a homerikus kor eszménye, más az athenei polgár eszménye, a stoikusé, a római polgáré, a középkor jámbor és szilárd lovagé, a tisztos, óvatos, rendtartó polgáré.

Az egyik kor oda engedi magát az érzelmekek életének s nem juttat becset annak, mi kedélyére nem hat; más megint a phantasia tapogatódzásainak hódol, rohamnak és sürgésnek; más az akaratot míveli s a tett erejét, más a hideg elmélkedést és szemlélődést; más foglalkozik az utolsó dolgok titkaival sat.

A psychikus művelet mint olyan, azon mód és alak, mely szerint az egyes kedélyélet egyes tette véghez megyen, különböző időben különbözőleg fog jelentkezni.

A gondolkodás tempója, a belélet tempója, különböző népeknél, sőt ugyanazon nemzetnél megváltozott. Előbb lassú volt, most sebesebb lett. Mutatja azt a nyelvek hangképzése, mutatja az írmodor; Boccaciot ma már alig lehet még olvasni.

S ez nem feltűnő! Mert a mozgatott élet most jobban rohanja meg az embert mint valaha; minden ember a hirlapok útján egy nap vesz annyi politikus közlést a culturalis életről, az egész földnépeinek mozgásairól, mint régenten talán egész esztendőn által sem.

Különösen egygyel találkozunk, t. i. azon ügyezettel, mely a mechanikus világnézetet akarja meg-alapítani, — oly világnézetet, melyben főleg arról van szó, hogy az okság viszonya az ok és hatás ha-

tározta meg, s állíttassanak össze azon törvények, melyek az események felett uralkodnak. Azért is minden szellemi törekvés előterében áll a *természettudomány*. És ez oly nagy hatalommal bír, hogy mind, a mi akármely körben igaz megismerésre akar jutni, a természettudomány utjaira ereszkedik.

Benne az igéző a megnyerő, a befolyásos a többi irányokat visszaszorító, vagy legalább megszorító főleg abban rejlik, hogy napról-napra folyvást növekszik és gyarapodik.

De oka az is, hogy minden egyesnek tudása, mely szereztetik, a tapasztalás értelményében exact, határozott; mihelyt több buvár bebizonyította, minden kétely felett álló. — Ezen előny azonban ezt a hiányt is hozza magával, hogy most az exact tudásnak túlbecsülésére jutottunk, hogy az emberi szellem azon vágyát, melynél fogva azt is kívánja megismerni, mi az exact buvárlat útján el nem érhető, visszaszorította. Az eszményi érdekek és az eszményi tudás országa szenved alatta, ha erőszakosan oly signaturát akarnak rája nyomni, melynek természeténél fogva nem képes megfelelni.

A természettudományok ez által is kitüntetik magokat, hogy egyenlő, már két századon keresztül haladó megszilárdított és kiképzett methodot követnek. Innen van az, hogy még a legkisebb szellemeknél is, kik a természettudományok körében dolgoznak, ezt a — hogy is nevezzük — ezt a naiv büszkeséget találjuk működésök eredménye felett.

A method *biztosságán* kívül, jellemzi ezen tudományokat még az, hogy *praktikus* tudományok. Csak

nem minden vonás, minden fölfedezés hat közvetlenül az életre s kieszközli annak átalakulását. De ezen vonáshoz is hiány van csatolva, követelik t. i, hogy a tudomány mindenütt és minden részeiben ugyan azon módon praktikus legyen, még a költő teremtményei és a bölcseész gondolatjai is. Az azonban, a mit a költő teremt és a bölcseész gondol, nem válik nem fog válni praktikussá úgy, hogy rögtön és közvetlenül valósulását és alkalmazását találná. Az emberek pedig olyanok, hogy egy körnek ingerét és becsét minden más kör mértékévé teszik, hamis becslésre vitetnek, s az eszményi tudományokat csaknem megvetik, tőlök elérhetetlent követelvén.

A természettudomány nagy sikerét köszöni a *munkaosztásnak*! De ezen osztást, minden művészi kizárja, minden mechanismus követeli.

Munkaosztás! Igaz, hogy mind azon teremtményekben, melyeket az emberek előállítottak, minden tökéletességnek anyja; de benne egyszersmid a legnagyobb veszély rejlik, ha arról van a szó, hogy általa a személyiség tönkre ne tétessék. A munkaosztás által győz a dolog, vesz az ember, diadalmoskodik a tárgy, sínlik a személyiség, ha nem sikerül ellenében ellentétet és segítyt találni.

Hol van a segíty, melyet a munkaosztás elve ellen keresni és találni kell?

Az élet minden területén: az osztás mellett ismét a magába térés, a maga és a sok egyesnek *összeszedése*.

Találkozzanak megint férfiak, kik a részletes kutatásokból, a tények széthasítottságából megint összetes nézetet tudnak nyerni; találkozzanak férfiak,

kik az emberlét egészét és egyuttal a tudomány egészét is képesek magokban felépíteni: ez a szükség, ez a remény! Magában a természettudományok körében az *összeszedés* szelleme képes volna az embert épségben megtartani, s azon megismerés által emelni, melyet napfényre hoznak. Ez által a természetnézés nem csak határozottabb, hanem magasztosabb is lenne, mint valaha volt.

Összeszedésre és kiegészítésre szorúlunk; kiegészítésre azon egy által, hogy ezentúl ne csak az anyaginak és testinek, hanem a szelleminek természetéről is szó legyen. Ha majdan a két kör megint egymásmellett áll, ha a figyelem arra is fordíttatik, hogy a szellemi élet tényeit ugyanazon biztossággal fogja fel, mint a kültermészet tényeit, akkor nem kell semmi tudományos munkálattól kárt várni, bár milyen is legyen az. Mert egy lesz okvetetlenül a siker, az eredmény, t. i. az, hogy az eszményi és annak alakulása az életben, hogy az eszményinek minden életvonása *ténynek*, még pedig egyenjogú sajátyszerű ténynek elfog ismertetni. Mihelyt az eszményi élet tényei mint ilyenek meg lesznek találva, biztosítva és elismerve akkor nem kell tartani attól, hogy az eszményi hajtórőnek a nép életében hiánya leend.

Meg kell tanulnunk azt, hogy megint magunkba tudjunk mélyedni, a szellemi életet is kikutatni, alkotásainak forrásait felfedezni; s ha a források meg lesznek találva, újra meríteni is fogunk belőlök.

Bach zenészeti művei megrázkodtató benyomást tesznek a hallgatóra. — De világos, hogy a testek legtökéletesebb analyse, a physiologiai műveletek

legbiztosabb ismerete, a botanikus és zoologikus tudományok leggazdagabb tára nemk épes oly szellemi talajt készíteni, hogy oly mesterművet teremtsen. Ez más forrásokból fakad s kerül ki, ez más erőkből származik, t. i. azon eszményi erőből, mely a vallás neve alatt összefoglaltatik.

Vallás! nem az élő betű, hanem az elevenítő szellem érteményében; mert valójában a Materialismus dogmája és a dogma materialismusa ugyanazon egy fán terem; de a fa melyen terem, nem az élet fája, és nem a megismerés fája.

A munkaosztás elvének túlhajtása itt is nagy hiányokat okozott. Mert a ki a Botnika és Mineralogia történetét nézi, azt fogja találni, hogy ezen tudományok fejlesztői közt sok lelkész neve is találkozik, s ki a vallás keletkezése és fejlődése történelmét is ismeri, az tudja, hogy Jób könyvében a legnehezebb, legmélyebb erkölcsi fejtvények tárgyaltnak, s hogy ezek a könyv vége felé nagyszerű természettünemények behozatala által oldást nyernek.

Ha a természettudományok egészsze összeszedése azon magasabb pontra emeltetnék, melyen a természet magasabb nézlése nyújtatik, hol belátás nyittatik a minden felett uralkodó törvények harmoniájába, az erők fenntartó változásába és cseréjébe, bizony magasabb nézlelést adna arról, a mi a természet felett áll, magasabb nézlelést minden utolsó dolgokról.

A szív furcsa egy izom; a test többi szerveitől különböztvén, melyeknek működése és pihenése váltakozik, a szív kénytelen mindig munkálkodni. Neki az élet első percétől a végsőig dobogni kell; ha do-

bogása megszűnik, megszűnt az élet is. A vallás a népszellem szervezetében a szív. Ha ezen szív dobogása megszűnik, itt is rothadás, romlás, elkorhadás áll be.

A feladat itt is az, hitmélységet és hitszabadságot teremteni, megszerezni a lángot, melyben világosság és melegség egyenlő erővel játszadozik; megszerezni az eszményi élet lángját, és elevenen megtartani azt.

Az emberi eszmék sajátossága az, hogy mindegyik csak közösségben a többiekkel nyer erőt és életet. Ha az eszmékben mindenütt csak munkaosztás szülemlik és seholsem eszközöltetik azoknak összeszedése, akkor a népszellem nagyon könnyen megmerevül. Azért is oda kell törekednünk, hogy a különböző eszmék közösen, egymást kölcsönösen támogatva, nyerjenek életet. Ahoz mindenelőtt az kívántatik, hogy a szellem önmegismerése és a népszellem ismerete jobban végrehajtassék, hogy mélyebbre hasson, hogy ne csak a tudományban és azon körökben találkozzék, hol az élet alakulását rendezik, hanem hogy az élet eszményei és céljai, s azoknak ereje tágasabb vagyis inkább minden régióban felismertessék, hogy mindenki gazdaggá és éretté váljék az öntudatban s az összeség tudatában, s így képesíttessék hozzájárulni a közélet eszményi alakulásához.

Jellemző a mi korunkra nézve a tudomány azon ága, mely a népelet megismerésén dolgozik és szintén a tudás gyakorlati biztos részére irányul: a statisztika, a nemzeti ökonomia. Határozott számokkal kifejezett tényekben szól a közéletéről; sokat igen

sokat várhatunk ezen tudományok további kiépítésétől.

De itt is összeszedés és kiegészítés szükségeltetik; kiegészítés arra nézve, hogy a szellemi erők, az erkölcsi hatalmak szint oly módon hozassanak megismerésre.

A két tudomány nyomozásában megkülönbözteti az ember élettartamában a productiv kort a nem productiv kortól. Mondja, hogy az ember 13 vagy 14-ik évétől az 55 vagy 60-dik évéig productiv; mert akkor dologra képes. Gyermekkorában és vénségében az ember csak consumtiv lénynek állíttatik fel.

Ez a szemlélet becses ugyan, de hiányos, mert csak anyagi lénynek tekinti az embert; ha a psychikus, az erkölcsi erőt is számbavenné, azt találná, hogy a különbség nem olyas, minőnek hirdették.

Vegyük a gyermeket, a csecsemőt az anyja melében; ez a nemzetgazdász szemeiben csak consummens, — mint fogyasztó él az anyja erejéből, s többet költ talán mint az képes pótolni; fogyaszt, s gazdaszatilag nem tesz semmit. De erkölcsi tekintetben milyen hatalmasan productiv erő! A csecsemő szemeit nyitja, s mosolyogva pillant édes anyjára, s az értéknek mily édessége, a kielégítés mily tisztasága és magasztossága tölti el az anyai keblet!

S még akkor is, ha a gyermek netalán három négy éves korában meghal! — Az anya heteken, tán hónapokon keresztül töltött gondtelt napokat, álmatlan éjszakákat beteg gyermekének ágya mellett, — nagy gazdaszati veszteség! Veszteség! igaz! — de azt, hogy az anya erkölcsi mélységben mennyire

gyarapodott, mennyi erkölcsi erőt nyert, midőn először ily megrázkódtató módon az élet csalogató játékából kiemeltetvén, a végeesség kapujához állittatott, — azt a statisztikus nem számítja. — Még a halálból is élet keletkezik az erkölcsi erőkre nézve. — A mint a Tragika minden művészetek közt a legmagasztosabb, úgy a fájdalom is az egyesek és az összeség életében a szellemi elméljedésnek teremője, eszközlője.

És a vénkor? Eltekintve attól, hogy mennyit képes még megtenni a vénség, csak azt nézzük, hogy mily különbséget tesz a család erkölcsi állapotára nézve, valjon él-e még annak körében a nagyatyja vagy nagyanya, sőt különbséget egész községre és városra.

Valójában, ha a gondviselés valamely nép javát akarja, akkor jó és nagy embereit számos évekre juttatja; ők a népek áldásai, nem csak az által, mit vénségökben még jót és nagyot tesznek, hanem az által is, mit az ifjúságtól kapnak. Kapnak pedig, mi-ben az egykorúak, együttesen törekvők, ritkán részesíttetnek: irígység nélküli odaengedést, hálás kegyeletet.

A kegyelet érzete pedig erkölcsi erő, mely sok gazdaszáti érték felett áll.

Korunk feladata a szellemi erőket s ezzel a szellemi örömet és a kielégítést mindinkább terjeszteni; az embert képessé tenni arra, hogy valódi üdvét és igaz erejét keresse, hogy elméje ne csak arra szorítkozzék, mennyire emeltetik és mennyire nem, — létezésének anyagi oldala, hanem hogy *belsőleg* azon

pontra segíttessék fel, s azon vonalra emeltessék, hogy személyes tettének saját szabadságából az élet legteljesebb kielégítését merítse. Mert azt soha, de soha sem engedhetjük meg, hogy amaz anyagi föltételek egyedül tehessék az ember szerencsáját vagy éppen boldogságát; folyton-folyvást kell szóval és tettel bizonyítanunk, hogy a szelleminek emelése, hogy a kedélyélet egyedül nyújthatja az igaz kielégítést, s ez távolról sem függ annyira az anyagi lét javításától, mint általában hajlók azt ma elfogadni.

A sokkal magasabb, mit embernek adhatunk, nem az, hogy jogokat magáét a jogért adjunk neki, hanem hogy őt azon méltóságra emeljük, melynél fogva új kötelességeket vállalhasson. Csak új kötelességek teljesítéséből fakad az ember számára új erő és új kielégítés.

És ezt a czélt el fogjuk érni, ha közöttünk újra feléled az eszményiség tisztelete, ha ember találkozik, ki magába térve, az egész emberiség összeszedését magában létesíteni igyekszik, ki távol a pusztá osztás és részismeretekre való széthasogatótástól, elméjét arra fordítja, hogy a természet életének képét nyerje, nem csak egyes jelenségekben, hanem az összes törvényszerűségből, mely a természetén átvonul; ember, ki szemeit irányozza az emberi cultura összes fejlődésére, s nem csak az egyesnél akad fenn, ki elméjét nyitja az összes egész emberire, ki az emberiség történelmének szívdobogását érzi. — Sokszor de főleg az utolsó tizedekben láthattuk mi is, mily más-ként viselheti magát az ember komoly időben, — mint közönségesen lefolydogáló napjaiban, tehát ak-

kor, mikor történelemcsinálásról, a nemzet fennállásáról van szó.

Minden nemzet csak úgy fog az egész emberiségre hathatni, ha benne az egész emberiség eszményei életet nyernek.

A nagy épülethez, mely nálunk is készülóban van, a jelen munkában magunk részéről egy kis porszemet akartunk szolgáltatni.

B. Pest, jul. 17-kén 1873.

BEVEZETÉS.

A költészetben, képző művészetben és építészetben a görögök teremtményei örökké valók; de a bölcsészetben is a gondolatok, midőn elszáradtak és vénültek, a görögökkel közösségbe hozatva ismét felfrissülnek és megifjúlnek. Mert a görög idő ránk nézve nem ősz régiség, hanem szellemünk ifjúsága. Trendelenburg kisebb művei. II. k. 258.

I.

Tény az, hogy Aristoteles műveinek tanulmányozása a jelenkorban új feléledését ünnepli. — Ezen tüneményről Eucken baseli székfoglaló beszédében, melyben okait röviden és szabatosan elősorolja, következőleg nyilatkozik:

Míg a múlt században a nagy Stagirita csak egyes iratai birtak befolyással, s maga Kant a hajdani mester tanának nevezetes pontjaiban sem ment félreértésektől: a mi századunk első tizedei óta az érdeklődés annak összes világnézete iránt újra fölébredett, s azóta annyira fokozódott, hogy Aristoteles studiuma a bölcsészti mozgalmak előterébe lépett. Sok nevezetes, a legeltérőbb irányhoz és iskolához tartozó férfiut, a régi gondolkodó nem csak magához vonzott, hanem tartósan le is kötött. Sőt miután az önálló speculativ működés merev és ellentétes rendsze-

rekre széthasadt, és a culturalis népek mind inkább el- és eltérő utakra széthuzódtak, az aristotelikus bölcseészet oly mezőt nyitott, melyen minden irány és minden nemzet búvárlói együttes, szépen gyümölcsöző működésre egyesülhettek. S így az aristotelikus tanulmányozás felvirágzása a mai bölcseészet fő jellemvonása.

Feltűnőnek tetszhetik, hogy oly időben, mely a haladást a maga zászlójára irta, épen a bölcseészet az, mely pillanatát oly távol multa visszafordítja Bizonyos az, hogy nem akarjuk a középkori scholasticismus álláspontját elfoglalni, melyen a tanoda emberei azt hitték, hogy Aristotelesben a tudomány teljes és tökéletes igazságát megtalálták, és azon föl- és fölmerülő véleményt sem osztjuk, hogy a bölcseészet, — kétségbe esvén feladatának sikeres továbbvitele és végleges megoldása felett, jövője feláldozásával arra szorítkozik, hogy annak multját kiderítse. Mi visz tehát annyi szép erőt Aristoteleshez?

Századunk általános iránya, a multat tudományosan átbuvarolni, s ezen irány a bölcseészetben is érvényre emelkedett. De a ki a mi tudományunk fejlődését összefüggésében akarja megismerni, mindennütt és mindenben Aristotelesre utaltatik. Ki be nem hatolt ő belé, az sem az őt előző, sem a rá következő gondolkodókat nem fogja érteni, mert ő a bölcseészet történelmében sajátos helyzetet foglal el. Elve t. i. az levén, hogy önnön búvárlata előtt azt vizsgálja, mit mások már is tettek, a maga irataiban a Sokrates előtti bölcseészet hű *kutforrását* hagyta hátra. Elénk

állítja a szellemi élet gazdag tartalmát, mely a régibb görög bölcsészetben kifejezést nyert.

Mindazt, mit előttünk feltár, saját világnézetére tudja felhasználni, egyetlen egy nevezetesebb eredményt sem hagy saját kutatására nézve felhasználatlanúl. Sa midőn az előtte nyert vívmányokat magába fölveszi, nem szorítkozik csupán a bölcsészek körére, hanem figyelmét az összes történelmi tapasztalásra fordítja; vizsgálja az államok különféle intézményeit és törvényeit, fejlődésök nyomán; ügyel a költők mondataira, híres emberek nyilatkozataira és tetteire; meglesi a népet mindennapi életében, szokásaiban, erkölceiben, s mindazt, mit becsesel birónak vél, — az összes görögélet tartalmát — felhasználja a világ azon nagy képére, melyet számunkra ecsetel. A bő anyag, melyet hoz, történelmi jelentőséget nyer az *alak* által, melyben azt hozza; ő az első, ki a bölcsészetet és a vele összefüggő disciplinákat tudományosan és módszeresen előadta. S ezáltal az is, mit másoktól fölvesz, más idomot és egyetemes érvényt nyer.

Hasonlít nyugodt férfiúhoz, ki az élet küzdelmei közt az ifjuság eszményeit magának megmentette, s ki aztán óvatosan ugyan, de buzgón oda törekszik, hogy ezeket a valódi világba beképezze. A cél lényegesen az marad, de az út, melyen azt mostanság el akarjuk érni, más lett. Aristoteles bölcsészetében háttérbe lép a *személyiség*, a dolog egyszerű mesterkéletlen tárgyalása ellenben az előtérbe. A bölcsészi kérdések ezen tárgyilagos fejtegetése mellett elvész ugyan a platonikus művészi előadás ingere, de élessége és vi-

lágossága nyerve nyer; mert nem teszi a phantasia képét, a tudományilag szabatos kifejezés helyére, s nem károsítja meg a gondolat tisztaságát.

Először is az egyes disciplinákat, — anyaguk alapján — egymás ellenében elhatárolja, s ezen anyag sajátyszerűségének megfelelő alakban fejtegeti, az egyes részeket jól átgondolt rendbe fűzi, a mellékletest eltávolítja, a dologhoz tartozót teljesen közli, s kimerítőleg előadja.

Bölcsészünk sajátása éppen az, hogy semmihez sem fog a nélkül, hogy azt minden irányban következetesen keresztül ne vinné, s minden területen nem csak anyagbőséget nyújtana, hanem határozott szempontok alatt el is ne rendelné. S ezen nagyszerűen alakító és szervező erő, a mint egyfelől a különféle körökön belől az egyes dolgokat, tudományos disciplinának szilárd épületévé egybefűzi, úgy másfelől az egyes tudományokat is egy nagy rendszerbe köti össze, melyben minden összefügg, s minden egyes a neki megfelelő helyet nyeri. Bölcsészete zavartalan képben a mindenséget — az universumot — tiszta világosságával és mélységével tükrözi vissza.

Midőn tehát Aristoteles az egyes tudományok alapján először is a bölcsészeti rendszert építette, s valamennyijöket egységes szellemével megint áthattotta, mindnyájokra nyomta szellemének bélyegét, s a mostani bölcsészeti terminologia lényeges alkatrészei, s a legfontosabb egyetemileg tudományos kifejezések rá vezethetők vissza; de ezeket csak úgy érthetjük teljesen, ha összes világnézetébe tudunk behatolni.

Mindez magyarázza bölcsészünk megmérhetetlen történelmi jelentőségét s befolyását minden későbbi századra. Igaz, hogy Plato bölcsészete közvetlenül lendítőbben és indítóbban hatott oly *időkben*, melyekben az emberek azért harczoltak, hogy a megmerevedett, alakivá vált nézetektől szabadúljanak, s a kedély mélységéből új élettartalmat nyerjenek és saját erejüket növeljék: de Aristoteles befolyása, mivel az ő bölcsészete egyetemes, módszeres és rendszeres jellemmel bír, mégis általánosabb, szakadatlanabb s alakítóbb volt. Aristoteles a szellemeket rendszeren lassabban hódította meg, de mindig tartósabban, mint Plato.

A régi kor későbbi szakában bölcsészete visszavonult ugyan oly irányok ellenében, melyek arra törekedtek, — hogy inkább az élet gyakorlati szükségzeit elégítsék ki, s inkább a kedély ethikus kívánatainak tegyenek eleget, — mert akkor inkább a gyakorlati élet, mint a theoretikus megismerés vezette az embereket a bölcsészethez, — de azért Aristoteles befolyását nem csak az egyes tanokban, hanem a későbbi rendszerek fejlődésében is határozottan ki lehet mutatni. Érvényessége és kalauzoló hatása tetőpontját azonban csak a középkorban érte el.

Ámbár a nagy egyházatyák elébb inkább Platóhoz vonzódtak, mégis miután a keresztyén hit lényeges tartalma megállapítva és biztosítva volt, annak alaki átmivelése és rendszeres tárgyalása Aristoteleshez vezetett, ki hosszú időre az előtérbe lép. A keleten a Damaskusi János hittanát, mely a görög egyházra előpéldányúl szolgál, Aristoteles

logikus és metaphysikus elveire támasztotta, s a midőn a népvándorlás Aristoteles műveit századokra eltemette, úgy hogy a tizenkettedik századig csak logikus iratai kisebb része volt ismeretes, tanának még ezen kis töredéke is határozó befolyást gyakorolt a tudományok kezelésére. Hatalmasabban hatott ezen korban a mohamedán világban, az Araboknál. Miután ők syriai keresztyének közvetítése által vele megismerkedtek, természetbúvárlatban és bölcsészetben feltétlenül hozzá állottak, s művei tanulmányozását a távol kelettől a végső nyugatig mindazon országokban terjesztették, melyeket kardjuk meghódított. Aztán Aristoteles Spanyolországból zsidó tudósok közvetítése által a nyugati keresztyén világ tudásába került, s a nyugati világra nézve azzal új tudományos élet kezdődött, a tizenharmadik században.

Ha addiglan csak logikailag-alaki oldala szerint hathatott, most bölcsészetének összes realis tartalma nyílt meg, s mivel a középkori tudomány önálló kutatásra sem nem törekedett, sem arra való erővel nem bírt: a legnagyobb szellemek az ő tekintélye alá feltétlenül hajoltak, nem tűzvén ki maguknak magasabb czélt, mint azt, hogy a nagy mester gondolatait összeköttetésben az egyházi tannal minden tekintetben keresztül vigyék.

Igy Aristoteles az egész szellemi világ felett uralkodott, s innen van az, hogy oly körökben, melyek az utolsó századok tudományos emelkedése által lényegesen nem érintettek, az ő befolyása szakadatlanul mai napig tulnyomó maradt. De még ott

is, hol a scholasticus tudomány általános jelentőségében viasszaszorított, s azzal a bölcsész is, kire támaszkodott, megtámadtatott, csak a mód változott, melylyel vele foglalkoztak, befolyása azonban egyes ingadozások daczára folyvást nagyon hatályos maradt. A régiség feléledése idejében Ethikája és Politikája nagyobb elterjedésben részesült, mint valaha, s az ujjabb evangyéli mi egyházakban tekintélye egészen és nagyban ingattatlanúl állott.

Csak a 17-dik században kezdett viasszaszorítani Aristoteles, a midőn a természettudományokban a határozott irány önálló megfigyelésre és buvárkodásra erőre kapott, s mindenki a régi bölcsész befolyása — mint türhetetlen nyomás — alól szabadúlni akart, másfelől pedig ugyanakkor a bölcsészet is multjának történetével szakítván, Descartesben új fejlődési sorozatot kezdett. Mint a gondolkodók ezelőtt Aristotelest feltétlen tekintélyként tisztelték, úgy most a harczenvedélyében részrehajlókká és igazságtalanokká lettek iránta; csak olyan szellem, mint Leibnitz, őrizte meg az elfogúlatlanságot; de általános befolyást nem vívhatott ki. S ha akkoriban a mélyebb behatolás Aristotelesbe mindig ritkábbá válik, mégis azt állítjuk, hogy a 17-dik és 18-dik század bölcsészetének teljes megértése nála nélkül lehetetlen.

Legelőbb is egyes tanokban, mint a logikában és a poetikában befolyása tulnyomó marad, és aztán az ujjabb bölcsészet összes sajátyszerűsége és czélja általa annyiban lesz világossá, a mennyiben a középkor iránti ellentétből kiindúl, s végre még

azt is mondhatjuk, Aristotelestől, bár mennyire eltérő feleleteket adjon is az új bölcselet tudományának alapkérdéseire, még is az alak, melyben ezen kérdések felállítatnak, nagy részben Aristoteles által meg van határozva s így befolyása még ellenségeire is kiterjed, míg végre a mi századunk őt egész jelentőségében elfogulatlanúl méltányolni megtanulta.

Igy Aristoteles minden időn keresztül nagyszzerűen hatott, sőt minden nemzet és minden vallásos felekezet felett megtartotta általános jelentőségét. Akármily különböző az ő befolyásának módja a különböző idők és népek szerint, még is bármily pontból induljunk is ki, azt találjuk, hogy vonatkozás történik ő rá.

Mint a régi bölcselet minden szála ő benne egyesül, úgy az új korban is a legkülönbébb lendítések és indítások tőle indulnak ki, úgy hogy Aristoteles befolyásának története a tudományok egyes történelmének fontos részét teszi. Azért is állíthatjuk, hogy ő nála az összes bölcseleti mozgalmak tulajdonképeni középpontjában vagyunk, s csak az ő bölcseletének behatóbb studiuma által emelkedhetünk oda, hogy tudományunk történelmét igazán megértjük. Sok, a mi későbbben nemzedékről nemzedékre gyakran félreértve örökségként szállított, most eredeti alakjában látható, s azért csak most ismerhetjük fel egész igaz jelentőségét; a szellemek országában ő veri a pénzt, melylyel évezredek fizetnek.

Pusztán történelmi szempontból tehát ilyen az érték, melyet az elméljedés Aristotelesbe nyújt. Oda vihet bennünket, hogy az előttünk fekvő feladatokat törté-

nelmi összefüggésükben fogjuk fel, s velek ne mint elpárolgó napi kérdésekkel bánjunk, hanem inkább mint az emberiség maradandó feladatait sub specie aeternitatis vizsgáljuk. S már ezen okból az aristotelikus studium új feléledését örömmel kellene üdvözölnünk; de ez még nem elégséges annak magyarázására, a mit mi keresünk.

Ha Aristotelesben csak a nagyszerű erőt csudálók, melynek hatása mint valami bevégzett mögötünk fekszik, akkor nem értenők a buzgalmat, melylyel egy rész az ő nézeteit védi, a másik rész megtámadja, a szenvedélyességig emelkedő melegséget, melylyel gondolatjainak helyes felfogása s tudományos jelentősége iránt mostanság is vitáznak. — Bölcsészet, mely a kedélyeket eleven részvétre még ma is buzdítja, nem tartozhatik csak a multhoz, s be kell ismernünk, hogy az oriási fa, mely alá századokon keresztül annyi nép gyülekezett, s ott üdülést talált, még mindig friss sarjakat hajt.

Ki kételkedve kérdi, hogyan lehetséges az, hogy egyes személyiség, mely nézleteivel és törekvéseivel a tudás időszerinti állapotától függ, oly tartós befolyást gyakorolhasson még most is, midőn egyes tudomány oly roppant haladást tett s rendkívülien emelkedett: az félre ismeri a korlátokat, melyek megismerésünk elé tagadhatlanul vonva vannak és elfelejti azt, hogy vannak területek, melyeken nem a megfigyelés és az exact buvárlat a döntő, és hogy ezeken kívül még egészen más tényezők jönnek tekintetbe. S épen ezt a bölcsészetről is kell állítanunk.

Midőn a bölcsészet azon fáradozik, hogy a ta-

paszta-
lok eredményeit, melyek valamennyi hozzáfér-
hető területen nyertek, egységes világnézetté
kösse össze, — igaz, hogy egyfelől azon anyagtól
függ, melyet a positiv tudományok neki szállítanak,
s így az ő haladása azoktól tételeztetik föl, de maga
a világnézet egysége s annak végső okai mégis a
gondolkodás önálló tetteinek tűnik ki, melynek sza-
badon alakító működése rokonibb a művész terem-
phantasiájával, mint a tudós exact buvárlatával. —
Oly területen vagyunk itt, hol a gondolkodó szemé-
lyisége inkább dönt, mint a külső tapasztalás tény-
halmaza, hol a puszta éles értelemnél és a megfigye-
lés gondosságánál inkább az intellectualis néz-
lés ereje, az akarat iránya, a kedély hangoltsága, a személyes
élettapasztalás befolyását emeli érvényességre. Azért
itt nem csatlakoznak közvetlenül egymáshoz az egyes
férfiak cselekvései, s nem is mutatnak folytonos lán-
czolatot, de éppen ez oknál fogva jobban kinyúlnak és
inkább ki is emelkednek egyes jelentékeny személyi-
ségek, mint a többi tudományokban; az idők válto-
zása és cseréje mellett, az egyesekben tett haladások
daczára mégis az ő világnézetök összesége tarthatja
meg az állandó jelentőséget.

Itt, hol örökös, soha el nem venülő fejtvények-
ről — problémákról — van szó, nem az áll közeleb-
ben hozzánk, mi minket tér és idő szerint közvetle-
nül érint, hanem az, mi ama kérdéseket oly módon
fejtegeti, mely a maradandót és a változatlant a mi
lényünkben eltalálja, s azért — úgy mint a művé-
szet, midőn legnagyobb virágzása idejébe elmélye-
dik, erőt és bátorságot merít a nap feladatainak meg-

oldására — a bölcsészetben is a nagy gondolkodók művei a friss élet soha el nem apadó forrásául megmaradnak.

Igy azon világnézet, melyet Pláto és Aristoteles legelőször tudományosan megalapított s egyszerű, de nagy módon kimutatott a keresztül vitt, a változó hullámlások és áramlatok daczára, mindig meg fogja tartani nagy jelentőségét. A két gondolkodó azon van, hogy a tünemények állhatatlanságán túl a dolgok maradandó lényegét felfogja s ahhoz méri mindenkor az egyest; az anyag fölé helyezi az azt határozó és idomító alakot és a szellemet, a mozgató ok elé a czélt, az egyes részek elé az egésznek egységét; oda törekszenek, hogy biztos középpontból a tudás és élet különböző köreit összefüggésben felfogják s az ellentéteket is harmoniává kössék össze.

Oly szervilég összetétező — organico-synthetikus — világnézetet alapvonásaiban genialis teremtvő erővel először Plato állított föl s azt aztán Aristoteles ítészeti higgadtsággal s nagy terjedelmű ismereteivel a tudomány különböző ágain keresztül vitte, s ez által neki szilárd talajt és alapot biztosított; mit ők ily alakba foglalva nyújtottak, ez *κτῆμα* és *αἰ* marad és éltető és felfrissítő erővel bír.

A mai bölcsészet mostani állapotában nagyon szorúl a felfrissítésre és az ifjításra a régi kor által. Mert az újabb philosophia tulajdonképen a középkor iránti merev ellentétből fejlődött ki, kor iránt, melyben a tudomány körében megmerevült pusztá tekintélyen alapuló általános uralkodott, a nélkül, hogy a különösnek csak némileg kielégítő méltánylására

törekedtek s az egyéniségnek csak kissé szabad tért is engedtek volna. S a midőn a gondolkodók oly világnézettel szakítottak, azt hitték, hogy a buvárnak kételylyel kell kezdeni s kérdés alá vonni mind azt, mi a megismerésre közvetlenül kínálkozik, hiszen csak így hittek biztos kiinduló pontot nyerhetni a kutatásra nézve, s buzgalmokban azt vélték, hogy minden összetettet s egységbe összekötöttet széttagolni és gondosan bonczolni kell, mivel csak így lehet a végokokhoz jutni.

E szerint az új bölcsészet kezdettől fogva ítészetileg-szétfejtő jellemmel bír s ellentétet képez a régi bölcsészet irányában, mely fő képviselőiben a dolgok egységét és összefüggését akarta felfogni, s bízva az igazság mindenütt győző erejébe, munkához látott.

Az újabb bölcsészet sajátos iránya következtében lényeges pontokban túlhaladt a régin s oly eredményekre vezetett, melyek az emberiségre nézve soha el nem fognak veszni; de bár mily elismeréssel legyünk is ezen roppant szellemi mozgás jelentősége iránt, még sem szabad elfelejtenünk azon veszélyeket, melyek ezen irányban, ha félszegen érvényesítetik, el vannak rejtve. — Az ügyekezet, mindent maga elemeire szétbontani s minden egyest sajátosságában felfogni akarni, sokszor oda vitte az embereket, hogy a természetes összefüggést félreismerték s a dolgok egyetemiségét és egységét tagadták; sokszor szétválasztották azt, mi természeténél fogva szervileg össze volt kötve, s olyat is különzötteen akartak megismerni, mi csak összefüggése által nyert világosságot.

Ily eljárás mellett az egyes tudományok különös körükön belől nagy gazdagulásban részesülhetnek ugyan, de a világnézet egysége mindinkább a veszendőbe menésnek ki volt téve, s ez a veszély annál nagyobb és fenyegetőbb volt, mivel a mi culturalis és szellemi életünk eredétére nézve, nem úgy mint a görögöknél, vallásban, tudományban és nemzetiségben egységes valami, hanem többféle elemekből áll.

A középkorban ezen elemek, habár inkább mechanikus módon és eltörpült alakban, még is bizonyos egység által tartattak össze, mely az újabb időben tűnedezőben van. A ujak a gyakorlatinak terét a theoritikustól akarták külön választani, s szintén az állam- és jogéletet az Ethikától, és ezt megint a vallástól, aztán még a megismerésben a gondolkodást a léttől, az alanyt a tárgytól.

Ezen irány legkövetkezetesebb átképzését s legbehatóbb elméljedését nyerte Kantban, de éppen nála az is világlott ki leginkább, hogy ezen az uton tovább és célhoz jutni teljes lehetetlen. Éppen ez a kérlelhetetlen élesség, melylyel azellentéteket kimutatta, szólitotta életre a törekvést, hogy azoknak kiengesztelése kerestessék. Ugy történt, hogy a mennyire egyfelől Kant bölcsészetének roppant hordereje általánosan elismertetett, annyira másfelől annál, mint a buvárlat végeredményénél, nem akartak a szellemek megállapodni, s hogy synthetico-organikus világnézetre való törekvés a bölcsészeti területen azon fényes mozgalomhoz vezetett, melynek tanúja a mi századunk volt, Sokan fogtak a feladat megoldásához, de azt mosta-

nig általánosan kielégítő módon végrehajtani nem sikerült még.

Igaz, hogy ezen mozgalom eredményei sok egyestannak, p. o. a jog- és művészbölcsületnek nagyon is javára ütöttek ki, de egészben és nagyban véve a különféle irányok egyikének sem sikerült egyetemes bölcsészi meggyőződésre emelkedni. Engeszteletlenül és látszólag engesztelhetlenül állanak szemközt egymással még ma is, a bölcsészet iránti általános részvét csökkent, az érdeklődés tőle elfordult, s igazán jelentékeny művek sem nyerik a nagyon megérdemelt befolyást.

Tagadni nem lehet azt, hogy az eleven sürgésforgásra, az erők csaknem lázas megfeszítésére feltűnő lankadtság ideje állt be; de azért nincs okunk a bölcsészet jövőjén kételkedni. Nehány tized hangulata a tudomány nagy menetére nem mértékadó. A történelemben sokszor találkozunk a panaszszal, hogy a bölcsészet hanyatlóban van, s annak daczára nem sokkal utána azt látjuk, hogy új emelkedést, nem sejtett friss életet mutat. — Így Kant a tiszta ész kritikája előszavában panaszlik: »Most divattá lett a metaphysikát minden megvetéssel halmozni, s a matrona, elutasítva és elhagyatva, panaszlik mint Hekuba: modo maxima rerum, tot generis natisque potens — nunc trahor exul, inops« (Ovid. Metam.), s ím éppen ez a mű idézett elő oly mozgalmat, minőt Plato és Aristoteles óta a világ nem látott volt.

Azért a bölcsészet koronként és ideiglenesen ki nem elégítő állapota nem ingathatja meg a hitet maga a tudomány jelentősége iránt, azon tudomány iránt,

mely az emberi kedély elutasíthatlan vágyát, a vágyat egységes világ- és életnézet után kielégíteni igyekezik; ilyen vágy kis szakaszon át visszaléphet ugyan, de bizonyos, hogy mindig újra érvényre jutását fogja követelni, s azzal a bölcsészet is megint a szellemi élet előterére fog lépni. Addig pedig a feladat az, hogy az ember komoly önvizsgálásban s magára eszmélésében tájékozza magát azon céliránt, mely felé törekedni kell s gyűjtsön bátorságot és erőt a kitűzött feladat megoldására.

S itt a meggyőződésünk az, hogy e tekintetben tudományos elméljedés a két régi bölcsész synthetico-organikus világnézetébe minket nagyon fog segíyezni, különösen pedig Aristoteles, a mennyiben a mi korunk azon van, hogy a bölcsészetet a positiv tudományok alapján felépítse, s azt veszi célba, hogy a bölcsészeti és az exact tudományok kölcsönösen áthassák egymást.

Aristoteles buvárlatának szelleme és módszere sok területen és tekintetben mostanság *előpéldánk* lehet; különösen egy pont kiemelendő, melyben szellemirányának sajátyszerűsége az újabb tudománynak kiegészítésére és gyámolítására szolgálhat.

Világnézetének synthetikus jelleme a buvárlat és a szellem olyatén egyetemiségén alapszik, mely nekünk ujaknak, csaknem felfoghatatlannak tetszik. Ő a legkülönbözőbb köröknek ugyanazt a részvétet szenteli, egyaránt eleget tesz a nyomozás különféle követeléseinek, nem kedvez bizonyos egyes tan eredményének vagy módszerének annyira, hogy azt az egészre nézve irányadóvá tenné, hanem mindig oda

törekszik, hogy mindennek adja meg a magáét, és hogy a különöst az egésznek szolgáló tagként a nagy szervezetbe beilleszsze. S hogy ezen pont tekintetében magunk is mögötte állunk, ki merné tagadni?

Igaz, hogy az egyes tanok elkülönítése egymástól, s a specialkutatás kimívelése az egymástól szigorúan elhatárolt körökön belől lehetővé tette az új kor tudományos életének emelkedését; de épen itt keletkezik azon veszély, hogy a külön utak, melyeken az egyes tudományok haladnak, egymástól mindinkább elágazódnak, hogy a különféle disciplinák a megismerés más ágai iránt elzárkózódnak, hogy csak önnön eredményeit s önnön képezte módszert jogosúlnak tartják, s így egyetlenegy terület korlátozott köréből az egész universumot akarják méregetni.

Ha tehát, mi fájdalom sokszor történik, az egyik tudomány nem törődve azzal, mi rajta kívül történik, szűkkeblűen, csak saját álláspontját védi, a vita elkerülhetlenné lesz, és a vita szüli a gyűlöletet és a szenvedélyt. Akkor pedig a buvár a kutatás elfogultlanságát s az igazság tiszta érzületét könnyen elveszíti, a tudomány pártügygyé válik és akkor erőkölsileg nemesítő és emelő erejét kockáztatja.

Az ilyen veszélyek kikerülésére Aristoteles kalauzkodása üdvös szolgálatot tehet. Mert mennél inkább belé mélyedünk, annál inkább ismerhetjük fel azt, hogy csudálatos módon egyiránt oly irányokat ismer el, melyeket mi tüzes harcban szoktunk látni, s hogy ezeket magasabb állásponton kiengesztelni ügyekszik. Buvárlataiban a különösre forduló irányulást az általánosra való törekvéssel egyesíti.

Az elsőre nézve a tiszta inductiv módszer igényeinek a legszigorúbban eleget tesz. Metaphysikus meggyőződése szerint csak az egyes lénynak juttatható a realitás, s e szerint az egyesnek megfigyelése rá nézve minden megismerés kútforrása; a tárgy különös természetéből folyó bizonyítás bír feltétlen elsőbbséggel az általános elvekből merített bizonyítási eljárás felett; minden egyes tudomány mint zárt egész sajátos természete szerint tárgyalatik.} Aristoteles mindenütt mutatja ezt a hajlamot a különösre, mindenütt azon van, hogy az eltérést az általános szabálytól vizsgálja és megfejtse, újra és újonnan emeli ki a »kicsinynek« jelentőségét, s kimutatja, hogy annak tekintetbe nem vétele ugya a theoretikus, mint a praktikus területen sok tévelyt és balfogást okozott.

A mint a politikában az egyes alkotmányokat, mindegyikök előnyeivel és veszélyeivel rajzolja, ugy vizsgálja ő a psychologikus iratokban a lélek működéseinek különféle alakjait, ugy ő az Organonban az emberi gondolkodást szétbontja elemeire, s megint az elemek összeköttetéseit egyenként nyomozza; a Rhetorikában pedig magyarázza a beszéd különböző alakjait különféle igényeivel. De a természettudományok külön köreit is mint önálló buvár átmérte, s főleg az állati élet körül oly beható és terjedelmes megfigyeléseket tett, hogy a buvárlat — Lewis ellenmondása daczára — mindenütt még mai nap sem érte utól.

De bár mennyire méljed is az egyesbe, még sem veszíti el magát benne, hanem metaphysikus nézetének híve maradván, mely szerint az egyes csak annyiban bír lényeges jelentőséggel és tudományos

becsrel, a mennyiben általánosnak szolgál kifejezésül, szemét mindig az egészre, a dolgok összefüggésére fordítja, s a mily nagy volt az ő képessége csaknem a végtelenig kiterjeszkedni, épen oly nagy az ő ereje a roppant anyag összefoglalására s felette való uralkodására.

Mindenütt azon van, hogy az egyes tünetényeket csoportokká egyesítse össze, s rájuk nézve általános ismerveket és szabályokat találjon fel, mindenütt sorokat és lánczokat képez, melyekben az egyes szilárd állását, s így határozott becset nyeri; azon fáradozik, hogy a külön területek közt analogiákat fődözzen fel, s hogy így még a külsőleg nem egyneműt is belső kapocs által tartsa össze, s így ő az összehasonlító boncztan teremőjévé lett. Minden egyes tudományon pedig keresztül viszi az *egységes világnézetet*, melynek hatalmas befolyását érezzük, bár mily területre lépünk is; nem állít fel egy helyütt olyat, mit más helyütt elvet, vagy mint különbözt félre lök, hanem az, mi egy tagról áll, az érvényes az egészre nézve, és ezzel a többi tagokra nézve is.

Aristotelesnél tehát azt találjuk, hogy bölcseszett és positiv kutatás kölcsönösen áthatja és segítlyezi egymást, az egyesnek magában véve, s általános vonatkozás nélkül nincsen tudományos becse, az általános pedig, mely nem a specialkutatás biztos alapján nyugszik, tartalom és gyümölcs nélküli, csak a két elem összeköttetésében tenyészik és virágzik szerént a tudomány. Így ő méhhez hasonlítható össze, mely az anyagot kívülről gyűjti, de azt önnön

ereje által átképzí és átidomítja, mint Baco ezt a képet a valódi igaz buvárra alkalmazta.

Aristoteles ellentétes irányokat egyesít annyiban is, a mennyiben ügyekezete éppen úgy a dolgok lényegének kipuhatolására indul, a mint a különféle tüneményalakok megismerésére törekszik. Nem tud, nem akar megállapodni addig, míg a tünemény különféleségén keresztül az egységes velőig nem nyomult elő, s így nagy becset tulajdonít a fogalom meghatározásának, melynek feladata a velőt, a magot nekünk leleplezni, iratai tehát gazdagok tárgyi-lag és alakilag jelentékeny határozványokban — definitiókban. A határozványokat elvétetteknek tartja, ha csak általános magyarázatot vagy éppen csak körülírást adnak, s nem derítik a dolgok tulajdonait s különféle nyilvánulásait.

Más irányban megint a tudományok alaki tisztaságát és különzött tárgyalását — a dolgok realiter adott összefüggésének folytonos becsbentartása mellett — akarja összekötni. Egyfelől a mathesist állítja föl a tudományos nyomozás mintaképeül, a mennyiben ez azt, mi nincsen különválasztva, különzötten tárgyalja. S hogy a matematikus módszer felőli meggyőződése nála ténynyé is vált, bizonyítja nem csak a logika, hol a gondolkodás alakjait, eltekintve minden különös tartalomtól, specifice matematikailag tárgyalja, hanem mutatja buvárkodásának egész jelleme. Hiszen az egyes disciplinák elkülönítése és egyenkénti kimívelése csak az által vált lehetségessé, hogy a vizsgálgatás legelőbb is a dolgok egy határozott oldalára szorítkozott, s egy irányt tisztán magába véve követett.

De másfelől az idő és tér, czél és mozgás fogalmainak minden különösségről eltekintő tárgyalása a physikában, és azon törekvés, melynél fogva a metaphysikus buvárlatokban a tiszta létet, esetékes határozásai nélkül felfogni ügyekszik, eléggé mutatják, hogy a gondolkodás abstraháló iránya, mennyire határozza meg Aristoteles tudományos eljárását.

Ez az eljárás ázonban nem viszi őt azon hibába, hogy azt, mi fogalmilag különítve van, valódilig — realiter — szétválasztaná és ezzel a dolgok természeti összefüggését félreismerné. Mint a gondolkodási alakok fejtegetésénél a létre való vonatkozás előtt lebeg, úgy a szónoklati alakokat mindig a logikára és psychológiára való tekintettel tárgyalja, úgy államtanát az Ethika alapjaira és elveire fekteti. Így tehát, a tudományok alakilag tiszta kimívelése mellett, megtartja a dolgok realis összefüggését, s ez megőrzi őt minden schematismustól, minden formaféle képletektől, — az ép tudományos élet halálos ellenségeitől.

A midőn tehát a nagyon különböző sőt egymással ellentétbe lépő irányokat a maga kutatásában egyesíti, képessé tétetik a különféle állapotok elfogulatlan felfogására és becsülésére; mivel szeme nyílt mindenre és érdeke minden iránt egyenlő: a történelmi fejlődés tényeit is tárgyilagosan s részrehajlatlanul ítélheti meg.

A *részrehajlatlanságra* nem elégséges csak a jó akarat, de kell az erő is, hogy az ember a különböző álláspontokat magába felvegye s a mellett a félszegségükön fölülemelkedjék; csak is akkor képes sine ira et studio ítélhetni s az embereket és a dol-

gokat, ha nem épen szeretni vagy gyűlölni, de mindeneknek előtte megérteni.

Ha így az igaz részrehajlatlanság terjedelmes és hatalmas szellem jeléül tekintendő: úgy ez Aristoteles dicsőségkoszorújába új ágat és új levelet szolgáltat. Nem csak mondja, hogy elődei megítélésében nem akar pártállást elfoglalni, hogy válaszbirói tisztet vállal, hanem ezt az ígéretet meg is tartja; s habár Plato eszményi nézeteit pártolja, még sem mulasztja el Demokritos positiv érdemeit, melyeket ez az exact természettudományok körül szerzett, tisztelő kifejezésekben feltétlenül elismerni.

Átalában véve sehol sem jár el pusztán félretaszítólag vagy mereven elutasítólag, kivéve midőn erkölcsileg megvetendő lelkűlettel találkozik. Ellenben mindig oda törekszik, hogy minden történelmi jelenséget keletkezése szerint megértse s becsében elfogulatlanul méltányolja, sőt még a tévelyben is ügyekszik igaz elemet vagy legalább jogosult törekvést felmutatni. Szellemének egyetemiségére nézve pedig jellemző azon irányzat, melynél fogva a tévelyt egyoldalúságra vezeti vissza s kimutatja, hogy az illető azért tévedett el, mivel azt, mi csak bizonyos sphaerában és korlátoló feltételek közt ér, absolute vette. Ő maga azon irányokat, melyek félszegségekben egymást kölcsönösen megszüntetik, magasabb álláspontra ki akarja engesztelni, hogy így a relative helyesről az absolut igazságra jusson.

A mint az ellentéteken felül igyekszik emelkedni, szintugy van ő kedélyének részvételével is; ez minden melegsége mellett mégis mindig egyenlő. Míg a Me-

taphysikában ezt a tudományt isteninek magasztalja, a mennyiben célját önmagában találja, s ennél fogva egyesegyedül szabadnak nevezhető: addig az állatok részeiről szóló művében lelkesült kifejezésekkel beszél a kimondhatatlan örömeiről, melyeket a természettudományok tanulmányozása nyújt; Ethikájában pedig a nemes lelkesedéssel tervelt és nagy vonásokban rajzolt eszményi képek, melyeket az erkölcsi élet hoz, eléggé mutatják, mennyire részt vett benne kedélye is.

A nemes részvétel ezen egyetemisége távol tartja a korlátolt subjectiv hangulatokat, sehol sem mutatkozik előszeretet az egyik vagy a másik felfogás iránt, sehol sem károsítja meg a tárgyalás elfogúlatlanságát. Azért nem is találunk nála túlozó végletes állításokat vagy különczkodó — paradox — elméleteket, melyek vakító fényök mellett mégis csak a gondolkodónak korlátlanul érvényre hozott alanyiságát elárúlják. Mindenütt megtartja ama mértéket, melyet norma és célként oly gyakran felállított; sehol nem található nála felette sok, vagy túlkevés.

A midőn így a gondolkodónak személyisége egészen háttérbe lép, az látszik, hogy a tények magok lépnek vonatkozásba egymáshoz, hogy egymással tusakodnak és egyesülnek; a dolgok dialektikája az, mely minket nála vonz és a bölcész gondolatainak alávet. Ez által eszközöltetik az, hogy ha Aristoteles valamely tárgyalását végig követtük, mi nem csak arról győződünk meg, hogy nevezetes ember nézetét hallottuk, hanem azon érzettől sem szabadulhatunk meg, hogy a dolog most már mindenkorra véglegesen el van döntve.

Ha tehát Aristoteles bölcsészete előképet szolgáltat arra nézve, hogy menten tartsuk magunkat minden alanyi hangulattól és minden pártérdektől, bizony ez által valódilag erkölcsi hatalmat és befolyást gyakorol. — Hiszen épen abban áll az elméleti buvárlat higgasztó és nemesítő befolyása, hogy minket oda visz és emel, hogy törekvésünket lényünk önösségén, és minden személyes érdeken és ohajtáson felül, egyesegyedül a tárgyra irányozzuk, s hogy ez által minket önzéstelen részvétre és önzéstelen ügyekre képez.

Már ez az egy oldal is például szolgálhat arra nézve, hogy az aristotelikus bölcsészet mennyire alkalmas még mostanában is a tudományra segélyező és óvogató befolyást gyakorolni.

Távol esik tőlünk óhajtani és ajánlani azt, hogy scholastikus szellemben, az önálló kutatás rovására, a régi bölcsésznel állapodjunk meg; jól tudjuk, hogy világismeretünk azóta megmérhetetlenül megnövekedett, hogy ethikus fogalmaink is tisztultak és elméljedtek, hogy a jelenkor praktikus feladatai ama kor feladataitól mennyire különböznek, nem is mondjuk, hogy Aristoteles tudományos módszere föltétlenül példányérvényességgel bír: mert a tulajdonképeni philosophikus disciplinákban az alapfogalmak élesebb taglalása — *analyse* — követeltetik, nevezetesen megismerésünk *subjectiv* és *objectiv* elemeinek szigorúbb különválasztása egymástól, hiszen a természettudományok a behozást — *inductiot* — elméletben és gyakorlatban Aristotelesen túl mivelték ki: de bevallva és elismerve mind azt, — még

is megtámadhatatlan tény marad Aristoteles állandó és folyvást tartó jelentősége.

Épen a történelmi szemléles taníthat minket arra, hogy a nagy férfiak munkálkodásában külön válaszszuk a mulandót a maradandótól s hogy arról győződjünk meg, ha amaz az idővel el is enyészik, ez örökon tartó érvényességben képes új sarjakat hajtani, új meg új gyümölcsöt hozni. Aristoteles pedig az idők változásán keresztül is, utól nem ért előkép marad abban, hogy a leggondosabb egyen-vizsgálatok alapján, a különféle tudományokon keresztül, — synthetico-organikus világnézetet fogantatosított. Az egyetemes szellemirányába való elméljedés, mely az ellentéteket harmonice kiegyenlíti és összeegyezteti, oda segíthet minket, hogy a mi tudományunk azon veszélytől őrítessék meg, hogy tagadhatatlan előnyei félszegségekké s így gyengélyekké ne váljanak. A nagy bölcsészi erő, mely Aristoteles személyiségében jelentkezett és feltűnt, képes saját erőnket megöregbíteni és a hitet a mi tudományunk jövőjébe megszilárdítani.

Igy tehát az aristotelikus tanulmányozás mostani virágzásában örvendetes jelenséget üdvözlünk, s neki különösen az egyetemeken, — mint a tudományos hagyomány őrzésével megbízott intézetekben, — további örvendetes sikert s nőttön növä terjedést kívánunk.

II.

Philologis sufficere non debet ad Aristotelem interpretandum philosophiam primoribus labris *degustasse*, sed philosopho opus est, qui philologiae quoque per totam vitam incubuerit, sive privato quodam studio sive publico adeo officio, ceu, quod *mihi* evenit, utroque adactus.

Michelet : Comment. in Arist. Eth.
Nikom.

Aristoteles az erkölcsi elvek tárgyalásában szól:

A. A boldogságról.

1. Annak *fogalmát* keresi. Minden művészet, minden tudomány és minden emberi törekvés, mondja, valami jót vesz célba. Ez a jó vagy valami működés maga, vagy a működésből eredő készülmény. Az utóbbi esetben a mű jobb a működésnél. A különféle jó közt, mely czélt tesz, az egyik a másiknak rendeltetik alá. Így a lovaglás, a hadi mesterség stb. a hadvezéri mesterségnek van alárendelve. Ilyen magasabb mesterséget a többiekre nézve architektónikusnak, — alkotólag irányzónak — lehetnevezni.

Minden magasabb mesterségnek célja tehát nagyobb jó, és a többi javak annak érette valók. Ha már ama jó is megint csak más jóért léteznék, úgy a végtelenbe haladnánk, s szüntelen törekvésünk

annyiban üres és hiábavaló volna; van tehát olyatén cél, mely a legjobb.

Annak megismerése a legnagyobb fontossággal bír az életre nézve; mint a lövész a célkarikát, úgy nekünk azt mindig szemmel kell tartani, hogy a helyest eltaláljuk.

Ugy látszik pedig, hogy a legjelesebb és leginkább alkotási erővel bíró mesterség az államtudomány; mert bizonyos, hogy ennek a legnemesebb mesterségek alá vannak rendelve, mint p. o. a hadvezéri, háztartási, szónaklási mesterség. Ennek célja magában foglalja a többi célokat. Ez azért az emberi jó.

Ámbár az egyesnek és az államnak célja egy és ugyanaz, ez mégis az utóbbinál nagyobbnak és tökéletesebbnek mutatkozik, s ha érdemmel járó az, csak egyes embert is céljára vezethetni, mégis szebb és istenibb egész népeket és országokat boldogíthatni. E szerint tehát a mi tudományunk bizonyos módon a politikával függ össze.

Mi már a mi cselekvésünk ezen legfőbb célja? A névre nézve valamennyien egyetértének; boldogságnak nevezi úgy a tömeg, mint a mívelt osztály. Továbbá helyesen élni és helyesen cselekedni mindenkinek ítélete szerint olyba vétetik, mint boldognak lenni. De midőn arra kerül a dolog, hogy a boldogság fogalma követeltetik, — akkor a tömeg nem egyez többé a bölcsessel. Egy rész élvezetet, más rész gazdagságot vagy tiszteletet tűz ki olyas célul; gyakran ugyanazon ember külön időben különfélet, e szerint, mint egynek vagy másnak hijával van. Sokan

pedig, mint látszik, nem éppen helytelenül, a különféle életmódokból akarják a jónak és a boldogságnak fogalmát meghatározni. Mert az élet elintézése éppen annak a legfőbb cél alárendelése.

A tömeg és az aljaslelkűek a gyönyört teszik életük céljává, és ez az élvező élet. A mívelt gyakorlati emberek választják a társadalmi vagy állami életet, melynek ugyan a tisztelet a célja; ámbár a tisztelet inkább a tisztelőben van meg, mint a tiszteltetben, mégis azt az emberek azért kívánják meg, hogy önmagukat jóknak tekinthessék. S így igen természetes, hogy a tisztelet, melyben értelmesek és ismerősök által az erény alapján részesítettünk, kedves előttünk.

A harmadik életmód a szemléleti, melyről utóbb lesz még szó. — A mi a többi célokat illeti, azt hiszszük, hogy a gazdagság, a haszon, nem lehet a végcél, hanem csakis másért való. A tiszteletről és az erényről áll, hogy öncélok, de az is, hogy más valamiért, t. i. a boldogságért valók; s azért meg kell határozni, hogy mi tulajdonképen a boldogság.

A boldogság, mint a legjobb és legtökéletesebb cél, soha sem tekinthető másért valónak; továbbá nem lehet hiányos, hanem kell, hogy az önelégültség tulajdonával bírjon, még pedig nem valami elszigetelt, hanem éppen a társadalmi életben, minthogy az ember természeténél fogva társias lény; ennek a másokra való vonatkozásnak azonban nem szabad a végtelenre haladnia.

A boldogság nem lehet valami összeg sem, hi-

szen akkor a legkisebb jónak hozzákerülése által az elébbi összeg még hiányosságot mutatna fel.

Minden mesterségnek legjobbjá az általa előhozandó mű. De mi már az embernek legsajátosabb műve? A tenyészteti élet, közös neki a növénynyel és az állattal, a megérző pedig az állattal. Hátra marad tehát számára egyedül az észszel bírónak munkálkodó élete. Az észszel bíró vagy az, mi az ész követi, vagy az, mi az ész sajátjának vallja és gondolkodik. Az utóbbi, mint a munkás észbeli, feljebb való az elébbeninél, mint a mely csak a lehetőség szerint gondolkodó.

Az ember sajátos műve tehát a lélek működése, mely észszerű cselekvényben jelentkezik. E szerint az emberi jó is a lélek erényszerű működése. De mivel ez a működés a maga lehetővéadására kül eszközökre is szorúl, a tételt azzal kell toldanunk, hogy ez a működés egész és teljesen tökéletes életen keresztül tartson; mert a mint egy fecske még nem hoz nyarat, úgy egy nap vagy rövid időtartam, még nem hoz boldogságot.

2. A javak felosztása.

A boldogság az erény belső javán kívül még a külső javakat is tartalmazza; mert kell, hogy a jóra szolgáló eszköz a cél rendeltetését magában hordozza, s maga is jó legyen. A szellemi és külső javakhoz hozzá kerülnek még a testiek is. A szellemiek a legjelesebbek; s így a legfőbb jó vagyis a boldogság leginkább azokban rejlik, azaz a lélek működéseiben.

Arra nézve a bölcsék összesége egyet ért, csak hogy egy rész még a gyönyört, mint testi jót, más

rész pepig a jólétet, mint a külső jót, hozzácsatolja, s abban sok igaz rejlik.

A legfőbb jó t. i. nemcsak az erény, mint készség vagy képesség, hanem annak valóságos gyakorlása. Csak az, ki igazán helyesen cselekszik, éri el az élet legfőbb javát, és ilyenén munkás élet magában véve is kellemes; mert mindenkire örömet hoz törekvésének és cselekvésének tárgya, — az erény barátjára tehát az erény. És ez — gyönyör magába véve, tehát valami szellemi.

Ilyen emberek élete nem szorúl a gyönyörre, mint külső toldalékra, hanem máris magában foglalja az örömet; mert az nem jó ember, ki szép cselekvényekben örömet nem talál. A boldogság tehát a mint a legszebb és a legjobb, úgy a legkellemesebb is, és ezt a három dolgot nem lehet egymástól úgy szétválasztani, mint azt a delphosi felírás teszi.

Utóvégre azonban külső javak is tartoznak a boldogsághoz; mert lehetetlen, vagy legalább nem könnyű dolog helyesen cselekedni, ha barátok, gazdagság, polgári tekintély által nem támogattatunk. Még az is látszik, hogy nemes születés, jó gyermekek és szépség hiánya zavargatja a boldogságot. Azért találkoznak sokan, kik épen a szerencsét boldogságnak tartják, mások pedig, kik egyedül az erényt annak veszik.

Ezen külső dolgokban azonban nem rejlik maga a jó vagy a rossz, hanem az emberi élet rájuk szorúl, csak mint ékességre, és a czélt segélyező eszközre. A külső dolgok változékonyak, s így a boldogságra szükséges állandóság egyes-egyedül az erényszerű

cselekvésben található fel. De ha a küljavak egészen hiányzanak, ha az erényes nagy szerencsétlenség által látogattatik, akkor bizony nem fogja a boldogság legmagasabb fokát élvezni, de másfelől nyomorulttá sem lesz egészen, mert a jó minden körülmények közt fog erényszerűen cselekedhetni, és ez már a boldogság magában véve.

3. Az erény fogalma.

Minthogy a boldogság főleg a lélek erényszerű működésében áll, nekünk az erényt helyesen meg kell határoznunk, s e végre ismét a lélekkel megismerkednünk. A lélek egyik része az észnélküli, a másik az észszel bíró; az elsőnek csak megérző oldala tartozik ide, nem pedig a tenyészet. A megérző bizonyos módon az észben részesül, s a vágyalmak vagy az észnek engedelmeskednek, vagy ellene harcolnak.

Az eszes és az észnek engedelmeskedő közti különbség alapján kétféle erényt is találunk: vannak t. i. értelem-erények (*διανοητικαί*), mint p. o. ildomoság, bölcsesség, és ethikus erények (*ἠθικαί*), mint p. o. bölkezőség, mértékletesség. Az értelem-erények a tanítás és tapasztalás eredményei és művei, az ethikus erények pedig a szoktatás nyereményei, s a görögben az erkölcs és a szokás elnevezése csak egy betűben különbözik egymástól (*ἦθος* és *ἔθος*).

A mi a szoktatás folytán belénk kerül az, nincsen bennünk a természetnél fogva. De azért a természet *ellenére* sincsenek bennünk az erények, hanem képesek vagyunk azoknak befogadására s a szoktatás útján kimívelésére. Ha az erényt a természet által bírónak, úgy a tehetség előbb volna meg, mint azt

gyakorolnók, mint a látásnál. De az erénynél szükséges, hogy azt a gyakorlás vagy a cselekvény megelőzte legyen, mielőtt a hozzá való tehetséget megnyerjük. Cselekvés által tanuljuk meg azt, mit hogy művelhessük és megtehessük, kell, hogy tanultuk legyen.

Csakis sok erényes cselekvény véghezvitele által jutunk az erényhez. Csak a cselekvény folytonos ismétlődéséből keletkezik a megfelelő készség, a mint ellenkező cselekedetek által elvesz. A legbiztosabb út az erényre épen az, ha ifjuságunktól kezdve az erényre szoktattatunk.

Itt ez a nehézség merül fel, hogy tehát az ember, ha egyfelől csak mértékletes cselekvények által p. o. mértékletessé lehet, másfelől meg mértékletes cselekvényt nem vihet véghez, mielőtt még mértékletes. Az egyik a másikat látszik feltételezni. De ez nem mindenkor az eset, s lehetséges, hogy valaki helyesen ír a nélkül, hogy a nyelvtant ismerné, p. o. esetlegesen, vagy ha más által vezéreltetik, úgy igazságos cselekedeteket is vihet véghez a nélkül, hogy maga igazságos. De az igazságos léthez kívántatik, hogy az ember *tudja* is mit csinál, hogy célul tűzze ki magának az igazságosságot, s hogy ezt a lelkiületet változatlanul meg is tartsa. Ezt a három követelményt azonban csakis az igazságos cselekvények gyakori ismétlése által szerezheti meg.

Miután ezektől a készség minősége függ, ezen cselekvények természetét közelebbről kell vizsgálnunk. A legáltalánosabb, mit rólok mondhatunk, az, hogy a helyes észnek megfelelőjenek. De mivel itt

nem az elmélet, hanem a gyakorlat a fő, ez pedig az egyes esetre vonatkozik, könnyen belátható, hogy az adandó szabályok nem mutathatják a legszigorúbb szabatosságot, hanem hogy körrajzzal kell megelégednünk; a mi teendőnk csak az, kísérletet tenni, hogy az egyes eset megítélését a mi elméletünk által könnyebbítsük.

Minthogy minden dolognál a felette sok ép oly ártalmas, mint a túlkevés, állithatjuk azt, hogy minden erény a túlság vagy a hiány által rongáltatik, a helyes közép által pedig megtartatik és megmentetik. Ki sok gyönyörtől tartózkodik, mértékletessé lesz; s a ki mértékletessé vált, legkönnyebben tartózkodhatik a gyönyöröktől.

A kivívott és megnyert készségnek jele, a kedv vagy kedvtelenség, mely ezen munkálkodásra következik; mert csak azt mondhatjuk mértékletesnek, ki midőn érzéki gyönyört került s tőle tartózkodott, örömet érez, mértéktelennek ellenben azt, ki ilyenkor bánkódik, s a kerülést fájlalja. Igaza van tehát Platónak, ha mondja, hogy helyes azon nevelés, mely az embert gyermek korától szoktatja, hogy annak örüljön, s a felett és a miatt búsúljon, a minek és a mi felett és miatt épen kell. Mert a kedv és a fájdalom a mi cselekvéseink mérvesszeje s meghatározási alapja; az erény csak azt tanítja, hogy mi az igaz kedv és az igaz fájdalom, mely által az ember meghatároztatik.

Az erény sem nem *szenvedély* (πάθος), sem nem *képesség* (δύναμις), hanem állandó minőség vagyis *készség* (ἔξις). A szenvedély az, mire gyönyör vagy

fájdalom következik. A képesség valamely szenvedélyre való fogékonyság és tehetség. Az állandó minőség vagy a készség pedig a szenvedélyek elleni viselet és hatás. Ez a viselet rossz, ha túlhevesen vagy felette gyengén ellenök kikelünk, jó pedig, ha a középutat megtartjuk. Az erény tehát olyatén készség, mint az utólag leírt. Szenvedély már csak azért sem lehet, mivel föltett szándék nélküli, s nem dicsértetik. Végre nem is képesség vagy tehetség, mivel ezt egyedül a természet adja.

Hogy a készséget, mely az erényt megjelöli, közelebbről meghatározhassuk, szükséges, hogy a középet, melyet találnia kell, szorgosabban írjuk le. Magában véve és a dologra nézve közép lesz az, mi a két végtől egyenlően el van, s e szerint mindig egy és ugyanaz. Ránk nézve azonban a közép valami viszonylagos. Így p. o. 2 és 10 közt, 6 a közép. De ha 2 fontnyi táplálék nagyon kevés, 10 pedig nagyon sok, még nem következik, hogy 6 font mindenkire nézve a közép.

Mindenki tehát, a ki belátással bír, a középet fogja keresni, — ez pedig a jó. Így az erény a középet követeli, t. i. az ethikus erény; mert ez vonatkozik cselekvényekre és szenvedélyekre, melyeknél felette sok, túlkeves és közép egyedül fordulhat elő. Az értelem-erények vagy a logikaiak ellenben mutatják az utat, melyen a közép található. Ha a cselekvények és szenvedélyek meg vannak: mikor, micsoda körülmények közt, micsoda személyek irányában, mi végett, a hogyan kell, akkor teszük a középet és a legjobbat, vagyis — akkor erények.

Minthogy a közép a végletek s azoknak fokai irányában csak egy lehet, állították a pythagoreusok, hogy a jó a határozotthoz, a rossz pedig a határtalanhoz tartozik. Azért is, úgy mint célkarikánál, könnyű dolog a középpontot elhibázni, nehéz ellenben azt eltalálni.

Az erény teljes meghatározása tehát az: hogy *föltett szándékon alapuló azon készség, mely emberi természetünknek megfelelő észszabta határok közt a helyes középet kitalálja és megtartja.* De ha így az erény fogalma egyfelől a közép, úgy másfelől becsénél fogva mégis a legmagasabb lesz, mely a maga részéről már nem mutat túlzást vagy hiányt oly kevéssé, mint ezeknél még valami igaz mérték található.

Itt azonban nem lehet a végső szabatoságot követelni. Sokszor t. i. az egyik véglet közelebb áll a középhez, mint a másik. Így p. o. a vakmerőség, mint az önbizalom túlsága, közelebb áll a bátorsághoz, mint a hiány ellenkező véglete, a gyávaság. A mértékletességnél megfordítva találjuk a viszonyt, ott a hiány véglete közelebb jut a középhez. És ez a különbözőség, részint a dolog természetében, részint mi bennünk rejlik. Azt hiszszük t. i., hogy azon véglet legellentétesebb a középpel, melyre természetünk által legkönnyebben elvitetünk. Azért is, ha az igaz középet meg akarjuk találni, szükséges lesz azon véglettől leginkább távozni, mely a középpel legheterogenebb, mint Circe Odysseusnak tanácsolta, hogy a Charybdistől távolabb tartsa magát.

Ha ezen a módon hibázni találnánk, mégis a mi hibánk kisebb hiba lesz, mint a Charybdis Odysse-

usnak is csak hat hajóját nyelte el, holott a Skylla valamennyijét lerántotta volna. Hogy pedig egy véglet felé leginkább vonzatunk, azt azon örömből és fájdalomból lehet megtudni, melyet a birtok vagy a nélkülözés bennünk kelt és okoz.

Mivel azonban itt az egyes esetek és a körülmények jönnek tekintetbe, nagyon nehéz annak meghatározása, hogy ki mikor tartotta a helyes mértéket. Szint oly nehéz dolog az áthágás fokát szavakkal megjelölni, itt az *érzetre* kell bizakodni, mely ezen dolgokban a döntő marad.

B. A beszámításról.

1. *Az önkénytes.* A ki az erényt közelebbről akarja tárgyalni, annak, minthogy az erény szenvedélyekre és cselekvényekre vonatkozik, az *önkénytes* és *önkéntelenről* szóló tant is vizsgálat alá kell vennie; mert ezen különbséggel épen a cselekvényeknél találkozunk. Önkénytelen az, mi erőszak vagy tudatlanság és tévely folytán történik. Az erőszak esetében a cselekvés elve a cselekvőn kívül van, a ki a maga részéről az eredményhez semmivel sem járul.

A nagyobb bajoktól való félelemben véghezvitt cselekvények, szintén önkényteleneknek látszanak; mert ilyenén külső körülmények kényszerítnek a cselekvésre: azonban mégis ily körülmények közt szabadon választattak. Náluk tehát vegyes elvet találunk; magokban véve önkénytelenek, most azonban ezen körülmények közt mások helyett választattak és önkénytesen. De mégis jobban hasonlítanak az önkénytesekhez, mivel a cselekvény mindig bizonyos körül-

mények közt vitetik véghez, ezek közt pedig önkénytesen történt.

Ha valaki azt mondaná, hogy a szép és a kellemes, mi minket cselekvésre indít, erőszakot követ el rajtunk, mivel ezekben a külvilág keltette inger rejlik, akkor mindent erőszakosnak kellene nevezni; mert ilyen indító okok alapján teszszük mind azt, a mit teszünk, s hogy ilyenekké tétetnek, annak oka az ember.

A tévely csak akkor ment ki, s a cselekvényt csak akkor teszi önkénytelenné, ha a cselekvő azt megbánja. Ha bánatot nem érez, akkor sem önkénytesen, sem önkénytelenül nem cselekszik; így tehát nem önkénytesnek lehetne nevezni, de mivel tőle különbözik, inkább más névvel kell megilletni. És aztán csak a körülmények iránti tévely és nemtudás lesz megbocsátható, annak nem tudása ellenben,² a mit tenni kell, roszaságnak bélyegzendő. Végre a haragban és vágyalomban elkövetett cselekvények is önkénytesek, mert belső elvet jelölnek meg, habár külső tárgy által keltetnek és megindíttatnak.

2. A *föltett szándék* mindig önkénytes, de ennél még többet is tartalmaz. Mert a mit a gyermekek és az állatok tesznek, vagy a mit sebtében és rögtön viszünk véghez, önkénytes ugyan, de nem szándékból fakadó. Az akarástól a szándék abban különbözik, hogy az előbbi még a lehetetlenre is irányúl, mint p. o. halhatatlannak lenni, vagy olyanra, mi nincsen hatalmunkban p. o., hogy bizonyos bajvivó győzzön. Egyet sem szándékolhatunk közülök. Továbbá az

akarás a czélra vonatkozik, a szándék pedig az eszközökre, mikről választásunk alkalmával hiszszük, hogy czélra fognak vezetni. Az önkénytességen kívül tehát a szándék még előtanácskozás is; mert mindig megfontolással és meggondolással kell járnia. Már maga a görög szó *προαίρεσις* olyas valamit jelöl meg, mit magunkban másnál inkább választottunk és föltettünk.

Tanakodunk a felett, minek véghez vitele erőnk-től függ, nem pedig a felett, minek alapja a természet, vagy a kényszerűség, vagy az eseték; továbbá csak a felett, mit emberek előhoznak és alkotnak, mi nem mindig ugyanazon egy módon történik, s mit magunk vihetünk véghez; azért egy Lakedaemonbeli sem tanakodik a felett, hogy micsoda alkotmány felel meg legjobban a Skythának; végre tanakodunk az eszközök, nem pedig a czél iránt, tehát nem az iránt: *valjon*, hanem *miként* lehetünk egészszégesekké.

Ezen tanácskozás az eszközök választása és módja iránt mindig bizonyos nyomozás (*ζήτησις*). A nyomozást pedig mindenki akkor fejezi be, a midőn a cselekvés elvét önmagáig vitte vissza, még pedig olyanra magában, a mi által vezéreltetik. A mi pedig őt vezérli, ez a lélek magát eltökélő működése. Ha ellenben azt találjuk, hogy az ok rajtunk kívül fekszik, akkor elállunk szándékunktól.

E szerint a tanácskozás és a szándék ugyanaz ezen kivétellel, hogy a szándék, mint a határolt (*ἀφωρισμένον*), a tanakodásnak a végtelenbe haladó előmenetét félbeszakítja. A mit tehát a szándékba felveszünk, ez tulajdonképen az, minek a tanakodás alap-

ján elsőbbséget adunk. Minthogy pedig az, a miről tanakodtunk, oly kíváncsi tárgy, melyet kielégíthetünk, a föltett szándék a tanakodás határozta kíváncsi lesz oly dolgok után, melyek hatalmunkban állanak; mert a tanakodás alapján ítélve, neki megfelelőleg kívánjuk meg a dolgokat. Csak a tanakodás bevégezése és a szándék megalapítása után közöltetik a kíváncsival a tanakodás eredménye; — mint Trója előtt a királyok előbb is határozatot hoznak, s a határozatot aztán közlik a néppel.

3. Az *akará*s (βούλησις), mint már el volt mondva, mindig a célra irányúl. Magában véve és igazság szerint a jó az akará

s tárgya, az egyesre nézve pedig az, mi neki jónak látszik. Ez az erkölcsileg jó embernél mindig a valódi jó lesz, a rosznál ellenben mindig valami esetleges. És így a jó lesz a törvényadó és az igazság mértéke, a rosz a gyönyört tartja a jónak, holott nem az.

Minthogy az erényes működések oly szántszándékos cselekvényekre vonatkoznak, minőket fentebben leirtunk, bizonyos, hogy hatalmunkban vannak, s hogy úgy, mint a roszaság, nekünk beszámíthatók. De nem csak ezek, hanem a tudatlanság is beszámítandó azon cselekvőnek, ki maga ennek okozója; így p. o. a mámorosnál, a törvények nem ismerésénél, melyeket ismerni kell.

Beszámítás éri az embert akkor is, ha hanyagságból valamit nem tud; mert ez maga is sok hanyag eljárás ismétlődéséből keletkezett. Ha a rosz szokás vagy készség már megállapodott, akkor a pusztá aka-

rat nem bir többé vele, holott a cselekvőnek hatalmában állott annak megerősödését akadályozni. A cselekvények tehát önkénytesek kezdettől végiglen, a készségek pedig csak kezdetöknél fogva.

Annak, a ki állítja, hogy mindenki a neki jónak tetsző után törekszik, s így nem lehet hibájául felróni, ha ez valójában valami rossz, azt adom feleletül, hogy ezen képzeleti mód (*φαντασία*) hibája őt magát terheli, mert nincs mindenkinek számára természet határozta cél szükségleg kitűzve, melyre törekedni kellene; ha pedig az meg is volna, akkor a szokás a természeti jellemet sokszorosan megváltoztathatja, mint épen feladatát is teszi, hogy őt az erényre vezesse, s benne megszilárdítsa.

C. Az erények, még pedig: a. az ethikusak.

Az egyes erények sorában előfordúl:

1. A *bátorság* (*ανδρία*), mely is a félelem és önbizalom indulatára vonatkozik, s ennél a közép fokot foglalja el. Mi minden bajtól félünk; a legrettegetőbb pedig a halál. — Ezen erény azonban csak a legnemesebb veszélyekben, mint p. o. a háborúban jelentkezik; mert a ki a betegség vagy a hajótörés esetében félelem nélkül meghal, nem nevezhető bátorinak. A félelem túlsága és az önbizalom hiánya teszi a *gyávaság* (*δειλία*) vétkét. A bizalom túlságát és a félelem hiányát mutatja a *vakmerő* (*θρασύς*). Ezen véglet sokszor ellenkezőjébe csap által; mert a vakmerő a veszély előtt tüzes és hirtelenkedő, a veszély beálltával pedig szökik, s így két hibát egyesít

magában (*θρασύδειλος*). A bátor ellenben a veszélyben kitartó, a veszély alatt pedig nyugodt és csendes

A bátorság továbbá csak az erkölcsileg szépre vonatkozik és a rútság kerülésére; mert meghalni azért, hogy az ember a szegénységet vagy a fájdalmat kerülje, inkább gyávaságot árúl el. A bátorságnál végre a kellemes maga nem szokta kísérni a működést, hanem egyedül a célban rejlik; így a bajvivó az ütlegetek egyedül csak azért tűri el, hogy a megkoszorúztatás kitüntetésében részesüljön.

A *mérsékelttség* (*σωφροσύνη*) a gyönyörre vonatkozik, még pedig az érzékire, s az érzékek körül megint nem a nemesebbekre, hanem inkább az állatiakra, tehát csak az érzetre, a szaglásra és az ízlésre, vagyis, mivelhogy a szaglás csak az ízlésnek szolgál, tulajdonképen egyes egyedül az érzetre és az ízlésre. Sőt magánál az ízlésnél a mértéktelenek inkább az élni örülnek, s nem igen törődnek a nedvek megismerésével, mint a szakácsok és a borízlelők. Az élv pedig megint csak az érzet által közvetítettik.

Végre az érzet, melynek a mérséktelen örvend, nincsen az egész testen keresztül elterjedve, mint a bajvivóknál a kellemes érzet, midőn testöket dörzsöltetik, hanem csak egyes részekre vonatkozik. A mint a *mérséktelenség* a gyönyör korlátlan hajhászása, úgy a gyávaság a gyönyörtelenség korlátlan kerülése. A másik két véglet nem oly gyakori, mivel nem természetes az embernél az, hogy a gyönyört kerülje, a gyönyörtelenséget pedig keresse. Azért a középtől sem esik oly messzire, mint a két előbbi. Oly embert, ki a mér-

séktelenséggel ellenkező végletbe esnék, *érzéktelennek* vagy tompának lehetne nevezni.

b. A *bőkezűség* (ἐλευθεριότης) a középnek megtartása a vagyon igazgatásánál a pénz kiadására és bevételére nézve. A mérséklendő vágy tárgya tehát éppen a birtok és a vagyon, melynek használása éppen a vevésben és adásban mutatkozik. A bőkezűség (liberalitas) inkább az utóbbival foglalkozik. Mert szabad emberhez méltóbb és illőbb, hogy inkább tesz jót mint sem elfogad.

A két véglet, mely közt ez az erény az arany közepet megtartja, a *tékozlás* (ἀσωτία) és a kapzsiság vagyis a *kincsvágy* (ἀνελευθερία). Mind a kettő ellenkező módon túlzás is, és hiány is. Az előbbi az adogatás túlzása és az elfogadás hiánya. Az utóbbi ellenben az elfogadás túlsága és az adás hiánya. Ha az elfogadás túlzása a túlnyomó, akkor *rút nyereszkesnek* neveztetik, a *zsugori* ellenben túlkeveset szokott kiadni.

A tékozlásnál látjuk, hogy a tapasztalás bővülésével és a kor haladásával még inkább gyógyítható, s hogy a helyes középhez közelebb áll, mint a kapzsiság hibája, mely is a vénség és a tehetetlenség következménye.

A fényszeretet, *fényüzés* (μεγαλοπρέπεια) a bőkezűségtől csak abban különbözik, hogy tárgya nem főleg a pénz kezelését illeti, hanem egyedül a költséges kiadásokat. A fényüzés tehát nagy dolgokban kellően költekezik. De a nagy csak a viszonylatban az: azért is itt a cselekvő, a hely, idő és tárgy jön

tekintetbe. A hiány véglete a *fukarság*, a túlság véglete pedig a pazarfény, vagyis a *pompakórság*.

A fénszeretet tárgyai rendesen: köz emlékek áldozatok, színészi előadások, hadihajók felszerelése sat. A fukar még, miután nagy összegeket elköltött, valamely csekélységnek elhanyagolása által fogja az egész művet elrontani. Mindig azon lesz, hogy minél kevesebbet költsön, a tett kiadások felett pedig fog jajgatni s azokat túlnagyoknak hirdetni. A pompakóros nagy nászlakomát készített, midőn néhány barátot vendégül hív meg magához, csak hogy gazdagságát mutassa, s egyáltalában sokat költ, a hol kevéssel érné be, és keveset, hol sok szükségeltetik.

c. A *nagylelkűség* vagy a magaselműség (*μεγαλοψυχία*) annak tulajdona, ki nagy dolgokra méltónak tartja magát, s valójában méltó is rájuk. Ki nagy dolgokra méltónak hiszi magát, a nélkül azonban, hogy rájuk méltó volna, ez *fölfűvalkodott* vagy gőgös (*χαῦνος*). Nála tehát az erény meghatározásában követelt és kitűzött második rész hiányzik, t. i. az igaz valódi érték, mint a másik végletnél, t. i. a *kislelkűnél* az első része nincsen meg, azaz önnön maga becsülése.

A nagylelkű tehát, a mennyiséget tekintve, a legmagasabb fokon áll ugyan; mert a viszony két tagja megvan nála a legnagyobb mértékben, de a viselet helyes módjánál fogva épen a középet bírja. Értéke és a magabecsülése egyensúlyban vannak. A végletek pedig itt annyiban mutatnak túlzást vagy

hiányt, a mennyiben egyszer a valódi érték az önbecsülést el nem éri, másszor pedig túlhaladja.

Ha a nagylelkű nagy dolgokra méltónak tartja magát, azokat meg is fogja kívánni. A dolgok értéke abban fekszik, hogy külső javak. Azok közt a legnagyobb a hírnév vagyis a tisztelet; s arra a nagylelkű magát leginkább érdemesnek fogja tartani, de szintúgy a tekintélyre, gazdagságra sat. — A kislelkűségnek véglete egyébiránt távolabbra esik a középtől, mint a felfűvalkodottságé; mert a felfűvalkodott csakis nevetséges, a kislelkű pedig valójában rosszabbnak tekinti magát, mint a hogy kellene.

Más erény, mely szintén a tiszteletre vonatkozik, ugy viszonylik a nagylelkűséghez mint a bőkezűség a fényszeretethez, és ez a *becsületszeretet*. A görög nyelvben nincsen külön nevezete. Itt a túlzás végletét foglalja el a *dicsvágyó* (φιλότιμος), a túlkevés végletét pedig a dicsvágy nélküli ember. Ugy látszik, hogy a közép hiánya miatt egymással ellentétesek. De épen ugy mind a kettő a közép felett is tusakodik, s mind kettő az erény megjelölésére is használtatik, ugy φιλότιμος olyat is jelent, ki a jó miatt tiszteletre törekszik, és ἀφιλότιμος olyant, ki azt csak annyira megkívánja, a mennyire kell.

2. a. A *harag* indulatára nézve sem bír névvel a közép, ha csak arra a *szendeséget* nem használjuk, mely azonban inkább a hiány véglete felé hajlik. A túlzást *haragosságnak* lehetne nevezni (ὀργιλότης), mint a hiányt *haragtalanságnak* (ἀοργησία). Itt a túlzás véglete, mint a leggyakoribb, a szendeségnek leginkább

ellentéteztetik; mert a bosszúállás érzete, mely haragra gerjeszt, az embernél valami természetes.

b. Következik a három társias erény: az első az időtöltésre s a szüneteléskor úzótt tréfára vonatkozik. Ebben a túlzást a *csélesap* vagyis a kópé mutatja (*βωμολόχος*). Azok kik sohasem tréfálódznak, *póriasak* vagy *éresdek* és *durvák*. A közepet tartják azok, kik *illő módon* tréfálnak és *enyelegnek* (*εὐτράπελοι*).

A második társias erény az élet kellemeire vonatkozik, s a társasági közlekedésben szereszhető kedvtöltésre. Itt a túlzást követi el az, ki mások kedvéért mindent dicsér, soha semmiben ellent nem mond s mindég azt hiszi, hogy mindenkinek kedvtöltést kell szerezni még akkor is, midőn ez a legnagyobb alkalmatlansággal össze van kötve. Olyan jellemű a *túltetszélyes* (*ἄρεστος*); ha nyereszkezési szándékból indul ki, *hizelgőnek* neveztetik (*ζόλαξ*).

Ennek ellenkezője az, mindig ellentmondani, rigolyásan perlekedni és fájdalmat okozni. Az a *mogorvának* és veszekedőnek jelleme. Ezen végletek megint közvetlenül ellentétesek egymással, mivel a középnek erénye név nélküli. Legközelebbre esik még a barátsághez, azon kivétellel azonban, hogy benne azoknak szenvedélye és szeretete hiányzik, a kikkel társalkodunk. Így tehát a társalgás helyes módjában mutatkozik, s társaságkedvelésnek vagy *barátiasságnak* nevezhetnők.

A társalgás harmadik erénye az igazságra és igazságtalanságra és azon módra vonatkozik, a milyenben mások előtt szóban és tettben fel akarunk

tünni. A *kérkedő* (ἀλαζών) nagyobb véleményt akar maga iránt kelteni, mint a milyet valójában érdemel. A *gúnyoros* (εἰρων) eltagadja és kisebbíti még azt is, a mit valójában bír. A középet megtartja a nyíltszívű (αὐθέλαστος), ki olyannak adja ki magát, a milyen ő valójában. A kérkedésről azt tartjuk, hogy a középpel leginkább ellentétes, mivel, a legrosszabb véglelet, a gúnyor ellenben, ha nem túlzólag nyíltságos, már is illemesebb magatartást tételez fel, s maga Sokrates is élt vele.

c. Az *igazságosság* erénye. Az igazságtalan áthágja a törvényeket, rászedi és megcsalja társait, s kerüli a jog egyenlőségét. Az igazságos ellenben törvénytisztelő és egyenlőségszerető. Az igazságosság mint törvényesség mind az erényeket parancsolja, mert ezek teszik a törvények czélját. Az igazságosság tehát a legbevégzettebb (τελεία) erény, s magában foglalja a többi erényeket is. De még nem egyszerűen és magában véve az erény, hanem csak másokra vonatkozólag. Az erény gyakorlása másokra vonatkozólag pedig a nehezebb feladat s igen helyes Bias mondata: ἀρχὴ δείξει ἄνδρα (a kormányon ülés fogja az embert felmutatni). Mert neki a közért kell az erényt gyakorolnia.

De van azon kívül még részleges igazságosság. A vele ellentétes igazságtalanság vonatkozik a jogtalan nyereségre, tehát az igazságtalan többel birásra (πλεονεξία) és az egyenlőtlenségre (ἀνισον). — Tárgyára nézve ez az igazságosság megint háromféle. Vonatkozik t. i. vagy a vagyon felosztására, tiszteltetre sat., vagy önkénytes kötelezettségekre, milyen

az adás-vevés, kölcsönzés, kereskedés sat., vagy önkénytelen kötelezettségekre. Ezek részint titkosak, mint lopás, paráznaság, méregkeverés, részint erőszakosak, mint ölés, tetteleges bántalom, rablás.

Mi az igazságosság első nemét illeti, ez, mint minden erény, bizonyos közepen alapszik, mely itt az egyenlőség. Mint közép, két dolognak közepét teszi, a felette sok és túlkevés közepét, mint egyenlőség pedig két két személynek egyenlővétevése. Az igazságosság tehát mint közép és egyenlőség legalább is négy tárgyra szorúl, két személyre és két dologra, s mint az elébbi egymáshoz viszonylik, kell hogy az utóbbi kettő is egymáshoz viszonyolják. Ha a személyek értékekre nézve nem egyenlők, nem is kaphatnak egyenlőt.

Az igazságosság tehát mértani (geometrikus) aránylat. A ki háromszorta többet ér mint a társa, ez háromszorosan többet is fog kapni nálánál. Az igazságosság tehát az arányszerinti osztogatásban mutatkozik. És ezen oknál fogva ez az igazságosság *osztogatónak* is neveztetik ($\tau\acute{o}\ \epsilon\nu\ \delta\iota\alpha\sigma\mu\eta\ \delta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\omicron\nu$). Amaz arány elhanyagolása esetében az egyik tag nagyon nagy, a másik pedig túlkicsinynek üt ki. Az igazságtalan sokkal többet vesz magának és a másiknak sokkal kevesebbet ad, ahoz képest, a mit mindegyikök ér.

A másik részleges igazságosság a *kijavító* ($\tau\acute{o}\ \delta\acute{\iota}\kappa\alpha\iota\omicron\nu\ \kappa\alpha\tau\omicron\rho\theta\omega\tau\iota\kappa\acute{o}\nu$); ez kötelezettségeknél áll be. Itt az aránylat csak számtani (arithmetikus); mert ennél nem jön tekintetbe a személy érdemes volta, hanem csak a kár, melyet szenvedett. A ki megkárosodott, veszteséget szenvedett, a ki a kárt

okozta, nyereségben részesült, vagy legalább olyan-
nak tekinthető. Veszteség és nyereség több vagy
kevesebb az egyenlőnél; mert ez épen a mennyiség-
ben áll, melyet kinek-kinek kapnia kell. Ez az egyen-
súly a megkárosítás által megzavartatik. A jog
ujonti érvényesítésére szükséges tehát, hogy az
egyenlő megint helyre állíttassék. Ez pedig akkor
esik meg, midőn az egyiknél meglévő túlsók és a má-
siknál feltűnő túlkeves között a közép arány találta-
tik fel. Itt tehát az igazságos a nyereség és vesz-
teség közti közepet teszi.

Végre a *forbátolás* az önkénytelen kötelezett-
ségeknel megint a két előbbi nemtől a kiszámítás
módja által különbözik. Mert itt nem csak a sze-
mélyek értéke, mint az osztogató igazságosságnál,
nem csak a kár nagysága, mint a kijavítónál, ha-
tározza meg azt, mi megint elviselendő, hanem egy-
ezen két tényezőből összetett viszony.

A Pythagoraeusok tehát az igazságosságot na-
gyon helyesen visszontszenvedésnek (*ἀντιπενοντὶς*)
nevezték el, (*Moralia Magna I. 34*), csak hogy ezt
nem kell egyszerűen és föltétlenül venni, úgy mint ők
akarják. Ha t. i. szolga szabadot vert meg, akkor
neki nem kell épen azt szenvednie, hanem annyi-
val többet, a mennyivel a szabad őt értékére nézve
felülmúlja.

Ezen buvárlatnál a közép ugy is nyilvánul
ki, hogy az igazságosság a közepet tartja az igaz-
ságtalanul cselekedni és igazságtalanul szenvedni
között; mert a ki igazságtalanságot elkövet, többet
kap, — ki azt elszenvedi kevesebbet, és az igazságos

annyit, a mennyi őt épen illeti. Az igazságosság tehát más módon tesz közepet, mint a többi erények. Erénynek pedig megmarad azért, mivel nála nem a cselekvény pusztá törvényszerűsége, hanem a lelkület és a készség kerül kérdés alá.

A *méltányosság* is igazságosság, de nem a törvény szerénti, hanem a törvénynek kijavítása. Minden törvény t. i. általános döntvényt tartalmaz. Némely dolgokban azonban teljes lehetetlenség általános módon dönteni, minthogy minden cselekvény mindenkor csak egyes esetre vonatkozik. Ilyenkor a törvény azt, mi leggyakrabban történik, általánosként veszi, s a hiba nem a törvényben rejlik, hanem magában a dologban. A méltányosság tehát a törvénynek ezen kijavítása, mely az egyes esetre nézve hiányosnak mutatkozik. A méltányosság tehát az egyes esetet illető, az általános és a részlegetől különböző igazságosság (*ἐπιείκεια*).

β. A logikai vagy dianoëtikus erények.

3. Mondottuk, hogy a közép a túlság és hiány közt tartandó, s hogy ez a helyes ész által alapítatik meg. Ezen állítás igaz ugyan, de még egészen határozatlan; s így még nem tud sokat az ember. Azért tehát szorgosabban kell meghatározni azt, hogy mi tulajdonképen a helyes ész. Ezt akkor tehetjük, midőn az értelem-erényeket vizsgáljuk.

Hogy azoknak felosztását adhassuk, a lélek eszes részét megint két működésre kell különvá-

lasztani, mint azt elébb az észnélkülitől különítettük. Az első a lélek tudományos része (ἐπιστημονικός), a másik annak megfontoló része (λογιστικός); mert mi csak azt fontolgatjuk vagy csak az iránt tanakodunk, a mi másként is lehet.

Ez az utóbbi rész ilyen módon lép viszonyba az erény szándékos cselekedeteivel, s mivel a szándék csak akkor jó, ha a helyes ész által meghatároztatik, ez csak annyit jelent, hogy a kívánság helyes és az ész igaz. Az elébbinek tehát arra kell törekednie, a mit az utóbbi helyesel, s a kettőnek illetén összeegyeztése gyakorlati értelem (διάνοια) és gyakorlati igazság. Ez a cselekvésre nézve, valami elengedhetetlen; mert mivelhogy a föltett szándék a cselekvény kezdete és elve, mi által a változás megtörténik, nem pedig a cél, a szándék elve ellenben a kívánság és végre az ész, mely a célt kitűzi: kiderül az, hogy a szándék nem lehet gondolkodás és értelem nélkül; közelebbről tekintve pedig vagy megkívánó értelem vagy értelmes kívánság (ὁρεξις διανοητική) s mind a két esetben ilyen elv az ember.

Ezekből az következik, hogy az erénytan csak akkor végezhető be, ha a lélek eszes részének erényei is tekintetbe és vizsgálás alá vétettek. Mivel a lélek ezen működéseinek műve az igazság, ezeknek erénye azon készségben keresendő, mely által az igazság megszereztetik. Az utak száma pedig, melyeken a lélek az igazságra jut, öt, t. i.: művészet tudomány, okosság vagyis ildomosság, bölcsesség, gondolkodás; a különbség ezeknél részint abban áll,

hogy vagy a változékonyt és mulandót, vagy a változatlant és örökkévalót tárgyalják, részint abban, hogy czéljuk vagy az alkotott műben (τὸ ποιητόν), vagy a működésben magában rejlik (τὸ πρακτόν).

A művészet a változékonyra irányúl és az alkotottra, nem pedig magára a működésre. A művészet a műre czélzó a helyes észnek megfelelő készség és minőség (ἐξίς μετὰ λόγου ἀληθοῦς ποιητικῇ).

Az ildomos ember (φρόνιμος) az, ki a neki való jó és hasznos iránt helyesen tanakodik. Az ildomos-ság a változékony dolgokra vonatkozik. A tudománytól abban különbözik, hogy a tudományos működés a változatlanra irányúl; a művészettől abban, hogy ennek a művel, az ildomnak pedig a cselekvényekkel mint ilyenekkel van dolga. Az ildomos-ság tehát a működésre irányuló, a helyes észnek megfelelő készség, az emberi életben előforduló jó és rosznak tekintetében.

A mérsékeltség a görögben igen helyesen »az ildom fentartónéjának« neveztetik (σωφροσύνη); mert gyönyör és fájdalom megzavarják a teendők iránti képzeleteket. Ezen képzeletek pedig meghatározzák a működések czéljait, s a roszaság épen abban áll, hogy a cselekvények elveit meghamisítja. Az ildomosság még abban is különbözik a művészettől, hogy bizonyos erény. Azon rész pedig, melynek erényét teszi, a megfontoló rész.

A tudomány (ἐπιστήμη) a változatlanra, örökkévalóra irányúl. A tudomány taníttatik. Minden tanítás pedig elismert dolgon alapszik, melyről ki kell indulni, s mitől minden más származtatik le vagy

behozás alapján, mely is a kezdet, és az általánost találja, vagy *észletek* által, melyek az általánosból származtatnak. Azon elvek, melyekből az észlet — syllogismus — származtat, nincsenek megint észletek segítségével származtatva, hanem a behozásból kitálálva. A tudomány tehát bebizonyítási készség (*ἐξίς ἀποδεικτική*).

A tudomány, mint olyasnemű a mi bebizonyítható, bizonyos elvekkel bír, a melyekből kiindúl. Ezen elvek iránt nem létezik megint más tudomány, vagy művészet, vagy ildom, hanem ezen elvek megismerése, a *szemléleti* — speculativ — *gondolkodás*.

Vége a *bölcsesség* (*σοφία*) valamennyi tudomány közt a legszabatosabb. A bölcse nem csak azt ismeri meg, a mi az elvekből következik, hanem magokat az elveket is. A bölcsesség tehát a tudomány és gondolkodás egyesülése, — *ἐπιστήμη καὶ νοῦς*.

a. Ha a logikus erényeket közelebbről megvizsgáljuk, azt fogjuk találni, hogy az első, még az ethikus erényekkel összeköttetésben álló erény az *ildom*, mint a lélek megfontoló részének erénye. Minthogy ez, mint helyes értelem a jót az ethikus erényekben meghatározza, kell, hogy teljes értelemkövetkeztetést magában foglaljon. Mert általános elvből indul ki, mely is mint a jó cél, a felső tételt alkotja. Ez alá rendel altételt, mely a célhoz vezető eszközöket egyes tényekként felállítja, s végre az ezekből eredő zárkövetkezmény alapján határozza magát a cselekvényre.

Az ildommal ellentétben levő hiba tehát legin-

kább abban áll, hogy vagy hamis felső tétel állítatik föl, a midőn a gyakorlatnak elvei a rozhaság által rongáltatnak, vagy hogy valaki az altétel egyes tényeit nem ismeri. Így tévedünk, s hibába esünk, p. o. midőn az egészséget czélba vevén, nem tudjuk, hogy a nehéz víz egészségtelen, de akkor is, midőn ismeretlen előttünk az, hogy ez a bizonyos víz im nehéz. Végre az ildom tökéletességéhez még annak is hozzá kell járulnia, hogy a felső és alsó tétel helyes megismerése után se gyönyör, se fájdalom ne akadályozzon minket, helyes tudásunk nyomán helyes zárkövetkeztetést is vonni és ki is vinni. Az ildomhoz tehát minden tételeiben helyes következtetés tartozik.

Itt azonban ezt az ellenvetést lehetne tenni, hogy az ildom sem annak, a ki az ethikus erények készségét bírja, nem használ, de annak sem, a ki még nem bírja; mert az egyik már is erényes, a másik pedig ezáltal még nem lesz azzá. Erre előbb azt válaszolhatni, hogy az ildomosság, ugy mint a bölcsesség, mint a lélek eszes részeinek erényei, már magokért választandók. Továbbá hatással is vannak; mert a bölcsesség, mint a boldogság egyik feltétele, nyilatkozatai és birtoka által boldoggá tesz. S mivel továbbá az ildomosság és az ethikus erény az, mi a művet bevégzi, amaz kiigazítja a czélt, ez pedig az eszközöket. Hogy azonban kimutathassuk, miszerint az ildomosság az eszközök kiigazítása által az embert alkalmasabbá teszi a szépnek és igaznak elkövetésére, felebbre az elvekig kell visszamennünk.

Igaz, hogy csak az erényes lelkület és gondol-

kodás tesz erényessé, a midőn a szándékot igazítja és számára a czélt meghatározza. De a minnek a czél végett történni kell, ez nem az ethikus erény műve, hanem más tehetségé, — az ügyességé (*δεινότης*), mely a czélra vezető eszközöket megtalálja. Ez azonban nem azonos az ildomossággal, mert csak is akkor dicsértetik, midőn a czél jó, rossz czélt pedig követvén, a legnagyobb rosszság (*πανουργία*). Az ildomos ellenben soha sem rossz, habár mindig ügyes. A készséget ezen lelki pillantásban a jó czél számára a helyes eszközt találhatni, nem nyeri meg erény nélkül. Így tehát az ildomosság mindenkor erény, és az ügyesség úgy viszonylik hozzá, mint a velünk született jellem-ben rejlő természetes erények az erkölcsi erényekhez viszonyulnak, melyek az ész és a szabadság által ki vannak mívelve (*κῶραι*).

Innen következik, hogy az ethikus erények nem lehetnek ildom nélkül, minthogy ez épen a helyes ész, mely a közepet meghatározza; azért Sokrates is az erényeket ismereteknek tartotta, mi pedig állítjuk, hogy észszel járnak. Az ildommal minden többi erény is adva van. Mint azon készség, mely a közepet meghatározza, tulajdonképen nem tűnhet fel megint középnek. Mivel azonban az ügyességnek észhatározta rávalóság, azért is, ha oda alkalmaztatik a hová nem kell, túlzásnak tekinthető. De épen úgy hiánynak is tekinthető az, ha valaki az ügyességet épen nem, még a jó célokra sem bírja. Így tehát az ildomosság, a végrosszaság és együgyűség (*πανουργία καὶ εὐήθεια*) közti középnek is vehető. (Ethik. Eudem. II. 3.)

b. Ha az ildomban befoglalt részeket, mint az értelem egyenkénti erényeit ki akarjuk emelni, először is a *tanulékonytságot* (σύνεσις) találjuk; mely az ethikus erény határozta czélt helyesen felfogja, és ezen felfogás készségét vagyis a jó iránti fogékonyságot tartalmazza s megjelöli. S mivel csak az általános elvre, nem pedig annak kivételére irányúl, azt látjuk, hogy pusztán bírálható (κριτική), nem pedig parancsolható (ἐπιτακτική), mint az ildomosság.

A czél iránti helyes képzeletben a második az, hogy kivételre nézve az eszközök helyesek legyenek. Az ildomosság erre szorítkozó része, az ugynevezett igaz *tanácsoltság* (εὐβουλία, ὁρθότης ἢ κατὰ τὸ συμφέρον πρὸς τι τέτελος).

Mivel végre minden az egyes esettől s annak helyes felfogatótól függ, azért az értelem erénye, a mennyiben a szemet a helyesnek eltalálásában az egyes esetek alkalmával vezérli, a tulajdonképeni *belátás* (γνώμη). S mivel a méltányosság, mint az igazságosságnak azaz, az általános erénynek ethikus készsége, szintén az egyes esetre irányúl, a belátás nem lehet más, mint a méltányosnak megítélése (ἢ τοῦ ἐπιεικοῦς κρίσις ὁρθή).

c. Ambár az ildomosság mind az ethikus erényeket körülfoglalja, még sem lehet a legtökéletesebb és a legbevégzettebb erény, s nem lehet a boldogság legmagasabb foka. Ez egyedül a lélek legkitünőbb részének erényében, t. i. az észszerű gondolkodásban állhat, mely is sokkal magasabb, mint a lélek pusztán fontolgató része, s annak erénye most már a *bölcsesség* tisztán szemléleti erénye.

Hogy pedig a legtökéletesebb erény, az abból derül ki, hogy az ő tárgya a legnemesebb, hogy a legkevesebb félbeszakasztásoknak ki van téve, hogy a gyönyörök legnagyobbikát, a legnagyobb önelégültséget és szünetelést eszközli; ezen kívül pedig leginkább önmagáért tiszteltetik. Oly elméleti élet az emberinél jelesebb.

Ha tehát a gondolkodás az emberi dolgok tekintetében isteninek nevezhető, úgy a gondolkodásban telt élet is az emberi élet irányában isteni lesz. Nem kell azonban, mint mondani szokás, mivel emberek és halandók vagyunk, csak emberit és halandót kívánni, inkább azon kell lennünk, hogy a halhatatlan istenekhez emelkedjünk, s oly életre feltörekedjünk, mely a bennünk lakozó legjobb résznek megfelel. Mert ha a gondolkodás terjedelmére nézve a kisebbik is, ereje és tisztessége tekintetében mégis a többit mind sokkal fölülmúlja. Mindenkiről azt tartjuk, hogy ő maga tulajdonképen ez a gondolkodás; mert ez benne az uralkodó és a jobbik rész. Esztelenség volna tehát nem a sajátos és tutajdon, hanem idegen életet választani.

S miután mindenkire nézve a legsajátibbja egyszerűs mind a legjobb és legkellemesebb is rá nézve, következik, hogy az emberre nézve is a gondolkodásnak szánt élet (mert a gondolkodás a tulajdonképeni ember) a legboldogabb élet fog lenni.

Ez a fontos kérdés, hogyan viszonylik az intelligencia az akarathoz véglegesen úgy dül el, hogy a kettő az erkölcsileg szép személyiségben békésen egyesül, egysége aztán a *καλονκάγαθον*.

III.

Aristoteles ethikájának méltánylása és kritikája, a rendszer összefüggésében.

Feladatunk most az, kimutatni, hogy Aristoteles ethikája nem enyészett momentum, melyet a történelem számunkra megtartott, hanem hogy álláspontjának még mindig megvan a helye, az erkölcsiség igaz rendszereiben.

Az első kérdés az lehet: hogy hol kezdődik a mi tudományunk és micsoda elvből indul ki? Tudvalevőleg ἀρχή nem csak elvet, de kezdetet is jelent, mi pedig azt látjuk, hogy az ethika a tudományok láncolatában sem nem az első, sem nem az utolsó szem, hanem hogy van előzője és utózója, más disciplinából kerül ki, és következőbe megyen által; előfeltevése az erkölcsi álláspont adottsága.

Azon leszünk, hogy a pontot állítsuk világosságra, melyen az erkölcsinek tudománya kezdődik. Ez a pont az ő elve, a kezdet értelmében. Kezdetben a dolog még nem olyan, a milyennek lenni kell; — mert csak válik. Így a tudomány kezdete csakis kezdet és nem elv, s azért nem elég a kezdőpont felállítása, hanem kell, hogy a moral meghatározásait vagy különféle fokait tüntessük fel, midőn ezt a kez-

dőpontot kifejtjük. Csakis ezen határozott ethikus fogalmak vagy az elv ezen meghatározásai által lesz a kezdet elvvé is; a bevégzett fejlődés pedig a végpont, s így a kezdet csak a dolog végén lesz elvvé. A mint ez elv meghatározásaival együtt a morál bölcsészeti rendszerét feltünteti, úgy egyezersmind a morál egész történelmét tartalmazza, mivel az elv minden meghatározása bizonyos történelmi morálrendszer által képviseltetik. Azért az aristotelikus elv méltánylása abban áll, hogy neki a rendszerben az igaz helyet kimutassuk.

Ha az ethika *elvét* általánosságban meg akarjuk jelölni, minden előtt világossá lesz az, hogy az erkölcsiség talaja a szellem, még pedig a véges vagy az emberi szellem, mint ilyen, nem annyiban, a mennyiben a gondolkodás szabad elemébe emelkedett, s most már a dolgok összeségét ezen gondolkodással áthatva, ezekben önmagát, s magában ezeket megismeri. A szellem itt még a külvilággal harczban és kölcsönhatásban van; s épen ez teszi végességét. De a gyakorlatiak ezen korlátolt körét is a magasabb sphaerák sugara megvilágosítja; ezen sugár pedig a *sabadság*. A szabadság által győzi le a szellem ezen végességen belől saját korlátát. A szabadság által valódítja magát a tárgyakban, s azokban megint önmagát találja meg.

A szabadság tehát a gondolkodással egynemű, a mennyiben kieszközli, hogy a szellem, úgy mint a gondolkodás a dolgokat áthassa, s magához hasonítsa. Azért is a vezérszerepre szánt emberek a végtelen ezellem spaeráit — a vallást és a gondolat tu-

dományát — mindenkor a szabadság kieszközlőjének tekintették, s Krisztus tanítványainak mondhatta: az igazság szabadokká fog tenni titeket.

Ha tehát a szellem s vele a szabadság az erkölcsiség talaja, úgy a végtelen szellem szabadsága vagy a tiszta gondolat területe ezennel ki van zárva, és számkra felmarad csak a gyakorlati szabadság, a véges szellem szabadsága. Ez a szabadság az, hogy a szellem *magát* önmagából *elhatározza*, de nem úgy, hogy ezen önelhatározásában önmagánál maradna, — mint a gondolkodás alkalmával, hanem a szellem önmeghatározása a külső dolgok tekintetében úgy, hogy azokkal közlekedésbe lép, azokat meghatározza és megváltoztatja. Ez pedig az akarat. Szabadság és akarat ezen érteményben azonosak. Az akarat, mint ilyen mindig szabad.

A. A moral elve és kezdete. A beszámítás.

Az ethika nem foglalkozik az akarattal általánosságban, hanem csak annak bizonyos alakjával. Míg a jogi szabadság objectiv szabadságnak nevezhető, mivel a szabad személyiség akarata meglétét csak külső tárgyon érzi, csak mint tulajdonos szabad, de a belső hajlandóság — *dispositio* — és a lelkiület még nem jön tekintetbe: addig az erkölcsi szabadság egészen az alany bensőségére támaszkodik.

Az akarat ugyan itt is meglétet ad magának a külvilágban, de a morálban az egyedüli főkérdés mégis az, mi az ember belsejében történt. Így tehát ezen alanyi szabadság, melylyel az ember szelleme

a tárgyakat belőlről meghatározza, azaz a *cselekvény* teszi a morál elvét, vagyis inkább kezdetét. Ez a szabadság azonban nem tekinti az emberek cselekvényeit, mint ők azokat nagy összeségekben, népek és államokként véghez viszik, hanem az egyes emberekéit. Tehát a cselekvények elmélete, alakjuk és lényegök szemlélése, eltekintve még egészen a tartalomtól, lesz a morál szükséges kezdőpontja, s egyszersmind elvének legelső meghatározása.

A *beszámításról* szóló tan, mind a mellett, hogy a morál első lépcsőinek egyike, még sem képviseltethetik bizonyos határozott rendszer által épen azért, mivel abban az emberi cselekvények tartalmáról még épen nem esik szó, minden moralista pedig kénytelen a cselekvények bizonyos tartalmát, bármily elvontat is, elvéül elfogadni. Az erkölcstan ezen első részét a legtöbb moralista hallgatással mellőzte és előre föltette. Aristoteles pedig dicséretes kivételt tesz, — mert minden moralista közt Aristippustól kezdve Fichtéig, ő az egyedüli, ki ezt a tant kifejtette, még pedig nem oly módon, hogy ezt az igaz rendszerre nézve hasznavehetetlennek kellene kijelenteni, hanem úgy, hogy még most is a *speculatio* legméljebb követeléseinek egészen megfelel. De nem lehetvén egy rendszer különített álláspontja, s így Aristotelesé sem, kell hogy ehhez közelebb lépjünk.

B. Az emberi cselekvények különös céljai.

A cselekvés, mint a külvilágban eszközölt változás, ezen változás elvéül bírja a föltett szándékot. A

szándék vagyis föltét, mely mint a cselekvény ben-
seje, előleges tanakodás alapján a tettet meghatá-
rozza, csak azon eszközökre irányúl, melyek által
valami véghez hajtható; egészen ettől függ. S így a
szándéknak megint olyas elve van, melyre visszavi-
endő, s mely által meghatároztatik; ez pedig a *czél*.

A morál *második* része tárgyalja tehát a czélok-
ról szóló tant, vagyis a boldogságot. Ezen czélok még
nincsenek magasabb kötelezettségre visszavezetve,
vagyis a természetes ember czéljai, de úgy is bevég-
zett rendszert képeznek. A természetes emberben van
három önös ösztönzés, mely gyönyör, birtok, kitünté-
tés után jár; továbbá a társias ösztön, s végre az ész
ösztönzése. Mindezeknek kielégítése együtt véve
boldogságnak neveztetik.

Aristoteles erkölcs-rendszerének azonban nem ez
az álláspontja kívánni, hogy az ember természetes ösz-
tönzéseit kövesse. Vannak pedig rendszerek, melyek
ezen ösztönzések egyikét vagy többjét együttevve a
morál elvévé emelik. Aristippus, p. o. Helvetius, s általá-
ban véve a francziák azzá teszik az önös ösztönzéseket,
az angol és a skót tanoda emberei a társaságiakat,
Spinozza a tudás ösztönét, Clarke és Wollaston a
dolgok illendőségét és a megismerésből fakadó cse-
lekvést, végre Wolf a tökéletességet. Kant és Fichte
óta mindezek az *Eudaemonisták* névével bélyegeztet-
tek, még pedig méltán; mert ők sem az ösztönzése-
ket nem viszik vissza az észszel való összhangzá-
sára, sem az erényt és a jót nem teszik valódi első-
nek, s valódi boldogságnak, hanem ezen ösztönzésesek-

ből mint elvből, csak eszközként és következményként származtatják le az erényt.

Megjegyezni való az, hogy ezen rendszerek mind-egykei valamennyi más erkölcsi fogalomról, p. o. erényről, kötelességről, lelkiismeretről, jóról sat. is beszél, mind a mellett, hogy amaz egy a rendszer meghatározója, s a többieket a maga értelményének alája vetette. Így p. o. Helvetius csak az önös ösztönzéseket nevezi jóknak és erénynek, az angol iskola pedig a társasági ösztönzéseket. Másfelől pedig a rendszerek, melyekben p. o. az erény a határozó, a boldogságot az erényre vezetik vissza. Azokban a boldogság nem jelent részleges gyakorlati célt, hanem épen a legfőbb jót, a világ feltétlenül egyetemes és eszes végeczélját fejezi ki. Ha minden rendszerben minden így együtt áll, s mindenütt ugyan azon nevek találkoznak, akkor nehéz dolog, a rendszerek közti különbséget mindjárt az első perezben kitalálhatni, habár szigorúbb vizsga után csakis a név azonossága fenmarad.

C. A legfőbb jó. Summum bonum.

A midőn az elméleti és gyakorlati célok, a lélek észnélküli és eszes részének ezen harmóniája épen a jó, úgy a legfőbb jóról való tan képzi a morálbölcészet harmadik részét ama két elébbi részhez, t. i. a beszámításhoz és a boldogság céljaihoz. Mind azon moralisták, kik a jót cselekvényeink határozójául tették, az erkölcsiség valódi és igaz elvéhez jutottak, habár itt is elvbeli haladás mutatkozik.

1. Az Aristotelikus ethika mint erénytan.

Az első, mivel a legfőbb jóról való tannál találkozzunk, az az öntönzés és erény közti közvetlen összhangzás vagyis az erény. És az erény aristotelikus definitiójából látjuk, hogy ezzel Arisztoteles álláspontját megtaláltuk. Ethikájának rendszere az erénytan; és ez a régiék álláspontja, kik nem Eudaemonisták. A régiség pedig szükségileg áll ezen a fokon azért, mert ez az embert természeténél fogva, azaz természeti jelleme szerint, jónak állítja. Ez a nézet, hogy az ember természeténél fogva rossz, a kereszténység s bölcsezetének tana; még csak ez azon van, hogy az emberi természet legmagasabb ellentéteit felfogja és kiengesztelje.

Aristoteles erénytana s álláspontja a morálban a legmagasabb egyike, habár még nem a legmagasabb. Hogy gyenge oldalait feltalálhassuk, kell, hogy elébb annak belső lényegét vegyük szemügyre.

Az erény nem levén más mint az ész által bizonyos módon meghatározott természeti ösztönzés, minthogy ezen utóbbinak oldalai az ember természeti jellemét teszik, kiviláglik az, hogy az erénytan, a mennyiben a jellemnek a természeti határozottságra alapított különösét körül foglalja, ezennel szellemi természetrajz leend.

Aristoteles az erényeket természetrajzilag adja elő. Természeti jelleme és kedülete vagyis vérmérséklete szerint, mely minden emberrel adva van,

fogja az egyes ezt vagy amaz ösztönt kiválóan, de kellő mértékben kielégíteni, ha *erényes*, szerfelettien vagy túlkevésbé akkor, ha *vétkes*.

Mivel Aristoteles erényfogalma szerint az ösztönzések az ész irányában még positiv viszonyt mutatnak ki, és az erény ellenében nem negative, vagyis mint roszaság fellépnek, azért is nem kell azokat még eltagadni, hanem a feladat még csak az, hogy az ész által meghatározva, illő derékségben (*ἀρετή*) és kellő mértékben mutatkozzanak. Habár az erényben bent foglaltatnak s tőle még nincsenek kizárva, még sem azonosak vele, hanem tőle különböznek, még pedig nem minőségileg, mert a minőség feltétlenül választja szét egymástól a dolgokat, hanem mennyiségileg. Az ösztönzés mint ama mennyiség-erény és az ész az, mi ezt a mennyiséget meghatározza.

E szerint tehát Aristoteles erény meghatározásának mind a két része teljesen megfelel egymásnak. Ha az erény egyik lényeges része az, hogy az észnélküli ösztönzés az ész által határozassék meg, úgy positiv vonatkozásában csak a második rész mennyiséges különbsége foglaltatik, mely is az erény nyilvánulására követeli, hogy két végleges hajlam közt a közepet tartsa meg. Ez a közép tehát nem önkényes szabály, hanem szükségileg magából az elvből foly.

Igaz, hogy itt a mennyiséges különbség uralkodik és a minőséges még nem jutott jogához s azért az egyházatyák mondhatták, hogy a régiak erényei csak fényes vétkek; hiszen a későbbi álláspont nem

vonatkoztatja többé az ösztönzéseket positive az erényre, hanem csak negative, s rosszakká tünteti fel. Aristoteles rendszere azonban erénytanánál fogva nem többé az egész rendszer, hanem a rendszer lényeges tagja még mostanság is.

2. A kötelességtan és a magasabb rendszerek

a. A kötelesség fogalmának megbirálása.

Mivel a jó és az ösztönzés a mennyiségesnek logikus természeténél fogva nem tartják meg a békés állást egymás iránt, hanem minőséges ellentétbe mennek által, s az ösztönzések ennél fogva a jónak negatívivá váltak, a jó pedig az alany feltétlen céljául szüntelenül megmarad, azért az ösztönöket el kell tagadni, s az ember kénytelen ezeknek kielégítése ellen síkra szállni. A jó tehát nincsen többé közvetlenül mint erény az ember lelkületében, hanem mint objectiv a természetes akarat tartalmával ellentétes törvény mondatik ki. Így az emberre nézve feltétlenül kötelezővé lesz. Kötelezve van a jónak megtevésre, — ez a Kant-féle erkölcsi rendszer kategorikus imperativusa, melyben a jó az erény meghatározásától a kötelesség döntéséhez és határozásához halad; de abban is a kritika még negativ oldalt fog felfedezni. Mert ha a kötelesség tartalma után tudakozódunk, azt találjuk, hogy az ösztönzés elenyészte után csak az ész marad fön, de nem a pusztán elméleti, hanem a gyakorlati ész, mely Kant és Fichte szerint, mint tiszta auto-

nomia, a cselekvés törvényét föltétlenül önmagából meríti.

Már Aristoteles is ismerte a gyakorlati ész, és azt a helyes föltétben és szándékban kereste, mint olyasban, melyben a λόγος igaz, és a kíváncsi helyes. De Kant és Fichte tovább mennek, a midőn a kíváncsi heteromiának nevezik, és csak a kötelességet az ész tiszta önmeghatározásának állítják.

A régiek közül Epikur és a Stoa hajlottak ezen ujak részére, a mennyiben ők is az ész és ösztönzés közti harmoniát már kezdik megszüntetni. Mert Epikur — ámbár a gyönyör végeztelje marad — az erényt abban találja: szakítani az érzéki vagyis mozgékony (ἡδονή ἐν κινήσει) gyönyörrel s neki gátokat vetni; a Stoa pedig az anyagi czélokat a jó irányában feltétlenül közönbösöknek (ἀδιάφορα) jelenti ki. De ez által a helyes ész éppen oly üres és formai elvvé válik, mint Kantnál a praktikus ész. Csak hogy Kant ezt a formalismust jól ismeri és mégis helyes tudattal az erkölcsiség széljéül kitűzi, mivel akármily anyagi tartalom, mint valami eudaemonistikus, arra nem alkalmas.

Midőn tehát cselekedni kell, nem marad fel más irányoszlop, mint az ész autonomiája. Ez az egyetemesen kötelező törvény. Ha tehát tudni akarom, hogy mi a kötelesség, kell, hogy cselekvésem maximáit (azaz, az anyagi czélokat) ezen törvénnyel hasonlítsam össze s lássam, valjon emelhetők-e egyetemes törvénnyé, s ha igen, akkor az én cselekvésem törvényszerű.

De nem igen járja, hogy ilyen anyagi czélokat már valami természet ösztönzésénél fogva akarjon az

ember, mert ezen ösztönzések éppen a kötelesség akadályozói. Sőt szükséges, hogy az ember ilyen czélokra akaratra ellen is szoríttassék. Ilyenféle czél. Kant csak kettőt talál: t. i. az ember saját tökéletességét és mások boldogságát (nem pedig az ember saját boldogságát.) Ezen kettőből fejti ki aztán a részletes és különös kötelességeket, úgy azonban, mint látni való, hogy az akarat elébb megvetett heteronomiájához újra folyamodik.

Fichte következetesebben látszik eljárni, midőn a kötelesség fogalmához másunnan szedett czélokot nem csatol, hanem az ész autonomiáját magát tűzi ki czélul. Ez iránt úgy fejezi ki magát, kell hogy az intelligentia önnön magának adja az önműködés változhatatlan törvényét; ezen törvény tartalmára nézve aztán nem követeltetik egyéb, mint az, hogy az Én valami rajta kívül levő által teljességgel meg ne határozathassék. Azt ő a szabadságra törekedő tiszta ösztönzésnek nevezi, mely a szabadságot csak a szabadságért akarja.

De hogyan jár el az alkalmazásnál? Ezen erkölcsi elv alkalmazhatásának deductiojánál ő is kénytelen a heteronomiát segítségül venni, habár azt nem úgy, mint Kant czélnek, hanem csak eszköznek határozza. Folytatólag, t. i. azt mondja, hogy az önállóság csak cselekvés által érhető el, a cselekvés pedig csak a természeti ösztönzés közvetítése által lehetséges. Hogy tehát a tiszta ösztönzés oksága — causálitása — ne essék el egészen, kell, hogy a cselekvés anyaga egyuttal a tiszta és a természeti ösztönzésnek is megfelelő legyen.

Ezen synthesisben aztán a tiszta ösztönzés azon tulajdonát, hogy tárgy által meg nem határozható, a természeti ösztönzés pedig az élvezetet, mint czélt, abban hagyja és feláldozza. E szerint tehát a kettőnek viszonya egymáshoz az lesz, hogy a tiszta ösztönzés a természeti ösztönzések kielégítései közül minden perczenetben és mindenkor azt választja, mely oly atén eszközül tűnik ki, hogy általa czélját, t. i. mindenkinek feltétlen szabadságát előmozdíthatja, a többi kielégítéseket pedig, mint negatiót és kötelesség ellenit kerülhesse.

Miután Fichte szerint az erkölcsi cselekvés czélja az, felszabadulni a természettől s annak ösztönzéseitől, minden cselekvény pedig, mint ezen korlát megszüntetése, egy új korlátnak felállítása, mert ez a maga valódítására mindig újra és újra a természeti ösztönzésre szorúl: az erkölcsiség csakis ezen czél végtelen megközelítésében áll. Így tehát az soha sem lehet tökéletes, és azért a tiszta és a természetes ösztönzés synthesisise soha sincsen bevégezve. Magában véve pedig, azaz transcendentalis állásontról elismeri Fichte a kettőnek lényeges azonosságát, melyet ő ös ösztönzésnek nevez. Azoknak különbségén, mint nagyon szépen mondja, alapszik az Énség.

Minthogy pedig minőséges ellentétezésök mellett mégis azoknak azonossága, azaz mint *kell* megvan, Kant igen helyesen kimondja azt, hogy az erkölcsi törvény, habár azt még a boldogság követelései ellen is teljesíteni kell, még sem teheti az egyedüli jót, hanem hogy hozzá még a boldogság is tartozik.

Igaz az, hogy kötelesség és a boldogság, jelen-

ségüket tekintve, külön esnek ugyan egymástól, de magokban véve föltétlenül azonosak; azaz más életnek végtelenül haladó folyamában a boldogság az erényre nézve elérhető.

Ezt a nézetet az egyház rendszere is pártolja; bölcsészeti tartalma az, hogy a természeti ösztönzések habár nem valódiilag, de követelten és magukban létezőleg, azonosak az észszel. S így ez az egység nem közvetlenül, mint a régi korban, de az ellentét megszüntetése által vált egység.

b. A casuistica.

Ez az erkölcsi elv, mint láttuk, egészen formai, s azért tartalma is idegen, s nincsen magából ezen elvből merítve, hogy t. i. a jog és a boldogság céljai némi módosulással, mint az igazságosság és jóakarat kötelességei tűnnek ki. Ebből következik, hogy az elv nem tartalmazza magában annak kriteriumát, hogy mi a kötelesség és a kötelességszerű cselekvés. A mennyiben a cselekvő ilyen módon vezérelvet nélkülöz, annyiban mindig fog a kötelességek összeütközésébe — collisióba — kerülni. Ezen összeütközések az értelem éle által feloldva és rendszerbe hozva, képzik az ugynevezett casuisticát, — a kötelességtan oly kinövését, mely főleg az egyházon belől különösen kifejlődött; mert az értelemnek szabad tere van mindenütt, hol a magasabb törvényhozó külső akaratja hiányzik. De más erkölcsrendszerekben is, melyek a kötelességek alakja alatt állanak, főleg a

Stoikusoknál és Fichténél ez a rész nem maradt idegen.

c. A z a s k e t i k a.

Az elv hiányát tapasztalás és praktikus gyakorlat kénytelen pótolni. Így főleg az egyházon a kötelességtan még egy harmadik része, t. i. az Asketika fejlődött ki. De ez is épen úgy, mint a casuistica s minden eddigi álláspont, nem csak történelmi valami, hanem egyszersmind sz egész rendszer lánczolatának szükséges tagja. Lényeges dolog annak meghatározása, hogyan eszközölhető s megnyerhető a törvényszerű gondolkodásmód és illetén lelkület? A három út, mely oda vezet, fegyelem, szoktatás és oktatás.

3. A lelkiismeret és a rossz. A moral viszonya a politikához.

Az álláspont tehát, melyhez ezekkel jutottunk az, hogy miután az elv a kötelesség tartalmát meg nem határozta, a cselekvő alanyiség kénytelen minden concret esetben döntení az iránt, valjon mi az erkölcsileg jó; mert az asketika által a helyes dönthetés szokását nyerte, ez pedig a lelkiismeret. A lelkiismeret az erkölcsstan végfogalma, az alanyi szabadság legmagasabb csúcsa, mely itten öntudatára jutott. De a lelkiismeret, mint a jónak tudása és tisztán önmagából való meghatározása, egyszersmind egyes alanyiség, azaz, a természeti ösztönzés határozásaival együtt tétetik; a midőn tehát a döntést magából ve-

szi, akkor az ösztönzésnek is megfelelőleg dönthet. Ez az ösztönzés, mint az erkölcsi törvény negatívja a *rosz*; és így a rosznak lehetősége a lelkiismeretben rejlik.

Ide tartozik a rosznak eredete iránti kérdés is. Ezen az állásponton az ember természeténél fogva rosznak jelöltetik meg, de ő rosz saját tette és magába való reflexiója által is. Midőn magát elvontan magáért állítja, s az akarat tárgyilagossá egyetemiségétől elszakad, magára visszahajol, s magára elkülönül, akkor akaratának pusztán természeti tartalmát tűzi ki célul.

Miután azonban az erkölcsi szabadság ezen legmagasabb fokán valamely cselekvény kötelelességszerűnek és jónak csak a tudó alanyiség ítélete által ismertetik el, — ezen elvnel fogva minden cselekvényt, bármily rosz is az tárgyilagosan, mégis jónak kellene hirdetni, ha az azt véghez vivő eljárásánál jó szándék által vezéreltetett. E szerint, p. o. gyilkolás is fogna jó tettnek hirdettetni, ha ezáltal valamely közönség jóléte szándékoltatik. Ezen sajnos elv az életben gyászos hatásaiban rettenetes módon imitt-amott mutatkozott is.

Valójában azonban ezen elv egyszersmind az erkölcsi álláspontnak megszüntetése is. A természeti ösztönök kielégítése, t. i. az alany akarása és jó szándéka folytán, annak akaratja által megint pozitív oldalt nyert. Az ösztönzések jóknak tekintetnek, s azok is, de nem közvetlenül, hanem az alany szabad önelhatározása eszközlésével. Másfelől pedig az alany nem marad meg elvont magáérti létezésben, hanem

szilárd magábanlétre, a természeti ösztönzésre tér vissza. E szerint pedig ez maga, mint jó és magáért levő végcél tűzetik ki. Így tehát az alany számára szilárd állagot nyertünk, mely a természeti ösztönzéseket ki nem zárván, egyszersmind az egyén alanyi célját teszi. Ez tehát feltétlen önmagából való önmeghatározása mellett, még állagi hatalmak sorozatával is viszonyban áll, és csak ez a sorozat adhat nekünk benmaradó kötelességtant. Olyan hatalmak: család, rend, állam stb., s a gazdaszat és államtudomány tárgyát teszik.

Ezt az átmenetet és az ethos és politika közti lényeges viszonyt Aristoteles is felismerte, s a nikomachikus ethika utolsó fejezetében ki is emelte, úgy nyilatkozván, hogy az erény csak az államban emelhetik valódiságra. De már Plato is mondotta, hogy az igazságos és erényes lét vonásait csak a jól rendezett közösség igazságosságában ismerheti fel, s hogy így annak példáját követi, kinek meghagyatott, hogy távolból kis írásjegyeket olvasson, s aztán ugyanazon jegyeket és vonásokat másutt nagyobb mérvben megpillantván, nagy örömeben arra törekszik, hogy ezekből amazokat ismerje meg.

A politika tehát részben kiegészíti és tökéletesíti a morált, midőn ezen félszegecségét megszünteti, mely szerint a jó, habár fogalmánál fogva az emberi szellem egyetemes és tárgyilagos végcélja egyáltalán véve, mégis csak az egyesnek alanyi öntudatából meríttetik, s így még mindig az egyén esetleges önkényének ki van téve. Az államban ellenben a jó oly szilárd intézmények és törvények által támogattatik,

melyeket az egyes meg nem ingathat, mivel annak ügytetszése felett állanak.

Minthogg pedig az állami élet ezen erkölcsi viszonyainak alapját csakugyan a jó teszi, s csak is ezek által annak igaz valódítása biztosíttatik, sokkal inkább, mint az az erényes, kötelességszerű, lelkiismeretes lelkület elvont bensősége mellett történhetik: többen erre a gondolatra jöttek, hogy még ezeket is a morálhoz kell vonni és az erény- és kötelességtanhoz (a lelkiismeret helyett) harmadik részként a javakról szóló tant csatolták, melynek a házasságot, államot, művészetet, egyházat és a tudományt kellene tárgyalni.

Ezekből azonban láthatni, hogy így a morál területe természetes határain túl tágíttatnék ki, s hogy ilyen módon nemcsak a politikát, hanem az aesthetikát, a theológiát, szóval az egész bölcsészetet magában foglalná. Mert ámbár mindezen tudományoknak és szellemi működéseknek alapját teszi azon legfőbb jónak fogalma, mely a morálban kifejtetett, és p. o. a család a nemi ösztönzés ethizálását, az állam a társiassági, jogossági stb. ösztön erkölcsösítését felmutatja: mégis ezen tudományok a legfőbb jót illető fogalmat mélyebb módon fejtegetik, mint azt a morál határozott elve megengedi.

A ki tehát a javakról szóló tant a morálba bevonja, egyfelől helyes nézetből indul ki, másfelől pedig összevegyíti az álláspontokat, s ez oly eljárás, melyet a bölcsészet nem helyeselhet. Mert habár a bölcsészet tisztében áll, az összes tudományok lényeges egymásravezőköztetését kimutatni, mégis köteles,

a mellett mindegyiknek különitött és határozott elvét szilárdúl megtartani, ha saját jogához jutni, és a maga köréb en akadály nélkül mozogni akar.

Azonban úgy látszik, hogy a keresztény morál ezt a nézetet támogatja, mely szerint a morálban többet kell fejtegetni, mint a legfőbb jónak pusztán alanyi alakját. Mert ha azt mondtuk, hogy a keresztény erkölcs tan némileg a kötelességtan álláspontját elfoglalja, a midőn asketikus módon a természet i öszt önzések eltagadását követeli: ez mégis annak csak egyik oldalát teszi, és az ő elve nem a tiszta ész autonomiájának alaptétele, hanem a legfőbb jót ez sokkal összetetesebben — concrete — fogja fel, t. i. mint isteni életet, s így legalább a keresztény morálra nézve igazságosnak látszik ez a követelés, hogy a legfőbb jó teljesültebb értelményben vétessék.

De ez még nem bizonyítja azt, hogy az Istenről, a szentek közösségéről szóló tant, mint Fichte akarja, a morálhoz kelljen csatolni, hanem megfordítva azt, hogy a theologiai morál nem a morál tulajdonképeni álláspontjához, hanem inkább a theologia magasabb körzetéhez tartozik.

A theologiai morál az általános morál restructiója az Istenről szóló tudomány körében s lényeges viszonyban áll a dogmatikához. Azért is a theologiai morálnak elve, Isten akaratja, mint az isteni élet hite és felkarolása, — az emberi szellem feltétlen és absolut álláspontját teszi egyáltalában véve, és ez olyan kör, melyben a szemlélődés és a gyakorlat nincsen többé külön választva egymástól, hanem

mind a kettő teljesen elválaszthatatlannak mutatkozik.

E tekintetben Rothe műve az emberileg utólérhetőt adja, rövid átnézetet és szép kivonatot belőle pedig Solms herceg épen tavaly bocsátott közre.

Ez a fent említett eredmény néhány más morálrendszerben is mutatkozik, habár elszigetelten s többnyire csak a vége felé, és úgy, hogy az ő elvök nem czéloz arra közvetlenül. Így p. o. Spinozanál Isten iránti végtelen intellectualis szeretetben, így Plato mythikus előadásában, így a σοφός isteni életében, melyet Aristoteles az isteni gondolat gondolkodásaként feltüntet, s melynek elismerését és méltánylását annál inkább követeltethetjük, mivel ki van mutatva, hogy elvén belől a szellem legmagasabb álláspontját valójában el is érte.

Végül említjük még az ide vágó irodalmat:

Teichmüller: Die Einheit der aristotelischen Eudæmonie. (Bulletin de la classe des sci. hist. phil. et polit. de l'académie de St. Petersbourg T. XVI. N. 20. köv. 305. köv.

Trendelenburg: Herbarts praktische Philosophie und die Ethik der Alten (Abhandlung der Berl. Akad. philos. Classe 1856).

Brandis: Übersicht des aristotelischen Lehrgebäudes sat. Berlin 1860.

Holms: De ethicis principoliticorum Aristotelis piis.
Berlin 1861.

Haecker: Das Eintheilungs- und Anordnungsprincip
der moralischen Tugendlehre in der nikoma-
chischen Ethik. Berlin 1863.

Eucken: Die Methode und die Grundlagen der ari-
stotelischen Ethik. Berlin 1870.

IV.

TARTALOM-JEGYZÉK.

Előszó és bevezetés. I. II. III.

ELSŐ KÖNYV.

A boldogságról.

Lap.

I-ső fejezet (B. M.) A jó utáni törekvés általános; a célok különbözőek	1
II-ik fej. (M.) Az ethika az államtudomány része . . .	2
III-ik fej. (M.) Micsoda eljárási módot követelhetünk az ethikában	3
IV-ik fej. (M.) — (B. II.) Különféle nézetek a boldogságról nembölcészeknél	4
V-ik fej. (M.) — (B. III.) A bölcészek nézete a boldogságról, különösen pedig Platóné	5
VI-ik fej. (M.) — (B. IV.) A legfőbb jó nem a Platón-féle eszmék	7
VII-ik fej. (M.) — (B. V.) Aristoteles nézete a legfőbb jóról. A jó önczél s önmaga által kielégít	10
(B. VI.) A boldogság a lélek azon működése, mely az erénynek megfelel	12
(B. VII.) A boldogság nyomozásának módszere	13
VIII-ik fej. (M.) — (B. VIII.) A boldogság meghatározásának igaz voltát a régiek mondatai is bebizonyítják . . .	14
IX-ik fej. (B.) A boldogság külső javakra is szorúl . . .	15
X-ik fej. (B.) — (M. IX.) Hogyan szerezhető meg a boldogság? A boldogság mint isteni ajándék nem az esetlegeség által nyerhető, hanem a munkásság eredménye . .	17
XI-ik fej. (B.) (M. X.) Mikor mondható boldognak az ember, életében-e vagy halála után?	19

	<i>Lap.</i>
(M. XI.) Vajjon a jó barátok és az utódok kedve- zötlen sorsa érinti-e a boldogokat	22
XII-ik fej. (B. és M.) A boldogság hová tartozik? Nem a pusztán dicséretre, hanem a tiszteletre méltó dolgok közé	23
XIII-ik fej. (B. és M.) Átmenet az erénytanra, és az erény külön- választása erkölcsire és szellemire (ethikusra és dianoëtiku- sra)	24

MÁSODIK KÖNYV.

A z e r é n y r ő l.

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet. (B. és M.) A szellemi erény keletkezik az ok- tatásból; az erkölcsi a szoktatásból	28
II-ik fej. (B. és M.) Az erény szélsőségek által rongáltatik meg, és közepszerűség által föntartatik	30
III-ik fej. (M.) Az erkölcsi erény a gyönyörök és fájdalmak körül forog	32
IV-ik fej. (M.) — (B. III.) Hogyan mondható, hogy igazságos tettek által igazságosokká leszünk? Erény erényes tet- tet tételez föl	34
V-ik fej. (M.) — (B. IV.) Az erény meghatározása általá- ban véve	35
VI-ik fej. (M.) — (B. V.) Az erény lényege a középútnak meg- tartása	37
(B. VI.) A közepet a szerfölötti és a túlkevés közt az ész határozza meg	39
VII-ik fej. (B. és M.) Az erkölcsi erények felosztása	40
VIII-ik fej. (B. és M.) Az erények és vétkek ellentétéről	44
IX-ik fej. (B. és M.) Szabályok, melyek a közép felé vezet- nek, és azon okok, melyek miatt nehéz a közép útnak megtalálása	45

HARMADIK KÖNYV.

A b e s z á m í t á s r ó l.

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet (B. és M.) Önkénytes cselekvények és önkényte- len tettek	48
II-ik fej. (B.) Tudatlanságból és haragban elkövetett tettek	50

	<i>Lap.</i>
III-ik fej. (B.) Az önkénytes cselekvények	52
IV-ik fej. (B.) — (M. II.) Föltett szándék vagyis föltétel (Propositum, Vorsatz)	53
V-ik fej. (B.) — (M. III.) Mi a megfontolás tárgya?	55
VI-ik fej. (B.) — (M. IV.) Az akarás és annak tárgyai . . .	58
VII-ik fej. (B.) — (M. V.) Az erény és a véték szabad akarat- tól függ-e vagy nem?	59
VIII-ik fej. (B.) Az erkölcsstan általános részének berekesz- tése	63

Az erényekrendszere.

	<i>Lap.</i>
IX-ik fejezet (B.) — (M. VI.) A bátorság meghatározása . . .	64
X-ik fej. (B.) — (M. VII.) A rettenetesnek különfélesége és a bátorság ellentétei	66
XI-ik fej. (B.) — (M. VIII.) Az öngyilkosság. A bátorság mel- lékfajai	67
XII-ik fej. (B.) — (M. IX.) A bátorság inkább a félemlítő dol- gok, mint a bizalom körül forog	71
XIII-ik fej. (B.) — (M. X.) Az önfeletti uralkodás. Higgadt- ság	73
(M. XI.) A vágyakról	75
XIV-ik fej. (B.) Az önnönuralkodás további ellentétei . . .	76
XV-ik fej. (B.) — (M. XII.) A mértékletlenség viszonya a gyá- vasághoz	77

NEGYEDIK KÖNYV.

A bőkezűség ről.

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet (B. és M.) A bőkezűség tárgya és ellentétei . . .	80
II-ik fej. (B.) A bőkezűnek eljárása	81
III-ik fej. (B.) A tékozlónak és fösvénynek eljárása; a kettőnek összehasonlítása	84
IV-ik fej. (B.) — (M. II.) A nagyszerűség (magnificencia) és ellentétei	87
V-ik fej. (B.) A tárgyak, melyekre a nagyszerű költ	89
VI-ik fej. (B.) A nagyszerűvel ellentétes cselekvények . . .	91
VII-ik fej. (B.) — (M. III.) A nagylelkűség fogalma, tárgya, ellentétei	92
VIII-ik fej. (B.) A nagylelkűnek eljárása	94

	<i>Lap.</i>
IX-ik fej. A nagylelkűséggel ellentétes eljárás	97
X-ik fej. (B). — (M. IV.) A dicsvágy	98
XI-ik fej. (B). — (M. V.) A szendeség; <i>πρρότης</i>	99
XII-ik fej. (B). — (M. VI.) A társadalmi élet erényei. A tetsz- vágy	102
XIII-ik fej. (B). — (M. VII.) Az igazmondóság vagyis őszinte- ség s annak ellentétei; a kérkedés és a gúnyor	104
XIV-ik fej. (B). — (M. VIII.) Az élcz és annak ellentétei a bo- hózkodás vagy kópéság; a búslakodás	106
XV-ik fej. (B). — (M. IX.) A szemérmesség vagy szégyen- lőség	109

ÖTÖDIK KÖNYV.

Az igazságosság. Justitia.

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet (B. és M.) Az igazságosság általában véve	111
II-ik fej. (B.) Az igazságosság többféle értelménye	112
III-ik fej. (B.) Az igazságosság első alakjának, t. i. annak, mely törvényes és egyetemes, leírása	113
IV-ik fej. (B). — (M. II.) Mi a különös vagy részletes igaz- ságosság és hányféle?	115
V-ik fej. (B.) Az általános igazságosságnak összehasonlí- tása a részigazságossággal, mely is vagy osztogató vagy szabályozó	116
VI-ik fej. (B). — (M. III.) Az osztogató igazságosság s az alapjáúl szolgáló egyenlőség	118
VII-ik fej. (B.) Az igazságtalanság aránytalanság. A sza- bályozó igazságosság	119
(M. IV.) A kárnak megtérítése	120
VIII-ik fej. (B.) M. V.) A forbátolás nem azonos az igazsága- sággal, de szükséges az államban	123
IX-ik fej. (B.) Az igazságosság mint közép és az igazságtal- anság mint fölötte sok és túlkevés	127
X-ik fej. (B). — (M. VI.) A polgári igazságosság vagyis a jog meghatározása	128
M. VII. A polgári jog nemei	130
M. VIII. Az önkénytés és nem önkénytes cseleke- detekről	131
XI-ik fej. (B.) (M. IX.) Mit tesz igazságtalanságot szenvedni és lehet-e önkénytesen azt szenvedni?	134

	<i>Lap</i>
XII-ik fej. (B.) Igazságtalanságot követ-e el az, ki másnak érdemén felül valamit juttat, vagy pedig az, ki elfogadja?	137
XIII-ik fej. (B.) Miért nehéz dolog igazságosnak lenni és az igazságot megismerni?	138
XIV-ik fej. (B.) — (M. X.) A méltányosság és a méltányos	139
XV-ik fej. (B.) — (M. XI.) Az egyes embernek igazságossága és igazságtalansága maga iránt	141

HATODIK KÖNYV.

A szellemi vagy gondolat belierények.

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet (B. és M.) A helyes ész szorosabb meghatározása	145
II-ik fej. (B.) A lélek értelmi részének két iránya, az egyik a tudásban, a másik a megfontolásban mutatkozik	146
M. II. A cselekvés és megismerés elveiről	146
III-ik fej. (B. és M.) Az igazság föltalálásának öt módja. a. A tudomány	148
IV-ik fej. (B. és M.) b. A művészet	149
V-ik fej. (B. és M.) c. A belátás vagy okosság	150
VI-ik fej. (B. és M.) d. Az ész, νοῦς. Tárgyát teszik az elvek	152
VII-ik fej. (B. és M.) e. A bölcsesség;	153
VIII-ik fej. (B.) Az okosság tárgya és viszonya az államtudományhoz	154
(M. VIII.) Az államtudományos okosság részei	155
IX-ik fej. (B.) A személyes ügyek ismerete és előmozdítása nem meríti ki az okosság fogalmát; szükséges hozzá a tapasztalás, az általánosnak tudása és cselekvés; különbözik a tudománytól és az esztől	156
X-ik fej. (B.) — (M. IX.) Rokon fogalmak fejtegetése	157
XI-ik fej. (B.) — (M. X.) Értelmesség és értelmetlenség	159
(M. XI.) A nézet; γνώμη	160
XII-ik fej. (B.) Mi az említett fogalmakban a közös?	161
XIII-ik fej. (B.) — (M. XII.) Milyen hasznot hajt a bölcsesség és az okosság? Ügyesség és okosság közti különbség	162
(M. XIII.) Természetes és tulajdonképeni erény	163

HETEDIK KÖNYV.

**Azon fogalmak tárgyalása, melyek még elő nem fordúl-
tak, de melyeket az Ethikának tárgyalni kell.**

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet (B. és M.) A mértékletesség és a mértékletlenség	167
II-ik fej. (B.) Mások nézetei a mértékletességről és a mértékletlenségről	168
III-ik fej. (B.) (M. II.) Ellenvetések ezen divatozó nézetek ellen	169
IV-ik fej. (B.) A mértékletlenség és féktelenség közti különbség (M. III.) A nehézségek megoldása	171 172
V-ik fej. (B.) A cselekvéssel egyáltalában és a mértékletlenség cselekvésével összekötött tudásnak közelebbi meghatározása	173
VI-ik fej. (B.) (M. IV.) Van különbség az egyszerűen úgy nevezett és csak részben jelentkező mértékletlenség közt; állati és beteges mértékletlenség	176
(M. V.) A vadságról	178
VII-ik fej. (B.) (M. VI.) A föltétlen és részletes mértékletlenségnek, a vadságnak és roszaságnak összehasonlítása	180
VIII-ik fej. (B.) — (M. VII.) A mértékletes — és mértékletlenség, a szilárd — és puhának közelebbi meghatározása	183
IX-ik fej. (B.) — (M. VIII.) A mértékletlen bánatos és azért javítható, a féktelen nem ismeri a bánatot s azért javíthatatlan	185
X-ik fej. (B.) — (M. IX.) A konokság és szilárdság közti különbség	187
XI-ik fej. (B.) A mértékletesség a közép két hiba közt. Van különbség a mértékletesség és önfeletti uralkodás közt, a mértékletlenség és a féktelenség közt	188
(M. X.) Okosság és mértékletlenség nem lehet együtt egy egyénben; a mértékletlenség melyik nemét lehet könnyebben gyógyítani?	189
XII-ik fej. (B.) — (M. XI.) Különféle nézetek a gyönyörről	191
XIII-ik fej. (B.) — (M. XII.) Annak kimutatása, hogy a gyönyör, a kedv, valami jó	192
XIV-ik fej. (B.) — (M. XIII.) A gyönyör valami jó, s bizonyos neme épen a legfőbb jó	194
(M. XIV.) A testi gyönyörökről	196
XV-ik fej. (B.) Miért látszik ohajtandónak a testi gyönyör?	197

NYOLCZADIK KÖNYV.

A barátság lényegéről és annak fajairól.

	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet (B. és M.) A barátságról általában véve . . .	200
II-ik fej. (B.) Különféle nézetek a barátságról . . .	201
(M. II.) A szeretetre méltónak fogalma s nemei . . .	202
III-ik fej. (B. és M.) A barátság három neme, mely a jón, kellemessen és hasznoson alapszik . . .	203
IV-ik fej. (B.) A valódi barátság tulajdonságai . . .	205
V-ik fej. (B.) — (M. IV.) a barátság három nemének összehasonlítása . . .	206
VI-ik fej. (B.) — (M. V.) Kik a jó barátok s kik nem alkalmasak a barátságra? . . .	208
VII-ik fej. (B.) A barátság és szeretet közti különbség . . .	209
(M. VI.) Miféle barátságban lehetnek többen? . . .	210
VIII-ik fej. (B.) — (M. VII.) A barátság eddig említett nemei egyenlőségen alapúlnak . . .	212
IX-ik fej. (B.) Az egyenlőség a barátságban különbözik azon egyenlőségtől, melyet a jogban keresünk . . .	213
(M. VIII.) A barátságban a szeretés lényegesebb mint a szerettetés . . .	214
X-ik fej. (B.) A barátság külön neveinek állandóságáról . . .	215
XI-ik fej. (B.) — (M. IX.) A polgári barátság s annak nemei . . .	216
XII-ik fej. (B.) — (M. X.) A fő alkotmányalakok és ezeknek analógiája a családi életben . . .	812
XIII-ik fej. (B.) — (M. XI.) A barátságokról, melyek ezen különböző közösségekben és államtagok közt léteznek . . .	220
XIV-ik fej. (B. — (M. XII.) Rokonok és társak barátsága; — barátság férj és nő közt . . .	221
XV-ik fej. (B.) — (M. XIII.) Panaszok és perlekedések, melyek az egyenlők közti barátságban előfordúlnak . . .	224
XVI-ik fej. (B.) — (M. XIV.) A nem egyenlők közti barátságban előforduló panaszok . . .	227

KILENCZEEIK KÖNYV.

Különféle tételek s azoknak megoldása.

	<i>Lap.</i>
I-ső fej. (B. és M.) A viszonzás határainak kimutatása . . .	229
II-ik fej. (B. és M.) A viszonzás,- forbatolás- nehézsége. — Casuistikus esetek . . .	231
Aristoteles — — Ethikája . . .	G

	<i>Lap.</i>
III-ik fejj. (B. és M.) A barátság felbontása	234
IV-ik fejj. (B. és M.) Az igaz barátság eredete; a baráti viszony visszavivése azon viszonyra, mely ember és ember közt létezik	235
V-ik fejj. (B. és M.) A jóakarat viszonya a barátsághoz	238
VI-ik fejj. (B. és M.) Az egyetértés viszonya a barátsághoz	239
VII-ik fejj. (B. és M.) A jótékonyág. Miért szereti a jótékony a segélyezettet jobban, mint a jótétemény elfogadója annak osztogatóját?	241
VIII-ik fejj. (B. és M.) Az igaz és hamis önszeretet	243
IX-ik fejj. (B. és M.) A boldognak kellenek-e barátok vagy nem? — A barátság a boldogság eleme	246
X-ik fejj. (B. és M.) Milyen legyen a barátok száma, nagy-e vagy kicsi?	250
XI-ik fejj. (B. és M.) A jó barátok a szerencsében és a szerencsétlenségben egyaránt szükségesek	252
XII-ik fejj. (B. és M.) A barátságban a jó barátokkal való társalgás a legkívánatosabb	254

TIZEDIK KÖNYV.

A gyönyör. A boldogság.

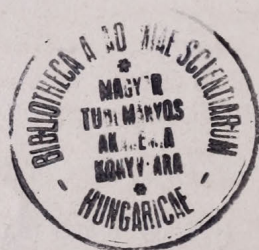
	<i>Lap.</i>
I-ső fejezet. (B. és M.) A gyönyör iránti nézetek különfélesége	256
II-ik fejj. (B. és M.) Eudoxos nézete a gyönyörörről	257
M. III. Azok megczáfolása, kik állítják, hogy a gyönyör nem valami jó	259
III-ik fel. (B.) — (M. IV.) A gyönyör nem lehet sem mozgás, sem válás	262
IV-ik fejj. (B.) Miben áll a gyönyör lényege?	264
V-ik fejj. (B. és M.) A gyönyör különféle fajtái	266
VI-ik fejj. (B. és M.) A boldogságról általában véve. A boldogság működés és nem állandó minőség (habitus.)	270
VII-ik fejj. (B. és M.) A tökéletes boldogság az ész működésének szentelt élet	272
VIII-ik fejj. (B. és M.) Az ethikus erényekből származó boldogság	275
IX-ik fejj. (B.) A boldogságra bizonyos kül szerencse nélkülözhetetlen	278

	<i>Lap.</i>
X ik fej. (B.) — (M. IX.) Utószó. Az erkölcsi parancsok befo- lyása az erkölcsiség keltésére; a nevelés és az állami tör- vények szükségessége	279

J e g y z e t e k.

Az Ethika Nikomacheiának neve	287
Első könyvhez, (25 jegyzet)	287
A másodikhoz, (14 »)	290
A harmadikhoz, (19 »)	292
A negyedikhez, (14 »)	294
Az ötödikhez, (20 »)	295
A hatodikhoz, (6 »)	297
A hetedikhez, (26 »)	298
A nyolczadikhoz, (8 »)	299
A kilenczedikhez, (25 »)	301
A tizedikhez, (24 jegyzet)	303

NB. A fejezeteket épen úgy Bekker (B.), mint Michelet (M.)
számítása szerint adtam.

ELSŐ KÖNYV

A boldogságról.

Első fejezet.

A jó utáni törekvés általános; a czélok különbözők.

Azt tapasztaljuk, hogy minden művészet és minden tudomány ¹⁾, hasonlóan a cselekvés és tervező szándék valami jóra irányul; s azért a jó igen helyesen hirdettetik olyannak, mire mindenki törekszik. A czélok közt azonban bizonyos különbséget veszünk észre; mert vagy benmüködések (műtételek), vagy a működésen kívül fekvő dolgok. Igen természet-szerű az, hogy ott, hol a czélok a működésektől különböznek, az előállított dolgok jelesebbek, mint magok a működések. Sokféle lévén a működés, a művészet és a tudomány, sokféle czéllal is találkozunk; (p. o. a gyógyászat czélja az egészség, a hajógyártásé a hajó, a hadvezérkedésé a győzelem, a gazdálkodásé a gazdagság. A hol pedig az ilynemű művészetek valami magasabb művészetnek ²⁾ vannak alárendelve (p. o. a lovaglási mesterségnek alárendeltje a szíjgyártó (fék-készítő) mestersége s minden más mesterség, mely a lovaglási szerek előállítása körül fáradoz, maga a lovaglási mesterség s minden hadi működés, a hadvezérkedési mesterségnek van alárendelve s hasonlóan más mesterség megint valami másnak) ott a vezérlő, az irányzólag alkotó mesterség (ἀρχιτεκτονική) a végcél, minden más alatta álló mesterségnél inkább választandó, de e miatt a többiek is ápolandók. Az alárendelés tekintetéből nem tesz különbséget ³⁾ akár magok a működések képezik a cselekvények czéljait, akár valamely más a működésen kívül fekvő dolog, p. o. az imént említett mesterségeknél.

M. II.

Az ethika az államtudomány része.

- 1 Ha tehát a cselekvényeknek ⁴⁾ bizonyos oly céljok
 van, melyet önmagáért hajhászunk s mely végett a többire
 is törekszünk, s ha csakugyan nem mind olyan természetű,
 hogy azt más végett választanók (hiszen akkor végtelen
 sorozatba kerülnénk úgy, hogy minden törekvésünk haszta-
 lan és hiába való lenne), világos, hogy ez a cél csak a jó, még
 2 pedig a legjobb lehet. S vajjon ennek a főcélnek megisme-
 rése nem gyakorol-e az életre nagy és döntő hatást? S nem
 fogjuk-e általa az ijászok módjára, kik előtt bizonyos cél áll,
 3 a kellőt (a helyest) könnyebben eltalálhatni. Ha pedig ez így
 van, módját kell ejtenünk, hogy ezt a főcélzt körrajzban ⁵⁾
 felmutassuk, s meghatározzuk mivoltát és azt, hogy melyik
 4 tudomány vagy tehetség ⁶⁾ körébe tartozik. Föltehetjük,
 hogy olyan tudománynak tárgyát teszi, mely valamennyi
 közt a legkiválóbb s a többire nézve leginkább alkotó és
 5 irányadó. Olyannak pedig az államtudományt (a politikát)
 6 tartjuk. Mert ez dönti el és határozza meg, hogy micsoda
 tudományok szükségesek az államokban, minőket kell min-
 den egyes polgárnak tanulmányozni, s mely fokozatig. És
 csakugyan látjuk, hogy a legnagyobb tiszteletben álló ügyes-
 ségek és képességek ez alá vannak rendelve, p. o. a hadve-
 7 zéri, háztartási, szónoklási képesség. S minthogy a politika
 a többi gyakorlati tudományokat is saját hasznára fordítja,
 s ezen kívül még törvények által is megszabja, mit kell tenni
 és mitől tartózkodni, úgy ennek célja egybe foglalja a többi
 tudományok célját is, s e szerint ez a cél lehetne az emberi
 8 jó. Mert ámbár ez a jó ugyanaz és egy mind az egyesre mind
 az államra nézve, mégis az állam java nagyobbnak és töké-
 letesebbnek tűnik fel, úgy a megszerzés mint a megtartás
 tekintetéből; s ha szeretetre méltó a jó midőn csak egyesek-
 nél található is, de szebb és istenibb, ha egész népek és álla-
 9 mok birják. Ezt célozza s erre törekszik tudományos eljárásunk
 s buvárlatunk, mely egy részt az államtudomány körébe
 tartozik.

Micsoda eljárási módot követelhetünk?

M. III.

Jelen tudományos tárgyalásunk kielégítő lehet ha az előttünk fekvő anyag természetéhez képest a lehetséges felvilágosítást adjuk; mert nem kell minden értekezésben teljes szabotosságot egyaránt keresni úgy, mint a kézművekben sem. Az erkölcsileg szép és az igazságos iránt, mit az államtudomány nyomoz, annyiféle véleménykülömbőség és téves nézet uralkodik, hogy azt lehetne hinni, az erkölcsinek és az igazságosnak alapja egyedül a kimondott törvény, nem pedig maga a természet. Olyféle tévelygést és ingadozást találunk a javakra nézve is, mivel belőlök sokszor kár származik; hiszen némelyeknek veszte volt már a gazdagság, másoké pedig a vitézkedés. Köszönettel és szívesen veendő tehát, ha ilyen tárgyakról értekezvén és ilyen föltevésekből indulván ki¹⁾, csak öregiben, hogy úgy mondjam, vagy nagyjában és pusztá körrajzban, mutatjuk ki az igazságot, s ha ilyesről szólván, mi többnyire vagyis legtöbb esetben történik, s ilyféle előzményekből indulván ki, csak ilyen minőségű következtetést vezetünk is le. Ilyformán kell az egyes állítások mindegyikét is elfogadni; mert tudományos míveltséget bizonyít az be, ki az egyes körökben csak annyi szabotosságot követel, mennyit a tárgy természete enged. Egyenlő hibának vennők, ha valaki a matematikustól valószínűséget fogadna el, a szónoktól pedig szigorú bizonyítékokat követelne.

Minden ember helyesen ítél arról, a mihez ért, s a mit tud, s annak ő helyes bírálója. Minden egyes dolognak helyes bírálója az, ki az egyesekben oktatást és képzettséget nyert, s egyáltalán véve mindennek az, ki mindenben szerzett oktatást. Ezen oknál fogva az ifju nem való még a politika tanulmányozására, mert hiányzik nála a gyakorlati élet tapasztalása, melynek tényeit a politika tárgyalja s rólok értekezik. Aztán az ifjuság azon tulajdona, hogy szenvedélyek által vezetteti magát, eredménytelenné és hasztalanná teszi arra nézve az olyatén oktatást, miután ennek nem annyira a tudás mint inkább a cselekvés, a célja. S itt különbséget nem tesz,

akár korára nézve fiatal valaki, akár jellemére nézve éretlen. Mert a hiba nem a korra esik, hanem az élet szenvedélyességére, mely minden törekvésen keresztül vonúl. Ilyen természetű emberekre nézve hasztalan a tudás éppen úgy, mint a mértéktelen s magokat zabolázni nem tudó emberekre nézve. Olyanok részére ellenben, kik vágyaikat és tetteiket az ész

8 vezetése alá helyezik, ezen tárgyak ismerete sokszoros segélyezést fog szolgáltatni. A hallgató és tanuló, a tudomány mikénti elfogadása és felfogása, és a kitűzött tárgy minősége tekintetéből legyen ennyi bevezetésképen elmondva ⁸⁾.

M. IV.

M á s o d i k f e j e z e t.

Különbféle nézetek a boldogságról nembölcseészeknél.

- 1 Térjünk most azon pontra vissza, melyből kiindultunk. Miután minden tudás és minden tervelő szándék valami jóra törekszik, nézzük meg, vajjon micsoda jó az, melyet, mint állítottuk, az államtudomány hajhász, s melyik a javak közt
- 2 ama legmagasztosabb, melyet az emberi cselekvés elérhet. A névre nézve az embereknek csaknem legnagyobb része egyet ért, mert a tömeg úgy, mint a mivelt osztály boldogságnak nevezi, s a boldogság alatt érti a jó életet és a jólétet. De a boldogság fogalmára és lényegére nézve nagyon eltérők a nézetek, és a tömeg azt nem azon módon magyarázza mint a
- 3 bölcsek összege. Egy rész t. i. valami kézzelfoghatónak és láthatónak veszi, milyen p. o. a gyönyör, a gazdagság, a dicsőség; más rész pedig megint másnak tartja. Sokszor megesik, hogy ugyanazon egy ember különböző állapotban és időben különfélet hisz boldogságnak; betegségben p. o. egészséget, szegénységben gazdagságot; ki tudatlanságáról meg van győződve, azokat szokta bámulni, kik nagyszerű saját szűk látkörét túlhaladó nézeteket fejtegetnek. Némelyek ezen javak sokságán kívül még egy magában vett jót fogadnak el,
- 4 mely a többi javaknak a jónak jellemét kölcsönzi. Valamennyi véleménynek megbírálás alá vétele, a mi nézetünk szerint, felesleges munka volna, és elégségesnek tartjuk azokra szoritkozni, melyek leginkább el vannak terjedve,

vagy valami alappal látszanak birni. S itt nem kell kifeje- 5
tenünk, hogy az út és módszer ⁹⁾ mely alapelvekből indul ki,
különbözik azon út- és módtól, mely elvek felé visz és emel-
kedik. Plato azért igen helyesen cselekedett midőn fölvetette
ezt a kérdést és fejtegette ¹⁰⁾, vajjon a tudományos pályán
elvekből induljunk-e ki, vagy elvek felé haladjunk-e? mint a
versenypályán a versenyfutók, vagy a díjosztóktól a cél felé,
vagy megfordítva, a céltól a versenybírákhoz futnak. Minden
esetre olyan dolgoknál kell kezdenünk, melyek előttünk ismer-
etesek. Ezek azonban megint kétfélék, mert vagy részben
ismeretesek előttünk, vagy egyszerűen és föltétlenül. A elen
nyomozásban alkalmasint attól kell kezdenünk, a mi előttünk
ismeretes. S ezen oknál fogva szükségesnek tartjuk, hogy az, 6
ki az erkölcsileg szépnek, az igazságosnak és helyesnek s
egészben véve az álladalmi ügyek tanulmányozásához fog-
ván sikert akar aratni, már is erkölcsi nevelésben és szokta-
tásban részesült legyen. A kiinduló pont itt a »hogy« (a 7
tény), s ha ez eléggé világos, nem igen szorulunk még az
»azért-re« is. Az ilyen készületű ember vagy birja már az
elveket, vagy könnyen felfogja és elsajátíthatja magának eze-
ket. A ki pedig mind kettőnek hiával van, az hallgassa meg
Hesiodos szavait: ¹¹⁾

Legderekabb ember ki magától helyesen eljár,
Végig fontolván nyomosan mi a célra vezethet;
Jónak mondhatjuk, ki a jó intésre figyelget:
Ki pedig elmeszegény lévén, más szóra sem indul,
Arról mondhatjuk igazán, hogy hasztalan ember.

Harmadik fejezet.

M. V.

A bölcsészek nézete a boldogságról, különösen pedig Platóé.

Ezen eltérés után vegyük fel ismét kutatásunk fonalát. 1
Ugy látszik, hogy az emberek, a legfőbb jót és boldogságot
különbféle életmódok szerint szokták méregetni nem épen
alaptalanul. A tömeg és a miveletlenek balga összege azt a 2
gyönyörben helyezi; azért is az ilyenfélék élvezetekkel telt
életet szeretnek. Lényegileg t. i. háromféle fő életiránnyal

- találkozunk: az egyik az, melyet éppen mostan említettünk, s melynek célja az élvezet; a másik a közéletben keres állást; a harmadik a szemlélődést és a bölcsészeti buvárlatokat tekintő külső céljának. A durva tömeg egészen szolgainak tűnik fel, minthogy állati életet kedvel; ez említést és figyelembe vételt csak annyiban érdemel, mennyiben sok magas állású és tekintélyes ember is találtatik, ki Sardanapalos kéjtársának mondható. A mivel és a közélet munkásságában forgó emberek a boldogságot a tiszteletben, a kitüntetésben látják; hiszen ez lényegileg a közélet célja. Mi azonban a tiszteletet sokkal fölültesebb s mindennapiabb valaminek hisszük, mint hogy benne azt láthatnók, a mit keresünk. Mert úgy látszik, hogy a tisztelet inkább azokban keresendő, kik azt osztogatják, mint azokban, kik megtiszteltetnek. A mi meggyőződésünk pedig az, hogy a legfőbb jó valami sajátos és olyan természetű, mit az embertől egykönnyen elragadni nem lehet. Ide járul még az is, hogy a tiszteletet azért látszanak hajhászni, hogy önmagok jóságában hihessenek. Azon vannak tehát, hogy a tisztelet az értelmesek és ismerősök részéről adassék meg nekik, még pedig az erény alapján. S innen világos, hogy az ő ítéletek szerint is az erény valami magasabb a tiszteletnél.
- 6 Így tehát a tisztelet helyett tán inkább az erényt lehetne a nyilvános közélet céljaként elfogadni. De ez is hiányosnak és elégtelennek mutatja magát; mert nagyon is gondolható olyan ember, ki az erény birtoka mellett idejét vagy elalusz-sza, vagy életét tétlenségben tölti, és a ki azon felül még a legnagyobb fájdalmakat s a balsors legnagyobb sanyarúságait is eltűri. De nem igen fog találkozni ember, ki az ilyen életűt boldognak akarná állítani, olyan egyén kivételével, ki a felállított tétele mellett makacsul megmarad. Legyen azonban már elég ilyenekről: mert az ilyen tárgyak a köz kezen¹²⁾ forgó iratokban is elég bőven vannak fejtegetve¹³⁾
- 7 — A harmadik életirány a szemlélődő vagyis a bölcsészeti, melyről a későbbi könyvekben beható nyomozást fogunk
- 8 tenni. Megemlítjük itt még azt, hogy olyan élet, mely pénz-szerzésben foly le, természetellenes élet, és nyilván való do-

log, hogy a gazdagság nem lehet azon legfőbb jó, melyet mi keresünk; mert a gazdagság csakis valami hasznos voltú, és eszköz más célokra. Azért is a fentebb említett irányokat még inkább lehetne célokul elfogadni, minthogy legalább önmagokért kedveltetnek. De azokat sem vallhatjuk céloknak, ámbár igen sok érv fogyasztatott el azok ajánlása s bebizonyítására. De hagyjuk ezeket most abban.

N e g y e d i k f e j e z e t.

M. VI.

A legfőbb jó nem a Plató-féle eszmék.

Most helyén lévőnek tartjuk ama legfőbb jónak magában vett fogalmát vizsgálat alá venni s kimutatni, hogy mi csoda értelemben vétetik, ámbár sikamlósnak s kedvünk elleinek valljuk az illetén nyomozást, mert barátunk ama férfi, ki az eszmetant fölállította. De mégis jobb ha megteszszük, mert szükségesnek hiszszük, hogy az ember az igazság megmentése végett még saját nézeteit is megváltoztassa, különösen ha maga is bölcsész; és ha kedves is előttünk mind a kettő, mégis szent kötelesség az igazságot barátainknál is inkább szeretni. 1

Azok, kik ezt a tant képviselik, nem emlitenek olyan eszméket, melyekben az »előbb« és az »utóbb« előfordulna, és ez oka annak, hogy nem hoznak föl eszmét a számokról. A jónak fogalma pedig az állagokról, a minőségről és a viszonyról is használtatik. De már az állag és a lényeg természeténél fogva előbbi mint a viszonylagos. Ez az állaghoz csak hozzátapadottnak (mellékajtásnak) látszik s a létező valami járulékanak vehető, s e szerint nem lehet ezekről egy közös eszme. — Továbbá a jó annyiféle értelemben vétetik, mint a lét: (használtatik t. i. az állagnál, p. o. Isten és az ész; a minőségénél, p. o. az erények; a menyinyiségnél, p. a helyes mérték; a viszonyról, p. a hasznos és célszerű; az időről, p. a helyes percz; a térről, p. a mulatóhely s más efféle). Ebből is világos, hogy nem igen létezhetik a jónak közös, az egészet körülfoglaló egy eszméje; mert egy eszméről nem lehet szó 2 3

minden állitmányon (*kategorián*) belül, hanem egyedül egy-
 4 nek körében. Továbbá mivel arról, mi egy eszme alá esik,
 csak egy a tudomány, okvetlenül minden jó, ha t. i. a jónak
 eszméje léteznék, egy tudományba volna foglalható. Most
 azonban több tudomány van a jóról sőt még arról is, mi ugyan-
 azon egy állitmány (kategoria) alá esik; így p. o. a helyes és
 kedvező percznek tudása a háboruban, a hadvezéri tudom-
 mányé, a betegségben a gyógyászati mesterségé; a helyes mér-
 téket a taplálék tekintetéből tudja a gyógyászat, a mértéket
 a testi megerőltetés tekintetéből a gymnastika. — Aztán mēl-
 5 tán bizonytalankodhatunk s felakadhatunk azon, hogy mit
 értenek az eszmetan követői tulajdonképen a magábanlét fo-
 galma alatt, hiszen a magában vett ember és az egyes ember
 meghatározásának egy az alapja, t. i. az ember, s a menyinyi-
 ben ember a magában vett ember is, be nem láthatjuk a kü-
 lönséget. S ha ez így van, a magában vett jó sem fog kü-
 6 lönbözni az egyes jótól, a menyinyiben mind a kettő — jó. De
 még az által, hogy örökké valónak mondatik, sem lehet na-
 gyobb mérvben jó, a magában vett jó, hiszen a sok ideig
 7 tartó fehér sem fehérebb az egy napnyi fehérnél. Ugy látszik
 hogy a Pythagoreusok e tárgyról elfogadhatóbbat állítanak,
 mert ők az egyet a javak sorrendében felhozzák ¹⁴), s eze-
 ket követte alkalmasint Speusippos is. Erről azonban mint
 ide nem tartozóról, más helyütt lesz szó.

8 Ezen állításunk ellen talán ezt a kifogást lehetne tenni,
 hogy a jónak eszméjét nem kell minden jóról mondottnak
 venni. Plato egy eszmébe csak azt foglalta össze, mi önma-
 gáért követendő és önmagáért szeretendő; azt pedig, mi a
 most említettet közvetíti, vagy valamiképen fentartja, vagy
 az ellenkezőt akadályozni képes, csak is ezen tulajdonánál
 9 fogva, tehát más módon nevezte jónak. E szerint világos az,
 hogy ezen esetben a jónak két neme különböztetik meg: az
 egyik a magában vett jó, a másik az erre szolgáló eszköz,
 az e miatti). Azért mi külön választván a magában vett jót
 atól, mi azt segíyezi, lássuk, vajjon lehet-e a kettőt egy eszme
 10 alá foglalni? — De mit is kell magában vett jónak tekinteni?

Vagy mind azt, mi külön választva a törekvés tárgya, mint p. o. a gondolkodás, a látás, némely gyönyör, kitüntetés. Mert mind ezen dolgok, ámbár más czélok elérése végett, tehát eszközökül kerestetnek, egyúttal mégis a magában vett jó, — a tulajdonképeni javak, — sorába fognak helyeztetni. Vagy semmi mást nem lehet magában vett jónak tekinteni az eszmén kívül? — De akkor ez az egész osztály hasztalanná válik. Ha ellenben ama már fölhozott dolgokat is a magában 11 vett jóhoz számítjuk, akkor mindnyájokban a jónak ugyanazon egy fogalma fog okvetetlenül előtűnni, mint a fehérségnek ugyanazon egy fogalma a hóban és a fehér ólomban. De a tisztelet, az okosság, a gyönyör, egymástól eltérő és különböző fogalommal bir annyiban, a mennyiben valami jó. A jó tehát nem valami közös, mi egy eszme alatt foglaltatik össze.

De hogyan is és milyen módon mondatik jónak? Csak 12 nem hasonlít azon tárgyakhoz, melyek esetlegesen közösnevűek. Vagy talán azért, mivel egy forrásból fakad minden s minden egy cél felé törekszik, vagy inkább azért, mikor bizonyos hasonlatosságot mutat, mint p. o. a látás viszonya a testhez, hasonló az ész és lélek közti viszonyhoz; más tárgyakban pedig más az arányosság. De talán tanácsosabb lesz 13 ezeket most abban hagyni, mert ezen kérdések szabatosabb tárgyalása alkalmasabb helyet nyer a bölcsészetnek egy más részében. Hasonlóan hagyjuk abban az eszméket is. Mert ha van olyan egy jó, mely közösen valamennyi jóról mondatik ki, vagy a mely külön választva a többiektől magában létezik: ezt bizonyára ember nem tehetné, nem szerezhethné meg magának, és el nem érné; olyan természetű akar pedig lenni az, melyet jelenleg keresünk (t. i. valósítható és életbe léptethető). Itt sokan alkalmasint azon nézetben lehetnének, 14 hogy a megszerzendő és létesítendő javak tekintetéből nagyon előnyös a magában vett jónak ismerete; mert midőn abban mintegy mintaképet birnánk, könnyebben ismerhetnők föl azt, mi ránk nézve jó, s ha felismertük, könnyebben szerezhethnők is meg. S ez a nézet némikép valószínűnek látszik, 15 de nem hangzik össze az egyes tudományok köreivel. Minden

egyres tudomány t. i. valami jó után törekszik, keresve keresik valamely hiány pótolhatását, de ennek az elvont jónak ismeretét mellőzik, s még sem gondolható, hogy az ügyhez érők összesége oly nagy segédeszközt ne csak ne ismerjen, de 16 ne is keressen. Azt sem lehet belátni, hogy micsoda hasznót fogna húzhatni a takács vagy az ács a maga üzletére nézve, ha a magában vett jót ismerné, vagy hogyan lehet ügyesebb orvos és alkalmatosabb hadvezér az, ki, az eszmét magát fogta megsejmlélni. Mert mi azt hisszük, hogy maga az orvos sem tűzi ki megfigyelése tárgyául a magában vett betegséget, hanem az emberét, vagyis határozottabban kimondva, az egyénét, hiszen az egyesekre szokta alkalmazni a gyógyászatot. — De ezekről legyen elég ennyi.

M. VII.

Ötödik fejezet.

Aristotelés nézete a legfőbb jóról. A jó öncél, s önmaga által kielégít.

- 1 Térjünk megint vissza azon kérdéshez, hogy mi tulajdonképen azon jó, melynek kipuhatólását magunknak kitűztük. Ugy tűnik föl, hogy ez minden cselekvényben és minden művészetben más és más; hiszen másnak mutatkozik a gyógyászatban, másnak a hadvezérkedésben, s hasonlóan másnak a többi tudományokban. Mi tehát az, mi mind ezeknél jónak tekinthető? Nemde az, mely végett a többi mind véghez vitétik? Ilyen p. o. a gyógyászatban az egészség, a hadvezérkedésben a győzelem, az építészetben a ház, más körökben pedig más. Minden cselekvésben és tervelő szándékban ilyennek tekintendő a végcél; mert a végcél végett teszik az emberek a többit is. Ha tehát minden emberi cselekvénynek egy a célja, ez lehetne az elérhető jó; ha pedig több a cél, 2 ugy ez a több leend az. És így miután nagyobb kanyarulatot tettünk, a mi beszédünk ugyanazon kérdéses pontra került vissza. Kisértsük meg ennek még világosabbra derítését.
- 3 Mivel tagadhatatlanul több cél mutatkozik, s mi ezeknek sorában némelyeket csak más végett választunk, p. o.

gazdagságot, fuvolát, s egyáltalán véve a közegeket, világos az, hogy nem minden cél egyszersmind öncél is. A legfőbb jó pedig, mely kutatásunk tárgya, csakis öncél lehet. S ha ezek szerint az öncél egyedüli egy, akkor ez az egy öncél lesz azon jó, melyet keresünk, ha pedig több ilyen öncél létezik, akkor a legfőbb jónak az veendő, mely közöttök kiválóan s a legnagyobb mértékben öncél. Nagyobb mértékben öncélúnak mondjuk azt, mire önmagáért törekszünk, nem pedig mint más céloknak szolgáló eszközre; hasonlóképen az, mit soha sem hajhászunk másért, nagyobb mérvben öncél mint az, mit részint önnön magáért, részint másért választunk és óhajtunk; egyszerűen és tisztán öncélúnak ismerjük el azt, mi mindig önmagáért választatik és sohasem valami másért. Ilyennek vétetik mindenelőtt a *boldogság*; mert erre mindig és mindenkor önmagáért törekszünk és sohasem más végett. A tiszteletet, az élvezetet, az értelmességet, valamint az erényeket, részint magokért óhajtjuk, (mert ha semmi előnyt és következményt sem mutatnának is, mégis közülök fognók mindegyiket választani) részint pedig a boldogságért tiszteljük, melyről azt hiszszük, hogy ezekből fog ránk háramlani. A boldogságot ellenben nem keresi senki ezek végett, sőt egyáltalán véve nem más célokért. — Ugyan ezen eredményre (a mint látszik) jutunk az önelégültség fogalmából is. Mert az öncélú jó tartalmazza, úgy hiszszük, az önelégültséget is. Önelégültnek s önelégségesnek mondjuk pedig nem csak arra nézve, ki magánkodó életet folytat, hanem a szülék, gyermekek, a feleség és egyáltalában a jó barátok s a polgárok tekintetéből is, miután az ember már a természetnél fogva társadalmi — politikus — lény. De ezek irányában is kell bizonyos határt kitűzni, mert a ki a követelést a rokonokra fölfelé, az utódokra pedig lefelé és a jó barátok barátaira kiterjesztené, a végtelenbe haladna. Ezt azonban későbben más helyütt kell vizsgálat alá vennünk. Önelégségesnek és önkielégítőnek mondjuk azt, mi egyedül magában teszi óhajthatóvá az életet és olyanná, melyben nincsen hiány és fogyatkozás, és ilyneműnek gondoljuk a boldogságot. Ezt

pedig oly annyira és mindenek fölött tartjuk kívánatosnak, hogy más kívánatos dolgokkal nem is helyezhető egy sorba. Mert ha azt ezekkel egy sorba lehetne helyezni, akkor világos, hogy a legkisebb jónak hozzájárulása által még óhajthatóbbá válnék; illetén hozzájárulás által t. i. a javak bősége (túlja) keletkeznék, s a javak közt a nagyobb mindenkor az óhajthatóbb is. A boldogság tehát, mely cselekvésünknek végcélja, valami öncélúnak és önelégségesnek mutatja magát.

Hatodik fejezet.

A boldogság a lélek azon működése, mely az erénynek megfelel.

- 9 De talán ellenmondás nélkül és közmegegyezés által elfogadottnak vehetjük azt az állítást, hogy a boldogság a legfőbb jó, a mi pedig még kívántatik, csak is az, hogy határozottabban jeleljük meg mibenlétét. S ez nagyon könnyen megeshetik, ha az ember foglalkozásait és sajátosságos föladatát szemügyre vesszük. Mert a mint a fuvolásnál, a szobrásznál és minden művésznél és általában mindenkinél, ki valami munkát és mesterséget űz, azt a meggyőződést találjuk, hogy a jó és a boldogság az ő munkájában rejlik: úgy föl kell tennünk, hogy ez az embernél mint ilyennél is úgy van,
- 10 ha t. i. valami föladatot tűzött ki magának. S vajjon föltehető-e, hogy az ácsnak, a vargának van föladata és munkaköre, az embernek pedig mint ilyenek ne legyen, hogy őt a természet tétlenségre szánta? Nem kell-e inkább azon módon, mint a szemnek, a kéznek, a lábnak és a test minden tagjának bizonyos feladat jutott, az embernek is valami sajátos mind ezektől különböző föladatot kimutatni? S mi lehet
- 11 ez a föladat? Az élet bizony nem; mert ezt közösen bírja a növényekkel is, és így a föladat az, hogy számára sajátos feladatot keressünk. E szerint tehát az életet, mely csupán csak a táplálásra s növkedésre irányul, ki kell zárni. Ehez legközelebben áll a megérzések élete; de ez is közös tulajdonság

a lóval, az igavonóval s minden más élővel. Így tehát csak 13 az észszel bíró lénynek *cselekvésre* irányult élete marad hátra.

Az eszes lényben két részt kell megkülönböztetnünk, az egyik az, mely az észnek engedelmeskedik, a másik az, mely az észet bírja és a gondolkodási tisztben eljár. Minthogy pedig a cselekvésre irányult élet kétfélének mondatik ¹³), azt kell elfogadnunk, mely a *valódiság* szerint cselekvő, mert ez csakugyan fentebb áll (mint a lehetőség szerinti). Ha te- 14 hát az ember föladata a lélek észszerű vagy nem észelleni tényleges működése; ha minden osztályban az egyesnek föladata az, mely az abban magát kitüntetőé; (így a czitarapengetőnek és a kitünő czitarásnak egy a föladata), és ez egyszerűen minden más életviszonyról áll, minthogy a föladathoz a jelesség szerinti fokozat és fölény hozzácsatoltatik; a czitarás föladata t. i. a czitarapengetés, a kitünő czitarása a jó czitarázás. Ha ez úgy van, s ha mi az ember feladatául bizonyos életmódot tűzünk ki, még pedig olyant, melyben a lélek valódi működése és észszerű cselekvés jelentkezik, a kitünő ember számára pedig olyant, melyben ez jól és helyesen nyilvánul; ha végre minden helyesen létesíttetik a mint a neki sajátos tökély szerint létre jöhet; mondom, ha mind ez áll: akkor az emberi jó a lélek azon tényleges működése, mely az erénynek megfelelőleg megyen véghez, ha pedig több az erény — úgy olyan működés, mely a legjobb és a legtökéletesebb erénynek felel meg. Hozzá tesszük még azt, hogy ennek 15 egész élethosszáig úgy kell lenni; mert a mint egy fecske vagy egy nap nem teszi még a tavaszt, úgy az embert sem teszi szerencsésé és boldoggá egy nap, vagy rövid időtartam.

Hetedik fejezet.

A boldogság nyomozásának módszere.

Legyen a legfőbb jó ilyformán körrajzilag kijelelve; 16 mert mindenkor szükséges, hogy előbb a kép alapvonárait húzzuk, s csak ezután részletezzük és színezzük. Mert ha a körrajz helyesen van előállítva, akkor nem tartjuk nehézség-

gel járónak azon tovább dolgozni, s a részleteket helyesen kiidomítani; hiszen az ilyeneknek feltalálásában és kiigazításában jó közremunkálkodó az idő. Innen keletkeztek a művészetek és mesterségek gyarapodásai és terjesztései, mert minden ember képes a hiányzóknak kipótlására. Itt egyébiránt arra kell visszaemlékeznünk, mint már fentebb megjegyeztük ¹⁶⁾, hogy nem lehet minden tárgyban egyaránt teljes szabadoságot és határozottságot követelni és keresni; hanem mindegyikben csak sajátos természetéhez képest, és a neki megfelelő módszer mértéke szerint. Így az ács egészen más módon vizsgálja a derék szöveget mint a geometra; amaz annyiban, mennyiben munkájára nézve hasznos, ez pedig miségét (lényegét) és minőségét (tulajdonait) akarja meg tudni, mert ő az igazság buvárlója. Ezen a módon kell eljárjunk a többiekben is, nehogy a mellékmű a főműnél nagyobbra üssön ki. — De az okokat sem kell minden dologban egyaránt nyomozni és követelni, mert némely esetben elégséges az, ha a »hogy«-at azaz a létet helyesen mutatjuk ki, mint p. o. az elveknél; mert az elvben az, hogy *van*, (azaz a lét) az első és a kezdet. Az elvek közül némelyeket a *behozás* (inductio) által lehet megismerni ¹⁷⁾, másokat megérzés útján, másokat ismét a szoktatás valamely neme által, másokat pedig még más módon. Mindegyiket pedig azon különbség alapján kell kipuhatolni, mely minden egyes terület természetének megfelel; s minden szorgalmat arra fordítani, hogy helyes meghatározást hozzunk létre. Mert döntő fontossággal birnak mind arra, mi belőlök következik. Ezen esetben csakugyan mondhatjuk, hogy a kezdet több mint az egésznek fele, s hogy a kezdet által a kutatás tárgyának nagy része világosságot nyer.

M. VIII

Nyolczadik fejezet.

A boldogság meghatározásának igazvoltát a régiek mondatai is bebizonyítják.

1 A boldogság nyomozásánál tekintetbe kell venni nem csak ez észleteket (conclusio) és az előzményeket, melyekből

következtetések vonatnak, hanem a divatozó nézeteket is, melyek róla el vannak terjedve. Mert az igazsággal minden tulajdonitmány és mellékes körülmény egyezésben van, a tévelylyel és a hamissal pedig az igazság csakhamar ellenmondásba kerül. Szokásban van a javak háromféle nemét megkülönböztetni; vannak *külsők*, *lelkiek*, és *testiek*, ezek közül a lelkieket kiválóan és a szó legsajátosabb értelmében mondjuk javaknak. S miután mi a cselekvényeket s a szellemi működéseket — mint a boldogság alapjait — a lélekbe helyezzük, nagyon is nagy egyezésben vagyunk ama régi nézettel, melyet a bölcsészek egyértelműleg elfogadtak. Azt is helyesnek találjuk, hogy a cselekvés és a valódiság szerinti működés főczélnak neveztetik, mert így a cél a lelki javakra vonatkozik, nem pedig a külsőkre. Az is megegyezik a mi meghatározásunkkal, hogy a boldog ember jól él, és (jót cselekedvén) jól érzi magát, a boldogság t. i. körülbelől az élet jóvoltában s a lét és cselekvés jelességében helyeztetik.

Kilenczedik fejezet.

A boldogság külső javakra is szorúl.

Ugy látszik, hogy a mi nézetünkben, a boldogság iránt tett nyomozások eredményei is mind benfoglaltatnak. A buvárok egy része t. i. azt tartja, hogy erény, más része, hogy értelmes belátás, még más, hogy bölcsesség teszi a boldogságot; némelyek mind ezt együtt követelik, vagy egyet közülök összekötve a gyönyörrel, vagy legalább nem gyönyör nélkül; mások még a külső szerencsét is ide csatolják. Ezen nézetek közül némelyeket sokan és régenten, másokat pedig kevesen, de híres férfiak állítottak föl; s egyik félről sem tehetjük föl, hogy minden tekintetben csalatkozott s az egészet elvétette; hanem inkább azt, hogy legalább egy pontra nézve, vagy a legnagyobb részről, igazat s valót állított föl. Mi azoknak nézetével, kik mondják, hogy az erények összege, vagy egy bizonyos erény, teszi a boldogságot, egyezésben vagyunk; mert az erény körébe esik a neki megfelelő munkásság is. Kiemel-

- jük itt azt, hogy nem csekély a különbség, vajjon a puszta birásban vagy az alkalmazásban helyeztetik-e a legfőbb jó; nyugvó lehetőségnek s állapotnak vétetik-e, vagy tényleges működésnek? Mert csakugyan gondolható, hogy az ember, kinek erényt, mint nyugvó állapotot és puszta lehetőséget tulajdoníthatunk, még sem valósít valami jót, mint p. o. arról mondhatni, ki alszik, vagy másként valahogy tétlenségben tartatik. A működő erénynél ez lehetetlen, mert ez belső kényszernél fogva cselekvő, és cselekvősége jót fog létesíteni. Mint az olympiai játékok alkalmával nem az nyeri a koszorút, a ki a legszebb és legerősebb: hanem az, a ki küzdve lép föl, (mert ezek sorából válnak ki egyes győzők): így az életben is a helyesen cselekvők, részesíttetnek abban, mi szép,
- 10 és jó. De az ilyenek élete magában véve is kellemes és gyönyörrel jár; mert a kellemesnek megérzése a lelki tulajdonokhoz és a lelki élethez tartozik, s mindenkiben kellemes érzést éppen az kelt, a minek ő barátja; így a ló abban, ki lökédvelő, a szindarab abban, ki színelőadások barátja, hasonló módon örül a jog- és méltányosságnak az, ki az igazságosságot szereti, s egyáltalában véve az erénybarát mind
- 11 annak, mi az erényhez tartozik. Az, mit a nagy tömeg gyönyörnek és kellemesnek tart, ellenmondásban van önmagával, mert ezt a tulajdont nem a természet adta belé; az erkölcsileg szépnek barátjai előtt ellenben kellemes az, mi a kellemesnek minőségét a természet által nyerte, s olyannak mondjuk a cselekvényeket, melyek az erénynek megfelelnek; s e szerint ilyenek azokra nézve gyönyörűségesek és magokban
- 12 véve is kellemesek. — Az erénybarátok élete nem is szorúl a gyönyörre, mint valami toldó függelékre, hanem már magában bírja a gyönyört. Mert eltekintve attól, mit már mondtunk, még jó embernek sem nevezhetjük azt, ki erkölcsileg szép tettekben nem gyönyörködik. Nem is fogja soha senki igazságos embernek mondani azt, ki igazságos tetteknek nem örül, sem adakozónak azt, ki bőkezű cselekvényekben
- 13 nem talál örömet, s hasonlóan van az a többi erényeknél is. Ha pedig a dolog úgy áll, akkor meg kell vallanunk, hogy az

erény érdemében véghez vitt cselekvények magokban véve gyönyörhözök; de jók és szépek is egyszersmind, még pedig mindegyik közülök a legnagyobb mértékben, ha t. i. a derék ember helyesen ítél rólok ¹⁸). Hogy pedig ítél, azt már elmondtuk.—E szerint tehát a boldogság a legjobb, legszebb, 14 s legkellemetesebb, s ezen tulajdonok nincsenek úgy különválasztva egymástól, mint a deliosi fölírás mondja: ¹⁹).

Kincs és szép az igazlét, kincs és jó az egészség,

Legjobb az, mikoron vágyait éri szívünk.

Mind ez együttesen kísérője és melléklete a legjobb cselekedeteknek, s a cselekedetek összeségét vagy egyet közülök, a legjelesebbet, boldogságnak nevezzük. — Egyuttal mégis 15 úgy látszik, hogy a boldogság a külső javakra szorul, mint már megjegyeztük.—Mert lehetetlen, vagy legalább nem könnyű, hogy az, ki segédeszközökkel nem rendelkezik, az erkölcsiileg szépet létesíthesse; hiszen, igen sok czél, mintegy szerék és közegek által, a jó barátok, a gazdagság és az álladalmi tekintély segítségével valósíttatik meg. Vannak olyan 16 dolgok is, melyek hiánya elhomályosítja s mintegy beszenyyezi a boldogságot, ilyen p. o. a nemes származásnak, a jó gyermekeknek, a szépségnek hiánya; mert nem mondható teljesen boldognak az, ki nagyon rút külsejű, vagy nagyon alacsony származásu, vagy elkülönzött magánykodó, vagy gyermektelen és alkalmasint még kevésbbé az, kinek gyermekei vagy barátai teljesen gonoszak, vagy ha a jókat, kiket birt, a halál elragadja. — E szerint tehát a boldogsághoz még a külsőleges 17 kedvező létnek hozzájárulása is kívántatik. S innen magyarázható az, hogy sokan a boldogság alatt a külső szerencsét értik. mások pedig az erényt. ²⁰)

X-dik fejezet.

Hogyan szereshető meg a boldogság? — A boldogság mint isteni M. IX. ajándék nem az esetlegesség által nyerhető, hanem a munkásság eredménye.

A mondottakból egy új bizonytalanság és kérdés keletkezik, t. i. az, vajjon a boldogság az ismeretgyűjtés által jut-e 1

- hozzánk, vagy pedig szoktatás vagy másféle gyakorlás folytán szerezhető meg, vagy inkább isteni ajándék, vagy pedig eset-
- 2 leg részesítettünk-e benne? — Valójában, ha vannak dolgok, melyeket az emberek az Istentől ajándékba kaptak, akkor a boldogságot nagyon helyesen Isten adományának kell tekinteni, még pedig annál inkább, mivel ez a legjobb, a mit ember
- 3 bírhat. De ennek tárgyalása talán inkább más buvárlat körébe való ²¹). Annyi bizonyosnak látszik, hogy ha a boldogságot nem küldötte is egyenesen az Istenség, mégis az emberek azt leginkább tanulás vagy gyakorlás útján szerzik meg, miszerint ezt a legistenibb dolgok közé kell számítani; mert azt bizonyosnak vehetjük, hogy az erény jutalma és végcélja
- 4 valami igen jó, isteni és boldogító lehet. Aztán olyan természetűnek is tekinthetjük, hogy benne sokan részesülnek, mert lehető, hogy tanulás és serénykedés által mind azok megszerzik, kik erény tekintetéből nincsenek megbénítva s mint-
- 5 egy megcsonkítva. De ha jobb ezen az uton, mint a sors szélsége által jutni a boldogsághoz, igen helyesen tesszük föl, hogy ez valódilag is úgy van; mert a természeti dolgok úgy vannak alkotva, hogy lehetőleg tökéletesek levén, egyszer-
- 6 mind a legjobbak is. — Hasonló módon kell itélni arról, mit a művészet vagy akármely más ok előteremt, különösen arról, mit a legjobb előállít. A legjelesebbet és a legszebbet pedig az esetlegesség kényére bízni akarni ²²) mégis nagy hiba
- 7 és tévedés volna. De a fölállított kérdésre, a boldogság meghatározása és fogalma, szolgáltatja a feleletet, mert azt mondtuk hogy a boldogság a léleknek az erény követeléseihöz mért, s az erény értelményében véghez menő bizonyos minőségű működése. A többi javak pedig, részint szükségszerű kapcsolatban vannak a boldogsággal, részint pedig segítyezik s hasznosan előmozdítják azt, mint közegek.
- 8 Ez összhangzásban van azzal is, mit kezdetben mondtunk. Ott t. i. azt állítottuk, hogy az államtudománynak célja a legmagasztosabb és legjobb, mert ez fő gondját arra fordítja, hogy olyan minőséget állítson elő a polgároknak, melynél fogva ők jókká válni igyekezzenek és az erény valóstására

képesíttessenek. Ezen oknál fogva igen méltán sem ökröt, 9
sem lovat, sem másféle állatot nem nevezhetünk boldognak,
mert egy sem részesült olyatén működésnek lehetőségében.
De ez egyszersmind annak is oka, hogy a gyermekeket sem 10
mondhatjuk boldogoknak; mert ők fiatal koruknál fogva még
nem képesek olyan működések véghezvitelére; ki pedig a
gyermeket holdognak mondja, azon reményben teszi, hogy
majdan boldoggá lesz. Mert a boldogsághoz, mint mondtunk,
föltétlen erény és teljes, tökéletes élet kívántatik. Az élet 11
folyama alatt sok változás és mindenféle eset előfordul, s
könnyen megeshetik, hogy az, ki igen boldognak hirdettetett,
vén korában nagy csapások által látogattatik, mint azt a
költők a hőskölteményekben beszélik. A kit pedig olyan bal-
esetek és csapások értek, s ki nyomorban költözött ki az élet-
ből, azt bizony senki sem fogja boldognak hirdetni.

XI-dik fejezet.

Mikor mondható boldognak az ember, életében-e vagy halála után? M. X

Vajjon életében egy embert se tartsunk-e boldognak, 1
hanem inkább Solon nézetét követve végső órájára pillant-
sunk-e? S ha ennek állítását valljuk, vajjon boldog-e az em- 2
ber miután meghalt, vagy ezt egyenest képtelenségnek mond-
juk-e, különösen mi, kiknek állítása szerint a boldogság bizo-
nyos módon véghezmenő működés. De még akkor is, ha mi 3
sem mondjuk boldognak a halottat, s maga Solon sem akarta
ugy érteni, hanem inkább azt hitte, hogy az embert csak
akkoron lehet biztossággal boldognak hirdetni, mivel már is
a bajokon és a sors viszontagságain kívül áll, mondom, még
akkor is marad némi nehézség és ingadozás. Mert nézetünk
szerint a megholtra nézve is létezik jó és rossz, mint az
előre nézve, ki a megérzésen túl áll, p. o. tisztelet és gyalázat,
a gyermekek és általán véve az utódok jóléte és szerencsétlen-
sége. Nehézség és kétely keletkezik ez által is: megeshetik 4
annál, ki késő vénségeig boldogul élt s ennek megfelelőleg
mult is ki, hogy utódai tekintetéből nem várt változások kö-
vetkeznek be, s egy része megmaradván a jóban, ahöz méltó

zamosabban töltik idejüket. E körülmény lehet oka annak, hogy feledékenységre nem esnek.

E szerint tehát a boldogság, melyet mi nyomozunk, ¹¹ állandó tulajdonként bent van a boldogban, s boldog lesz ő egész életén által. Mert mindig és minden másnál inkább fogja ő az erényt cselekvésének és elmélkedésének tárgyává tenni, a sors változásait pedig a legszebben s minden tekintetből egészen megfelelőleg elviselni, minthogy ő igazán jó és állandó férfi, kihez gáncs nem fér, és igazán feddhetetlen ²³). Miután pedig az életben sok véletlen esemény adódik elő, ¹² melyek nagyságra és jelentéktelenségre nézve különbözők lehetnek: világos, hogy a csekély szerencsés fordulatok, valamint a kis viszontagságok nem igen fognak az életre súlyt gyakorolni. A nagy és számos esetek azonban, ha jól ütnek ki, még szerencsésebbé teszik az életet: ezek t. i. természetöknél fogva szépítik napjainkat, s azoknak fölhasználása szép és megfelelő szokott lenni; és megfordítva, ha roszul ütnek ki, megcsonkítják s elferdítik a boldoglétet, mert gyászt hoznak ránk, s akadályoznak sokféle működésben. De az esetben is átszillámlik az erkölcsileg szép, ha az ember sok és súlyos sorscsapást nyugodtan visel, nem eltompultság- és érzéstelenségből, hanem nemes léte és nagylelkűsége alapján.

Ha tehát, mint állításunk tartja, cselekvények dönté- ¹³ nek az élet fölött, a boldog nem válhatik nyomorulttá, mert ő gyűlöletre méltó és ocsmány dolgot soha nem fog véghez vinni. Hiszen az igazán erényes és higgadt ember, — ez a mi szilárd nézetünk, — a sorsnak minden változásait illő és méltó módon elviseli és a körülményekhez képest mindig a legjobbat teszi, épen úgy, mint a jó hadvezér a parancsára bizott hadsereget a legzeleszerűbben alkalmazza a háborúra, s mint a jó varga a neki átszolgáltatott bőrből a lehetőleg legjobb sarut csinálja. — Hasonlóképen fognak eljárni a többi mes- ¹⁴ terek is. — Ha úgy áll a dolog, akkor a boldog soha sem lehet nyomorulttá, noha más felől szerencsésnek sem fogjuk őt mondhatni, ha Priamus sorsára jut. De azért még sem lesz

változékony és ingadozó; mert egyfelől nem igen fog a boldogságból egykönnyen kiforgattatni s nem is akármilyen s mindennapi szerencsétlenség által, hanem csak is jelentékeny és számos csapások által; másfelől pedig ilyféle események után nem fog megint rövid idő alatt újra boldog lehetni, hanem ha azzá lesz, csak hosszabb és huzamosabb időtartam után lehet, midőn ennek folyamában ismét nagy és szép javak részesévé válik.

- 15 Micsoda ok akadályozhatna tehát minket boldognak vallani azt, ki a legtökéletesebb erény szerint intézi cselekvényeit, és külső javakkal is kielégítő fokig el van látva, még pedig nem csak rövid időfolyamban, hanem teljes életén által? Vagy oda kell még csatolnunk, hogy csak azt valljuk boldognak, ki folytonosan úgy él, s olyan életnek megfelelőleg fog ki is mulni? hiszen a jövő ismeretlen előttünk; mi pedig a boldogságot végcélba s olyasmibe helyezzük, mi
- 16 minden tekintetből föltétlenül tökéletes. Ha pedig így áll a dolog, szerencséseknek fogjuk mondani az élők közül azokat, kik a követelt tulajdonokat birják is és meg is tartják, boldogoknak pedig az embereket ²⁴). — De legyen elég ezen tárgyakról itt ennyit meghatározunk.

M. XI. Vajjon a jó barátok és az utódok kedvező vagy kedvezőtlen sorsa érinti-e a boldogokat?

- 1 Hogy sem az utódok sem a jó barátok sorsa semmiképen nem érinti a boldogokat, ez amint nagyon barátságtalan állításnak látszik, úgy az emberek általános meggyőződésével
- 2 is ellenkező. De miután sok az esemény, és mindenféle különbségben adódik elő, miután ezek minket részint közelebbről, részint távolabbról illetnek, azt hiszszük, hogy nagyon hosszadalmas és valami végtelen volna az egyes eseteket különkülön akarni fejtegetni, hanem elégséges lesz alkalmasint általános meghatározást és vázlatos körrajzot előadnunk. Valamint a boldogot magát érő balesetek közül az életre csak egy rész bir súlylyal és döntő hatással, más rész pedig csekélyebbnek mutatkozik: szintugy áll a jóbarátok ese-

ményeit illetőleg is. S miután még nagyobb különbséget tesz 4
 az, vajjon a balesetek az egyeseknek életében fordulnak-e
 elő, vagy azoknak halála után, mint a tragödiában ezen kö-
 rülmény, vajjon a gonosz tettek és rettenetes jelenetek előző-
 leg történtek-e, vagy az előadás folyama alatt vitetnek vég-
 hez s tüntetnek elő: kell, hogy ez a különbség is számba- 5
 vétessék; de talán még előbb és inkább ezt a kérdést kell
 bonczolgatni, vajjon a halottak egyáltalában részt vesznek-e
 valami jóban és rosszban, vagy nem? A mondottak után ugy
 látszik, hogy ha még valami, legyen ez akár jó, akár annak
 ellenkezője, a rossz, valójában befolyást gyakorol az elhunytakra
 ez csak csekély és jelentéktelen lehet, akár egyszerűen és ma-
 gában véve, akár az elhunytakra nézve. Ha pedig csakugyan
 befolyást gyakorol, ez csak is akkora és olcsó lehet, hogy
 nem teszi boldoggá azokat, kik nem boldogok; azoktól pe-
 dig kik boldoglétűek, nem rabolja el a boldogságot. E szerint 6
 tehát az tűnik ki, hogy az elhunytakat barátjaik jóléte vagy
 azok szerencsétlensége némileg érinti ugyan, de csak annyira
 és olyan módon, hogy a boldogokat nem teszi boldogtala-
 nokká, sem más ilyféle hatással nem bír.

Tizenkettedik fejezet.

M. XII

**A boldogság hová tartozik? — Nem a pusztán dicséretre hanem a
 tiszteletre méltó dolgok közé.**

Miután ezeket meghatároztuk s megállapítottuk, vizs- 1
 gáljuk azt, vajjon dicséretre-e, vagy inkább kitüntetésre
 méltó dolgok sorába tartozik-e a boldogság; mert az világos,
 hogy nem a tehetségek osztályába való. Ugy hiszszük, hogy 2
 minden dicséretes dolog bizonyos minősége és máshoz való
 viszonya miatt dicsértetik: hiszen dicsérjük az igazságos, a
 bátor s általában az erényes embert, magát pedig az erényt
 dicsérjük cselekvényei és működései alapján; szintugy az
 erős embert, a gyors futót s mindenkit, kit valamire termett-
 nek látunk, bizonyos tulajdonai s jóra való vonatkozása és je-
 lessége miatt. Ez kiviláglik az istenek iránti dicséretekből is, 3

mert csaknem nevetségeseknek tűnnek föl, a midőn ránk vonatkoztatnak: és ez onnan van, mivel a dicséret másra való
 4 vonatkozás miatt adatik meg, mint azt már elmondottuk. Ha tehát a dicséret ezen osztályba tartozik, akkor világos, hogy a legjobbakat nem a dicséret illeti, hanem olyas valami, mi ennél nagyobb és jobb, mint az általános nézet is tartja. Mert az Isteneket, mint boldogokat és üdvöltűeket, dicsérjük és az emberek közül boldogoknak valljuk azokat, kik (ugy szólva) a legisteniebbek. Szintugy vagyunk a javakkal is. Mert nem találkozik senki, ki a boldogságot olyan módon dicsérné, mint az igazságosságot, hanem mindenki valami istenibbnek és
 5 jobbnak hirdeti és magasztalja. A mint látszik, Eudoxos ²⁵) is igen jól vitte a gyönyör ügyét, midőn azt első helyre tévén, számára az első díjt tűzte ki. Ő t. i. ugy vélekedett: mivel a gyönyör nem dicsértetik, holott a javak sorába tartozik, kinyilatkoztatja s bebizonyítja azt, hogy jelesebb a dicséretes dolgoknál; ilyen minőségű pedig az Istenség és a legfőbb jó, mert a többi mind ezekre vonatkozik és vitetik
 6 vissza. A dicséret tulajdonképen az erényt illeti, mert általa képesítettünk a jó és szépnek cselekvésére, a díj pedig a bevégezett műveknek jár, a testieknek és a lelkieknek egyaránt.
 7 Ezeknek közelebbi és szabatosabb meghatározása azonban nem a mi tisztünk, hanem azoké alkalmasint, kik dicsbeszéd készítése körül fáradoznak. Ránk nézve a mondottakból annyi világlik ki, hogy a boldogság a tiszteletre méltó és tökéletes dolgok sorába tartozik. Oda tartozónak hiszszük azonoknál fogva is, mivel elvet tesz; elvnek kedvéért pedig mindegyikünk teszi mind a többit is, és a javak elvét és okát tiszteletre méltónak és valami isteninek tartjuk.

M.XIII

Tizenharmadik fejezet.

Átmenet az erénytanra, és az erény különválasztása erkölcsire és szellemire.

1 Minthogy a boldogság a léleknek illetén működése, mely a legtökéletesebb erény értelményében megy véghez, szükséges, hogy az *erényt* vegyük vizsgálás alá; mert így jár-

ván el, alkalmasint a boldogságról is jobban fogunk szemlélődni. Látni való dolog, hogy az igazi államférfiu erőködése leginkább az erényt czélozza, mert ő a polgárokat jókká és a törvények iránt engedelmeskedőkké akarja tenni. Erre nézve birunk bizonyító példákat a kretai és a lakedaemoni törvényhozókban, de más hasonló városokéiban is. — Már ha ennek nyomozása az államtudomány körébe tartozik, világos, hogy eljárásunk azon terv szerint folytatattatik, melyet kezdetben kitűztünk. Ha az erény körül teszünk nyomozást, magában világos, hogy az *emberi* erényt értjük: hiszen akkor is, mikor a legfőbb jót kerestük, az *emberit* kerestük, s midőn a boldogságot említettük, emberi boldogságot tartottunk szem előtt. Emberi erénynek nevezzük pedig nem a testi, hanem a *lelki* erényt, valamint a boldogságot is *lelki* működésnek neveztük. De ha így áll a dolog, akkor világos, hogy az államférfiunak a lélek lényegét ismernie kell, mint az, ki a szemet akarja gyógyítani, ismeri a szemet, ki pedig az egész testet, a test minőségét érti, sőt nála még nagyobb mérvben kíváncsi a lélek körüli dolgok ismerete, a mennyiben t. i. az államtudomány sokkal tiszteletreméltóbb és jobb valami, mint az orvosi tudomány. És csakugyan látjuk, hogy a jelesebb orvosok nagyon sokat fáradoznak a test ismerhetésének ügyében. Így az államférfiunak is lélekbuvárlatokat kell tennie, de buvárlatokat saját határozott céljára, a mennyiben azokat a kérdéses tárgy tekintetéből elégségeseknek ítéli; — ezekről pedig még többet mondani s mélyebbre ható fejtegetéseket tenni, alkalmasint a feladatunkon túlterjedő munka volna.

Mi a lélektan némely kérdéseit máris a nagyobb körnek szánt, az ugynevezett exoterikus iratokban, elég bőven s kielégítőleg tárgyaltuk, és az ottaniakat föl kell használni; ilyen p. o. az, hogy a lélekben értelmes és értelmetlen részt különböztetünk meg. De vajjon ez a két rész ugy van-e elválasztva, mint a testnek tagjai és mind az, mi részekre osztható, vagy pedig a természetnél fogva osztatlan lévén, csak a bonczolható értelem által választatik-e ketté, mint a körvonal tulajdona melynél fogva ez domború (görbe) és homorú (od-

- 11 vas) is,—ez a jelen tárgyra nézve közönbös. A lélek értelmetlen részében megint kettő látszik megkülönböztetendőnek, az egyik mindennel közös általános és növekvőleg növesztő. Ezt én a *táplálás* és öregbedés okának nevezem. A léleknek ilyen erejét el kell mind abban fogadnunk, a mi táplálkozik, a zsenge embryokban úgy, mint a teljesen kifejlett lényekben; mert
- 12 ilyen erőnek létezése valószínűbb mint valamely másé. Ennek működő hatása közös és általános, és nem sajátos emberi tökély és erényként tűnik föl, mert azt vesszszük észre, hogy a léleknek ezen része és ereje az alvás alatt munkálkodik leginkább; hiszen az alvásban a jó és a rossz közt a legkevesebbé tehetni különbséget. Azért szokás mondani, hogy az élet fele részében nem különböznek a boldogok a szerencsétlenektől.
- 13 S ennek igen természetes okát lehet fölhozni; mert az álom a léleknek tétlensége s szünetelése azon működéstől, melynél fogva jónak vagy rossznak mondatik; néhány gerjedelemnek kivételével, mely annak egy kis részére áthatol, minek folytán az eszközöltetik ki, hogy a jeles emberek álomképei jobbak és szebbek, mint akárkié a nagy tömegből. — De legyen elég ezekről ennyi, hagyjuk abban a táplálási erőt, mivel természeténél fogva nem részesül a sajátos emberi erényben.
- 14
- 15 Ugy látszik hogy a léleknek egy másik része is értelmetlen, mely azonban némileg részes az észben; hiszen elismeréssel emlegetjük úgy a mértékleteseknél mint a mértékletleneknél az értelmet és a lélek értelmes részét. Mert ez helyesen int és a legjobbra buzdít és ösztönöz. De mutatkozik azokban még más valami, mi az éstől idegenkedik, az ész ellen harczol és tőle berzenkedik. Mert a mint a test bénított tagjai, ha azokat a jobb oldal felé igyekszünk mozgatni, megfordítva halfelé esnek vissza: épen úgy szokott az a lélekkel is történni; a mértékletlenek kíváncsiak az észszel ellen-
- 16 kező oldalra hajlanak. A különbség csak az, hogy a testen látjuk az ellenkező mozgásokat, a léleknél pedig nem láthatjuk azokat. Mind a mellett a lélekben is el kell olyasmit fogadnunk, mi az éstől különbözik, vele ellenkezik és ellene
- 17 harczol. Hogy miben különbözik az éstől és mennyiben, az

itt különbséget nem tesz; de úgy látszik, hogy ez is részes az észben, mint mondtunk; mert a mértékletesnél csakugyan engedelmeskedik az észnek, a higgadt önmaga fölött uralkodó és bátor embernél pedig még engedelmeskedőbb (mint a mértékletesnél); ezeknél t. i. minden összhangzásban van az észszel.

Igy tehát a léleknek értelmetlen oldala is két részre 18 látszik oszlani, mert a táplálásra irányult rész épen nem áll összeköttetésben az észszel, az érzéki vagyis általában véve a megkívánó vagy indulatos rész némikép részes benne, a mennyiben t. i. annak egedelmeskedik és szót fogad. Így szokás mondani, hogy a szülék és jóbarátok eszében részesek vagyunk, és ez más, mint matematikai igazságok részesének lenni. Hogy pedig a lélek értelmetlen része magát némileg az ész által vezetteti, azt mutatja az intés és mindennemű dorgálás és biztató bátorítás. Ha te- 19 hát meg kell engednünk, hogy a lélek ezen része is bír észszel, következik hogy az észben részes fél is kétfelé ágazik el: az egyik fele tulajdonképen és magában bírja az észet, a másik a kívülre lévő észnek engedelmeskedik, mint a fiu az atyjának.

Az említett különbség alapján eszközöljük az erénynek 20 felosztását is, így tehát kétféle erényt különböztetünk meg; az ész körébe tartozókat vagyis *szellemicket*, (dianoëtikus) — és *erkölcsicket* — (ethikus). A szellemi erények közé soroljuk: a bölcseséget, a belátást vagy a lelkiismeretességet, és az értelmiséget; az erkölcsiek közé: az adakozást és az önfölötti uralkodást vagy a higgadtságot; mert ha valakinek erkölcséről beszélünk, nem mondjuk, hogy bölcs ő vagy belátó, hanem hogy szende vagy önfölött uralkodó. A bölcslet is dicsérjük ezen állandó minősége miatt; a tartós, állandó minőségeket pedig, melyek dicséretre méltók, erényeknek nevezzük.

MÁSODIK KÖNYV.

A z e r é n y r ől.

M. I.

Első fejezet.

A szellemi erény keletkezik az oktatásból, az erkölcsi a szoktatásból.

- 1 Az erény tehát kétféle, szellemi és erkölcsi; a szellemi erény keletkezését és öregbedését főleg az oktatásból nyeri, miért is tapasztalásra és hosszasabb időre szorul; az erkölcsi ellenben a szokásból és szoktatásból ered, honnan nevét is vette a görögben, az önhangzót kissé elhajlítván úgy, hogy *ἔθος*-ból — (szokás, Sitte)—*ἥθος*-t — szoktatás által nyert állapotot (*Sittlichkeit*) — csinált. Ezekből kiviláglik az is, hogy
- 2 egyetlenegy erkölcsi erény sem keletkezik bennünk a természet által. Mert nem lehet azt, mi a lét bizonyos nemét a természetől nyerte, másként szoktatni; így a kő, mely természeténél fogva lefelé vitetik, soha nem szoktatható arra, hogy fölfelé törekedjék, még akkor sem, ha azt tízezerszer fölfelé dobálván, szoktatni ügyekeznel. Megfordítva, a tüzet sem fogod szoktatni, hogy lefelé ügyekezzen, de más lénynél sem fogjuk kivívni, hogy máshoz szokják, mint a mire a természet
- 3 által alkottatott. E szerint tehát az erényeket nem a természetnél fogva birjuk, de nem is keletkeznek a természet ellenére, hanem a természet által nyertük az arravalóságot és a tehetőséget (tehetéket) azoknak befogadására; valódivá a tehetség
- 4 csak szoktatás által válik. Továbbá arról, mit a természet olt belénk, eleintén csak a tehetéseket nyerjük, későbbben kapcsoljuk hozzájuk a megfelelő működéseket, mint ez az érzékekből látható. Hiszen mi nem a gyakori látásból és a sokszoros hallásból nyertük a látás és hallás érzékeit, hanem megfor-

ditva, mivel ezek megvoltak bennünk, használtuk és alkalmaztuk, nem pedig mivel használtuk, kaptuk is. Az erények birtokába pedig úgy jutunk, ha előbb munkálkodók valánk, mint ez a többi művészeteknél is az eset; ezeknél t. i. megtanulván előbb, mi a tenni való, tevés közben megtanuljuk őket. Így az, ki házakat épít, építészszé válik, és czitharázván czitharázókká leszünk; így szintén igazságos cselekedeteket mivelvén, sajátunkká tesszük az igazságosságot; magunk fölött uralkodást gyakorolván a higgadtságot, bátor tetteket vivén véghez a bátorságot. A mellett tanuskodnak a mozzanatok az államokban is; a törvényhozók t. i. azon fáradoznak, hogy a polgárokat szoktatás által tegyék jókká, — ez legalább minden törvényhozónak szándéka. Azok, kik helytelenül fognak hozzá, eltévesztik célukat, s ezen a körülményen alapszik a jó és rossz alkotmány közti különbség. — Továbbá minden erény ugyanazon okok, ugyanazon módok által rongáltatik meg és jut is tönkre, melyekkel előállittatik; ugyan ezt láthatni a mesterségeknél s művészeteknél is. Így a czithara pengetés által képződnek a jó és a rossz czitharások is; hasonló módon áll a dolog az építészekkel és a többi kézművesekkel is; jó építés látása és gyakorlása által jó építészekké lesznek, rossz építés által pedig rosszakká. Ha ez nem volna így, akkor semmiképen nem szorúlnánk tanítóra, hanem mindenki jó vagy rossz mesternek születnék. Épen úgy áll a dolog az erényekkel is; mert az emberekkel való közlekedésben, midőn cselekvők vagyunk, némelyek igazságosakká lesznek, mások pedig igazságtalanokká; ha veszélyek közt élvén és munkálódván szoktattatunk vagy félni vagy neki bátorodni, mi is illetőleg vagy bátrak vagy félénkek leszünk. — Hasonlóan áll a dolog a vágyakkal és a harag indulataival; némelyek magok fölött önönuralkodókká és szendékké fejlődnek ki, mások pedig féktelenekké és indulatosokká lesznek, amazok mivel amolyan, ezek pedig minthogy ilyen módon forognak körülöttök. Szóval, hasonlónemű működésekből megfelelő tartós állapotok és minőségek keletkeznek. Így tehát azon kell lennünk, hogy működéseinknek bizonyos minőséget és jellemet adjunk;

mert ezen minőség különbségéből folynak a tartós állapotok minőségei is. Így tehát nem csekély, hanem igen is nagy jelentőséggel bír ez a körülmény, vajjon így vagy amúgy szoktattatik-e valaki mindjárt gyermekkorától kezdve; sőt mondhatni, — hogy minden attól függ.

Második fejezet.

M. II. Az erény a szélsőségek által rongáltatik meg és közepszerűség által föntartatik.

- 1 Miután a jelen tárgyalást nem az elmélet czéljából tesszük, mint más nyomozásoknál, (mert nem azért vizsgálódunk hogy tudjuk, mi az erény, hanem hogy jókká tétessünk, különben semmi hasznát sem vehetnők), szükséges megvizsgálni, hogyan kell a cselekedeteket véghez vinni; mert, a mint már mondtuk, a cselekvények, a tartós állapotok s jellemminőségek megszülemlésére, döntő befolyással bírnak.
- 2 Hogy az ép észnek megfelelőleg kell cselekedni, ez a nézet általánosan el van fogadva, s szolgáljon nekünk is kiindulási pontul; majd későbbben ¹⁾ el fogjuk mondani, hogy mi az ép ész, s hogyan viszonylik a többi erényekhez. Mindenek
- 3 előtt azonban értsünk egyet az iránt, hogy minden fejtegetés, mely gyakorlati kérdést és cselekvési módot tárgyal, csak általános körrajzot adhat s nem bocsátkozhatik minden különös és egyesnek szabatos földerítésébe s feltüntetetésébe, mint már kezdetben is mondtuk, hogy minden értekezésben a követeléseket a tárgy természetéhez kell szabni. De a cselekvények körében és a czélszerűség tekintetéből nem létezik szilárd megállapodottság, valamint az egészségiekben sem.
- 4 Ha pedig az egész területnek olyan a jelleme és természete, akkor az egyesek iránti nyomozásban még kevésbbé várható a szabatosság és a tudományos határozottság és finomság, mert ezek sem rendszer, sem valami rendszabály alá nem esnek, s a cselekvőnek magának mindenkor s minden egyes esetben a különös körülményeket és viszonyokat kell tekintetbe ven-

nie, mint a gyógyászatban s a kormányzási mesterségben láthatni.

Ámbár mostani buvárlatunk tárgya ilyen természetű, 5
még is meg kell íkisérteni, hogy a dolgon segítsünk. Előbb 6
tehát azt kell tekintetbe venni, hogy ilyen jellemű dolgok már
természetöknél fogva a hiány (*túlkevés*) és a túlzás (*felette sok*)
általrongáltatnak és semmisíttetnek meg, mint ezt a testi erőnél
és egészségnél láthatjuk, (hiszen a homályos és ismeretlen tár-
gyak földerítésére világos és ismeretes példákat és tanuságokat
kell használni.) Mert a testgyakorlatok tulhajtása s másfelől
azok elhanyagolása rongálja meg az erőt; hasonlóan vagyunk
az ételekkel és italokkal, — fölöslegben és szükén használva
megrongálják az egészséget, holott a kellő mértéknek alkal-
mazása azt közvetíti, öregbíti, fokozza és föntartja. — Így áll 7
a dolog az önfölötti uralkodással vagyis a higgadtsággal, a
bátorsággal és a többi (erkölcsi) erényekkel. Az, ki mindent
kerül és mindentől tart és fél, és semmit el nem visel és el
nem tűr, bizonyosan gyávává és félénkké válik, az ellenben,
ki éppen semmitől sem retteg, hanem mindennek neki rohan,
vakmerővé. Szintugy olyan ember, ki minden gyönyört élvez
s egyetlenegyét sem tagad meg magától, féktelenné lesz;
olyan ellenben, ki minden gyönyörtől szökik, mint a mogorva
egyének, végre érzéktelenné és tompaelművé válik. Mert az
önfölötti uralkodás és a bátorság megrongáltatik a túlhajtás
és az innen maradás által, megmentetik pedig a mértéktar-
tás által.

De nem csak a keletkezés, az öregbedés és a tönkrejutás 8
esik meg ugyanazon okokból ugyanazon föltételek alatt, hanem
a működések is ezek közt folynak le. Ez szokott történni más
dolgoknál is, melyek világosabbak előttünk, mint p. o. az erőnél;
mert ez ugy keletkezik, ha az ember sok táplálékot vesz magá-
hoz és sok munkát végez és gyakorlatokat vállal, arra pedig az
erősleginkább képes. S így áll a dolog az erényekkel is; ha élvez- 9
ket kerülünk s a gyönyörökről lemondunk, nyerjük a magunk
feletti uralkodást, s ha azt megnyertük, leginkább vagyunk
képesek azoktól tartózkodni. — Hasonlóan vagyunk a bátor-

sággal is; ha hozzá szoktunk a veszedelmekkel szembe szállni s a rettegést kiállni, akkor bátrakká leszünk; ha pedig bátorságot szereztünk, akkor leginkább vagyunk képesek a rettentővel szembe szállni.

M. III. **Az erkölcsi erény a gyönyörök és fájdalmak körül forog.**

- 1 A tartós lelki minőségek és állapotok (εἶς, habitus) ismertető jeleül a kedv és kedvtelenség érzetét kell tekinteni, mely a cselekvényeket kísérni és követni szokta; mert akárki, midőn testi gyönyöröket magától elutasít, e fölött örömet érez, ez higgadt és önfölött uralkodó; aki pedig ilyenkor kedvtelenséggel telik el, az féktelen. Ki midőn veszedelmekkel szembe száll, jó kedvet mutat, vagy legalább nem kedvetlenedik el, az bátor ember, ki pedig ilyenkor elkedvetlenedik, az félénk és gyáva. Mert az erkölcsi erény egészen a kedv és kedvtelenség körül forog, hiszen a kedv és gyönyör okáért tesszük a rosztat is, és a kellemetlen érzés miatt hagyjuk el és kerüljük a jónak művelését. — Ennél fogva tehát mindjárt gyermekkorától fogva, mint Plato mondja ²⁾, úgy kell az embert vezetni és nevelni, hogy annak örüljön s a felett búsuljon, a minek és mi felett épen kell, mert abban áll a helyes nevelés.
- 2 De továbbá még azért is, mivel az erények, vagy a tettek vagy a szenvedések körébe esnek, minden szenvedés és minden tett pedig vagy örömmel vagy fájdalommal van összekötve, mondom, még azért is minden erény a kedv vagy kedvtelenség érzete körül forog. Azt bizonyítják a büntetések is, melyek e végre alkalmaztatnak, hogy az illetőkben a fájdalom érzetét keltsék; a büntetések t. i. némi gyógyító szerek, a gyógyítás pedig nagyon természetesen az ellenkezőkből szokott kiindulni s ellenkező által hatni. — Továbbá, a lélek minden állandó minősége vagyis állapota, mint már elébb is megjegyeztük, természeténél fogva abban és a körül szokott forogni, a mi által rendes menetében roszbábbá vagy jobbá tétetik. Már pedig a gyönyörök és fájdalmak miatt keletkeznek bennünk hibás állapotok vagyis minőségek, mivel amazoknak olyan nemét hajhásszuk, ezeknek pedig olyan nemét kerüljük,

melyet vagy nem kell, vagy mikor nem kell, vagy miként nem kell kerülni, vagy a milyen más módokat különböztet még meg ezekre nézve az értelem. Ezen oknál fogva sokan az erényeket bizonyos szenvedélytelenségnek és szenteségnek határozzák meg, helytelenül azonban, a mennyiben egyszerűen és feltétlenül szólnak, s nem csatolják oda a különbséget, hogyan kell szendének lenni s hogyan nem, s micsoda időben, és másfelét sem, mi még ide tartozik.

Elfogadottnak vehetjük tehát azt, hogy a kedv és kedvtelenség körül forgó erény — tehetség a legjobbnak véghezvitelére, a rosszság pedig ennek ellenkezője. — Ugyan ez még a következőkből is világosabbá válhatik előttünk. Háromféle levén az, mit óhajtunk és mire törekszünk: az erkölcsileg szép, az előnyös és a kellemes, és háromféle ellenkező, mit kerülünk: az erkölcsileg rút, a kártékony és a kellemetlen, — azt látjuk, hogy az erényes mindezekben megtalálja a helyest, a gonosz pedig mindenben elvéti, kiváltképen a kellemesre nézve. Mert a kellemesnek érzetét közösen birjuk a többi élő lényekkel, s ezen érzet mindenhez csatlakozik, mi az óhajtás tárgya, hiszen az erkölcsileg szép és hasznos is kellemesnek látszik. Aztán még zsenge korunktól kezdve mindnyájunkkal együtt neveltetik fel a kellemes, miért is nehéz azon érzetet, mely az életbe oly mélyen behatolt, és azt át és át színezte belőle kivenni és tőle eltávolítani. — De még a cselekvények zsinórmértékeül is tesszük a kellemest és a kellemetlent, egy részt nagyobb, másrészt kisebb mérvben. Ennél fogva szükséges, hogy mostani kutatásunk egészen a körül forogjon; mert nem csekély befolyást gyakorol a cselekedetekre, helyes-e vagy helytelen a kedv vagy kedvtelenség érzete bennünk. — Továbbá sokkal nehezebb a kedv érzetének leküzdése mint a haragé, mint mondja Heraklitos; minél nehezebb pedig valami, annál inkább feltünteteti mindenkor a művészetet és az erényt, mert a jó még jobbá lesz, ha akadályokkal jár. Így ezen oknál fogva is az egész erénytani és államtudományi buvárlat a kedv és kedvetlenség érzete, vagyis a gyönyör és

fájdalom körül forog ; mert a ki ezek irányában helyesen viseli magát, jónak vallható, ki pedig roszul, rosznak.

- 11 Az iránt tehát, hogy az erény a kedv és kedvetlenség érzete körül forog ; hogy azon okokból, melyeknél fogva keletkezik, öregbülését is nyeri, hogyha pedig valami nem történik ezek szerint, tönkre is tétetik ; végre hogy azon körülmények, melyekből eredetét vette, működésének körét is teszik,—ennyi legyen mondva.

Harmadik fejezet.

M. IV. Hogyan mondható, hogy igazságos tettek által igazságosakká leszünk.

Erény erényes tettet tételez föl.

- 1 De talán kétségeskedhetnék valaki az iránt, mit jelent az, ha állítjuk, hogy igazságos cselekedetek véghezvitele által kell igazságosokká válnunk, magunk fölötti uralkodás által pedig mimagunk meggyőzőivé ; hiszen azok kik igazságos és higgadt cselekedetekben élnek, máris igazságosak és higgadtak, mint azok, kik nyelvtudományt és zenészetet mivelnek, nyelvtudósok és zenészek. — Hát a művészetek körében nem úgy áll-e a dolog ? Hiszen nagyon könnyen megeshetik, hogy valaki valamit nyelvtanilag helyesen csinál, vagy esetlegesen, vagy másnak kézhez szolgáltatása folytán ; nyelvtudós azonban csak akkor lesz, ha nemcsak a nyelvtan tárgyaival foglalkodik, de a nyelvtannak megfelelő módjára is, azaz, az általa megtanult s benne lakozó nyelvtani művészetnek megfelelőleg. S aztán eltekintve attól is, a művészetek és mesterségek nem állnak egyenlő fokon az erénnyel ; mert a mit a mesterség előállít, ennek jósága bent van magában a készítményben, s ennél elégséges az, ha bizonyos minőségben állítatik elő. Az erény körébe eső cselekvények ellenben még nem mondhatók erényeseknek, ha bizonyos minőséggel bírnak p. o. az igazságosság és önfölötti uralkodás cselekedetei, hanem csak akkor, ha maga a cselekvő bizonyos minőségben s bizonyos föltételek mellett jár el, még pedig először : ha tudato-
- 3

san, aztán másodszor ha *szándékosan* é melléktekintetek nél-
 kül, harmadszor ha *szilárdul* s tántorithatatlan jellemmel
 cselekszik. Mind ez a többi mesterségek birásánál nem véte-
 tik tekintetbe, elég azoknál a tudás; az erénynél ellenben a
 tudás keveset vagy éppen semmit sem nyom, mialatt a többi
 kellékek nem hogy keveset érnének, de mindent tehetnek;
 ezen kellékek pedig az igazságos és higgadt czelekvények
 gyakori és folytonos ismétlése által szereztetnek meg.— Igaz- 4
 ságos és higgadt cselekedeteknek neveztetnek tehát azok,
 melyek olyanok, a mint ezeket az igazságos és higgadt em-
 ber véghez viszi; igazságos és higgadt ember pedig nem az,
 ki ilynemű cselekedeteket véghez visz, hanem az, ki olyan
 módon cselekszik, mint az igazságos és higgadt szokott csele-
 kedni! Helyesen mondják tehát, hogy igazságos tetteket gya- 5
 korolván, általok igazságossá lesz az ember; önmaga fölött
 uralkodván pedig higgadtta s magát meggyőzővé; ki azt el-
 hanyagolja soha sem lehet jó és erényes ember. A többség 6
 azonban olyan cselekvéssel nem törődven, szavakhoz és elmé-
 lethez folyamodik s gondolja, hogy így igazán bölcselkedik, s
 ezen az uton majd jelessé és jóvá lesz; pedig úgy tesz, mint
 azon betegek, kik figyelmesen meghallgatják ugyan az orvost,
 de egyetlen egy rendeletét sem alkalmazzák. A mint tehát azok
 soha sem lehetnek jó testi állapotban, kik úgy gyógyíttatnak:
 úgy lelki tekintetben sem lehetnek jól azok, kik olyan módon
 bölcselkednek.

Negyedik fejezet.

M. V.

Az erény meghatározása általában véve.

Ezeknek utána következik, hogy vizsgáljuk, mi tehát 1
 az erény. — Minthogy a lélek természetében háromféle lakozik
 t. i. *indulat*, *tehetség* és *tartós minőség*, állíthatjuk, hogy va-
 lami ezek közül lehet az erény. Az indulat vagyis a megérzés 2
 alá sorozom én a vágyat, a haragot, a félelmet, a bizakodást
 vagyis az önbizalmat, az irigységet, az örömet, a szere-
 tetet, a gyűlöletet, a vágyakodást, a féltékenységet, a vetél-
 kedést, a könnyörületet vagy a szánakozást, szóval mindent,

- mire kedv, vagy kedvtelenség érzete következik. *Tehetségnek* nevezem azt, mi ezen megérzésekre fogékonyokká tesz, minél fogva tehát p. o. haragra, szomorúságra, könnyөрületre indíttathatunk. *Állandó* minőségeknek tekintem azt, mi az indulatok iránti helyes vagy helytelen voltunkat föltétezi; így p. o. a haragban a tulság vagy a féknélküliség helytelen voltunkra (állapotra) mutat, a mérsékeltség pedig helyesre; hasonlóan áll a dolog a többi indulatokkal is. Az indulatok tehát sem nem erények, sem nem vétkek; mert mi nem az indulatok nyomán neveztetünk jeleseknek vagy rosszoknak, hanem az erények vagy a vétkek alapján; aztán még azért sem, mivel az indulatok miatt sem dicséretet sem rosszálást nem nyerünk; hiszen nem dicsérik azt, ki fél vagy haragszik, nem is becsmérlik azt, ki amugy közönségesen haragszik, hanem csak azt, ki bizonyos módon szokott haragudni; az erények és vétkek miatt pedig dicséretben vagy feddésben részesülünk. — Továbbá, midőn haragszunk vagy félünk, ez föltett szándék nélkül történik, az erények ellenben bizonyos szándékból fakadnak, vagy legalább nem szándék nélkül valók. Ezeken kívül azt mondogatjuk, hogy az ember az indulatok által megindíttatik és felizgattatik, az erények és vétkek által pedig nem indíttatik meg, hanem általok bizonyos állapotba és minőségbe helyeztetik. És ezen okoknál fogva tehetségnek sem mondható az erény, mert nem nevez minket senki jóknak vagy rosszoknak azért, mivel egyáltalában véve képesek és fogékonyak vagyunk az indulatokra, valamint ezen fogékonyaságért sem meg nem dicsérnek, sem meg nem feddnek bennünket. Aztán a fölindulhatást és a megindíttatás lehetőségét magától a természettől birjuk, jók pedig vagy rosszak nem vagyunk a természettől, mint azt már előbb is ³⁾ említettük. Miután tehát az erények sem nem indulatok sem nem tehetségek, fenmarad az, hogy azokat tartós minőségeknek (vagy ügyességnek) tekintsük. — Így tehát elmondottuk, hogy mi az erény általában véve.
-

Ötödik fejezet.

M. VI.

Az erény lényege a középútnak megtartása.

1

De nem csak azt kell mondani, hogy az erény tartós állapot, hanem azt is hogy milyen és minő állapot. S itt ki 2 kell emelni azt, hogy minden erény *) azt, minek erénye és jelessége, diszes létre segíti fel, s hogy annak sajátos műtételét jelessé és ékessé teszi. Így a szemnek jelessége nemcsak magát a szemet teszi jelessé, hanem annak működését is; mert a szemnek jelessége által látunk jól. Hasonló módon a 3 ló jelessége jelessé teszi magát a lovat, eszközli, hogy jól fusson, a lovast jól hordja, és az ellenséggel szemközt helyt álljon. Ha tehát ez mindenben így van, akkor az ember eré- 3 nyét és jelességét olyan *minőségnek* mondhatjuk, melynél fogva az ember maga is jó lesz, munkálkodását is jól végzi; hogy ez miként történhetik meg, azt már elmondottuk. Ezt 4 azonban még úgy is világossá lehet tenni, ha az erény lényegét és természetét vizsgálat alá vesszük.—Mindenben, mi akár a folytonos akár a szétválasztott mennyiség fogalma alá esik, találhatni túlsokat, túlkeveset és középértéket, még pedig vagy magára a tárgyra, vagy ránk nézve; a középérték a 5 túlsoknak és túlkeveseknek közbensője. A tárgyra nézve köz- 5 bensőnek vagy *középnek* nevezem azt, mi a két szélsőségtől egyenlően van távol, és mi minden dologban egy és ugyanaz. Reánk nézve középnek mondom azt, mi sem nem több sem nem kevesebb a kelletinél; ez nem minden dolognál egy, nem is ugyanaz. Így, ha a tíz sok, a kettő pedig kevés, akkor a 6 hatot szoktuk középnek venni a tárgy tekintetéből; mert a hat annyiival mulja felül az egyik számot, a mennyivel a másikon innen marad és ez a számtani (az arithmetikus) arányosság szerénti közép. A mi pedig közép ránk nézve, azt nem kell úgy 7 venni, mert ha valakire nézve a tíz fontnyi étel elköltése sok, kettő pedig kevés, akkor a tornafőnök bizonyosan nem fog hat fontot rendelni, mivel ez a mennyiség is hihetőleg vagy nagy

- vagy kicsi lehet arra nézve, ki az ételt magához veszi. Milóra nézve kevés lesz; sok pedig annak, ki a testgyakorlatokban újoncz és kezdő. Hasonlóan lesz ez a futás és
- 8 vivás gyakorlatainál is. — Így tehát minden értelmes kerüli a túlsokat és a túlkeveset, de keresi a középértéket és azt választja, még pedig a közepszerűt nem a tárgyak tekintetéből, hanem azt, mi ránk nézve közép.
- 9 Ha már minden tudomány és művészet legjobban úgy viszi véghez a maga működését, midőn e közepet szemmel tartja s arra felé irányozza munkálkodását — (hiszen ezen okból szokás mondani a jól készült és sikerült művekről, hogy nem lehet tőlök elvenni semmit, de lehetetlen is hozzájuk valamit toldani, minthogy a túlsok és a túlkevés a jóságot megrontja, a középben maradás pedig föntartja); — s ha a jó művesek is, mint a közéletben mondogatjuk, a közepet tekintvén és követvén készítik és végzik munkáikat; ha végre az erény minden művészetnél szabatosabb, jobb és tökéletesebb (mint a természet is az): következik, hogy az erény a közepet vegye célba s kövesse. Értem pedig az *erkölcsi* erényt ⁵⁾, mert ez forog az indulatok és cselekvények körében, melyben a szerfelettit a túlkeveset és a középben lévő-t találjuk. Így a félelemben, a bizakodásban, a kívánczalkban, a gyűlöletben, a haragban és könyörületben, szóval a kedv és kedvetlenség érzetében láthatunk szerfelettit és túlkeveset, de egyikök
- 10 sem helyes. Ellenben ezen indulatok által kellő időben, helyes indokok által, az igazi egyének irányában, a megfelelő célból és az illő mód szerint megindíttatni, ez a közép és
- 11 legjobb, és ez az erény feladata. — Hasonlóan találunk a cselekvényekben is szerfölötött, túlkeveset és közbeesőt. Az erény pedig az indulatok és cselekvények körében forog, s ezekben a szerfeletti elvét a dolgot, a túlkevés roszaltatik, a középnek megtartása dicséretet nyer és helyesnek mondatik; mind a kettő
- 12 pedig az erény dolga. Így tehát az erény bizonyos középut, a midőn a közepet célba veszi és eltalálja. — Továbbá, az elvétel is sokféleképen eshetik meg, — mert a rosz a Pythagoreusok nézete szerint, a végetlen és határtalan körébe való, a
- 13
- 14

jó pedig a határozottéba, — a helyes eljárás ellenben csak egy módon történhetik meg. És azért amaz könnyű, ez pedig nehéz; könnyű a célnak elvétése, nehéz e célnak eltalálása. És ezen oknál fogva a szerföltre és a túlkevé a vétkekhez tartozik, a középnek eltalálása pedig az erényhez.

A jelesek csak is egyszörűk, sokszörű a vétkes.

Hatodik fejezet.

A közepet a szerföltre és a túlkevé közt az ész határozza meg.

Az erény tehát állandó minőség, mely szándék vezette 15
cselekvényekben jelentkezik, a minmagunkat illető középhez ragaszkodik, és az ész által határoztatik meg, vagy is úgy, mint azt értelmes ember meghatározhatná. Az erény két olyan vétség közti közép, melyeknek egyike a szerföltre, másika a túlkevéből fakad. Közbeeső azért is, minthogy a vétségek egyfelől a kelleten innen maradnak, másfelől pedig azon túl csapnak, még pedig az indulatokban úgy mint a cselekvényekben, az erény ellenben a közepet meg is találja, s megválasztván követi is. E szerint tehát az erény — lényegét és 16
fogalmát kimutató gondolkodás szerint — közbeeső vagy közép; a legjobbat és a helyest tekintve pedig, a legmagasztosabb.

De nem minden cselekvésnél, nem minden indulatnál 17
engedhetünk közbeesőt; mert léteznek dolgok, melyek, mihelyt csak kimondatnak, már is a rosszaság fogalmával vannak összekapcsolva; így (az indulatok koréből) a káröröm, a szemtelenség, az irigység; a cselekvények köréből a paráznaság, a lopás, az emberölés. Mind ez s minden ilyféle már magában, határozottan rosznak mondatik, nem pedig csak a mértéken tulcsapás vagy a határon innenmaradás által. Ezekben soha nem lehet szó a helyes cselekvésről, hanem 18
mindig csak annak bűnös voltáról; ilyenekben nem lehet a jónak vagy rosznak mértékét olyféle körülményekből venni, hogy kivel vagy mikor vagy mi módon paráználkodik valaki, hanem egyszerűen és föltétlenül bűn olyas valaminek elkövetése. Hasonló lenne ahoz az, ha az igazságtalankodásnál, a 19

- gyáválkodásnál, a féktelenkedésnél közepet, szerfölöttit és túlkeveset követelnénk; akkor t. i. a szerfelettiből és túlkevésből birnánk közepet, a szerfölöttiből szerfelettit, a túlkevésből túlkeveset. Mert a mint az önmaga fölötti uralkodásban és a bátorságban nem létezik szerfölötti és túlkevés, minthogy a közép maga némileg a legmagasztosabb: úgy ama dolgokban sem lehet közepűt, sem szerfölötti és túlkevés, hanem máris bűnök, akár mint vitetnek véghez. Egyáltalán véve pedig a mint a szerfölöttin és a túlkevésen belől nem létezhetik közép, úgy a középben belől nem lehet szerfölötti és túlkevés.

Hetedik fejezet.

VII. M.

Az erkölcsi erények felosztása.

- 1 Ezt az elvet azonban nem csak általánosan kell kimondani, hanem az egyes erényekre is alkalmazni; mert a cselekvények iránti kutatásban az általános tételek a közönségebbek ⁶⁾, a részletekbe bocsátkozók pedig az igazabbak. S miután a cselekvények a részletes vagyis az egyesek körül forognak, kell, hogy a tételek a cselekvényekkel egyezésben legyenek. Az egyes erények az általános táblázatból veendőek ki és megérthetők.
- 2 A félelem és bizakodás közt közbensőnek tesszük a *bátorságot*. A szélsőségeket tekintve azt vesszük észre, hogy a félelemnélküliség szerfölöttijének megjelölésére nincsen szavunk, (hiszen sok dologra nézve nem létezik szó); ki a bizakodásban tulságos, az *elbizakodott* vagyis *vakmerő*, ki szerfölött félénk, s túlkeveset bizik magában, az *gyáva*.
- 3 A kedv és kedvetlenség érzeteinél, de nem valamenynyinél, legkevésbbé pedig a kedvetlenség minden neménél, középnek tekintjük az *önfölötti uralkodást*, tulcsapásnak pedig a *féktelenséget*. Minthogy ritkán találtnak olyanok, kik kedvtöltéssel és gyönyörrel túlkeveset gondolnának, nevet sem igen nyertek, nevezhetnök azonban őket *érzéketleneknek* vagy is *tompá elméjűeknek*.
- 4 A pénznek elajándékozása és elfogadása tekintetéből

középnek mondjuk a *bőkezüzéget*; a szerfölöttit és a túlkeveset ismerjük mint *tékozlást* és *fösvénységet*. Mind a kettő túl-
hágja és elvétí a közepet, de ellenkező módon; a tékozló t. i.
tulságot követ el a pénz kiadásában, annak elfogadásában pe-
dig hiányt mutat, a fösvény ellenben tulságos az elfogadás-
ban, hibás a pénz kibocsátásában. — Ezt most csak vázlatos 5
körrajzban s átalánosságban mondjuk el, és itt azzal meg-
elégszünk; későbbben ⁷⁾ mindezekről szabatosabban, bőveb-
ben és határozólag fogunk értekezni.

A pénzügy tekintetében még más minőségekkel is ta- 6
lálkozunk; olyan az, hol a közbeeső a *nemeslelkűség*; — (a
nagy- vagy nemeslelkű abban különbözik az adazóktól vagyis
a bőkezűtől, hogy amaz nagy dolgokban jár el, ez pedig ki-
csinyekben); — a tulhajtás a vagyonnak elharácsolása, — az er-
kölcslileg *szépnek ismeretlensége* folytán és *napszámosi dőly-
fősség*; a hiány pedig, a fukar *kicsinyletesség*. Mindezek külön-
böznek a bőkezűségtől, s attól mi ott mint szerfölöttije és
túlkevese említettett; — de miben áll a különbség, azt majd
későbbben ⁸⁾ fogjuk elmondani.

A becsület és gyalázat tekintetéből közbeesőnek tartjuk 7
a nemes *gondolkozást* vagyis a nemes lelkületet; tulságnak a
fölfuvalkodottságot vagyis a *duzmadtságot*; hiányosságnak a
törpelelkűséget. Mint a bőkezűségről, midőn viszonyát a ne- 8
meslelkűséghez érintettük, azt mondtuk, hogy kicsinyek
körüli forgása teszi különbségét attól, úgy a nemes gondol-
kodásnál is, mely nagy becsületekre irányul, van még egy mi-
nőség, mely kis tiszteletet hajhász. Lehetséges t. i. hogy va-
laki helyes módon törekszik a tiszteletre, de az is, hogy kelle-
tinél inkább, valamint az is, hogy kelleltinél kevesebbet törö-
dik vele. Az, ki tulságos a tisztelet hajhászásában, *nagyra-
vágónak* neveztetik; ki a tisztelettel éppen nem gondol, azt
a tisztelet iránt közömbösnek vagyis *nagyranemvágónak*
mondják; a ki e tekintetből a középutat megtartja, arra
nézve nem birunk megnevezéssel. — De magok a megfelelő
tulajdonok is névnélküliek, kivévén, hogy a nagyravágónak
minősége *nagyravágásnak* neveztetik. Innen van az, hogy

- a szélsőségek a középpont iránt vetekednek; s innen van az is, hogy a középutat követőt, némelykor nagyravágyónak nevezzük, némelykor nagyravágyás nélkülinek és a tisztelet iránt közönbösnek, valamint az is, hogy majd a nagyravágyót dicsérjük, majd a nagyravágyás nélkül valót. Hogy miért tesszük, azt majd a későbbiekben ⁹⁾ fogjuk elmondani; most pedig a többi minőségeket a megkezdett mód szerint akarjuk előadni.
- 10 A *haragban* is van szerfölötti, tulkevés és közbeeső; de mivel a nyelv ezekre nézve alig alig nyújt neveket, mi a közepen járót *szendének* mondván, a közepet magát *szendeségnek* fogjuk nevezni; a szélsőségeknél legyen az, ki a szerfölöttire hajlik, *hirtelen fölinduló*, a hiba maga hirtelen fölindulás vagy is *hevesesség*; a ki pedig a kellőn innen marad, *egykedvű* vagy hidegvérű, a hiányosság maga pedig *egykedvűség* vagy haragtalanság.
- 11 Van még más háromnemű közép is, melyek habár bizonyos hasonlósággal birnak, mégis különböznek egymástól. Mind a három vonatkozik közösen az emberek közlekedésére beszédekben és cselekedetekben, a köztük létező különbség pedig az, hogy az egyik a beszédekben és cselekedetekben foglalt igazlétre vonatkozik, a másik kettő pedig a közlekedés kellemét illeti; a kellem egyik oldala mutatkozik az *enyelgő tréfában*, a másik az élet minden viszonyaiban. Ezekről is kell rövideden említést tennünk, hogy annál világosabban láthassuk, miszerint a középút mindenben dicséretet érdemel, a szélsőségek ellenben sem nem helyesek, sem nem dicséretre méltók, hanem a rosszalás alá esnek. Ezeknek minőségei is jobbadán név nélküliek; meg kell azonban kísérténünk, mint a többinél is, hogy nevet találjunk, a világosság és a
- 12 könnyebb megértés végett. Az igazság tekintetéből az, ki a középutat követi *igazmondónak*, a közép maga *igazmondásnak* neveztesse el; a színlelés, mely nagyít és túloz, *fitogtatás*, s ki azt gyakorolja *fitogtató* vagyis *kérkedő*, az pedig, mely a valónál kevesebbet mutat, *gunyornak* nevezhető s ki ilyenén
- 13 színlelő, *gunyorosnak*. A kellem tekintetében, mely az enyel-

gésből fakad, az, ki a középuton marad, *élczes*-nek vagyis elmésnek, a minőség maga *élczesség*-nek czimeztessék; a túlzás itt a *bohócz*-kodás, s ki azt űzi, az *bohócz*; ki a társalgási kellemmel tulkeveset gondol, az *mogorva* vagy izetlen, maga pedig a tulajdonság *mogorva*-ság. A társas élet többi kellemeire nézve az, ki a helyes módot megtartja s kedves úgy, mint kell, *jóbarátnak* neveztetik, és a közepen maradás *barátság*nak; ki itt túloz, ha mellék tekintet nélkül teszi, az *tetszvágyó* vagyis *kaczér*, ha haszonlesés által vezéreltetik, *hizelkedő*; ki a barátsággal tulkeveset gondol s minden tekintetben kellemetlen és kesernyész, az *rigolyás* és *zsémbes* vagyis nehéz természetű.

De az indulatoknál s az indulatok körében is találunk 14 közbeesőt. Így a *szemérmesség* nem erény ugyan, de a *szemérmes* mégis dicséretet nyer. Mert ezen a területen is létezik középut, és ezt követi a most említett szemérmes; van tulzó, és ez az *elámult félénk*, ki mindent szégyenel; ki pedig a hiányosság részén áll vagy épen semmit sem szégyenel, az *szemtelen* vagyis *orczátlan*, a közbeeső minőség a *szemérmesség*. Továbbá a *boszankodás* teszi a középet az irigység és a kár- 15 öröm között.—Mind ezen minőségek illetik az örömet és a kedvtelenséget, melyet embertársaink sorsa fölött érzünk. Mert a boszankodó kedvtelenséget érez, ha méltatlant jó szerencsének örvendni lát; az irigykedő, mint tulzó e részben, elkedvetlenedik mások akármilyen s minden szerencséje miatt; a káröröm embere pedig anynyira jutott, hogy másnak baja miatt nem csak nem szomorkodik, hanem épen örülni tud. De majd másutt nyerünk alkalmat ezekről bőveb- 16 ben értekezni ¹⁰⁾; a mi pedig az igazságosságot illeti, miután csak egy érdemnyben vétetik, mi azt majd később két részre fogjuk osztani, és minden résznél kimutatni, hogyan tesz középet ¹¹⁾, hasonló eljárást fogunk követni a szellemi erények tekintetéből is.

M.VIII

Nyolczadik fejezet.

Az erények és vétkek ellentétéről.

- 1 Miután három erkölcsi minőség létezik, melyek közül kettőt hibának nézünk, még pedig az egyiket a szerfeletti, a másikat a túlkevés miatt, a harmadikat mint közbeesőt, erénynek: megemlítjük azt, hogy valamennyi némi ellentétben van egymással; mert a szélsőségek a középpel és egymás közt is el-
- 2 lentétesek, a közép pedig a két szélsőséggel harczol. Valamint az egyenlő, ha kisebbel hasonlittatik össze, nagyobbnak tűnik ki, és ha nagyobb, kisebbnek mutatkozik: úgy a közbeeső minőségek is, ha a túlkevéssel hasonlittatnak össze, túlit és fölöttit fognak mutatni, ha pedig a szerentúlival és a szerfölöttivel vettetnek össze, akkor túlkeveset tüntetnek elő, még pedig mind az indittatásoknál, mind a cselekvényekben. Ha t. i. a bátor ember a gyávával hasonlittatik össze, vakmerőnek fog föltünni, ha pedig a vakmerővel, gyávának. Hasonlóan a higgadt, önföltt uralkodó ember, érzéketlenek mellé állítva, féktelennek fog látszani, féktelenek irányában pedig érzéketlennek; a bőkezű, ha a fősvényhez méretik, tékozló-
- 3 nak fog tetszeni, ha pedig a tékozlóhoz, fősvénynek. Innen van az, hogy a szélső pontokon forgók mindegyike azt, ki a középuton jár, magától el és a másikhöz átlöki, és hogy a gyáva a bátrat vakmerőnek nevezi, a vakmerő pedig gyávának; s ilyen arányozódást fogunk találni a többi tulajdonok-
- 4 nál is. Ilyennek tapasztalván ezek közt az ellentétet, látjuk, hogy a szélsőségek egymás közti ellenkezése sokkal nagyobb, mint a közbeesővel, mert a szélsőségek távolabbra esnek egymástól, mint a középtől, mint a nagy is sokkal messzebb áll a kicsinytől, és az apró a nagytól, mint mind a kettő az egyen-
- 5 lőtől. Ezenkívül némely szélsőségek mutatnak még némi hasonlatosságot a középhez, mint a vakmerőség a bátorsághoz, a tékozlás a bőkezűséghez; a szélsőségnek egymás irántiságában ellenben a legnagyobb különbözőség uralkodik. Már

most azt, mi nagyon távolra esik egymástól, ellentétesként szoktuk meghatározni, és e szerint az ellentétek annál nagyobbak, minél nagyobb közöttök a távolság. A középnek 6 irányában némely tárgyaknál inkább tesz ellentétet a túlkevés, másoknál inkább a szerfölötti; így a bátorságnak nem vakmerőség az ellentéte, melyet túlzásnak veszünk, hanem a gyávaság mint túlkevés, az önfölötti uralkodással nem az érzéketlenség ellentétes, mely a hiányosság részén áll, hanem a féktelenség, mint túlzás. Ez pedig két oknál fogva történik; 7 az egyik az, mely a dologból magából fakad. Minthogy t. i. az egyik szélsőség közelebb esik a középhez és inkább hasonlít hozzá; azért nem azt, hanem inkább annak ellenkezőjét veszszük tulajdonképeni ellentétnek; így mivel a vakmerőség hasonlóbbnak vétetik a bátorsághoz, s közelebbre esőnek, a gyávaság pedig épen nem hasonlónak, mi ezt az utóbbit inkább tekintjük a bátorság ellentétének; mert csakugyan az mutatkozik nagyobb ellentétnek, mi a középtől távolibbra esik. — Ez tehát az egyik ok, mely a dologban magában rejlik, a másik pedig inkább minmagunkból vonható. Mert azon 8 hibák, melyekre már a természetnél fogva némileg hajlandóbbak vagyunk, a középpel inkább tűnnek föl ellentéteseknek. Így minmagunkat a természet inkább az érzéki gyönyörök fölé hajlókká alkotott, s ennél fogva sokkal inkább hajlunk a féktelenség felé, mint a mérsékeltség és magunk fölötti uralkodás felé. Ennél fogva a közép irányában azt valljuk inkább ellentétesnek, a miben könnyebben gyarapodunk, s ezen oknál fogva a féktelenség túlzási lételével inkább ellentétese az önfölötti uralkodásnak, (mint az érzéketlenség tompasága.)

Kilenczedik fejezet.

IX.M

Szabályok, melyek a közép felé vezetnek, és azon okok, melyek miatt nehéz a közép utnak megtalálása.

Hogy tehát az erkölcsi erény valami közép vagyis közbeeső, és hogy mi módon az; továbbá, hogy két hiba közti 1

közép, azaz a hibás szerfölötti és hibás túlkevés közé eső közép ; hogy végre azért olyan, mivel a gerjedelmekben és a cselekvésekben a közép felé irányul és azt veszi célba, az, ugy hiszem, elégségesen ki van mutatva. Ennél fogva vajmi nehéz dolog erényesnek lenni ; mert mindenben a közepet eltalálni, nehéz föladat, mint a körben is nem mindenki találja a középpontot, hanem csakis az, ki ért hozzá. Így szintén a haragvás minden ember tulajdonsága és könnyű dolog, valamint a pénznek elajándékozása és költekezése is, de adni kinek, mennyit, mikor, mi végett és mi módon ? és haragudni is kire, miért és kellő időben, ez nem minden ember tulajdona s nem is könnyű.—E szerint a helyesnek eltalálása ritka dolog, dicséretre méltó és szép is.

3 Ennél fogva szükséges, hogy az, ki a helyes középre törekedve ügyekszik, mindenek előtt kerülje a legnagyobb ellentéteket, mit Kalypso is dicsérve tanácsolt :

E füstöktől és zajlástól félre irányozd

Gályádat ; ¹²).

Mert a szélsőségek egyike nagyobb, — másika pedig 4 kisebb hiba. Miután tehát oly fölötte nehéz a középnek eltalálása, kell, hogy a második hajózás alkalmával, mint a példabeszéd is tartja ¹³), a kisebb bajt válaszszuk ; ezt pedig leginkább el fogjuk érhetni azon módon, melyet épen kimutattunk. De még azt is tekintetbe kell venni, hogy köztünk ki mire hajlékonyabb és hajlíthatóbb ; mert e részben minden egyesnek természete nagyon különböző és különféle. De hogy 5 hová hajlik inkább minden egyesnek természete, azt fel lehet ismerni a kedv és a kedvetlenség érzetéből, mely ilyenkor bennünk keletkezik. Akkor szükséges, hogy elszakadván ettől, az ellenkezőre törekedjünk ; mert csak ha a hibától nagyban távoztunk, úgy fogunk a középre eljuthatni, olyan eljárást követvén, minő azoké, kik görbe fákat kiegyenesítenek. Mindenben pedig főleg a kellemes és a gyönyör körül kell 6 örködnünk, mert ezekről rendesen nem úgy ítélünk, mint vesztegethetetlen birák. Ellenben a mint a trojai nép *öregei* Helena iránt vélekedtek ¹⁴), úgy kell nekünk a kedvről gondolkod-

nunk, s minden alkalommal azoknak szavát ismételnünk: csak is akkor, ha a gyönyört magunktól ily módon elutasítjuk, fogunk ritkábban hibákba esni.

Ha mindenben azt tesszük, akkor, hogy röviden mondjam, leginkább leszünk képesek a középnek eltalálására. De kétségen kívül ez igen nehéz dolog marad, különösen pedig az egyes esetekben. Mert nem könnyű annak meghatározása, hogyan kell haragudnunk és kire és micsoda okoknál fogva, s mennyi ideig? Hiszen mi magunk is azon embereket dicsérjük, kik e tekintetben engedékenyek, és *szendéknek* nevezzük; majd ismét olyanokat magasztalunk, kik könnyen haragra gyuladnak és őket férfias lelkűeknek mondjuk. Olyan embert azonban, ki a helyes közepet akár a szerfölötti akár a túlkevés irányában elhagyja, nem igen szoktunk feddeni, de azt igen is, ki nagyban elhajlik a középtől, mivel ilyen rejtve nem maradhat. De hogy milyen fokig s mennyire esik dorgálás alá ilyen elhagyogató, azt nem egykönnyen lehet határozott szavakba foglalni, mint mást sem, mi az érzékek körébe esik; az érzéki észrevevés tárgyai pedig az egyes dolgok körül forognak, és az érzékek döntése alá tartoznak.

Ebből tehát, mit mostanig mondtunk, annyi világlik ki, hogy a középnek állandó minősége mindenben dicséretet érdemel. Egyébiránt szükséges a középtől majd a szerfölöttinek oldala, majd a túlkevésnek pontja felé elhajlani; így fogjuk aztán a közepet és helyest legkönnyebben eltalálni.

HARMADIK KÖNYV.

A beszámításról.

I. M.

Első fejezet.

Önkényes cselekvények és önkénytelen tettek.

- 1 Miután az erény a gerjedelmek és cselekvények körében mozog, miután az önkéntes cselekedeteket dicséret vagy feddés követi; az önkéntelenekhez pedig bocsánat, némelykor meg száanalom is csatlakozik: szükségesnek találjuk, hogy azok, kik az erényről értekeznek, az *önkéntesnek és önkéntelennek* fogalmait szorosan meghatározzák. Ennek hasznát fogják venni még a törvényhozók is a jutalmak és büntetések megszabása ügyében.
- 3 *Önkéntelennek* tartjuk azt, mi vagy *erőszakolás* következtében, vagy *tudatlanságból* vitetik *véghez*; erőszakoltnak mondjuk azon tettet, melynek eredete a cselekvőn kívül fekszik oly módon, hogy ahhoz a cselekvő vagy szenvedő semmi-vel sem járúl, p. o. ha vihar által ragadtatik valahova vagy
- 4 olyan emberektől, kik hatalommal birnak fölötte. A fölött azonban, mit valaki nagyobb bajoktól félelmében vagy valami erkölcsileg jónak kedvéért tesz, (p. o. ha a zsarnok, ki a szülők és gyermekek életét kezében tartja, valakinek parancsolja, bogy rút tettet kövessen el, kilátásba tévén neki, hogy ha elköveti, őket épségben hagyja, ha pedig vonakodnék, halálra fogja itélni), mondom, a fölött kétségeskedni lehet, vaj-
- 5 jon önkéntelen tett-e az ilyen, vagy önkéntes?—Ilyen vitázásnak tárgyai lehetnek azon czikkek is, melyek vihar alkalmával a tengerbe vettetnek; hiszen senki sem szokta egykönnyen a maga vagyonát önkéntesen eldobálni; ellenben minden eszes ember teszi azt maga és társai megmentésére.

Olyan cselekedetek tehát vegyes természetűek, de még is inkább az önkéntesek része felé hajolnak; mert a véghezvitel perczében kíváncsoknak tűnnek föl a czél elérhetésére; a cselekvés czélját pedig a körülmények határozzák meg. E szerint tehát az önkéntes és önkéntelennek kifejezéseit a cselekvés mikoráról (azaz, a véghezvitel perczéről) kell használni. Ezen esetben önkéntes az ember cselekvése; mert a szerves részek mozgatási kezdete, melyek olyan cselekvényekben közegeként szolgálnak, tőle magától indul ki, s benne van meg az elv; a minék kezdeményezése pedig benne van, annak véghez vitele vagy meg nem tévése csupán tőle függ. E szerint tehát olyan nemű cselekvények önkéntesek.—Ha pedig egyszerűen és föltétlenül akarjuk ezeket jellemezni, azt mondhatjuk, hogy önkéntelenek; mert nem találhatik hihetőleg senki, ki ilyféle cselekvényt magáért s magától választana. Már pedig ilyen cselekvényekért némelykor ¹⁾ dicséretet nyernek az emberek, ha valami erkölcsileg nagyra és szépen kedveért valami rutat és fájdalmat elviselnek; ha pedig megfordítva járnak el, gáncsoltatnak; mert valami jó vagy jelentékeny dolognak czélbavétele és megnyerése nélkül túrni a rutat, becstelen embernek a jele.—Vannak továbbá olyan cselekvények, melyek miatt dicséret ugyan nem osztogattatik, de a melyekért megadatik a bocsánat, midőn valaki azt teszi, mit nem kell, indítatva arra olyasmi által, mi az emberi természetet fölülhaladja, s mit senki nem birna kiállani. Vannak azonban olyan cselekvények is, melyekre semmiféle kényszerítés által nem szabad magunkat rávetetnünk, hanem inkább a legrettenetesebb kínzások eltűrése mellett a halált választanunk; így nevetségesnek látszik az, mi Euripidesnél Alkmaiont az anyagyilkolásra kényszeríti ²⁾. Tagadhatatlan pedig, hogy némelykor nagyon nehéz annak eldöntése, vajjon két dolog közül melyik minőnek irányában választandó, s mi minék ellenében türendő el? de még sokkal nehezebb a föltett szándéknál megállapodni; hiszen többnyire gyászos az, mit a vönakodás esetében várhatunk, rút és csúf pedig az, mire kényszerítettünk. Ennél fogva dicséret vagy roszalás háramlik

ránk a szerént, mint a kényszerítésnek engedtünk, vagy nem engedtünk.

- 10 De nézzük meg azt, vajjon miféle cselekvényeket kell *erőszakoltaknak* nevezni? Talán egyszerűen és föltétlenül azokat, melyeknek indító oka a külső viszonyokban fekszik, s melyekhez a cselekvő semmivel sem járul? Azon cselekedeteket ellenben, melyek magokban véve nem önkéntesek ugyan, de valamely alkalommal s másoknak ellenében óhajthatók, s melyeknek indító oka a cselekvőben fekszik, azok úgy gondolom, magokban véve önkéntelenek, de azon esetre és mások ellenében, önkéntesekül lehet azokat megjelölni. És inkább is hasonlitanak az önkéntes cselekvényekhez; mert a cselekvés az egyes esetek körül forog, az egyes esetben pedig önkéntes az illetén cselekvés. Azonban hogy micsoda választást kell valaminek ellenében tennünk, azt bizony nem lehet egy könnyen szavakban előadni, mert az egyes esetek tekintetéből számtalanok a különbségek.

- 11 Ha pedig azt állitaná valaki, hogy a kellemes is, az erkölcsileg szép is valami erőszakolt, (mind a kettő t. i. rajtunk kívül lévén kényszerít minket) akkor oda jutnánk, hogy mindent erőszakoltnak kellene tekinteni. Mert ezek miatt tesz minden ember mindent.— Aztán pedig, kik kényszerítve és akaratlanul cselekesznek, azok kedvetlenül járnak el; azok ellenben, kik a kellemes (és a jó) által indittatnak, örömmel és jó kedvvel. Nevetséges tehát, ha az ember azt okozza, mi rajta kívül van, nem pedig önmagát, ki ilyenek által (minő a kellemes) könnyen törbe ejthető; valamint nevetséges, ha az erkölcsileg szépet magának tulajdonítja, a rutat pedig a
12 kellemesre hárítja. E szerint tehát csak ezt a cselekvényt fogjuk erőszakoltnak és önkéntelennek vehetni, melynek oka az emberen kívül fekszik, s melyhez a kényszerített semmivel sem járul.

Második fejezet.

Tudatlanságból és haragban elkövetett tettek.

- 13 A mi a tudatlanságból elkövetett cselekvényeket illeti, ezek egyáltalán véve nem önkéntesek ugyan, de önkéntelenek-

nek csak akkor vehető, ha rájuk szomorkodás és bánkódás következik. Mert a ki bármit cselekedett tudatlanságból, de a nélkül, hogy tette miatt fájdalmat érezne, nem önkéntesen járt ugyan el, minthogy nála a tudás hiányzott, de önkéntelenül sem, minthogy tette miatt nem *búsúl*. — Azok közül tehát, kik tudatlanságból cselekesznek, a bánatba eső önkéntelen cselekvőnek vehető; az pedig, ki tette felett nem szomorkodik, mivel amattól különbözik, neveztessek *nem önkéntes* cselekedetűnek, miután t. i. az előbbitől különbözik, jobb, ha sajátos nevet is adunk neki. Csakugyan különbözőnek tart- 14
juk azt, tudatlanságból cselekedni és tudatlanul tenni; a részeg t. i. vagy a haragos nem igen cselekszik tudatlanságból, hanem az említett indokok valamelyikéből, nem tudva ugyan, de tudatlanul. Így tehát egy gonosz sem tudja, mit kell cselekedni s mitől tartózkodni, s ezen hiány következtében válnak az emberek igazságtalanokká s egyáltalában erkölcsileg roszzakká. — Ez az önkéntelenféle kifejezés azonban nem azt 15
akarja mondani, hogy az illető nem tudja, mi az előnyös (és a tisztességes). Mert nem azon tudatlanság, mely a tervelő szándékra vonatkozik, oka az önkéntelen cselekvésnek, hanem a roszaságé; nem is az általános törvények körüli tudatlanság, mert az ezekben való járatlanság vonja maga után a roszalást; az önkéntelennek oka az egyes körülmények nem tudása, melyek alatt s melyek közt a cselekvés véghezvitetik. Ennek tekintetéből adatik hely a szánakozásnak és a megbocsátásnak, mert az, ki ilyenekről valamit nem tud, cselekszik önkéntelenül.

De talán nem követünk el helytelenséget, ha itt a tudatlanságról határozólag kimondjuk, hogy micsoda módon s milyen számban fordulhat elő, ha megkülönböztetjük a cselekvőnek személyét, magát a cselekedetet, és micsoda tárgy körül vagy micsoda emberkörben hajtattott ez végre. Némelykor tekintetbe jó az eszköz is, p. o. a közeg, továbbá a mi végett, vagy a cél, p. o. saját életének megmentése, aztán a hangoltság minősége, p. o. nyugodtságban-e vagy nagy felindulásban. Lehetetlen pedig, hogy mind ezt ne tudja az, ki 17

nincs eszén kívül; az is világos, hogy nem lehet tudatlanságban a cselekvő iránt sem, mert ki ne ismerné önmagát? Megeshetik azonban, hogy valaki az iránt, mit épen tesz, tudatlanságban van, mint p. o. azok (kik valami titkot ejtenek ki); mentségökre mondogatják, hogy szájokból kicsuszott, vagy hogy nem tudták, hogy a dolog ellhallgatandó, mint Aeschylus a mysteriumokról ³⁾, vagy mint amaz ember, midőn a hajító gépet kilőtte, mentegetésére mondta, hogy azt csak mutatni akarta. Megeshetik az is, hogy valaki saját fiát ellenségnek tartja, mint p. o. Merope ⁴⁾; olyan véleményben is lehet, hogy a gerely vége bötykös, holott érczczel van megegyesítve, vagy hogy a kő, melylyel mást dobál, tajtkő; lehetséges az is, hogy valaki mást megöl, midőn azt javítási czélból veri, vagy hogy mást veszélyesen megvág, midőn csakis bajvivási fordulatot akar mutatni mint a kulyaklók

18 vagyis az öklözök.

Miután az említett esetekben a tudatlanság azon körülményekre vonatkozik, melyek közt a cselekvés lefoly: mondhatjuk, hogy az, ki valamely körülményt nem tudott, önkéntelenül cselekedett, még pedig annál nagyobb mértékben, minél jelentékenyebb a nem ismert kerülmény. A legjelenté-

19 tékenyebb körülménynek tartjuk a cselekvés tárgyát és indító okát. Olyannemű tudatlanságban elkövetett cselekvény tehát önkéntelennek neveztetik, de hozzá kell még járulni, hogy ez a cselekvőt bántsa, s hogy nála szánás következék be.

Harmadik fejezet.

Az önkéntes cselekvények.

20 Miután kimutattuk, hogy azon cselekedet önkéntelen, mely erőszak vagy tudatlanság folytán vitetik véghez, önkéntesnek fogjuk vehetni ezt a cselekvést, melynek indító oka magában a cselekvőben van, ki az egyes körülményeket, me-

21 lyek közt a cselekvés lefoly, jól ismeri. Mert csakugyan helytelenül állítják, hogy a haragban vagy a heves vágyban véghezvitt cselekedetek önkéntelenek; mert ha azt megengednők,

akkor először semmi más teremtmény nem cselekednék önkéntesen, még maguk a gyermekek sem. Aztán azt kell kérdeznünk, vajjon úgy értik-e az állítást, hogy azon cselekedeteink közül, melyek haragból vagy heves vágyból fakadnak, egy sem önkéntes? vagy pedig úgy, hogy az erkölcsileg szép önkéntes cselekedetnek tekintendő, a rút pedig önkéntelennek? Vajjon nem nevetséges egy különböztetés-e ez, hol mind a kettőre nézve egy az indok. De az is helytelen dolog, önkéntelennek nevezni azt, mire törekedni kötelesek vagyunk. Már pedig vannak okok, melyekért haragudni kell, és vannak dolgok, melyek után vágyódni kell, ilyen p. o. az egészség és az ismeret. Továbbá azt hisszük, hogy a mi önkéntelenül és kényszerítve vitetik végbe, kellemetlen is, ellenben az, mi után törekszünk, kellemes. Ezen kívül hogyan fognak az önkéntelenség tekintetéből a megfontolással elkövetett vétségek azoktól különbözni, melyeket haragban követtünk el? Hiszen mind a kettőt kell kerülni. És azt is tartjuk, hogy az értelem nélküli fölindulások és gerjedelmek nem kevésbbé emberiek. Az ember cselekvényei pedig haragból és vágyakból fakadnak. Képtelenség tehát ezen cselekvényeket önkénteleneknek állítani.

Negyedik fejezet.

Föltett szándék vagy föltétel. (Propositum, Vorsatz.)

M. II

Miután az önkéntes- és önkéntelennek fogalmait meghatároztuk, következik, hogy a *föltett szándékról* értekezzünk; mert azt hisszük, hogy ez legszorosabb kapcsolatban áll az erénnyel, s hogy belőle még jobban lehet az erkölcsi állapotot megítélni, mint magokból a cselekvényekből.—A szándék önkéntesnek bizonyul be, de nem azonos vele, mivel az önkéntesnek köre nagyobb; az önkéntesnek részesei t. i. még a gyermekek és más élő lények is, de nem a föltett szándéknak, s aztán hirtelenkedve elkövetett cselekvényeket önkénteseknek mondjuk, de nem szántsándékosoknak. A kik pedig azt állítják, hogy a szándék akár vágy, akár fölgerjedés, vagy

- akarás vagy valamiféle vélemény, ezek helytelenül beszélnek ; mert szándékot nem tulajdoníthatunk az esztelen lényeknek,
- 4 de vágyat és fölindulást igen is. Ide járul még az is, hogy a magát tartóztatni nem tudó ember vágyaktól hajtva cselekszik, nem pedig szándékból indulva ki ; az önmegtartóztató
- 5 ellenben szándék által vezérelve nem pedig vágyak által.—Továbbá a szándékkal ellenkezésben van a vágy, de nem a vágy a vágygyal ; végre pedig a vágy a kellemesre és a kellemetlenre irányul, a szándék ellenben sem arra, a mi kellemetlen,
- 6 de a kellemesre sem. Még kevésbbé mondható a szándék fölindulásnak vagyis *haragnak*, mert a mi haragban esik meg,
- 7 azt legkevesebbé sem tarthatjuk szándék művének. De még *akarásnak* sem mondhatjuk a szándékot, mind a mellett, hogy közel rokonának látszik ; mert a szándék tárgya nem lehet valami kivihetetlen. Ha pedig valaki mondaná, hogy ilyesmit szándékol, azt egyszerűen balgának neveznök ; az akarás és ohajtás ellenben még a lehetetlent is körébe von-
- 8 hatja, p. o. a halhatatlanságot. Továbbá az akarás még olyanra is irányulhat, mit egy ember sem létesíthet maga által, p. o. hogy bizonyos színész vagy bajvivó győzelmet nyerjen. Ilyenek után nem jár senki szándékosan ; a szándék tárgy
- 9 ya csak az lehet, mit kiki maga által vél elérhetni. Azután pedig az akarás inkább vonatkozik a végcélra, a szándék ellenben a célra vezető eszközökre ; így mindnyájan akarunk és ohajtunk egészségesek lenni, az egészséget közvetítő eszközök alkalmazását pedig fölteszszük magunkban szándékolva ; boldogok is akarunk lenni s azt be is valljuk, ellenben úgy beszélni, hogy föltettük magunkban vagyis szándékunk boldogoknak lenni, már nem járja ; mert egészben véve a föltétel vagy a szándék csak arról használtatik, mi saját hatal-
- 10 munkban áll.— De *véleménynek* sem mondhatjuk a szándékot ; mert a vélemény mindenre kiterjed, az örökkévalóra úgy mint a lehetetlenre s arra, mi a mi hatalmunkban áll, aztán a véleménynél osztási elvül a hamis és az igaz szolgál, nem pedig a rossz és a jó, a föltételnél ellenben inkább a két utóbbi.
- 11 A szándékot tehát nem fogja senki a véleménynyel általánosság-

ban véve azonosnak mondani, de nem is azonosnak valamely egyes véleménynyel. Hiszen e szerint, a mint jóra vagy rosszra szántuk és határoztuk magunkat, nyerjük jellemünk minőségét is, nem pedig a véleményektől. Aztán föltesszük magunkban valamit elfogadni vagy kerülni vagy más ilyfélét tenni, vélekedünk pedig az iránt, vajjon micsoda tárgy ez, vagy ki-nek használ és micsoda módon; de elfogadjuk-e azt vagy kerüljük-e, az iránt nem igen vagyunk vélekedésben. És még az is, dicséret adatik a föltett szándéknak, ha a kellőt teszszük és helyesen teszszük, a véleménynek pedig inkább azért, mivel igaz. Ezenkívül mi föltett szándék tárgyává teszszük azt, miről legbiztosabban tudjuk, hogy jó, s vélekedünk az iránt, mit épen nem tudunk biztosan. Végre azt találjuk, hogy nem ugyan azon egy egyénnek tulajdona elszánni magát a legjobbra s vélekedni is; hanem hogy némelyek inkább jeleskednek a vélekedésben, de lelkök gonoszságában nem szánják magokat arra, a mire kellene. Ez a körülmény pedig, vajjon a vélemény megelőzi-e a szándékot vagy követi-e azt, itt nem tesz különbséget és közönbös, mert nem azt nyomozzuk, hanem célunk kideríteni, vajjon a szándék azonos-e valamely véleménynyel.

Mi lehet tehát és milyen nemű a föltett szándék, ha semmi sem azok közül, miket mostan elősoroltunk? Annyi kiviláglott, hogy valami önkéntes; de nem minden a mi önkéntes, egyuttal szántsándékos is. Vajjon nem lesz-e valami, mi *eleve* meg volt *fontolva*? Hiszen a föltett szándék meg-gondolással és értelemmel van összekötve és neve is oda lát-szik mutatni, hogy az, mi másnak föléje tétetik, s inkább és más előtt választandó.

Ötödik fejezet.

Mi a megfontolás tárgya?

M. III.

Most ezzel a kérdéssel találkozunk, vajjon mindenre ki-terjed-e a megfontolás, s teszi-e minden lehető a megfontolás tárgyát, vagy vannak olyan dolgok is, melyek a megfontoláson kívül esnek. — Megfontolás tárgyának bizony nem

- azt kell mondani, miről a balga vagy a megháborodott ember tanakodik, hanem a mit az ép eszű latolgat. Így az örökkévalót nem választja senki megfontolása tárgyaúl, minő p. o. a világ vagy a négyszög egyik oldala s a négyszög átlója (diagonalis vonala), mert a kettő megmérhetetlen. Továbbá olyat sem, mi mozgásban van ugyan, de mindig egyforma ismétlődésben foly le, akár kényszerűségből akár természetnél vagy valamely más oknál fogva, mint a nap fordulata és a nap kelte.
- De az sem, mi szüntelenül változik, p. o. a szárazság és az esőzés; az sem, mi pusztán esetleges, p. o. valamely kincs megtalálása. Sőt még az sem mind, mi egyáltalában emberi; így p. o. azt, hogy a Szittyákra nézve minő alkotmány volna a legjobb, egy lakedaemonbeli ember sem fontolgatja; hiszen ezen dolgok közül egyet sem létesíthetünk minmagunk. De im fontolás alá vesszük, mit magunk végre hajthatunk s minek létesítése hatalmunkban áll; s ez van még hátra. Mert azt találjuk, hogy minden létezőnek oka vagy a természetben vagy a kényszerben vagy az esetlegességben keresendő, s ezekhez csatolhatjuk még az értelmet és az ember által véghez vitt minden cselekvényt. Minden egyes ember pedig fontolgatásának tárgyaúl azt választja, mit maga erejéből létesíthet. — A komolyan szigorú, önmagokon alapuló tudományokban nincs helye a fontolgatásnak, p. o. a betűk tekintetében nincsen fontolgatás, mert nem tétovázunk az iránt, hogy kell azokat írni; hanem igen is megfontoljuk azt s tanakodunk az iránt, mit minmagunk viszünk véghez, de nem mindig egyenlő módon, így vesszük p. o. fontolóra azt, mi a gyógyászat és pénzkérés körébe esik, és a kormányos teendőit inkább, mint a tornászati mesterségét, annál inkább pedig azért, minél kevesebb szabatos meghatározást találunk valamely kerületen. — Hasonlóan vagyunk a többi tárgyakkal is; mégis inkább van helye a fontolgatásnak a mesterségekben mint a tudományok körül, amazoknál t. i. inkább szoktunk tétovába esni.
- Fontolásra indít az, mi többnyire, de nem mindenkor úgy üt ki, a minek mikénti kimenetele bizonytalan s a miben határozatlanság van. Midőn nagy ügyeket fontolgatunk, ren-

desen tanácskozó társakhoz folyamodunk, nem bizván mintegy magunkban, hogy a helyes eldöntést kitaláljuk. Meg szoktuk pedig fontolni nem a végczelt, hanem a célhoz vezető 11 eszközöket. Az orvos nem azt veszi fontolóra, vajjon fog-e gyógyíthatni; a szónok nem azt, fog-e meggyőződést kelteni; az államférfi nem azt, fog-e jó törvényeket adhatni, és így más állásu ember sem szokta a czelt megfontolni. De igen is, miután czelt tűzött ki magának az ember, akkor utána szokott látni, hogy miként s micsoda eszközökkel fogja azt elérhetni. Ha fontolgatása közben többféle eszközre talál bukkanni, akkor azt nyomozza, hogy melyik vezethetné őt legkönnyebben s legjobban a kitűzött célhoz. Ha pedig a célhoz csak egy eszköz által lehet eljutni, utána jár, miként érje célját ezen egy által, és miként foganatosítsa ezt az egy eszközt, s ezt ismét milyen más által, míg végre az első okhoz kerül, mely a megelézésre nézve az utolsó. Az látszik t. i. hogy itt a nyomozó az említett tárgyat úgy vizsgálja és oldja föl, mint valami 12 matematikai föladatot ⁵⁾. Egyébiránt azt hisszük hogy nem minden nyomozás megfontolás is, mint a matematikai kérdések; ellenben minden megfontolás nyomozás is, és a mi a megoldásban az utolsó, ez keletkezésében az első. Ha azonban az 13 ember ilyenkor valamely lehetetlenségre bukkan, akkor eláll a dologtól, mint, ha pénzösszegre szorúl és azt semmi módon elő nem teremtheti; ha pedig a dolog lehetőnek mutatkozik, akkor kivitelét is megkísérli. Lehetőnek tartjuk azt, mi magunk ereje által létesíthető s itt megjegyezzük, hogy az, mit barátaink által létre hozatunk, némileg magunk művének tekinthető, mert a megindítás bennünk van s tőlünk indult ki. A nyomozás tárgyai pedig majd az eszközök, majd azok al- 14 kalmazása; hasonlóan a többiekben is majd a körül forog a kérdés, hogy ki által és kinek közvetítésével, majd hogy hogyan vagy micsoda módon érhető el a cél.

El szerént tehát azt vesszük észre, hogy az ember, a 15 mint már el volt mondva, a cselekvényeknek elve és indítója, a megfontolás pedig a körül forog, mit ő maga erejéből hajthat végre, de a cselekvények csak más célra vezető eszközök.

- 16 Így tehát nem igen lehet fontolás tárgya a cél, hanem az, mi a célra vezet; de továbbá még az érzéki egyes dolgok sem esnek a megfontolás körébe, mint az, vajjon amaz előttünk lévő tárgy kenyér-e, vagy meg van-e sütvé vagy úgy készült-e mint kell? — mert ilyesmi az érzéki észrevevés teendője. A ki pedig szüntelenül fogna fontolgatni, ez a végtelenbe tévedne.
- 17 A megfontolás és a föltett szándék tárgya ugyan az, csak azon különbséggel, hogy a feltett szándék tárgya már meg van határozva. Az t. i. mi a fontolgatás alapján a többinek eléje tétetett, eltökélt szándékká vált. Mert mindenki véget vet a nyomozásnak az iránt, hogyan fog cselekedni akkor, mikor cselekvésének indító okát és elvét önmagára vezette vissza, azaz lényének vezérkedő vagyis eszes részére; hiszen ez
- 18 az, mi a föltett szándékot létre hozza. Ez világosan látható azon régi alkotmányalakokból is, melyeket Homeros utánzott,⁶⁾ ezek szerint t. i. a királyok azt, mit fontolgatás után elhatároztak, a népnek hirül adták.
- 19 Miután tehát a föltett szándék tárgya olyan, a mi magunk hatalmában áll, mit magunk megfontoltunk s mire magunk törekszünk, a föltett szándék is a fontolgatás alapján keletkezett oly dolgok utáni törekvés, melyek a mi hatalmunkban állanak. Előbb t. i. a fontolgatás alkalmazásával itélünk és választunk, s azután a tett határozás szerint törekszünk.
- 20 Hogy mi legyen a föltett szándék s minő körben forog, és hogy a célhoz vezető eszközökre irányul, annyi legyen, mint egy körrajzilag itten elmondva.

Hatodik fejezet.

M. IV

Az akarás és annak tárgyai.

- 1 Az akarást illetőleg már elmondottuk, hogy a célra irányul. Némelyek az akarás tárgyául tekintik a jót, mások
- 2 pedig azt, mi jönnek látszik. Azoknak nézetéből azonban, kik itják, hogy az akarás tárgya az igaz jó vagyis a jó maga, az következnek, hogy az akart dolog, ha az akaró rosszul talál

választani, nem lenne többé az akarás tárgya; mert ha akart dolog, bizony jó is, holott ha a körülmények úgy hozzák magokkal, éppen rossz leend. És ismét azoknak nézetéből, kik állítják, hogy az akarás tárgya a látszólagos jó, az következne, hogy nem is létezik természetnél fogva vagyis magában véve akarási tárgy, hanem hogy mindenkire nézve csak az, mi neki úgy tetszik. De egynek ez tetszik másnak amaz, sőt megeshetik, hogy éppen az ellenkező.—Ha pedig ez a két nézet el nem fogadható, vajjon azt kell-e állitanunk, hogy az akarás tárgya feltétlenül és az igazság értelmében a jó, az egyesre nézve pedig az, mi neki annak látszik? Az erényes ember ugyan azt fogja óhajítani és akarni, mi valójában jó, a vétkes pedig, valami esetlegest. — A testek tekintetében is úgy áll a dolog; az épséges emberre nézve egészséges az, mi a valóságban annak el van ismerve, a betegesekre nézve pedig megint más; hasonlóan áll a dolog a keserűvel, az édessel, a meleggel, a nehézzel s minden mással. Az ép ember t. i. mind ezt helyesen ítéli meg, s az egyes esetekben bizonyosan szemébe tűnik az igaz; mert minden állapotra nézve létezik sajtóságaos neme a szépnek és kellemesnek. S bizonyára az ép ember leginkább abban tűnik ki a többiek felett, hogy minden egyes dologban látja az igazat, mivel ő ezekre nézve mintegy irányzó szabályul és mértékül tekinthető. A tömeg pedig, mint látszik, elámíttatja magát a gyönyör által, mely neki jóként tűnik fel, holott nem az. A tömeg követi a kellemest, minthogy jónak hiszi, s kerüli a kellemetlent, mivel rossznak tartja.

Hetedik fejezet.

Az erény és a vétkek szabad akarattól függ-e vagy nem? M. V.

Mivel a cél az akarás tárgya, a célra vezető eszközök pedig a megfontolás és a föltett szándék körébe esnek, következik, hogy az ide vágó cselekvények is szántszándékosak és önkéntesek; ezek körül forog az erénynek minden eljárása és működése. Így tehát az erény a mi hatalmunkban van s hasonlóan a vétkek is, mert a minék cselekvése tőlünk függ,

- ennek elhagyása is rajtunk áll, s a miben van a nem, abban találjuk az igent is. Ha tehát a cselekvés, midőn erkölcsileg szép, a mi hatalmunkban van, akkor a nem cselekvésnek is, midőn erkölcsileg rút, a mi hatalmunkban kell lenni; s ha a nem cselekvés, midőn erkölcsileg szép, tőlünk függ, bizony bizony
- 3 az erkölcsileg rút cselekvés is rajtunk fog állani. Ha pedig az erkölcsileg szépnek vagy rútnek cselekvése s hasonlóan annak nem cselekvése is szabad akaratunktól függ (azaz, ha rajtunk áll jóknak vagy rosszaknak lennünk), akkor azt is meg kell engednünk, hogy szabad akaratunkban áll erkölcsösökké vagy erkölcstelenekké válnunk.— A mi pedig ezt a mondatot illeti:

Akaratja ellen nem lehet roszt senki,
Mint boldog sem akaratlanúl,

- azt hisszük, hogy részben hamis, részben igaz; mert boldog nem lehet senki akaratja ellen, de a rosztáság önkényünk s
- 5 szabad akaratunk műve. Másként ismét kétségbe kellene vonni a most mondottakat s tagadni, hogy az ember cselekvényeinek elve, kútfeje s oly módon, mint gyermekeinek, nem-
- 6 zője. Ha a mondottakat igazaknak elismerjük, s ha cselekedeteinket nem vihetjük vissza más okokra, mint azokra, melyek bennünk lévén, hatalmunkban állanak, akkor az ilyen cselekvények is hatalmunkban állanak és szabad akaratunktól
- 7 függnék.—Állításunk mellett tanúskodik láthatólag azon eljárás is, melyet az egyének magánykörben, és a törvényhozók álladalmilag követnek; megbüntetik és megfenyítik azokat, kik gonosz tetteket visznek véghez, kivéve azon eseteket, mikor erőszak által vétetnek rá valamire, vagy tudatlanságból tesznek valamit, melynek nem ők az okai, de megtisztelik és kitüntetik azokat, kik az erkölcsileg szépet gyakorolják, — olyan bánásmód által őket mintegy bátorítani és buzdítani, amazokat pedig vissza tartóztatni akarván. Ilyennek cselekvésére, mi nem áll hatalmunkban s szabad akaratunktól sem függ, bizony nem buzdít senki; mert nem használna semmit ha valaki arra rábeszélne minket, hogy melegünk ne legyen, vagy ne érezzünk fájdalmat, éhséget vagy más ilyfélét; mind ezt minden integetés daczára még is fog-

nók érezni. Sőt magáért a tudatlanságért is büntet a tör- 8
vényhozó, ha azt hiszi, hogy az illető maga oka tudatlanságá-
nak. Így p. o. egy közülök 7) kétszeres büntetést szabott a
részegesre, minthogy ő maga okozója állapotának, hiszen tőle
függött meg nem részegülni, ez alkalommal pedig a részeg-
ség tette tudatlanságának okát. Ezenkívül még azokat is meg-
fenyítik, kik a törvénynek valamely meghagyását, melyet
tudni kellene s melynek megszerzése nem nehéz, nem tudják
Hasonlóan járnak el a többi esetekben is, melyekről hiszik, 9
hogy a tudatlanság gondatlanságból származott, minthogy
az ember hatalmában állott nem maradni a tudatlanságban
hiszen maga parancsolhatta volna magának az utánajárását.—
De talán azt jegyezhetné meg valaki, bizony találkozik egy 10
egy egyén, ki ilyen dolgokkal nem törődik. Hogy ők olyan
gondatlanokká lettek, annak ők magok okai, még pedig ren-
detlen és kicsapongó élet által; azt is az embernek kell fel-
róni ha igazságtalanná és féktelenné lett, midőn egy rész go-
noszságban él, más rész pedig duskáskodásban és tobzódás-
ban tölti idejét; mert a milynemű a foglalkozás, olynemű jel-
lemet is szül. Ez olyanoknál is világosan kitűnik, kik bármi 11
versenyre vagy üzletre készülnek elő; mert ők folyton folyvást
ezen célra irányozzák gyakorlataikat. Azt nem tudni, hogy 12
egy tárgyra irányzott folytonos munkálkodásból megfelelő ál-
landó minőségek keletkeznek, nagyon nagy tompaelműsége-
mutat.—Esztelen állítás még az is, hogy az igazságtalankodó 13
nem akar igazságtalan, a mértéktelenkedő pedig nem akar
mértéktelen lenni 8); mert a ki nem járatlanságból, tehát
tudva tesz olyan dolgokat, melyeknek folytán igazságtalan
lesz, ez bezeg szabad akaratból igazságtalan. Az azonban áll, 14
hogy igazságtalan lévén, az igazságtalankodást nem fogja
abban hagyhatni s igazságossá válni, mihelyt akarja. Épen
ugy a beteg sem lesz egészséges, mihelyt akarja, még akkor
sem, ha úgy történt, hogy önkéntesen okozta betegségét, mi-
vel mértéktelenül élt és az orvos rendeleteinek magát alá
nem vetette. Eredetileg tehát szabadságában állott nem esni
betegségbe, későbbben pedig miután erejét elharácsolta, s

egészségét gyengítette, ez többbe már nem függött tőle; úgy van ez vele, mint azzal, ki miután követ hajított el, azt többé nem húzhatja vissza. S pedig tőle függött egyedül azt föl-szedni és elhajintani; mert a cselekvés kezdete az ő hatalmában van. Épen ilyen módon az igazságtalannak és mértéktelennek is kezdetben saját hatalmában állott, nem válni ilyené és olyanná, miért is mind a kettő szabad akaratából olyan; miután azonban már ilyenekké váltak, nem igen lehetnek nem ilyenek.

- 15 De nem csak a lélek hibás minőségei önkéntesek, hanem némelyeknél a test hibái is, melyek miatt őket feddésre méltóknak tartjuk. Így nem tesz senki szemrehányást olyanoknak, kik természetnél fogva alaktalanok és rútak, de igen is azoknak, kik gyakorlathiány és gondatlanság következtében ilyenek. Hasonlóan áll a dolog a gyöngeséggel, utálatos betegséggel és a megcsonkítással; mert senki sem becsmérli azt, ki természetnél fogva vagy betegség vagy sérültség következtében vak, sőt ellenkezőleg megszánja őt, annak pedig ki iszákosság vagy másféle kicsapongások által maga okozta
- 16 vakságát, mindenki szemére szokta azt lobbantani. E szerint tehát olyan testi fogyatkozások esnek gáncsolás alá, melyeket maga az ember okozott, azok ellenben nem, melyeknek oka nem ő maga. Ha pedig ez úgy van, akkor bizonyosan a többi pontban is azon fogyatkozásokat, melyek a rosszalás alá esnek, tőlünk függőknek kell állítanunk.

- 17 Ha itt valaki ezt a megjegyzést tenné, hogy mindenki arra törekszik, mit jónak képzel, de hogy ennek képzelése nem az ember hatalmában áll, hanem hogy minden egyén sajátos minősége szerint sajátos képzeletet is nyer a végcélről: akkor úgy válaszolhatunk, ha mindenki a maga tartós állapotának némileg oka, úgy ő a maga képzeleteinek is maga leendő némileg oka. De ha egy ember sem oka azon rosznak, melyet tesz, hanem mindenki csak a cél nem ismerése miatt viszi azt véghez, úgy vélekedvén, hogy ez által a legnagyobb jónak birtokába kerül; ha a cél utáni törekvés nem a szabad választástól függ, hanem a képességnek arra velünk szü-

letettnek kell lenni, hogy benne mintegy látási szervet birjunk, mely képesítsen helyesen itélni s döntení s valójában a jót választani; ha az, kit a természet olyan szépen megáldott, szerencsés adományúnak nevezendő, — (ez t. i. a legnagyobb és a legszebb, s olyas valami, mit mástól át nem vehetünk, sem nem tanulhatunk, hanem olyan minőségben bírja az ember, mint azt a természet nyújtotta; s a tökéletes és igazán szerencsés adománnyal dicsekedhetünk akkor, mikor azt helyes és szép mértékben nyertük); — mondom, ha mind ez igaz, mégis azt kell kérdeznünk, hogy micsoda oknál fogva lehetne az erény inkább önkéntes, mint a véték? Hiszen 18 mind kettőnek, a jónak úgy mint a rosznak, egyenlő módon tűnik fel és ki van tűzve a cél vagy a természet vagy akármi más által; a többit erre vonatkoztatván, teszük az emberek mind azt, a mit tesznek. — Tehát akár azt állítsuk, hogy a 19 czélt, bár milyen legyen az, nem tünteti fel mindenkinek a természet, hanem részben a cselekvőnek szabadságától is függ, akár pedig azt, hogy a czélt a természet tűzi ki, még is meg kell engednünk, — ha az erény e miatt esik a szabad választás körébe, mivel az erényes a többi cselekedeteire nézve szabadon járhat el, — hogy a véték szintén az ember önszántából fakad; legalább cselekvényeiben úgy határozhatja magát a rosz mint a jó, ha nem is a cél kitűzésében. Ha tehát, 20 mint azt kimutattuk, az erények szabad választásunktól függnék (mert bizonyos, hogy mi magunk állandó minőségeinknek némileg társokai vagyunk s hogy ezen minőségünkhez mérten megfelelő czélt is kitűzzük), akkor a véték is önkéntesek, mert a kettő közt egyenlő az arány.

Nyolczadik fejezet.

Az erkölcs tan általános részének berekesztése.

Eddiglen általánosságban szóltunk az erényekről, s 21 először is vázlatban adtuk elő azoknak nemi fogalmát, mondván, hogy középutak, — aztán kimutattuk, hogy tartós minőségek s mi által keltetnek ezen minőségek; hogy minden erény-

nek működése a körül forog, mi által keltetik, aztán hogy magokban van igaz értékek ⁹⁾, és azt, hogy hatalmunkban állanak s önkéntesek, végre hogy öszhangban vannak azzal, 22 mit a józan ész elénk szab. A cselekvések azonban és a tartós minőségek nem egyenlő módon önkéntesek; mert az egyes cselekvények kezdettől fogva végiglen a mi szabad akaratunktól függnék, feltéve, hogy az egyes körülményeket ismerjük, a tartós minőségeknél ellenben csak a kezdet áll a mi hatalmunkban, öregbedésüket az egyes cselekedetek által nem ismerjük, ez t. i. észrevehetetlen mint a gyengélkedésekben. A minőségek tehát csak amnyiban önkéntesek, a mennyiben tőlünk függött az egyes esetekben így vagy nem így cselekedni.

Az erények rendszere.

Kilenczedik fejezet.

A bátorság meghatározása.

23 Most ismét az egyes erényekhez fordulván, ki fogjuk mutatni, hogy melyek azok, mi az ő tárgyak, s miként nyilatkoznak; ebből egy uttal az ő számuk is ki fog derülni. Először szólunk a *bátorságról*.

M. VI.

1 Hogy a bátorság középut a felénkség és merészség
2 közt, azt már előbb elmondottuk ¹⁰⁾. A már nem is kérdés,
hogy a félemlitőtől és ijesztőtől félünk, ez pedig, hogy szóval
elmondjam, a ros; azért szokásban van a *félelmet* úgy hatá-
3 rozni meg, hogy valami rosznak várása. Mi ugyan minden
rosztól félünk, p. o. a gyalázattól, szegénységtől, betegségtől,
barátnélküliségtől, haláltól, de a bátorság nem vonatkozik
mind erre. Vannak t. i. dolgok, melyektől félni szép és tisztos,
nem félni rút és csufos, ilyen p. o. a gyalázat; mert a ki
attól fél, az erényes és szemérmes vagyis becsületszerető, a
ki pedig attól nem fél, az szemtelen. Némelyek a szemtelent
is átvitt érteményben bátorinak nevezik, mert van némileges

hasonlóság közte és a bátor közt, a mennyiben t. i. a bátor is
 ment és szabad a félelemtől. A szegénységtől a betegségtől 4
 bizonyos hogy nem kell félnünk, s egyáltalában véve semmitől,
 mi nem a mi hibánkból vagy a mi vétségünkből támad; mind
 a mellett még sem bátor az, ki ezek irányában félelmet nem
 ismer. Csak hogy szokásban van ilyen embert is bizonyos ha-
 sonlatosság kedvéért bátornak nevezni. Vannak t. i. egyének,
 kik a háború veszélyei közt gyávák ugyan, de különben ada-
 kozók és pénzvesztés esetében nem vesztk el lélekjelenlétö-
 ket. De még az sem gyáva, ki gyermekeinek s nejének bán- 5
 tódásától vagy az irigységtől vagy más ilyféletől fél, valamint
 bátornak sem nevezhető az, ki egykedvű marad, mikor ostor-
 csapások méretnek rája. Tehát micsoda rettegтетő és félem- 6
 lítő esetekben ismerszik meg a bátor? Nem de, a legjelenté-
 kenyebbekben? Hiszen nála senki sem képesebb a veszélynek
 és rettenetesnek kiállítására. Mindenek közt pedig a legrette-
 netesebb a halál, mert ez mindennek vége, s úgy látszik, hogy
 a halottakra nézve nem létezik többé semmi, se jó se rossz. S 7
 még is azt tartják, hogy nem minden halálnemben tűnik fel
 a bátorlét p. o. a tengerbe fúláskor, vagy annál, mely beteg-
 ség által idéztetik elő. — Micsoda halálnemben nyilatkozik 8
 hát a bátorság? Nemde abban, mely a legszebb? — ez pedig a
 halál a harcmezőn, mert az ember azt a legnagyobb és a legma-
 gasztosabb veszély közt szenved. Azt tanúsítják és bizonyítják 9
 azon tisztelgések, melyeket a szabad államok úgy mint a kirá-
 lyok a harcban elesettek számára rendelnek. E szerint tehát 10
 főleg és tulajdonképen azt lehet bátornak nevezni, ki tisztas
 haláltól és azon legközelebbi körülményektől, melyek halálho-
 zók, meg nem ijed; ilyenek pedig különösen a hadi események.
 Medegedjük azonban hogy a bátor a tengeren és a betegsé- 11
 gekben is rettenthetetlen, de nem úgy mint a tengerészek.
 Mert a bátrak felhagynak a menekülés reményével s restel- 12
 nek ilyféle halálnemet, a tengerészek ellenben tett tapasztá-
 lásaik alapján jót reménylenek. Egyáltalában a bátor mind
 azon esetekben hősiességet mutat, melyekben a védelem le-

hetséges vagy az elhalás dicsőséges; de ilyen halálnemekben a kettő közül egy sem található.

M. VII.

Tizedik fejezet.

A rettenetesnek különfélesége és a bátorság ellentétei.

- 1 De nem minden emberre nézve ugyanazon egy tárgy rettenetes. Rettenetesnek nevezzük azt, mi az emberi erőt fölülhaladja, s e szerint olyan, mi minden ép eszű emberben rettegést kelt. A mi pedig az emberi erőt túl nem haladja, az megint nagyságra nézve vagy is fokilag különbözik, a mennyiben többé vagy kevésbé rettenetes. Hasonlóan áll a
- 2 dolog a bizakodással is. A bátor rettenhetlen, a mennyire ember az lehet; tehát retteg is efféle dolgoktól, de elviseli a mint kell, és a mint az ész javálja, az erkölcsileg jónak tekintéből, mert ez az erénynek célja. Megeshetik az, hogy kel-
- 3 letinél inkább vagy a kelleténél kevésbé retteg ezektől, vagy az is, hogy a nem rettentőtől fél, mintha rettenetes volna.
- 4 Az elvétel esetei tehát azok lehetnek, midőn valaki attól fél, a mi nem rettenetes, vagy nem helyes és kellő módon, vagy nem kellő időben, s több effélék. Hasonlóan áll a
- 5 dolog a bizakodással is. A ki tehát megállja és rettegi is azt a mit kell, valóságos indokból, helyes módon és kellő időben, valamint ha ilyenénképen bizik, azt lehet bátornak nevezni, hiszen az illendőség szerint is úgy mint az ész kiszabja, szen-
- 6 ved és cselekszik a bátor. Minden működésnek célja az, mely az általa eszközendő tartós minőségnek megfelel. A bátornak már a bátorság az erkölcsileg jó, s azért a célja is erkölcsileg jó, hiszen minden egyes működés a maga célja által határoztatik meg. Így tehát az erkölcsileg jónak céljából tűr és cselekszik a bátor mindenben, mi a bátorság körébe vág.
- 7 A mi a félelemnélküliség tulzását illeti, megvalljuk, hogy név nélküli; hiszen már feljebb érintettük ¹¹⁾, hogy sok dologra nézve nem létezik név: nevezhetnők azonban valami-

képen örültnek vagy *teljesen érzéktelennek* azt, ki semmitől meg nem ijed, sem földingástól sem tengerhullámzástól, mint a Keltákról mondják. A ki rettentő körülmények közt túl-
hajtja a bizakodást, az *vakmerő*. A vakmerő néha kérkedő- 8
nek mutatkozik, ki csak színlel bátorságot, s a *hetvenkedő*
olyannak akar látszani, a milyennek a bátor rettentő esetek-
ben valójában bebizonyúl s azért utánozza is őt, a mennyiben
csak teheti. Innen van az hogy az ilyféle emberek nagy ré- 9
sze vakmerőgyáva. Mert a mint ilyen esetekben merészen
fellépve hányják vetik magokat, úgy a veszedelmet magát
meg nem állják; (hánykodók ők, de mikor ember kell a gátra,
hátrálnak).

Ki a félelemben tulzó, az *gyáva*; fél t. i. a mitől nem 10
kell, s úgy a mint nem kell, s a többi ide vágó meghatározá-
sok is rá illenek. A bizakodásban is hiányosságot mutat; mi-
vel azonban kétes esetekben túlzottan szomoru, könnyebben
el is árúlja magát. A gyáva tehát reményhagyott egy ember, 11
mennyiben mindentől fél; ellentéte neki a bátor, hiszen a jót
reménylőnek tulajdona a bizakodás.

E szerint tehát egy téren mozognak a gyáva, a vak- 12
merő és a bátor, csak magokviselete ezen különböző; a két
első t. i. a felette sokban és a tulkevésben szenved, az utolsó
pedig a közepen tartja magát, és az ő magatartása helyes. A
vakmerők hirtelenkedők, s szembe akarnak szállani a veszély-
lyel, még mielőtt ez mutatkoznék, de a veszélyben magában
hátrálnak, a bátrak ellenben a tett perczében erélyesek és
gyorsak, előtte pedig nyugodtak és csöndesek.

Tizenegyedik fejezet.

Az öngyilkosság. A bátorság mellékfajai.

A bátorság tehát, a mint el volt mondva, a középutnak 13
megtartása olyan dolgok tekintetéből, melyek a lelket biza-
kodással vagy félelemmel töltik el, de nem összeségökben,
hanem csak azokban, melyek az imént ki voltak jelezve; a

bátor választ és tűr valamit azért, mivel azt erkölcsileg jónak tartja, vagy mivel annak nem választása és nem tűrése rút volna. A halálnak keresése azért, hogy az ember vagy a szegénységtől vagy szerelemtől vagy másféle zaklatástól szabaduljon, nem bátorság hanem inkább gyávaság. Mert a viszontagságok kerülése elpuhult léleknek a jele; hiszen ilyenkor nem azért választja az ember a halált, mivel tisztességes valami, hanem hogy a bajtól és rosztól meneküljön. — Ilyen nemű tehát az igaz bátorság.

VIII.M

- 1 A bátorság más érteményben is vétetik, s mi ötféle jelentményt különböztethetünk meg benne. Van t. i. először *polgári* bátorság, mely az igaz bátorsághoz leginkább hasonlít. Mert azt vesszük észre, hogy a polgárok a veszedelmeket megállják, egy részt a törvénszabta büntetések és megszégyenítések által indítatva, más részt a kitüntetések által ösztönöztetve. Innen van az, hogy azon államok tartatnak a legbátrabbaknak, melyekben a gyávák becstelenségnek jelentenek ki, a bátrak pedig kitüntetésben részesülnek. Ilyen férfiakat rajzol Homeros is, midőn Hektort így szólaltatja föl:

Polydamas támad meg csúfosan engem először ¹²⁾;

Diomédést pedig következőleg:

Hektor — imigy fog fölszólalni a trójai nép közt:

„Én Diomédést a görögök gályáira üzem.”

Igy büszkélkedik ő; mire a föld nyeljen el engem ¹³⁾.

- 3 Az ily nemű bátorság legközelebben áll az előbb említett valódi bátorsághoz, mivel erényes indokból fakad; ered t. i. a becsületérzésből és az erkölcsileg jó utáni törekvésből, — ez pedig a becsület feladata — és azon óhajtasból, hogy a gyalázatot mint rutat kerülje. Ide számítható azon bátorság is, melyet azok nyilvánítanak, kik a kormányzók által az ilyenre rá erőltetnek; de ilyen emberek sokkal alantabb állanak amazoknál, mivel nem becsületérzés, hanem félelem által indítatnak cselekvésre, s mivel nem a rútat kerülnek, hanem a fájdalmast és a kellemetlent. Erőltethetnek pedig a hatalommal bírók, mint p. o. Hektor, ki ugy szólt:

Kit pedig én netalán önként kimaradva lelendek

Itt az eviczke hajók mellett, hanem annak ugyancsak Futni hiába leend az ebektől és madaraktól ¹⁴).

Kényszeritenek azok is, kik a harczosokat az első sorba 5 állítják, s őket ha hátrálnak, megverik; hasonlót tesznek továbbá azok is, kik az illetőket árkok vagy másféle akadályok elé rendelik, mind ezek kényszeritenek. — De nem kell kényszerből báternak lenni, hanem azért, mivel erkölcsileg szép.

Ugy látszik, hogy a *tapasztalás* is, mely egyes körökben 6 szereztetik, a bátorság bizonyos nemének vehető; innen történt, hogy Sokrates a bátorságot tudománynak tartotta ¹⁵). Ilyen tapasztaláson alapuló bátorságot mások más dolgokban mutatnak, a katonák pedig a hadi ügyekben. A háborúban t. i. sok üres zaj (*ἡσυχία*) találtatik, mit a harczosok legjobban ismernek, s így bátraknak tünnek fel mások előtt, kik az új zaj mivoltát nem ismerik. Aztán még a tapasztalás útján 7 leginkább oda emelkednek, hogy az ellenfélnek veszteséget okozhatnak, magok pedig kárt ne szenvedjenek, hogy a csapást kikerülhessék s mást üssenek és érjenek, miután a fegyverek használatára képeztettek s olyan fölszereléssel bírnak, mely alkalmas mások megkárosítására, s a bajnak magoktól való elhárítására s nem szenvedésére. Másokkal harczolván, 8 tehát úgy vannak, mint ha fegyveres ember fegyvertelennel, bajvivó pedig vivni nem tudóval küzd; hiszen az efféle küzdelemekben is nem a legbátrabb a legharcziasabb is, hanem az, ki a legtöbb gyakorlottsággal s testi erővel bír. A katonák 9 akkor lesznek gyávakká, midőn felette nagy veszély közeledik, s midőn szám és felkészülés tekintetében az ellenfélnél alantabban állanak; ilyenkor ők az elsők a kik szöknek, a nemzetörök ellenben helyt állván, mind meghalnak, mint a hermaeusi térségen is történt. A polgárok t. i. a szökést szégyennek tartják, s a halált ilyféle menekülhetésnek eléje teszi, a katonák pedig kezdetben szembe szállnak ugyan a veszéllyel, minthogy másoknál erősebbeknek hiszik magokat, de ha az ellenkezőről győződnek meg, akkor megfutamodnak,

mert a haláltól inkább félnek, mint a gyalázattól. A bátor nem úgy gondolkodik.

- 10 Szokás a *haragot* is bátorságnak tulajdonítani s rá visszavezetni; mert bátraknak tűnnek fel azok is, kik haragtól hajtva a vad állatok módjára annak neki rohannak, ki őket megsebesítette, hiszen a bátrak is haragra gyuladnak. A harag leginkább hajtja az embereket megmérkőzni a veszedelemmel.—Ide vágnak Homeros ezen kifejezései: »a haragot telerakta erővel,« és az »erőt és haragot keltett,« meg az »szíve pedig fellázadt s orra körül járt fojtó érzete már,« végre az: »pezsgett a vérem« ¹⁶); mind ezek haragra gyuladást
- 11 s ennek rohamát látszanak jelenteni. — A bátrak e szerint a jónak tisztelete által indíttatnak a cselekvésre, s abban a haragtól mellékesen segélyeztetnek, de az állatok a kedvetlenség érzete által határozottatnak, mivel verést kaptak, vagy csapástól tartanak, hiszen ha az erdőben vagy a mocsárban vannak, nem támadnak meg senkit. Nem mondhatjuk tehát bátorságnak azt, ha fájdalomtól és haragtól kergetve veszélybe rohannak, a nélkül, hogy annak rettentőjét előre látnák. Mert ha ez volna bátorság, akkor a szamarakat is, midőn éhesek, bátraknak nevezhetnők, mert ütlegekkel sem űzhetők a legelőtől.—A paráznák is szenvedélyök kielégítésére
- 12 sok vakmerő dolgot követnek el. — Nem mondhatjuk tehát bátorinak azon lényt, mely fájdalomtól vagy haragtól űzve rohan a veszedelemle. Egyébiránt a legtermészetesebbnek látszik azon bátorság, mely a haragból támad, ha pedig a szándék és a célnak tudata hozzá csatlakozik, akkor igaz bátorságnak mondhatjuk. Aztán pedig az emberek, midőn haragusznak, a fájdalom egy nemével töltetnek el, és ha bosszút állanak, gyönyörrel; azonban azok, kik ilyen okokból szállnak szembe a veszedelmekkel, harciasaknak vétethetnek ugyan, de nem bátraknak, hiszen ők nem az erkölcsileg jó vagy az észszerű által indíttatnak a cselekvésre, hanem csakis szenvedély által. Van azonban közöttök és a bátrak közt egy kis hasonlatosság.

- 13 De továbbá még azok sem bátrak, kik *nagy remények-*

ben vannak. Ők t. i. a veszedelmekben bizakodók azért, mivel több ízben s többeket már legyőztek; de hasonlítanak a bátrakhoz, mennyiben mindketten bizalommal vannak eltelve. Mi alatt azonban a bátrak bizalma a fentebb említetteken (a jón és az észen) alapszik, az utóbbiak azért bizakodók, mert azt vélik, hogy ők az erősebbek, s hogy viszont nem eshetnek bajba. De így tesznek még a mámorosok is; mert ők 14 is nagy reménynyel telvék. Midőn pedig ilyféle egyéneknek valamely dolog nem a várakozás szerént üt ki, akkor megszöknek; holott ha bátrak volnának, bizony elviselnék azt, mi az emberre nézve rettentő és rettentőnek tűnik fel, már csak azon okból is, mivel annak elviselése erkölcsileg jó, el nem viselése pedig rút. — Innen van az, hogy az általános nézet a 15 bátrabb férfi jellemvonásának tekinti, ha váratlan rettegésben megtartja az elszántságot és az ingathatlanságot, mint olyan eseményekben, melyek előreláthatók; tekinti pedig azért, mivel az olyan vonás inkább a tartós lelkiállapotból származik, vagy mivel kevesebb előkészülést enged. Olyanban, mit jóval előre lát az ember, elhatározhatja magát a kiszámitás és okoskodás alapján, váratlan és rögtönös eseményekben pedig csak megszilárdult lelki minőség segítségével.

Bátraknak látszanak végre még a tudatlanok is, s nem 16 igen ütnek el a nagyot reménylőktől; annyiban azonban alantabb állanak, mennyiben nem mutatnak becslési méltánylást és önérzetet, a nagyreményűek ellenben igen is mutatnak. Azért is amazok egy ideig kitartók szoktak lenni, ezek pedig rászédetvén, ha megtudják, hogy másként áll a dolog, mint a minőnek gyanították, futásnak erednek. Így jártak az Argirusok ¹⁷⁾, kik Sikyonbeliek helyett Lakónokra bukkantak.

Elmondottuk tehát, kik és minők az igaz bátrak, s hány- 17 félék azok, kik a bátorság látszatával birnak.

Tizenkettedik fejezet.

M. IX.

A bátorság inkább a félemlítő dolgok mint a bizalom körül forog.

A midőn a bátorság a bizás és félés körül forog, még 1 sem mutatkozik egyenlő módon mind a kettőben, hanem in-

- kább a félemlítő dolgokban. Mert a ki ilyen ijesztő viszonyok közt ingathatlannak megmarad, s azokban úgy viseli magát mint kell, az mégis inkább nevezhető bátrnak, mint olyan,
- 2 ki bizalmatkeltő körülmények közt cselekszik helyesen. Ezen oknál fogva tehát, mint már elmondottuk, bátraknak nevezetnek azok, kik a sanyarúságokat megállják; innen van az is, hogy a bátorság sanyarúsággal és fájdalommal van megelve, s hogy méltán magasztaltatik. Mert nehezebb dolog a sanyarúságot elviselni, mint valami kellemest magától megtagadni.
- 3 Ugy látszhatnék azonban, hogy a bátorság czélja kellemes ugyan, de hogy a kellemes attól, mi azt körülveszi, elhomályosíttatik s csaknem eltöröltetik, mint az a versenyvívásokban is szokott történni. Az ökölvívóknál a cél, melyért küzdenek, t. i. a koszorú és a kitüntetés, kellemes, de a dőfés és csapás, különösen testeseknél, fájdalmas és kellemetlen, valamint minden erőmegfeszítés is. Minthogy pedig itt sok a kellemetlen, a cél ellenben kisszerű, úgy látszik, mintha ke-
- 4 lemetest épen nem tartalmazna. Ha tehát a bátorság is ilyen természetű, akkor a bátrnak a halál és a sebesülés fájdalmat okoz ugyan, még akarátja ellenére is, de elviseli, mint-hogy erkölcsileg jónak nézi, az ellenkezőt pedig erkölcsileg rútnak. S minél inkább bírja az erény összeséget, s minél boldogabb ő, annál inkább fogja a halált is valami gyászosnak tekinteni. Hiszen ilyen minőségű emberre nézve nagy beccsel bír az élet, s ilyen tudatosan válik meg a legnagyobb javaktól, ez pedig valami gyászos. Mind a mellett mégis bá-
- 5 tornak megmarad, sőt talán még annál inkább az, mivel a hadi diesőséget olyan javaknak elébe teszi. — De (nem csak a bátorságban hanem a többi erényeknél is) a kellemes nem másként mutatkozik, mint annyiban, a mennyiben a célhoz
- 6 kapcsolva van. Megengedjük egyébiránt tartózkodás nélkül azt, hogy nem az illetén bátrak a legjelesebb katonák, hanem inkább a kevésbbé bátrak, kik más javakkal éppen nem bírnak. Ilyen emberek t. i. igen készek a veszedelmekkel meg-

mérközni, s életöket kis nyereségért koczkára tenni és áruba bocsátani.

Annyi legyen tehát a bátorságról elmondva. — Abból 7
mit fejtegetésünkben róla előadtunk, nem lesz nehéz mivoltát meghatározni, s körrajzba foglalni.

Tizenharmadik fejezet.

Az önfeletti uralkodás. Higgadtság.

M. X.

Most következik, hogy az önuralkodásról vagyis a *hig-* 1
gadtságról szóljunk, mert hiszszük, hogy ez az erény is, mint a bátorság, a lélek értelmetlen részére esik. — Hogy a higgadtság a gyönyöröket illetőleg a középben maradás, azt már elmondottuk ¹⁸); hiszen kevesebbé és nem egyenlő módon forog a kellemetlenek körül. Ezen dolgokban mutatkozik a *félk vesztés* vagy a mérséktelenség is. Határozzuk meg tehát mostan a gyönyörök fajait, melyek körül a higgadtság forog. — A 2
gyönyöröket lelkiekre és testiekre kell elkülöníteni; amazokhoz tartozik p. o. a *dicsvágy*, a *tanulás szeretete*. Hiszen a dicsvágyó úgy mint a tanulás kedvelője, mind a kettő, abban gyönyöröködik, a mihez kedve vonza, ámbár itt a test épen nem illettetik, hanem inkább az értelem. Kik olyan gyönyöröknek élnek, azok sem önuralkodóknak sem mértékteleneknek nem szoktak neveztetni, valamint azok sem, kik másféleben, mi nem a test körébe vág, találják kedvöket. Hiszen a mesélgetések és elbeszélések barátait, és azokat, kik az esetlegesen felöltő dolgokkal egész napokat töltenek, legfeljebb *csacs-káknak* vagy bőbeszédűeknek mondjuk, de nem fékteleneknek, s ezt a kifejezést azokról sem használjuk, kik pénz vagy barátok vesztése miatt szomorkodva szomorkodnak.

A higgadtság tehát inkább a testi gyönyörök irányában 8
fog feltűnhetni, de ott sem azok egész körzetében. Mert a kik olyan gyönyörökben találnak kedvet, melyeket a látás érzéke közvetít, p. o. színekben, alakokban, festményekben, ezek sem higgadtaknak sem fékteleneknek nem neveztetnek. —

- S mégis úgy látszik, hogy ezen tekintetben is létezik az
 4 örömnök helyes és kellő módja, felette sok és túlkevés. Has-
 soulót tapasztalunk arról, mi a hallás körébe esik; mert
 senki sem nevezi féktelennek azt, ki a zenének és a színi elő-
 5 adásoknak tulságosan örvend, de higgadtnak sem azt, ki e
 részben a helyes mértéket megtartja. — De a szaglász tárgyai-
 ban gyönyörködőkre sem alkalmaztatik a higgadtság és fék-
 telenség jellemzése, ha csak nem járulékosan; hiszen nem
 nevezzük féktelennek azt, ki az almák, rózsák és füstölő sze-
 rek illatában örömet talál, hanem inkább olyan embert, ki a
 kenőcsök és ázalékok szagában gyönyörködik. Ilyféléknek
 szaga gyönyört okoz a fékteleneknek, mivel ez által bennük
 6 az ő vágyaik emléke felköltetik. — Láthatni egyébiránt máso-
 kat is, hogy akkor, midőn éhesek, az ételek szagában örömet
 találnak. Ilyenekben gyönyört találni, elárulja a féktelent,
 7 mert ennek vágya ilyfélékre irányul. De a többi élő lények-
 hez sem kerül gyönyör ezen érzékek által, ha csak nem járú-
 lékosan. Hiszen nem a nyul szagának örvendnek a kutyák,
 hanem evésének, de a szag az érzést megindította és ingerelte.
 Az oroszlan öröme sem az ökor hangjából, hanem annak fel-
 falásából támad; az állat közellétét vette észre a hang indí-
 tására, s azért úgy látszik, hogy ennek magának örül. Így
 szintén nem az kelt benne jó kedvet, ha szarvast lát, vagy
 vad kecskére bukkan, hanem hogy jó falatot fog nyerni.
- 8 Ilynemű gyönyörök körül forog a higgadtság és a fékte-
 lenség, s ezeket az ember a többi állatokkal közösen nyerte,
 miért is szolgálaiaknak és állatiaknak látszanak: mind ezek a
 9 tapintás és ízlés közvetítette gyönyörök. Mégis úgy látszik,
 hogy ezekben az ízlés csak kicsiben vagy éppen nem vétetik
 tekintetbe. Mert az ízlés tiszte tulajdonképen a folyadékok
 megbírálása; tapasztalhatni azt azoknál, kik borokat próbál-
 gatnak és ázalékokat fűszereznek. De nem igen gyönyörköd-
 nek az ízben vagy pedig éppen nem a mértéktelenek, hanem
 egyedül az élvezetben, mely egészen a tapintás által közvetít-
 tetik, úgy az ételekben mint az italokban és az ugnévezett
 10 nemi élvezetekben. Azért is Eryxis fia Philoxenos, ama tob-

zódó, a darúnál hosszabb torkot óhajtott magának, mivel a tapintásból nyerte gyönyörét. Ez tehát valamennyi érzék közt a legközöségesebb, s azon érzék, melyen a mértékletlenség alapszik, s valójában megvetéssel mondhatjuk róla, hogy azt nem mint emberek, hanem mint állatok birjuk.—Ilyen dolgok- 11
ban tehát gyönyörködni, s ilyféléket minden felett szeretni, bizonyosan állati vonás. Mert a tapintás közvetítéséből fakadó gyönyörök legtisztességesebbjeit innen ki kell venni, ilyenek p. o. azok, melyeket a tornákban a dörgölés és a megmelegítés kelt. A féktelennek érzete t. i. nem terjed ki az egész testre, hanem csak egyes részeire szorítkozik.

A vágyakról.

M. XI.

A mi a vágyakat illeti, azt találjuk, hogy ezek részint 1
közösek vagyis általánosak, részint sajátosak vagyis különö-
sek és később fölvettek. Így a táplálási vágy természetes; mert
minden ember, a midőn hiányát érzi, megkívánja vagy a szá-
raz vagy a nyirkos táplálékot, némelykor pedig mind a két-
neműt; a társas nyughelyet pedig, mondja Homeros ¹⁹⁾, meg-
kívánja a fiatal és a javabeli férfiú. — Ilyen vagy olyan bizo- 2
nyos ételt ellenben nem kíván meg mindenki, nem is ugyan
azt valamennyi ember; azért valami sajátosnak és egyéninek
látszik. Van azonban természeti oldala is; mert más másnak
szokott kedves lenni, és némelyeknek a kínálgató dolgok kö-
zül némelyik inkább tetszik.

A természeti vágyakban kevesen megbotlanak és hi- 3
báznak, s ha csakugyan vétenek, csak is egyben szoktak vét-
kezni, t. i. a soknak részére. Mert mindefféle kínálgatóból enni
és inni addig, míg teltebb vagy sem hogy a természet engedi,
annyit tesz, mint a halmaz által a természet mértékén tul-
csapni, holott a természetes vágy csak is a hiányosnak kiegé-
szítését és a szükségesnek pótlását követeli. Azért is az ilye-
tén emberek bendősöknék (*γαστρομάχοι*) neveztetnek, mint-
hogy hasokat tulságosan megtöltögetik. Ilyenekké válnak
azok, kik nagyon is szolgálai és érzéki hajlamúak.

- 4 A különös vagyis egyéni vágyakban ellenben sokan sokféleképen hibáznak. Hiszen az, a mi az ember gyenge oldalának neveztetik, abban áll, hogy ő vágy olyasnak örvend, mi-
ben nem kellene örömet találni, vagy hogy a mértéken túl örül, vagy úgy örül mint a tömeg, vagy nem a kellő módon, vagy nem az illő egyénnek. Mindezekben a féktelenek a mértéken tulcsapnak; ők t. i. olyan dolgokban találnak örömet, melyekben épen nem kellene találni, minthogy gyűlöletre méltók, s ha olyan dolgoknak örülnek, melyeknek örülni kell, túlon túl örülnek és úgy örülnek mint a miveletlen tömeg.
- 5 Hogy tehát a gyönyörök körüli tulhajtás féktelenség és rosszalásra méltó, az világos. A mi pedig a fájdalmakat és kellemetlenségeket illeti, ezekenél a bátorságtól eltérőleg, nem az neveztetik higgadtnak, a ki a kellemetlenséget eltűri, s nem féktelennek az, ki el nem tűri. Fékvesztőnek itt az neveztetik, ki a felett inkább elkedvetlenedik sem mint kell, hogy gyönyörökben nem részesül; nála az elkedvetlenedést is a gyönyör szüli. Higgadtnak tekintjük itt azt, ki a gyönyörök hiánya és a kéjnek nélkülözése miatt el nem kedvetlenedik.

Tizennegyedik fejezet.

Az önnönuralkodás további ellentétei.

- 6 A fékvesztett és mértéktelen tehát mind a gyönyöröket megkívánja, vagy azt mi leginkább kellemes, és a vágytól ösztönöztetik, hogy a kéjt mindenenek felette hajhássza; s azért kedvetlen ő akkor is, midőn a gyönyörtől elesik s akkor is, midőn utána vágyódik. Mert a vágy mindig fájdalommal van összekötve, ámbár képtelenségnek látszik, hogy a gyönyör miatt valaki szomorkodjék.
- 7 Olyan egyéniségek, melyek a gyönyörök tekintetében a mértéken innen maradván, az élvezetben kevesebb örömet találnak sem mint kell, nem igen találkoznak, mert olyatén érzéstelenség és tompaság már nem emberi dolog. Hiszen az állatok is különbséget tesznek étel és étel közt, és egyben

tetszést találnak, másban pedig nem; ha pedig volna valaki, kinek semmiben sem telnék kedve, kinek mindegy és egyenlően közömbös, ez nagyon távolra esnék az emberi léttől.—Nevet sem adunk az ilyennek, mivel a valódiságban nem igen fordul elő.

A higgadt mind ezekben meg tudja a középutat tartani. 8 Mert nem talál örömet abban, a minek a mértékletlen legjobban örül, sőt épen megbotránkozik rajta; egészben pedig nem talál örömet abban, miben nem kell találni, nem is örül tulságosan egy ilyfélének sem; ha pedig olyas valami tagadtatik meg tőle, nem szomorkodik miatta, nem is vágyódik utána, vagy legalább igen mérsékeltten s nem is inkább, mint helyeselhető, nem is kelletlen időben, s egy általában véve semmi olyanon sem jár az esze. —Azon kellemesre pedig, mi vagy az egészségnek vagy a jólétnek szolgál, mértéktartással és helyes módon törekszik. Ugy viseli magát a többi kellemei iránt, melyek az említetteket nem akadályozzák, az erőlköszileg jóval nem ellenkeznek; s vagyont túl nem haladják. A ki pedig mind ezeknek ellenére olyan lelkületű, hogy olyan gyönyöröknek szolgál, ez az emberi méltóságnál inkább kedveli a kéjt. A higgadt nem olyan szokott lenni, mert ő mindenben követi a józan ész.

Tizenötödik fejezet.

A mértékletlenség viszonya a gyávasághoz.

M. XII.

Azt hiszszük, hogy a fékvesztés inkább önkéntes és az 1 ember akarata alá eső hiba, mint a gyávaság vagyis a félénkség. Amannak oka a gyönyörben keresendő, ezé a fájdalomban; a gyönyör kíváncs, a fájdalom kerülendő. A fájdalom kiforgatja az embert valójából s rongálja természetét, 2 a gyönyör semmi ilyet nem visz véghez. Inkább függ az akaratától, s azért inkább is rosszalandó. S aztán könnyebb is a mérsékelt örömhöz hozzászokni, mert ilyen gyakran fordul elő az életben, s olyan szoktatás veszélytelen. Megfordítva

- 3 találjuk a viszonyt a rettegtető dolgoknál. — Egyébiránt úgy látszik, hogy az önkéntesség és a szabad választás tekintetében, a gyávaság állapota annak egyes nyilatkozataival nem egyenlő, s e szerént tőlök megkülönböztetendő. A gyávaság állapota maga t. i. fájdalom nélkül való; de az egyes események a fájdalom fenyegetése által magánkívülivé teszik az embert úgy, hogy a fegyvereket is eldobja, s másként is magát gyalázatosan és illetlenül viselje. Azért tehát a körülmények erőszakosaknak látszanak. A mértékletlennél megfordítva találjuk a dolgot; mert ő az egyes eseteket önkéntesen választja, a mennyiben irányokban vágya kodó és megkívánó, az egészre nézve pedig kevesebbé az, hiszen senki sem vágyódik mértékletlenné lenni.
- 5 A fékvesztés és mérték nem tartásának nevét használjuk a gyermeki hibákról is, mert van a kettő közt bizonyos hasonlatosság. De valjon melyik neveztetett eredetileg úgy, s melyik kölcsönözte legyen megnevezését a másiktól, ez a jelenlegi nyomozásunkra nézve közönbös; annyi bizonyos, hogy az utóbbi az előbbitől nyerte elnevezését. Az értelem ezen átvitelét nem találjuk rosznak; mert fenýíteni kell és zabolázni azt, mi az erkölcsileg rátra törekszik s mi a büntetlenség esetében nőttön nő és öregbedve öregbül,—ilyen természetű pedig kiváltképen a vágy és a gyermek. Hiszen a gyermekek a vágyat mint életök vezérét követik, s benne leginkább uralkodik a kény és kellemes utáni vágy. S ha a gyermek nem engedelmeskedik az észnek, s ha nem áll ennek a kormányzónak vezetése alatt, a vágya nagyon szélesre fog kiáradozni és terjeszkedni. Mert a kényvágy telhetetlen, s minden részről fölkelletik az értelmetlenségben; a váagnak munkálkodtatása pedig növeli és nagyobbítja az emberrel született hajlamokat, s ha a vágyak erősekké és hatalmasakká válnak, leverik a megfontolást és az ésszt is a maga helyéről. Ennélfogva ügyekezni kell, hogy a vágyak mérsékeltek és számra nézve kevesen legyenek, valamint azon lenni, hogy
- 8 az észnek ne szegüljenek ellene. A mi ilyen állapotban van, azt mi engedelmeskedőnek és féktartónak nevezzük. Mert a

mint a fiu kénytelen nevelőjének rendszabása szerént élni, úgy alkalmazza magát az ember megkívánó része az ész szabályaihoz. Ennélfogva tehát szükséges, hogy a higgadt embernél a lélek megkívánó része öszhangzásban legyen az észszel; mert mind a kettőnek czélja az erkölcsileg jó, s a higgadt és önnön uralkodó egyedül arra vágyódik a mire kell, és olyan módon kívánja azt, a mint kell, és azon időben, melyben kell, ez pedig épen az ész rendelése és törvénye is.

Ennyi legyen tehát általunk a higgadtságról vagyis az 10 önfeletti uralkodásról elmondva.

NEGYEDIK KÖNYV.

A b ö k e z ű s é g r ű l .

Első fejezet.

A bókezűség tárgya és ellentétei.

M. I.

- 1 Szóljunk most a rend következőkében a *bókezűségről*. —
 Ugy találjuk, hogy ez a középnek megtartása a birtokczik-
 kekben; hiszen a bókezű nem nyer dicséretet a hadi ügyek-
 ben, nem is olyanokban, minőkben azt a higgadt nyeri, nem
 is az igazságos döntvényekben vagy határozványokban, hanem
 a pénz adásában és vevésében, főleg pedig annak adásában.
- 2 Birtokczikknek nevezzük mind azt, minek becsára (vert) pénz
- 3 által határoztatik és méretik meg. A *vesztegetés* és *fukarság*
 azon tulajdonok, melyek a pénzügyek körül a felette sokat
 és a túlkeveset jelölik meg. A fukarság hibáját mindig azokra
 rójuk, kik kelleténél jobban járnak a pénz után, s végette fá-
 radoznak; a vesztegetés szemrehányásába pedig némelykor
 több vétséget foglalunk össze, mert mi azokat is, kik mérték-
 telenek és fajtalanságra sok pénzt költenek, vesztegetőknek
- 4 szoktuk nevezni. Azért is az olynemű emberek a legrosszab-
 baknak tartatnak, mert sok gonosszággal birnak egyszerre s
 együttesen. Olyan állapotnak megjelölésére azonban a vesz-
- 5 tegetés szava nem a tulajdonképeni kifejezés. Vesztegető tu-
 lajdonképen az lesz, kinek egy a hibája, t. i. saját vagyoná-
 nak elpazarlása és eltékozlása. Vesztegető tehát eredet
 képen az, ki saját hibájából *elvész* és tönkre jut. S olyan ön-
resztén való dolgozásnak tartjuk a vagyonnak elharácsolását
 is, mert a vagyon szükséges az élet fentartására. — Olyan
 értelemben vesszszük tehát a vesztegetést.
- 6 Mindazzal, a mi hasznavehető, jól is, vissza is lehet

élni. Ilyféle hasznavehető dolgok közé soroljuk a gazdaságot. S mintán minden egyes ember a dolgokat legjobban akkor használja, ha az ezekre vonatkozó erényt bírja, következik, hogy a gazdagságot is legjobban fogja használni az, ki a pénzre vonatkozó erény birtokában van; ez pedig az adakozó. Mi azt tartjuk, hogy a pénz használása bizony csak annak 7 költsége és kiadása, — bevétele és összetartása pedig inkább szerzés és birás. E szerint tehát a bőkezűt inkább az jellemzi, hogy a pénzt azoknak adja, a kiknek kell, mint az, hogy onnan veszi be, honnan kell, onnan pedig nem veszi, a honnan nem kell. Mert az erény csakugyan inkább nyilatkozik a helyes cselekvésben, mint a kellő szenvedésben és türésben, inkább a jónak véghezvitelében, mint a rútnak nem engedésében. Az iránt pedig semmi kétség sem lehet, hogy az 8 adást a helyes cselekvés és a jónak véghezvitele kíséri és követi, a bevétele részére pedig inkább a szenvedőlegesség, vagyis a kellő türés és a rútnak meg nem engedése jut. Köszönetet is inkább nyer az, ki adni szokott mint az, ki el nem fogad, és a dicsérettel is úgy vagyunk, inkább amannak adják meg, mint az utóbbinak. Aztán sokkal könnyebb dolog 9 valamit el nem fogadni, mint ténylegesen adni; mert valójában kevésbbé könnyen határozza el magát az ember sajátjának odaadására mint másénak el nem fogadására. Ezen kívül 10 egyáltalán véve bőkezűeknek és adakozóknak azok neveztetnek, a kik adnak, a kik el nem fogadnak nem igen nyerik a bőkezűség dicséretét, de igen is inkább az igazságos eljárását. Azok pedig, kik (pénzt) elfogadnak, épen nem nyernek 11 dicséretet. Az erény tisztelői közül legtöbb szeretetben és barátságban részesíttetnek körülbelül a bőkezűek; mert ők mások hasznára vannak, — ez pedig az adáson alapszik.

Második fejezet.

A bőkezűnek eljárása.

Az erény követelése szerint folyó cselekvények erköl- 12 csileg jók, s indító okuk az erkölcsileg jó,—e szerint a bőkezű

- is fog adakozni a jónak okáért és helyes móddal; adni fog tehát azoknak, a kiknek kell, és a mennyit kell és a mikoron kell, s mind a többi követelmények megtartásával, melyek a helyes adáshoz kapcsoltnak; azt pedig teendi szívesen és örömmel, vagy legalább nem kedvtelenül. Mert minden cselekvény, mely az erény követelésével egyezik, kedvvel szokott járni vagy legalább nem kedvtelenséggel, legkevésbé pedig
- 13 gondolhatjuk azt fájdalommal összekötve.—Ember, ki olyanoknak ad, a kiknek nem kell s nem a jónak okáért ad, hanem más mellékcéllokból, nem tekinthető bőkezűnek,—ez valahogy másként fog czimeztetni. Az sem mondható bőkezűnek, a ki kedvtelenül ad, mert az olyan a pénzt a jó cselekedetnél többre becsüli, az pedig a bőkezűnek lényegétől távol esik.
- 14 Továbbá olyan helyről sem fog venni a bőkezű, melyről nem kell, mert olyan vételt és elfogadást nem lehet annak lényegével összeegyeztetni, a ki a pénzt semmibe sem veszi. Aztán
- 15 a bőkezű a kérdésben és követelésben sem lesz tolakodó; mert a ki szívesen tesz jót másokkal, ahoz nem igen fér, hogy másoktól fogadjon el jótéteményeket. Ellenben onnan fog venni
- 16 a honnan kell, p. o. saját vagyonából és birtokából, nem azért, mivel ez valami erkölcsileg jó, hanem azért, mivel szükséges arra, hogy másoknak adhasson. A mellett azonban nem fogja saját birtokát elhanyagolni, minthogy általa azt akarja elérni, hogy másoknak is kedveskedhessék. De annak sem fog adni, ki esetlegesen utjába kerül, hogy legyen adhatni valója annak a kinek kell, és a mikoron kell, s midőn az erkölcsileg jó azt követeli. Jellemzi a bőkezűt különösen az, hogy
- 17 az adásban túlon túli annyira, hogy magának kevesebbet hagy meg. Hiszen magát tekintetbe nem venni, ez a bőkezűnek sajátsága. Még is megjegyezzük, hogy a bőkezűség kifejezése használtatik tekintettel az adogatónak vagyonára, s e szerént mérlegeltetik; mert nem az adomány nagyságában,
- 18 hanem az adónak tartós lelki állapotában keresendő a bőkezűség lényege; a helyes lelkület pedig vagyonához méregeti adakozásait.— Így tehát nem gátolhat semmi annak elfogadásában, hogy bőkezűbb az olyan, ki kevesebbet ad, ha t. i. ki-

sebb vagyonból szedvén ad. Bőkezűbbeknek tartatnak azok, 19 kik a vagyont nem szerezték, hanem örökség útján átvették; ezek t. i. a szegénység sanyaruságát nem tapasztalták magokon, s aztán mindenki a maga művét legjobban szereti, mint azt a szülék és a költők példájában látjuk.

Nem könnyű dolog bőkezűt találni, ki meggazdagod-
 nék, mivel sem a szerzésre nem figyel, sem a megtartással
 nem gondol; ő inkább kész az adakozásra, s a pénzt nem
 magáért becsüli, hanem mint eszközt az adakozásra. Innen 20
 van a tömegnek vádja a sors ellen, hogy az, ki legméltóbb
 rá, legritkábban szokott gazdag lenni. S ez nem ok nélkül
 és esetlegesen van úgy; mert lehetetlen, hogy pénzzel bő-
 velkedjék] olyan ember, ki nem fordít gondot arra, hogy pénz
 birtokába jusson, hiszen ez a többi dolgokkal is úgy van, —
 nem birjuk azt, mire gondot nem fordítunk.

A bőkezű azonban még is óvakodni fog olyanoknak 21
 adni, a kiknek nem kell, vagy adni kelletlen időben, de a
 többi kellékek figyelembe vételét sem fogja elhanyagolni,
 különben nem cselekednék többé a bőkezűnek szellemében, s
 ilyenekre adakozván, már nem lenne módjában a kellő perc-
 ben és helyen költeni. Mert a mint azt már elmondottuk, 22
 csak az tekinthető bőkezűnek, ki vagyonához mértén költvén,
 arra adakozik, a mire kell, a ki pedig ezen a mértéken tul-
 csap, az vesztegető és ledér tékozló. És ezen oknál fogva, mi
 az uralkodókat nem nevezzük tékozlóknak, mert azt hiszszük,
 hogy birtokaik nagysága mellett egykönnyen nem csaphat-
 nak túl a mértéken az ajándékok és adományok osztogatása
 által.

Miután a bőkezűség a középnek megtartása, a pénz 23
 osztogatása és elfogadása tekintetéből, azt állítjuk, hogy a
 bőkezű arra fog költeni s adni, a mire kell, és annyit a meny-
 nyit kell, kis dolgokban és nagy dolgokban egyaránt, még pe-
 dig adni és költeni szívesen és jó kedvvel; ezen kívül onnan
 fogja szedni a pénzt, a honnan kell és annyit fog venni, a
 mennyit kell. S mivelhogy ezen erény a középnek megtartása
 mind a két irányban, az adásban úgy mint a vevésben, a bő-

- kezü mind a két irányban úgy fog cselekedni, a mint kell; mert az illő adásnak megfelel az ilyenén elfogadás is, a más-kénti s nem oly módu eljárás ellenmondás volna. A mi tehát kölcsönösen egymásból következik, az együttesen ugyanazon egyénnél található; hogy ellenkező tulajdonok nem találhatók
- 24 együtt, az világos. Ha pedig megesik a bőkezűn, hogy nem kellő helyen s nem az erkölcsileg jóval egyezőleg költ pénzt, akkor szomorkodik ugyan, de a mérték megtartásával és a mint kell; mert az erény jellemző tulajdonsága az, örülni és
- 25 szomorkodni azon, a min kell, és helyes móddal. Még ez a tulajdona is meg van a bőkezűnek, hogy pénzügyekben készséges, nyájas és közlékeny; mert eltűrhet irányában elkövetett rövidséget és igazságtalanságot, mivel a pénzt tul nem becsüli, s jobban neheztel azon esetben, ha kellő kiadást elmulasztott, mint tud szomorkodni a felett, hogy költött, mikor a szükség nem kívánta; — Simonides magaviseletét sehogy sem tudja helyeselni ¹⁾.

Harmadik fejezet.

A tékozlónak és fösvénynek eljárása; a kettőnek összehasonlítása.

- 26 A tékozló az említett pontra nézve is elvétí a dolgot; mert sem nem gyönyörködik abban, a miben kell, nem is a kellő módon; sem nem szomorkodik a fölött, a mi fölött kellene és a mint kellene. Állításunk a tárgyalás haladtával világosabb lesz.
- 27 Azt már elmondottuk, hogy a fölötte sok és a túlkevés hibái a *tékozlás* és a *fösvényiség*, még pedig két irányban, az adásban és elfogadásban. Mi a pénzköltést is az adás fogalma alá helyezzük. E szerint tehát a tékozlás túlhaladja a módot az adásban, de nem az elfogadásban, az elfogadás tekintetéből a módon innen marad; a fösvényiség ellenben az adásban marad kelletén innen, az elfogadásban pedig tulzó, de csak a kicsiségekben ²⁾.
- 28 A mi a tékozlást illeti, ennek a két tulajdona nem igen szokott egybeolvadni s együtt öregbülni; mert nem könnyű

dolog, hogy az, ki sehonnan el nem fogad, mindenkinek adogathasson. Mert a magán emberek, ha bőségesen adogatnak, csakhamar kifognak a vagyonból; s a magán emberek tartatnak tékozlóknak. Ilyen tékozló egyébiránt sokban jobbnak tekintetik a fősvénykedőnél; mert könnyen javítható, s gyógyítható úgy a haladó kor mint a fogytán lévő vagyon által, s visszakerülhet a középutra, hiszen feltalálhatók benne az adakozónak tulajdonai, ő t. i. ad, és nem fogad el, habár egyet sem úgy, a mint kell s nem erkölcsileg jó módon. Ha őt arra lehetne szoktatni, vagy ha másként valahogy változónék, máris adakozó lenne belőle, mert fogna adni azoknak, a kiknek kell, s nem fogadna el onnan, a honnan nem kell. Azért is az ő jelleme nem látszik rossznak;—mert nem gonosz, nem is nemtelen ember tulajdona, az adásban és el nem fogadásban a mértéken tulcsapni,—ez inkább balgaságra mutat. A ki ilyen módon tékozló, az sokkal jobbnak tartatik, mint a fősvény; mert ő azokon kívül, a miket mellette már is fölhoztunk, sok embernek hasznót hajt, a fősvény ellenben senkinek, még önmagának sem.

A tékozlók nagyobb része azonban, mint azt már érintettük, rendesen onnan szeret szedni és elfogadni, a honnan nem kell, s e tekintetben ők fősvények. Az elfogadásra pedig azért válnak hajlókká, mivel költeni akarván, azt egykönnyen meg nem tehetik; mert csak hamar kifognak a készletből s magok vagyonából, miért is kénytelenek azt másuttan előteremteni. Egyúttal pedig, mivel az erkölcsileg jóval épen nem törődnek, minden tekintet nélkül és mindenünnen összekaparnak és szedegetnek, mert szenvedélyök és vágyok az adakozás, de hogyan adogatnak és honnan, ez rájuk nézve közömbös. Innen van az, hogy adogatásuk sem bőkezű, mert nem erkölcsileg jó és szép, az indító ok sem az, és a mód és a miként sem helyes. Ők némelykor olyan egyéneket gazdagítanak, kiknek szegénységben kellene maradni, s mialatt a szilárd és mért jelleműeknek semmit sem adnak, bőven szórják ajándékaikat a hízélgőknek vagy olyanoknak, kik nekik más gyönyörök eszközlői. Azért sokan közülök féktelenek és

mértéktelenek. Mivel t. i. egyáltalában könnyeden költenek, szeretnek kicsapongó élvezekre is költeni, s mivel életöket nem az erkölcsileg jónak törvényei szerint szabályozzák, nagyon hajlók az érzéki gyönyörökre.

34 A tékozló tehát kalauzolás és nevelő vezetés hiányában kerül olyan tévutakra, de ha gondosságban és figyelő
 ügyeletben részesül, akkor bezzeg még eljuthat a közép utra
 35 és a kellő mértékre. A *fösvénység* ellenben gyógyíthatatlan egy baj ³⁾; mert azt vesszük észre, hogy az öregség s minden tehetetlenség fösvényekké teszi az embereket, s úgy látszik, hogy a fösvénység inkább születik az emberrel, mint a tékozlás, hiszen a nagy sokaság inkább pénzvágyó sem mint ada-
 36 kozó. Aztán igen sokra és szélesre terjed ki ez a véték, és sokféle alakban mutatkozik; — a fösvénységnek t. i. számos a neme. Miután két irányban jelentkezik, egyfelől az adás elhagyásában és kerülésében, másfelől az elfogadás tulzásában és hajhászásában: úgy találjuk, hogy a két oldal nincsen meg egészben mindenkinél, hanem némelykor külön is válik úgy, hogy az egyik tulzó az elfogadásban, a másik pedig hiányos az
 37 adásban. Mert mind azok, kikre az efféle megnevezések ille- nek, mint p, o. fukar, szükmarku, zsugori, a hiányos adásban vétkeznek. Máséra nem igen vágyódnak s nem is akarják azt birtokukba keríteni, még pedig némelyek a méltányosság bizonyos érzete alapján és óvakodásban rút tettektől; (sokaknál t. i. úgy látszik vagy legalább állitgatják, hogy magok birtoka felett azért örködnek, nehogy valaha kényszeríttessenek rút tettek elkövetésére. Ezeknek sorába tartozik a *köményha-*
ogató s mindenki a ki ilyen fajtából való; onnan neveztet- nek úgy, mivel az elvet, nem adni senkinek, a tulzásig viszik és követik); — más része pedig bizonyos félelemből óvakodik másétól, úgy találván, hogy bizony nem könnyen létesíthető együtt az, ha ő másét elveszi, akkor mások ne bántsák az övét. Beérik tehát rendesen azzal: sem el nem fogadni, sem nem adni.

38 A fösvényeknek egy másik neme megint tulzó az elfogadásban, a mennyiben mindenünnen s mindent összekapa-

rit és elfogad. — Ide tartoznak azok, kik aljas foglalkozást folytatnak, a kerítők s mind azok, kik olyan csúfságos üzletűek, az uzsorások s azok, kik kis szolgálatokért nagy díjt szednek. Mindezek onnan fogadnak el, a honnan nem kell, s többet mint kell. Mindezeknél közös ismervnek tekinthető a 39 rút nyereszkesedés; mert valamennyien a nyereségért, még pedig igen csekélyért is, szégyent és gyalázatot viselnek el. Mert a kik nagy dolgokat szednek el nem onnan, a honnan 40 kell s nem olyanokat, a minőket kell, azokat nem szoktuk fősvényeknek nevezni, milyenek p. o. a tyrannok, kik városokat elpusztítanak és templomokat kifosztanak, hanem inkább gonoszoknak, istenteleneknek és igazságtalanoknak. A kocz- 41 kajátékos ellenben, a zsebmetsző, a haramia, a fősvényekhez számítandók, mert rút nyereségre törekeshetnek. Kettejük fáradozása egyedül a nyereségre van irányozva, s ennek miatta szégyent és gyalázatot is kiállanak; amazok a legnagyobb veszélynek teszik ki magokat az összekaparithatás céljából, ezek pedig meg a barátoktól is húznak hasznot, kiknek adogatniok kellene. E szerint tehát mind ketten, minthogy onnan is akarnak nyereséget húzni a honnan nem kell, rút nyereség-hajhászattal vádolandók; minden ilyen szedés-vevés pedig kapzsiság és fősvénység. Méltán neveztetik tehát a fősvénység a bőkezűség tulajdonképeni ellentétének; mert a fősvénység egyfelől nagyobb gonoszság mint a tékozlás, másfelől pedig az emberek inkább ennek irányában vétkeznek, mint az épen említett tékozlásban.

Ennyi legyen tehát elmondva a bőkezűségről, s a vele 43 ellentétben levő vétségekről és hibákról.

Negyedik fejezet.

A nagyszerűség (magnificentia) és ellentétel.

M. II.

Most a dolog rendje és következése követelni látszik, 1 hogy a *nagyszerűséget* is tárgyaljuk; — mert vitán kívüli az, hogy ez az erény is a pénzügyek körül forog. Ez azonban

- nem terjed ki úgy, mint a bőkezűség, minden cselekvényre, melyben pénzkezelésről van szó, hanem csak is azokra, melyek nagy kiadásokat igényelnek, s azokban felülmulja a bőkezűséget nagyszerű volta által. Hiszen ez, mint neve is világosan mutatja, díszleti költség nagy ügyekben.—De a nagyság viszonylagos fogalom, mert más annak költsége, ki három-evezőű hajót felszerel, mint azé, ki ünnepi követséget vezérel. A díszes és tisztességes kiadásnál tekintetbe vétetik annak személye, ki költ, az ügy, melyre költ, és az összeg, melyet arra fordít. Az, ki csekély és jelentéktelen dolgokban illően és tisztességesen költ, nem neveztetik nagyszerűnek, p. o. olyan, ki mondhatja: »sokszor adogattam barangoló kéregetőnek*, « hanem csak az, ki nagy ügyekben jár el úgy. A nagyzezerű (adakozó) t. i. egyszersmind bőkezű is, de a bőkezű még azért nem
- 4 nagyszerű. Olyan viseletnek és tulajdonságnak fogyatkozása s a túlkevés benne neveztetik *kicsinyességnek*; a tulzás pedig és a módnélküliség nemtelen, szellemnélküli *fecsérlésnek*, míveletlen s illetlen *pénzkihányásnak* vagy másnak, a hogy éppen szokás ezt a hányavetiséget jellemezni, mely nem ott mutat kiadási nagyságot a hol kell, hanem olyan dolgokban fitogtatja magát, a melyekben nem kell s olyan módon ügyekszik fényleni, a mint nem kell. — Ezekről azoban később fogunk szólni.
- 5 A nagyszerű ember félreismerhetlenül hasonlít az ismeretekkel bírókhoz, mert ő képes a tisztességes átlátására és megítélésére, s nagyban tud illő módon költségeket tenni.
- 6 Mert minden állandó minőség, mint azt már kezdetben elmondottuk⁵⁾, a neki megfelelő működések és az által, mi azoknak körébe tartozik, határoztatik meg. A nagyszerűnek költségei és kiadásai tehát jelentékenyek, nagyok és díszesek, s olyan lesz az ő fellépése és működése is, mert csak így fog a nagy költség a dolognak megfelelni, melyre fordítottatik. A mint t. i. egyfelől szükséges, hogy a tárgy a nagy kiadásra méltó legyen, úgy kell másfelől az, hogy a költség a tárgynak megfeleljen vagy azt fölül is múlja. Ha tehát a nagyszerű ilyenekre költ, akkor az erkölcsileg jónak kedvéért fog

költeni; mert ez minden erénynek közös indoka. Azon felül még jó kedvvel és a pazarfény egy nemével is fog költeni, mert a hajszálla való kiszámítás kisszerűséget árulna el. S aztán inkább arra fog tekinteni, hogy a vállalat minél szebben és díszesebben üssön ki, mint arra, hogy mennyibe kerül, s minél olcsóbban állíthassa elő. — E szerint tehát a 8
nagyszerűnek okvetetlenül bőkezűnek is kell lenni; hiszen a bőkezű arra fog költeni, a mire kell s olyan módon a mint kell. Ezekben épen a nagyság lesz a nagyszerűnek sajátja, mintegy nagysága lévén a bőkezűségnek, mely ily (nagy) dolgok körül forog ⁶⁾. Sőt egyenlő nagyságú költséggel olyan művet fog előállítani, mely nagyszerűsége által inkább tűnik ki 9
(mint a bőkezűé). A műnek és a birtoknak becsé és előnye t. i. nem egyenlő és ugyanaz; mert a legbecsesebb birtok mint p. o. az arany, már magában is legbecsesebbnek vétetik s a legkincsesebbnek tekintetik, a művek közt ellenben annak tulajdoníttatik a legnagyobb becs, mely kiválóan nagy és szép. Hiszen csak ilyennek megtekintése kelt csudás bámulást a szemlélőben; az pedig a mi nagyszerű, bámulásra és csudálásra méltó. E szerint, tehát a műnek becsé és fölénye a nagyságban jelentkező kitűnőségében és rendkívüliségében yeresendő.

Ötödik fejezet.

A tárgyak, melyekre a nagyszerű költ.

A kiadások közé, melyeket mi díszeseknek nevezünk, 10
tartoznak p. o. a szentélyekbe felfüggesztendő adományok, a templomok építése, az áldozatok tárgyai; hasonlóan mind az, mi szent czélokra fordíttatik s a mi a közügyek érdekében a tisztelet és elismerés kivására létesíttetik, s nemes versenyzést költ p. o. olyanoknál, kik hiszik, hogy kötelesek kart kiállítani és díszesen fölszerelni, vagy hadi hajónak kormányzásáról gondoskodni, vagy a polgárokat fényesen megvendégelni. Mind ennél, mint már mondtuk, a költséget tevőnek 11

- ugy személyes állása mint vagyoni állapota tekintetbe jó, mert szükséges, hogy a kiadás ezeknek megfelelő arányban történjék s nem csak a tárgyhoz, hanem annak létesítőjéhez
- 12 is illő legyen. Azért is a szegény ember nem igen lehet nagyszerű, mert nem bír annyival, hogy nagy kiadásokat tiszteségesen győzhetne; azt pedig, ki mind a mellett neki találna fogni, együgyűnek kellene tartani, minthogy a méltóság és kötelesség ellen (tehát nem helyesen) cselekednék; erény-
- 13 szerű pedig csak azon cselekvés, a mely helyes. Ily kiadások főleg azokhoz illenek, kik vagy már magok tettek efféléket, vagy kiknek elődei arról emlékezetesek, vagy kiknek rokonsági körzetétől már is telt; továbbá azokhoz, kik nemes származásuak, vagy különben nagy hírre kaptak s mi még ide számítható. Mind ezekkel bizonyos nagyság és méltóság van összekötve.
- 14 A nagyszerű tehát leginkább ilyesnek mutatkozik s a nagyszerűség főleg oly nemű kiadásokban tűnik ki, a mint mondva volt, mert ezek a legnagyobbak és legtisztessébbek. A magán vagyis a személyes — ide vágó — kiadásokhoz tartoznak azok, melyek csak egyszer fordulnak elő, mint p. o. a menyekző s más ilyféle, továbbá az, mi körül vagy az egész város vagy a polgárok díszje versenyezve serénykedik; aztán a vendégbarátok elfogadása és elkísérése, díszajándékok és az ajándékok viszonzása. Mert a nagyszerű nem igen szokott magára költekezni, hanem a közügyre, és az ajándékok ha-
- 15 sonlítanak némileg az áldozati emlékadományokhoz. Ezen kívül illik a nagyszerűhez az is, hogy gazdagságának megfelelő házat építsen s felszereljen, mert ez is díszül szolgál; aztán az, hogy inkább olyan tárgyakra költsön, melyek huzamos ideig tartanak, mert ezek a legszebbek, — s hogy ezen
- 16 kívül mindenben az illő tisztességet kövesse. Hiszen nem felel meg ugyan azon dolog az Isteneknek és az embereknek, s nincsen egy aránya a templomnak és a siremléknek. És a kiadások mindegyikénél a nagyság csak viszonzlagos fogalom, mely minden tárgyra nézve más és más; mialatt a legnagyobb-szerű az, mi a nagyban nagy, az alatt az egyes dolgoknál az lesz

a nagy költség, mely épen azokhoz van mérve. Továbbá kü- 17
lönbséget kell tenni a mű és a költség nagysága közt. Így
p. o. igen szép labda vagy a legszebb kenőcspalaczk nagyszerű
lehet mint fiúnak adott ajándék, de ennek értéke csekély és
jelentéktelen. Azért is a nagyszerűnek feladata az, hogy a 18
költséget az egyes esethez mérten nagyszerűvé tegye; ilyen
eljárás mellett mások nem igen fogják felülmulhatni, és a
költség nagysága arányban marad a tárgyhoz. — Olyan tehát
a nagyszerű embernek természete.

Hatodik fejezet.

A nagyszerűvel ellentétes cselekvények.

Az, ki hetykén és szellem nélkül a szükségen felül 19
költ és fecsérel, abban mutatja a túlzást, mint már elmon-
dottuk, hogy kiadásaiban a kellő mértéken tulcsap. Hol t. i.
kis költségnek lenne helye, ott nagy kiadásokat tesz és illet-
lenül hányja veti magát. Így p. o. barátait, kik társébedet
rendeltek, menyekzői lakomával fogadja, s ha a vigjátékok-
ban a kart kiállítja, azt a bevezetésben biborban lépteti fel,
mint a Megaraiaknál szokásban van. S mind ezt nem az er-
kölcileg szépnak okáért teszi, hanem azért, hogy gazdagsá-
gát mutogassa, s mivel hiszi, hogy e miatt fog csudáltatni;
azon kívül ott, hol nagy költségeket kellene tenni, keveset
költ, s megfordítva hol kicsinyeket, sokat.

A *kicsinyes* ember mindenben el fogja véteni a helyes 20
mértéket s még akkor is, midőn igen nagy kiadásokat tesz,
az egésznek szépségét ez által fogja tönkre tenni, hogy vala-
mely kicsinységet kihagy. Bármit tesz, azt húzva halasztva s
vonogatva teszi, s mindig arra tekint, mint állíthatná elő a
dolgot legkisebb költséggel, de még akkor is jajveszékél s
nyöszörög s azt gondolja, hogy mindent nagyobbra csinál s
többet tesz, mint kell.

A viselet és eljárás ezen két alakja hibás, de nem hoz 21
senkire szégyent és gyalázatot, egyfelől azért, mivel az ember-

társaknak kárt nem okoz, másfelől pedig mivel nem nagyon rút a külszíne.

M. III.

Hetedik fejezet.

A nagylelkűség fogalma, tárgya, ellentétei.

- 1 A *nagylelkűség*, mint a névből is kivehetni, csak nagy dolgok körül forog. Hogy milyenek ezen nagy és magas dolgok, ezt kell előbb kiderítenünk. S itt nem tesz különbséget, akár a nagylelkűség tulajdonságát vesszük tekintetbe, akár
- 2 azt, kinek ez a tulajdonság sajátja. — Nagylelkűnek tartjuk azt, ki magát nagyra méltónak hiszi és vallja, s valójában méltó is rá; mert a ki, önérdem nélkül levén, ilyen véleményt táplál, az balga, az erényesek pedig sem balgák, sem esztelenek. E szerint az a nagylelkű, kit az imént jellemeztünk.
- 3 Olyan ember ki kis dolgokra méltó, s azokra méltónak is hiszi magát, *higgadt*; de nem nagylelkű. Mert a nagylelkűség mindig a nagyságban mutatkozik úgy, mint a szépség is nagy testben, kis testek csak is *csinosak* lehetnek és *arányosak*, de nem szépek. A ki magát nagy dolgokra tartja méltónak, holott nem méltó azokra, az *fölfuvalkodott*, a ki pedig nagyobbra tartja magát érdemesnek, sem mint érdemi, az
- 4 nem mindenkor fölfuvalkodott. A ki pedig kisebb dolgokra tartja magát érdemesnek, mint a minőkre méltó, az *kislelkű* vagy is alacsony kedélyű, s itt nem tesz különbséget, akár nagy akár közepszerű akár kis becsületre méltó, ha csak még kisebbre tartja magát érdemesnek, s ez főleg arról áll, ki nagyra érdemes levén, keveset tart magáról. Mert mit csinálna akkor, ha ily nagyra nem volna érdemes? S e szerint
- 5 a nagylelkű, a nagyság tekintetéből bizonyos szélsőségen áll, igaz és méltó eljárása tekintetéből pedig a közép uton, mert ő a méltányosság alapján csak az igaz becsét tulajdonítja magának; mások ellenben vagy túloznak vagy hiányosságban
- 6 szenvednek. — Ha a nagylelkű nagy dolgokra s leginkább a legnagyobbakra tartja magát méltónak, minthogy azokra igazán érdemes is, ezt főleg egy körről kell érteni, (s melyik le-

gyen az, azt a becsből lehet megítélni). — A *becs* kifejezése a 8
külső javakról használtatik, s itt a legnagyobb jónak tekint-
hetjük azt, mit az Isteneknek is tulajdonítunk, s mire mind
azok, kik méltánylásban és elismerésben részesülnek legin-
kább vágyódnak és törekesznek, s mi a legszebb cseleked-
eteknek jutalma és versenydíja. Ilyesmi pedig a *tisztelet*, mert
ez a külső javak közt a legnagyobb. — A nagylelkű a tisztelet
és tiszteletlenség tekintetéből a kellő mértéket megtartja. S 9
valójában minden további fejtegetés nélkül világos, hogy a
nagylelkűeknek ügye a tisztelet körül forog, mert leginkább
a nagyok tartják magokat tiszteletre méltóknak, de csakis
az érdemszeréntire. A *kislelkű* ellenben hiányosságot mutat, 10
akár a maga személye iránti tiszteletet tekintjük, akár a
nagylelkűnek becsét. A *fölfuvalkodott* pedig túlzó önszemé- 11
lyét tekintve, de nem ha a nagylelkűvel hasonlítottat össze.
A nagylelkűnek, miután ő a legnagyobbra érdemes, egyszer- 12
smind a legjobb és legjelesebb embernek kell lenni, mert a
jobb mindig nagyobbra érdemes, a legjobb pedig a legna-
gyobbra. E szerént tehát az igazán nagylelkű embernek jónak
és erényesnek kell lenni, és a nagylelkűnek mind az tulajdo-
nitható, mi az egyes erények körében nagynak tartatik. Nem 13
fér tehát a nagylelkűvel össze, hogy félelemből valamely
tisztességes dolog követésétől kezeit lógázva megfusson, vagy
haszonvágyból akár miféle igazságtalanságot vagy rút tettet
elkövessen; mi is találkozhatnék, mi miatt rút tetteket elkö-
vetne az, kire nézve túlnagy nem létezik? S azután olyanok
előtt, kik egyenként fürkészik a dolgokat, vagyis főleg az
egyesre tekintenek, mindenképen nevetségesnek tünnék föl
a nagylelkű, ha nem volna jó és erényes. Hiszen még tisz-
teletet sem érdemelne, ha semmirekellő és rossz találna
lenni; mert az erénynek díja a tisztelet, s abban a jók része-
sítettnek. A nagylelkűség e szerint mintegy disze az eré- 14
nyeknek, mert nagyobbakká teszi ezeket, s náluk nélkül nem
is jó létre. Azért is vajmi nehéz valódi nagylelkűnek lenni,
miután ez erkölcsi jelesség nélkül el nem érhető.

A nagylelkű tehát leginkább a tiszteletadás és tiszte- 15

letmegtagadás körül tapasztalható ki. Midőn nagy tisztelet-hen részesíttetik, még pedig a legjelesebb emberek által, annak ő mérsékeltén fog örülni mint olyannak, mi méltán adatik meg neki, vagy a mi még érdeménél is kisebb, — mert a tökéletes és teljes erényre nézve nem létezik megfelelő és egészen méltó tisztelet. Nem fog azonban neheztelni, hanem el fogja a kisebb tiszteletet is fogadni azon tudatban, hogy az emberek nem juttathatnak neki nagyobbat. Azon tisztelet iránt ellenben, mely neki akármely jött-ment egyén által s kisszerű okok miatt adatik meg, közönyös fog maradni, mert nem ilyféléket érdemel ő. S olyan közönyös lesz a tisztelet megtagadása iránt is, mert ez voltaképen nem is illetheti őt.

- 16 A nagylelkű tehát, mint el volt mondva, leginkább a tisztelet körüli viseletben ismerhető ki. De a gazdagság és hatalom tekintetéből is, valamint minden szerencsés eseményben és balszerencsében is mértéket fog tartani, bármi is méressék rá. A szerencse állapotában nem fog tulságos örömet mutatni, a szerencsétlenségben pedig nem tulságos szomorúságot; mert a tisztelet tekintetéből sem viseli magát úgy, holt ez a legnagyobb (a külső javak között.) A hatalom és gazdagság t. i. a tisztelet miatt kíváncsiak; legalább azt találjuk, hogy azok, kik ezek birtokába jutottak, miattok tiszteltetni akarnak. A kire nézve tehát még a tisztelet is valami kisszerű, arra nézve a többi is az. Azért is a nagylelkűek mások megvetőinek és lenézőinek tartatnak.

Nyolczadik fejezet.

A nagylelkűnek eljárása.

- 17 A nagylelkűek jellemzésében még azt is tartják, hogy a szerencse állapotai kedvezőleg hatnak a nagylelkűségekre. Hiszen a nemes származásuak, a hatalmasok, de a gazdagok is, tiszteletre méltóknak ítéltetnek, mivel ezen tulajdonokban a többieket felülmulják. Mindaz pedig, minek a jóban előnye van, tiszteltebb is. Ez az oka annak, hogy ezen

fölények az embereket nagylelküebbekké teszik, mivel miatok többek által tiszteltetnek. Valójában azonban a jó, az 18 erényes egyedül érdemes a tiszteletre, de a kiben ezen kívül még a két tulajdonság is találtatik, ez még inkább tartatik tiszteletre méltónak; ki pedig erény nélkül részese az említett javaknak, ez magát nem tartja helyesen nagy dolgokra érdemesnek, s nem is neveztetik méltán nagylelkűnek; mert ez telyesen kipróbált erény nélkül nem járja. — Azon emberek, 19 kik erény nélkül szűkölködvén, olyan javak birtokában vannak, másoknak megvetőivé, dölyfösökké és bántalmazókká válnak; mert erény nélkül nem könnyű dolog a szerencsét méltó módon elviselni. S mivel ilyen emberek azt nem viselhetik el, s hozzá még azt hiszik, hogy mások felett állanak s azokat fölülműlják, le szokták őket nézni, s magoknak mindent megengedvén bármit is elkövetnek. Mind a mellett, hogy nem hasonlók a nagylelkűhez, azt még is utánozzák, és teszik azt, a miben csak tehetik; nem járnak az erény útjain s másokat mégis dölyfösen lenéznek. Mialatt a nagylelkű a 20 többieket igazságosan nézi le, mert helyesen ítéli meg a viszonyokat, az alatt a tömeg azt alaptalanul teszi.

A nagylelkű továbbá nem vakmerő kis dolgokban, nem 21 teszi ki magát akármely veszélynek, mivel csak keveset becsülhet nagyra, de aztán ha veszélyt vállal, nem is kiméli életét, mivel nem tartja méltónak az életet minden áron megtartani. — Aztán ő azon ember, ki szívesen tesz jót, ellenben 22 szégyenli, ha jótéteményben részesíttetik; mert amaz a magasabban állónak tiszte, ez pedig az alantabb állónak felel meg. Ezen kívül a nyert jótéteményeket nagyobb mértékben szokta viszonzni; mert így az, ki előbb szívesseget mutatott iránta, neki újra lekötelezettje, s szépen adósává válik. — Aztán azt 23 tapasztaljuk, hogy a nagylelkűek nagyon jól emlékeznek azokra, kikkel jót tettek, de nem azokra, kiktől elfogadtak. Mert a jótétemény elfogadója kisebb, mint annak osztogatója, ők pedig nem akarnak kicsinyek lenni, hanem mások felett állani. — Az osztogatott jótétemények emlegetését szívesen hallgatják, az elfogadottakéét kedvetlenül. Azért Thetis *)

sem sorozza elő a jótéteményeket, melyekben Jupitert részesítette, s a Lakedaemonok ⁸⁾ sem emlegetik a jót, melyet az Athenebeliekkal tettek, hanem azt, mit tőlök elfogadtak.

- 24 A nagylelkűnek tulajdonaihoz tartozik az is, hogy nem szeret másoktól valamit kérni, vagy ha kér, nehezen veszi rá magát, ellenben nagyon készséges és szívesen szolgál másoknak; szintugy az előkelők, nagy méltóságban és szerencsében állók irányában nagynak mutatja magát, a középsorsu és közönséges emberek ellenében pedig szerény és leereszkedő; mert amazokat felülmúlni és fölöttök állani, vajmi nehéz és dicső, ezek felett állni pedig könnyű; s nem is nemtelen dolog amazok iránt a büszkeségnek bizonyos nemét tüntetni fel, holott az alacsony állásuak iránt azt tenni nevetséges és aljas volna, épen ugy, mint midőn valaki a gyengék
- 25 irányában erejét akarná mutogatni és megpróbálni.— Aztán az is a nagylelkűnek tulajdona, hogy nem jár kitüntetések után s nem tolakodik oda, hol mások az első szerepet játszák; azonkívül ő tétlen késedező és halogató, kivévén ott, hol nagy tisztelet vagy nagy dolog forog kérdésben, kevésre vá-
- 26 lalkozik ugyan, de nagyra és nevezetesre. Természetében van annak szükségessége, hogy gyűlöletét és szeretetét nyíltan mutassa, mert ennek eltitkolása, félénkséget árul el. Az igazságot többre becsüli, mint a látszatot, nyilvánosan cselekszik és szól, mert ez a megvetőnek természete. Ő szabadlelkű és nyíltszívű ⁹⁾, mert túl lát másokon, miért is másoknak megvetője; megvet pedig másokat, mivel az igazságot szereti s nyíltan hirdeti, kivévén ott, hol a gúnyort használja, mert a
- 27 tömeg irányában szereti a gúnyort. Lehetetlen neki mások akaratja szerént élni, de a barátok kívánságaikoz alkalmazkodik; mert másnak akaratjához szabni magát, valami szolgálai; innen van az, hogy minden hizelkedő bérencz s hogy az
- 28 aljas gondolkodásu emberek hizelkedők. Az elcsudálkozás nem az ő gyöngéje, mert számára nem létezik nagy. Bántalmakat felejt s nem bosszúvágyó, mert a nagylelkű nem igen szokott visszaemlékezni, különösen nem a rosszra, mi
- 29 rajta elkövetett, hanem inkább elnézi azt. Nem beszél embe-

rekről és személyekről, mert sem magáról sem másokról nem szeret szólni; azzal sem törődik, ha ő dicsérettel halmoztatik vagy ha mások gáncsoltatnak és becsméreltetnek. Más részről pedig nem szokott dicsérgetni, de rosszat sem mond még az ellenségekről sem, kivéve, ha dölyfös bántalmak által rá vétetik. Kikerülhetetlen és kisszerű dolgokban nem szokott 30 jajveszékelni, nem esengni; ezt inkább olyan ember teszi, ki ilyen emberi eseményekre nagy súlyt fektet. Ő hajló és kész 31 inkább szép, habár természetlen cikkeket szerezni, mint olyanokat, melyek hasznot hajtanak és előnyösek, mert ez jobban illik önelégelő és vagyonnal bővelkedő férfiúhoz. A mi a nagy- 32 lelkűnek külsejét illeti, úgy tapasztaljuk, hogy mozdulatai lassuak, hangja mély, beszéde nyugodt és biztos; mert nem igen fog sietni az, ki kevés dologgal törődik s hangját sem emeli az, ki semmi nagyot nem lát maga körül. Csak annál, ki ezeknek ellentétese, találjuk az éles hangot és a gyors járást. — Ilyen tehát a nagylelkű.

Kilenczedik fejezet.

A nagylelkűséggel ellentétes eljárás.

Mialatt a nagylelkű a helyes mértéket mutatja, az 33 alatt a *kislelkű* vagy szűkkeblű a mértéken innen marad, a *felfuvalkodott* pedig azon túlsap. Ezen tulajdonok sem tekintetnek vétkeknek, mert belőlök nem erednek gonosz cselekvények, de minden esetre hibák. Mert a kislelkű, habár méltó a jóra, megfosztja magát attól is, a mire érdemes volna. Ugy látszik, hogy valami rossz jár azzal, ha magát nem tartja méltónak a jóra, s magát nem ismeri, különben törekednék arra, a mire ő méltó, minthogy ez a javak közé tartozik. Az ily jellemű embereket azonban nem lehet balgáknak tartani, ők inkább túlgondosak és halogatók. Az ilyenén nézet, melyet magokról ápolnak, úgy látszik, rosszabbakká teszi őket. A midőn mindenki az után vágyódik, a mit megérde-

mel, elállnak a kislelkűek a szép cselekedetektől és igyekvéstől, mintha érdemetlenek volnának; hasonló módon lemondanak a külső javakról is.

- 34 A *felfuvalkodott* emberek balgák, s nem ismerik önmagokat, ez pedig nyilván való dolog. Ők t. i. mintha csakugyan érdemesek volnának, kitüntetéssel járó tisztségekre vállalkoznak, aztán pedig mivoltukat kimutatják s mások által is megczáfoltatnak. Ruházatban, viseletben s hasonlóknban diszesítést találnak; a szerencse javait, melyekkel birnak, mindenütt akarják mutogatni, s mindenütt beszélnek rólok azon
- 35 képzelődésben, hogy ez rájuk tiszteletet fog hozni. Egyébiránt azt látjuk, hogy a nagylelkűség tulajdonképeni ellentéte inkább a kislelkűség, mint a felfuvalkodottság, a mennyiben
- 36 gyakrabban előfordúl, és rosszabb hiba. — A nagylelkűség tehát a mint kimutattuk, nagy tisztelet körül forog.

Tizedik fejezet.

A dicsvágó.

M. IV.

- 1 Ugy látszik, hogy a tisztelet még más erény tárgyát is képezi, mint már előbb ki volt mondva ¹⁰⁾, oly erényét, mely úgy viszonylik a nagylelkűséghez, mint a bőkezűség a nagyszerűséghez. Mind a két erény, t. i. a bőkezűség és a most tárgyalandó jelesség, abban egyező egymással, hogy a nagytól távol tartván magát, közepszerű és kis dolgokban olyan tartást
- 2 kölcsönöz, a milyen éppen kívánatos. A mint a pénzfélék elfogadásában és kiadásában bizonyos közép, felette sok és túlkevés létezik, úgy a tisztelet utáni törekvésben is túlzást találunk és túlkeveset, valamint helyes kiinduló pontot és
- 3 kellő módot és helyes mértéket. Egyfelől t. i. roszaljuk a *dicsvágó*ban azt, hogy tulságosan hajhászsa a tiszteletet s azt onnan is meg akarja nyerni, a honnan nem kell, másfelől pedig a tiszteletet elhanyaglónak szemrehányást teszünk azért, hogy az erkölcsileg jóból fakadó tisztelet elnyerésére sem ha-

tározza el magát.— Vannak azonban esetek, melyekben a dics- 4
vágyót dicsérjük mint férfias és az erkölcsileg szépet szerető
embert, a tisztelettel nem gondolóról pedig azt mondjuk,
hogy mértéktartó és higgadt, mint már fentebb ¹¹⁾ említett-
tük. Miután ismeretes dolog az, hogy a »kedvelő« vagyis
»barát,« szóval eszközölt összetételek többféle érteményben
vétenek, látható az is, hogy a tiszteletkedvelő, dicsbarát
vagy dicsvágyó kifejezések sem használatnak mindenkor
egyféle módon, hanem némelykor dicsérjük a dicsvágyót mint
olyat, ki a tömegnél inkább keresi a tiszteletet, más esetben
pedig feddőleg említjük mint olyat, ki kelleténél inkább haj-
hászsa azt. S miután itt a kettő közti középnek nincs neve,
ugy látszik, hogy arról, mint üresen hagyott helyről, a szél-
sőségek egymással vetekednek és czivódnak. Hol egyébiránt 5
felette sok és túlkevés létezik, ott középnek is kell lenni; az
emberek pedig a tiszteletre vagy tulságosan vágyódnak, vagy
kevesbbé mint kellene, vagy olyan módon, mint kell. Azért
is az utóbbi állapot dicsértetik, mint azon közép, mely a tisz-
teletre vonatkozik, mely azonban névtelen. Ha ez a dicsvágy-
gyal hasonlított össze, dicsvágy hiányának fog látszani, — ha
a dicsváagnélküliséggel, megint dicsvágnak; mind a kettő-
vel összehasonlítva pedig némileg mind a kettőnek alakját
mutatja. Azt tapasztaljuk, hogy ez a többi erényeknél is így 6
van; nálok a szélsőségek állanak ellentétben egymással, mi-
vel a közbeesőnek nem adtak megnevezést.

Tizenegyedik fejezet.

M. V.

A szendeség. *Πραότης.*

Szendeségnek neveztetik a harag körében létező közép. 1
De mivel ez a közép sem bir névvel, s körülbelül ennek szél-
sőségei is név nélküliek, mi a szendeséget, mely a szintén név-
vel nem bíró túlkevés felé hajlik, a középre tesszük. A fölötte 2
sok itt mintegy *haragosságnak* neveztetetik. Az indulat maga

- t. i. haragnak neveztetik, melynek sok és különböző indító
- 3 oka lehet. — Ki már azon dolgok miatt haragszik, melyekért kell s azon emberekre, a kikre kell, továbbá helyes módon, kellő időben s addig, a meddig helyén van, az dicsértetik; lehetne őt szendének nevezni, a mennyiben a szendeséget dicsérettel illetik. A szendének természete az, hogy belső háborgás nélkül akar élni, s nem vezetetni szenvedélyes gerjedelmek által; neheztelésének módjára, okaira és tartamára
- 4 nézve egészen az ész szabályait követvén. Azt vesszük észre, hogy inkább a túlkevés tekintetéből vétkezik, mert a szende nem bosszuálló s nem lép fel saját védelmére, hanem inkább
- 5 hajló a megbocsátásra. De a túlkevés itt, akár haragtalan-ságnak akár más valaminek neveztetik, a rosszalás tárgya. Mert a ki nem haragszik olyanokra, melyekre haragudni kell, vagy nem helyes módon, vagy nem kellő időben, s nem azon
- 6 emberekre, a kikre kell, az csakugyan balga. Ugy látszik, hogy nem érez semmit és nem tud búsulni, s mivel nem haragszik, hogy védeni sem tudja magát; pedig úgy áll a dolog, hogy az, ki vagy magán eltűr meggyaláztatást, vagy ilyet hoz-
- 7 zátartozóin elnéz, szolgatermészetet árul el.—A túlzás minden tekintetben mutatkozhatik, mert látni való dolog, hogy sokan haragusznak azokra, kikre nem kell, olyan okok folytán, melyek miatt nem kell, és inkább és hirtelenebben s több ideig, mint kellene. Mind ez ugyan azon egy egyénben nem talál-
- 8 ható együtt; lehetetlen is volna annyinak együttléte; hiszen a rossz, a mint maga által tönkre teszi magát, úgy ha a maga teljességében előfordulna, elviselhetetlenné válnék. A haragos emberek e szerint hirtelen felhevülnek, még pedig olyan személyek ellen, kik ellen nem kell, olyan okok miatt, melyek nem helyesek s nagyobb mértékben mint illik, más részről pedig éppen oly gyorsan le is csillapodnak, és ez még a legjobb benne. Ez pedig azért esik meg rajtok, mivel a haragot nem igen tudják magokba fojtani, hanem hirtelenségük és nyíltságoknál fogva azt másokon kitöltik, aztán pedig mind-
- 9 járt felhagynak vele. A *gyorsharag* (ἄκροχολοί) túlzásig hirtelenek s minden alkalommal és mindenre megharagusz-

nak, a honnan nevöket is kapták. — *Elkeseredettnék* neveztetik 10 az, ki nehezen békithető ki és sok ideig forralja haragját, ő t. i. magába fojtja a neheztelést. Nála a megnyugtató csak akkor áll elő, ha bosszúját kitöltötte s visszatorlást gyakorolt; mert a bosszú megszünteti a haragot, a kedvtelenség érzetét a gyönyör érzetével pótolván. Mig az nem történik, megmarad rajta súlyos nyomás. Mivel t. i. az, mi őt nyomja, külsőleg észre nem vehető, nem is találkozhatik ember, ki őt az engesztelésre rábeszélhetné; arra pedig hogy magában emészsze meg a haragot, idő kívántatik. Olyan természetű emberek önmagoknak is, de leginkább barátjaiknak terhére vannak. — *Dúlófulónak* vagy *durczásnak* (*χαλεπός*) nevezzük azt, 11 ki olyan dolgok miatt haragszik, melyekért nem kellene haragudnia, és nagyobb mértékben és hosszabb ideig teszi azt, mint kellene, s el nem áll addig haragjától, s ki nem békül, mig haragja tárgyán bosszút nem állott, vagy büntetést nem vitt véghez rajta.

A szendeség átellenébe inkább a szerfelettit (mint a 12 túlkeveset) helyezzük, mert gyakrabban találkozunk vele és nagyon is emberinek tapasztaljuk a hajlamot a tulságos bosszúállásra; s aztán az együttélés tekintetéből is rosszabbak a dúlófuló haragtartók. Világos egyébiránt már abból, mit 13 főlebb mondottunk ¹²⁾, s abból is, mit most mondunk, kiderül az, miszerént nem könnyű dolog annak meghatározása, hogy milyen módon, kire, miféle indokokból s mennyi ideig kell haragudni, s mennyire ereszkedvén be ezekbe az ember, cselekszik még helyesen, és micsoda fokon már vétkezik. Mert a ki csak keveset tér el, akár a fölötté sok akár a túlkevés felé, az még nem dorgáltatik; sőt némelykor meg is dicsérjük azokat, kik e részben keveset mutatnak s szendéknek nevezzük, némelykor pedig a haragosokat dicsérjük, férfiasaknak mondván és olyanoknak, kik parancsra és uralkodásra alkalmasak. Egyébiránt, hogy milyen 14 nagy és mily módú eltérés miatt essék rosszalás alá az elhajló, ezt szavakkal nem lehet egykönnyen meghatározni; hiszen e fölött a döntő ítélet az egyes eseten s az érzéki ész-

revevésen alapszik. Annyi azonban bizonyos, hogy a középnek állapota dicséretre méltó, az t. i. melynél fogva azon egyénekre haragszunk, kik azt megérdemlik, s olyan okok miatt, melyekért kell, olyan módon, mint kell s a t. A fölötté sok és a túlkevés ellenben rosszalásra méltó; még pedig, ha az elhajlás a középtől csak csekély, szelid feddés illeti; ha nagyobb, már keményebb; s ha még nagyobb, nagyon komoly és szigorú. Világos tehát, hogy a középnek tulajdonait és állapotát megszerezni és megtartani igen szükséges.—S ennyi legyen elmondva azon tulajdonokról, melyek a harag körül feltűnnek.

M. VI.

Tizenkettedik fejezet.

A társadalmi élet erényei. A tetszvágy.

1 A mi a társalkodást, az együttélést és szavakban és tettekben közlekedést illeti, úgy tapasztaljuk, hogy vannak *tetszvágyók*, azaz olyanok, kik mások kedvére és örömére mindent dicsérnek, és senkivel sem ellenkeznek, hanem inkább azt az elvet követik, hogy senkinek, a kivel ők társal-

2 kodnak, kedvetlenséget ne okozzanak. De vannak ezekkel ellentétben mások, kik mindenben ellenmondanak s nem igen törődnek azzal, ha valakit elkedvetlenítenek és megbúsítanak, s kik *rigolyásoknak*, zsémbeseknek és önfejűeknek, *radóknak* és *kur-*

3 *kászóknak* vagy veszekedőknek neveztetnek. Hogy az említett tulajdonok roszalást érdemelnek, az kétségen kívül való dolog, valamint az is, hogy a tulajdonság, mely azok közt a középben találtatik, dicséretre méltó, az t. i. melynél fogva az ember el-

4 fogadja és helyesli azt, a mit kell és olyan módon, a mint kell, s úgy szintén az ellenkező miatt neheztel s rajta megbotránko-

5 zik. Ezen tulajdonság nem nyert külön és saját nevet, de a mint látszik leginkább hasonlít a barátságához; mert mi azon embert, ki a közepen székelő ezen tulajdonságot bírja, olyannak találjuk és ítéljük a milyennek a legmeghittebb barátot akarjuk és valljuk, ha még a szeretetet is hozzá gondoljuk. Ezen tulaj-

donság különbözik azonban a barátságtól, mennyiben benne a lelki indítás és a szeretet indulata hiányzik azok iránt, a kikkel az illető társalkodik; mert az említett tulajdonsággal bíró ember nem a szeretet vagy a gyűlölet alapján fogadja el és helyesli az egyes dolgokat a kellő módon, hanem azért, mivel azt elvül tűzte ki magának s mivel jelleme követeli. Ő az ismerősök és ismeretlenek, a meghitt és idegen emberek irányában egyiránt előzékeny és készséges, de úgy a mint mindenkihez illik s megfelelő módon; mert csak nem illik, hogy a meghitt barátokkal és az idegenekkel egyenlő módon törődjék, valamint az sem, hogy kellemetlenséget okozzon.

Általánosságban tehát ki van mondva, hogy az, ki 6
ilyen erénnyel bír, a közlekedésben és társalgásban a kellő módot fogja követni, de eljárását mindenben az erkölcsileg jóra és czélszerűre vonatkoztatni s arra törekedni, hogy senkit meg ne búsítson, ellenben mindenkit megörvendeztessen. Ugy látszik t. i. hogy figyelmének tárgyai, a társas életben 7
előforduló kedvtöltés és kellemetlenség. A mely kedvtöltésről már látja, hogy az erkölcsileg jót bántalmazza, vagy hogy kárt okoz, annak nem fog helyt engedni, s inkább a kellemetlenséget fogja választani. Ha pedig látja, hogy valamely cselekvény arra, ki ezt véghez viszi, gyalázatot, még pedig nem kicsinyt vagy kárt hoz, annak ellenzése ellenben csekély kellemetlenséget okoz, akkor nem fogja a cselekvényt helyeselni, hanem neheztelését kimondani. Különböző módon fogja 8
magát viselni magas állásu és közönséges emberek iránt, kiket őt a véletlen épen összehozza, különböző módon a közelebbi és távolabb eső ismerősök iránt is. Tekintetbe fogja venni a többi különbségeket is, de mindenkihez azt fogja mérni, a mi hozzá illik. Egészben véve magától ezt az elvet fogja követni, hogy örvendeztessen s hogy a megszorítást kerülje; még is az utókövetkezményeket, főleg ha nagyobbak, figyelembe vévén, azt mondom, hogy nem csak az erkölcsileg jó és hasznos miatt, hanem a majdani nagy gyönyör miatt is fog ő egy kis kellemetlenséget okozni.

Ilyen tehát a középet megtartó ember, habár nem ju- 9

tott neki külön megnevezés.— Azok közül pedig, kik kedvességet tesznek és örvendeztetnek, az, ki eljárásában nem tűz ki magának más czélt, mint hogy kellemes legyen, *öntetszelgőnek* neveztetik; olyan ellenben, ki kellemesnek mutatja magát a végből, hogy viselete által pénzbeli hasznot húzzon, vagy valami pénzértékűt nyerjen, *hizelgőnek*. Hogy az, ki mindenki-vel izetlenkedik, *rigolyásnak* (zsémbesnek) és *kurkászónak* (veszekedőnek) neveztetik, azt már elmondottuk. A szélsőségek azért látszanak egymással harczolni, mivel itt a közép-állapot név nélküli.

Tizenharmadik fejezet.

M. VII. Az igazmondóság vagyis őszinteség s annak ellentétei: a kérkedés és a gúnyor.

1 Ugyanazon körben forog körülbelül azon közép, mely a *kérkedésre* vonatkozik s szintén nincs rá megnevezés. De nem teszünk rosszat, ha ilyen állapotokon is végig megyünk; mert az egyes pontok fejtegetése és tárgyalása által jobban meg fogjuk ismerni az erkölcsiség körüli kérdések egészét, de szilárdabbá is lesz azon meggyőződésünk, hogy az erények mind közepek, ha előbb befogtuk látni, hogy mindegyik erénnyel ugy áll a dolog. A társadalmi élet közlekedésében előforduló gyönyörökről és kellemetlenségekről már szoltunk. Most azokról kell szólnunk, kik az igazságot vallják és hazudnak a beszédben ugy mint a tettekben és azon előnyökben, melyeket kiki magának tulajdonit.

2 Azt tapasztaljuk, hogy a *kérkedő* olyan jelességeket tulajdonit magának, melyekkel nem bír, és hogy azokat me-
3 lyekkel bír, a mértéken túl nagyítja. A *gúnyoros* ellenben a benne lévő jelességeket vagy tagadja, vagy a kellőn túl ki-
4 sebbíti. A közép uton járó ember pedig, mesterkélttség nélkül lévén, önnön magát adja, s igaznak bizonyúl be életében ugy, mint szavaiban, a benne meglevő jelességeket bevallja, s ezeket sem nem nagyítja sem nem kisebbíti.

Mind ezt vagy bizonyos célzatossággal lehet tenni, vagy 5
minden cél nélkül. Mert a milyen az ember, olyan az ő beszéde és cselekvésmódja sőt egész élete is akkor, midőn célzatosság nélkül cselekszik. A mint a hazugság magában véve meg- 6
vetendő és rosزالandó, az igazság ellenben szép és dicséretre méltó valami, úgy az igaz ember is, minthogy közép uton jár, dicsérendő, a hazugok pedig mind a ketten dorgálandókugyan, de különösen a kérkedő. — Ezekről külön külön akarunk 7
szólni, előbb azonban az igazságszeretőről. Itt nem azt értjük, ki a szerződéseken igaz és valódi, azt sem, mi az igazságtalanság vagy igazságosság körébe tartozik (mert ez alkalmaz-
sint más erényhez kapcsolandó), hanem arról szólunk itt, ki eltekintve mind azoktól, beszédében úgy mint életében, az igazat vallja és követi, még ott is, hol különbséget nem tenne, egyedül azon okból, mivel ez az ő állandó minősége és lelki 8
állapota. A ki úgy jár el, azt csakugyan erkölcsösnek tarthatjuk. Mert az igazság barátja igaz lévén még ott is, hol attól semmi sem függ, annál inkább fogja az igazat vallani ott, hol látja, hogy különbséget tesz s hogy eljárásától sok függ; és oly ember, ki a hazugságot magában véve szokta kerülni, attól mint rút dologtól is fog óvakodni. A ki pedig 9
így él, ez dicséretre méltó. — Ő inkább az igazság kevesebbje felé fog elhajolni, mert ez összehangzóbbnak látszik, mivel minden tulhajtás kellemetlen és gyűlöletes.

A ki nagyobb jelességeket tulajdonít magának, mint a 10
milyenekkel bír, de minden célzatosság nélkül, ez haszontalan embernek mutatkozik ugyan, hiszen különben nem örvendene a hazugságnak, de mégis inkább fillentőnek és hiúnak, mint rosznak találjuk őt. Ha pedig célzatosság ve- 11
zérli, akkor az olyan, ki dicsőségre és kitüntetésekre irányozza életét, nem tulságosan és nem annyira hibáztatandó, mint a kérkedő; ellenben rútabb és helytelenebb, ha a cél, vagy pénz, vagy valami pénzértékű. A kérkedés ¹³) nem alap- 12
szik valamely tehetségen, hanem bizonyos előleges szándékon és választáson; kérkedő valaki akkor, ha olyan az ő tartós állapota vagyis minősége, valamint hazudozó is akkor; az egyik

- ugyanis a hazugságnak magának örül, a másik pedig dicsőség utáni törekvésből vagy nyereségvágyból indul ki. Ki tehát dicsvágyból kérkedik, olyan jellességeket képzel és tulajdonít magának, melyek következtében az emberek dicsérettel halmoztatnak vagy boldogoknak hirdettetnek, ki pedig nyereségvágytól vezettetik, olyanokat tulajdonít magának, melyekből a felebarátjára is háromolhatik haszon, s melyeknek nembirtokolását is el lehet titkolni és homályba burkolni, mint p. o. az orvosi, jóslási vagy bölcseskedő (sophistikus) jártasságot. A legnagyobb rész azért képzel és híresztel magáról ilyen jellességeket, mivel benne található fel az említett indok.
- 14 A *gúnyoros*¹⁴⁾, ki jellességeit kisebbíti, viseletére nézve miveltebbnek tűnik fel, mert azt tapasztaljuk nála, hogy nem nyereségvágyból szokott beszélni, hanem azért, hogy a duzzaszkodást a pöffeszkedést kerülje. Ilyen leginkább tagadja azt, mineki
- 15 dicséretére válhatnék, mint Sokrates is cselekedett. A ki pedig csekély és nyilván való dolgokban színlelkedik s magát tetteti, az magát becsületesnek mutató ravaszdinak vagy *hamis róká-*
- 16 *nak* neveztetik, de olyan viselet czudar és megvetendő. Némelykor ez a hiba kérdésnek is mutatkozik, mint p. o. a Lakónok öltözete, mert itt a szerföltre úgy, mint a túlkeves
- 17 kérést árul el. Kik a gúnyort kellő mértékkel használják, s azt nem nagyon kézzelfogható és nyilvánosságos dolgokra alkalmazzák, élceseknek tartatnak. — Így tehát az derül ki, hogy az igaz ember tulajdonképeni ellentétét inkább a kérkedő képezi mint a gúnyoros, mert amaz ennél rosszabb.

Tizennegyedik fejezet.

M.VIII Az élcz és annak ellentétei, a bohóczkodás vagy kúpéság, a búslakodás.

- 1 Vannak nyugpontok is az életben és olyan perczek, melyeket jártékra és tréfára lehet fordítani. S e tekintetben is nézetünk az, hogy itt is létezik a társalgás szabatos neme az

iránt, minő dolgokat s milyen módon kelljen elmondani, ha
 pedig más nyilatkozik, miként kelljen azt meghallgatni. Kül-
 lönség lesz egyébiránt a közt, hogy kikkel beszél és kiket
 hallgat meg az ember. Világos pedig, hogy a középpontot 2
 véve kiindulásul, itt is szerfelett és túlkeveset fogunk ta-
 lálni. Ki a nevetségest tulságosan hajhászsa, *élősködő bohóc- 3*
nak s tányérynyaló tréfahősnek tartatik, minthogy minden mó-
 don a nevetséges után kapkod, s czéljául inkább azt tűzi ki,
 hogy másokat megnevettessen, mint hogy beszédeiben az ille-
 delmet megtartsa és a kitréfáltat ne bántalmazza. Az ellen-
 ben, ki maga részéről soha nem mond tréfás dolgokat, s
 azokra kik ilyeneket mondanak, neheztelni szokott, az parasz-
 tosnak (*izetlennek*) és merevnek (*zsémbesnek*), duhogónak és
 dömmögőnek neveztetik. Azoknak, kik a mérték és illem
 megtartásával tréfálódznak, mívelt élczet tulajdonítunk,
 minthogy hajlékony és könnyen simuló elmével birnak.
 Mert azt tartjuk, hogy az olyatén simulékonyság és haj-
 lékonyság a jellemen alapszik; s a mint a mozdulatok
 minőségéből a testekre hozunk ítéletet, ugy a beszédmo-
 dokból a jellemre és az erkölcsre. — Mivel azonban a meg- 4
 nevettető közkedvésségben van, és a nagy többség az élczes
 ötleteknek és gúnyolódásnak jobban örül, sem hogy kellene,
 megesik az, hogy a bohóc is, jókedvű víg és elmés pajtásnak
 híreszteltetik, mint igazán finom míveltségű ember. Hogy
 azonban különbség van a kettő között, még pedig nem cse-
 kély, ez már a mondottakból kitűnik. — A középutat megtartó- 5
 nak tulajdonsága az ugy nevezett *ügyesség* is. Az ügyest t. i.
 az jellemzi, hogy csak olyat mond és hallgat meg, mi jó er-
 kölsű és mívelt emberhez illik. Mert létezik az ügyesre
 nézve bizonyos illemérzet az iránt, hogy tréfaként mit mond-
 jon, mit hallgasson meg, és nagy a különbség a nemesen mí-
 velt és pórias, és ismét a nevelt és a neveletlen ember tréfája
 közt. Azt legjobban láthatni a régi és új vígjátékokban; mert 6
 ott a nevetségest a szátyárság tette, itt ez inkább gyaníttató
 czélzásokon alapszik; ez pedig az illendőség tekintetében nem
 kis különbséget tesz.

7 Hogyan határozzuk meg tehát azt, ki helyesen gúnyolódik? Talán úgy, hogy mindig csak azt mondja, a mi mívelt emberhez illik? vagy úgy, hogy beszédével a hallgatót nem bántja vagy hogy azt örvendezteti is? Vagy talán még ez a meghatározás is bizonytalan és ingadozó? Mert másra nézve
 8 más szokott gyűlöletes és kellemetes lenni. S így mindenki mást és másfélét fog akarni hallani; mert valószínűnek tartjuk, hogy a mit valaki szívesen meghallgat, azt alkalmilag
 9 maga is fogja tenni. Nem fog azonban mindent tenni és mondani az, ki a gúnyt helyesen használja; mert a gúnyolás és csúfolódás a becsmélésnek bizonyos neme, s bizonyos becsmélések alkalmazását magok a törvényhozók is tiltják, s
 10 ennél fogva némely csúfolódások is tilosak. A jó nevelésű és nemes ember tehát úgy fog eljárni, mintha maga volna magának törvény.

Mialatt a középuton járó ember viselete olyféle lesz, a milyennek mondtuk, akár ügyesnek, akár elmésnek vagy élczesnek neveztetik, az alatt a *bohócnál* bizonyos gyöngeséget veszünk észre a nevetséges iránt; sem önmagát nem kíméli sem másoktól nem tartózkodik, csak hogy nevetést keltessen, s akkor olyanokat mond, milyeneket a mívelt soha ki nem ejtene, egy részben meg sem hallgatna. Az ízetlen, zsémbeskedő és dunnyogó (parasztos és merev) ember az olyan társalgási közlekedésre éppen hasznavehetetlen, mert a mulattatáshoz semmivel sem járulván, mindent orrol, mindenre
 11 neheztel. És mégis azt tartjuk, hogy a szünetelés, a megpihenés és a derűt tréfálódzás az életben szükséges kellékek.
 12 Van tehát, mint azt felmutattuk, három középírány az életben; mind a három a társalgási közlekedésben előforduló beszédekre és tettekre vonatkozik. Különböznek azonban egymástól abban, hogy az egyik az igazság körül forog, a másik kettő pedig a kellemes és gyönyörködtető körül. A kellemes körül forgó közepek egyike tekinti az enyelgést és a tréfát, a másika pedig az élet közlekedésének többi irányulásait.

Tizenötödik fejezet.

A szemérmesség vagy szégyenlőség.

M. IX.

A szemérmességről nem értekezhetünk úgy, mint valamely különös erényről, mert inkább hasonlít a meginduláshoz és felháborodáshoz, mint tartós állapothoz; úgy is határoztatik meg, hogy félelem a rossz hírtől és szégyentől. Jelen-
 ségei körülbelül úgy folynak le, mint a félelemé a rettenetes irányában; mert a ki szégyenlős, az elpirul, a ki pedig a haláltól fél, az elsápad. Mind a kettő tehát olyasminnek mutatja magát, mi a testet illeti, s azért is inkább megindulásnak ítéljük, mint tartós állapotnak. Az illetén megindulás
 nem is illik minden életszakhoz, hanem csakis az ifjukorhoz. Mi t. i. azt hiszszük, hogy a gyöngékorúaknak szükséges tulajdona a szemérmesség, mert ezek szenvedélyes felindulásokban élván, sok hibákba esnének, melyektől a szemérmesség által tartatnak vissza, s mi mindenkor dicsérjük az ifjak közül azokat, kik szemérmesek. Öreg emberekben pedig senki sem fogja azt dicsérni, ha ők szégyenlősek; mert irányokban a mi nézetünk az, hogy nem szabad olyat tenniük, mit szégyenelhetnének. Hiszen a szégyen érzete nem is férhet az er-
 kölcös férfiúhoz, miután ez csak rossz tettekből fakad; ilyeneket pedig neki nem kell véghez vinni. S itt nem tesz különbséget, akár valójában rút és szégyenelni való-e a dolog, akár csak vélemény szeréntien az; sem az egyik sem a másik esetben nem kell azt véghez vinni, s e szerént nincs helye a szégyenlésnek. — Egyáltalán véve ocsmányságra és erkölcstelen-
 ségre mutat, ha valaki akármilyen rút és szégyenelni való dolognak véghez vitelére csak képes is. Ha pedig találkoznék ember, ki ebben a hiszemben élne, hogy ha ilyesmit cselekednék, el fogna pirulni és szégyennel megtelni, s e miatt erkölcösnek és jónak tartaná magát, ezt balgának, nézetét pedig helytelennek nyilatkoztatjuk ki; mert a szégyen érzete szabad akaratunktól függő tetteknél áll elő, szabad akarattal

s önkéntesen pedig az erkölcsös ember soha sem fog roszt
7 elkövetni. — A szemérmesség tehát csak föltétesen nevezhető
erkölcsi jónak, a ki t. i. rút dolgot tesz, hadd szégyenelje azt;
de az — egy erényről sem áll, hogy csak föltétes jó. Mert azért,
hogy a szemtelenség csúfságos dolog, s hogy a rútnek elkö-
vetését nem szégyenelni erkölctelen valami, nem áll még az,
hogy a ki rúttságot elkövetvén, azt szégyenli, erkölcsösnek te-
8 kintessék. Még az önmegtartóztatás vagyis a mérséklet sem
mondható erénynek, hanem olyannak, a mihez az erényből
valami vegyítve van. — Erről azonban majd későbbben fogunk
szólni; most értekezzünk az igazságosságról.

ÖTÖDIK KÖNYV.

Az igazságosság. *Justitia.*

Első fejezet.

Az igazságosság általában véve.

Az igazságosság és igazságtalanság tekintetében azt 1
kell nyomoznunk, hogy miféle cselekvényekre irányúl a kettő,
és minő középpont az igazságosság, s minek közepe az, a mi
igazságos. Ennek vizsgálásában és magyarázásában ugyan 2
azt az utat és módot akarjuk használni, melyet az előbbi tár-
gyaknál követtünk.

Mi azt vesszük észre, hogy mindenki azt a készséget 3
szokta igazságosságnak nevezni és elismerni, melynél fogva
az ember hajló az igaznak gyakorlására, s melynél fogva
valójában teszi is az igazat és akarja az igazságot. Igaz-
ságtalanság alatt pedig hasonlóképen szokás olyan álla-
potot érteni, melyben az emberek igazságtalanságot kö-
vetnek el, s az igazságtalant akarják is. — Hadd legye-
nek ezek általános vázlatként s kiinduló pontúl előlegesen
felállítva. A tudományokban t. i. és a *tehetségekben* nem ugy 4
van a dolog, mint a tartós állapotokban és minőségekben.
Mert mi alatt valaminek tudása s ennek előállítására való
tehetség egyuttal az ellenkező tudásának, és az ehez szük-
séges tehetség az ellenkezőhöz való képességnek is mutatko-
zik: az alatt a minőség és a tartós állapot nem vonatkozha-
tik egyszersmind az ellenkezőre is, hanem egyedül csak az
egynemű létre. Így p. o. az egészség által nem míveltetik
egyszersmind az ellenkező, hanem csakis az egészséges; mond-
juk t. i. hogy »egészségesen járkál,« ha valaki úgy járkál, mint
a jó egészségben levők. Sokszor tehát az ellenkező minőség- 5

ből az ellenkezőt ismerjük meg, sokszor pedig a minőséget abból, mi a minőség alatt foglaltatik. — Ha t. i. a test épvoltát s jó minőségét ismerjük, ismeretes előttünk ennek rossz állapota is, s ha ismeretesek előttünk azon módok, melyek a test jólétét eszközlik, ismerjük ennek ép állapotát is, s viszont kitudjuk abból ama módokat és eszközöket is. Ha p. o. a testnek jó állapota a húsnak bizonyos tömörsége és szilárdsága: akkor szükségképen következik, hogy ennek rossz állapota a húsnak bizonyos petyhüdtsége és gindársága; valamint az is, hogy a mi a test jó állapotát eszközli, okvetetlenül a hús tömörségét is szüli.

- 6 Olyan esetekben, a midőn egy minőségnek nevezete többféle jelentményben használtatik, rendesen az szokott következni, hogy az ezzel ellentétes minőség neve is többféle érteményben vétetik; így p. o. ha ez a szó »igazságos« többféle jelentményű, akkor a vele szemközt levő »igazságtalan« szónak is többféle a jelentménye.

Második fejezet.

Az igazságosság többféle érteménye.

- 7 Csakugyan tapasztaljuk, hogy a két szó — igazságosság, igazságtalanság — többféle érteményben használtatik; de mivel a különféle értemény rokon egymással, a sokértelműség a hasonnevűség alá rejtekezik, s nem szökik úgy szembe, mint az egymástól távol eső dolgokban. Mert ha a különbség látható idomon alapszik, nagynak szokott mutatkozni, és a többértelműség nyilván valónak feltűnni. Ilyen hasonnevűség p. o. az, hogy »*kulcsnak*« neveztetik egy csont az állatok nyakszirtén és azon szer is, melylyel az ajtók csukatnak. —
- 8 Tegyük meg már most a kísérletet annak földerítésére, hogy hányféle érteményben használtatik az »*igazságtalan* féle« kifejezés. — Igazságtalannak tartatik az, ki a törvényt áthágja; ki többet tesz tulajdonává, mint kell; s ki az egyenlőség elve ellen cselekszik. S innen világos, hogy az lesz igazságos, ki a törvényt megtartja és az egyenlőséget tiszteli: tehát igazsá-

gos is az, a mi törvényes és egyenlőségszerű; igazságtalan ellenben az, a mi törvénysértő és egyenlőség ellenes. De miután a kapzsi is igazságtalan, azt fogjuk elfogadhatni, hogy az itt említett tulajdonok javakra vonatkoznak, nem azoknak összeségére, hanem csak azokra, melyeken a jólét és a bal szerencse alapszik, tehát olyan dolgokra, melyek egyszerűen és magokban véve mindenkor javak, és csak egyre vagy másra nézve nem mindig azok. Ezek azon javak, melyek után az emberek sóvárognak, s melyekre törekeshetnek. Azt azonban nem kellene tenni, hanem óhajtani ugyan, hogy az, a mi föltétlenül jó, ránk nézve is az legyen, választani pedig csak azt, a mi ránk nézve jó. Az igazságtalan pedig abban is vétkezik, hogy nem mindig a legtöbbet választja, hanem a túlkeveset is, t. i. azon dolgokban, melyek föltétlenül rosszak. De mivel a kisebb rossz maga is némileg jónak tekinthető, a kapzsiság pedig a javakra irányúl, azért az is kapzsinak, haszonlesőnek s birtokvágyónak tartatik. Így tehát az egyenlőség ellenese 11 (mert ez a magasabb és terjedelmesebb vagyis többekkel közös fogalom—) törvényszegő is; mert a törvényszegés és az egyenlőség megvetése magában foglalja az igazságtalankodás egész összegét, és közös minden igazságtalansággal.

Harmadik fejezet.

Az igazságosság első alakjának, t. i. annak, mely törvényes és egyetemes, leírása.

Miután a törvényszegő a mint láttuk, igazságtalan, a 12 törvénytisztelő pedig igazságos, egész világossággal következik, hogy mind az, a mi törvényszerű, bizonyos tekintetben igazságos. Mert mind az, mit a törvényhozás föllállít és kitűz, törvényes, a mi pedig törvényes, azt igazságosnak és jogosnak nevezzük. A törvények pedig minden tételeikben 13 vagy az összes polgárság hasznát célozzák vagy az arisztokratákét vagy a kormányon ülőkéét, akár erényök alapján bírják hatalmokat, akár más módon jutottak legyen hozzá 1).

S ily bizonyos érdeményben igazságosnak mondjuk azt, mi az álladalmi közösség boldogságát s mind azt, mi hozzá tar-
 14 tozik, kieszközölheti s megőrizheti. A törvény ugyan rendeli a *bátorság* tetteinek véghezvitelét, p. o. azt, hogy senki őrhelyét el ne hagyja, ne szökjék, fegyverét el ne dobja; rendeli továbbá az *önfeletti uralkodást* és a higgadtságot, p. o. házasságot nem törni, nem vakbáttran viselni magát, rendeli aztán a *szelidséget* is, p. o. senkit meg nem verni, nem káromolni. Hasonlóképen veszi tekintetbe a törvény a többi erényt és rosszasságot, amazokat rendelvén s ezeket tiltván, helyes módon ugyan, ha helyesen van szerkesztve, fonákul, — ha fölületesen és meggondolatlanul készült. Ilyen igazságosság tehát a
 15 tökéletes erény, nem egyszerűen és föltétlenül ugyan, hanem gyakorlati viszonyban más emberekhez. És ezen oknál fogva gyakran az igazságosság valamennyi erény közt a legjelesebbnek tartatik; sem az alkonycsillag sem a hajnalcsillag nem tölt el olyan bámulattal mint ez. És a példabeszédben is azt mondjuk:

»A ki igazságos, az birja a többi erényt is.«

Vagy: »Az igazságosságban összefoglaltatik valamennyi erény ²⁾«.« De a legtökéletesebb erénynek is vétetik, mivel a legtökéletesebb erénynek gyakorlati alkalmazása. Tökéletes pedig azért, mivel, ki ezen erénnyel bir, azt mások irányában is és nem egyedül magában gyakorolhatja. Vannak t. i. sokan, kik magány ügyeikben képesek az erény gyakorlására,
 16 mások iránti viszonyaikban pedig nem képesek. — Ezen oknál fogva jelesnek tartjuk Bias nyilatkozatát: »hogy a hivatal fogja az embert felmutatni és bebizonyítani« ³⁾. Mert a hivatalnok viszonyban és életközösségben áll másokkal. Ugyan ezért valamennyi erény közt egyedül az igazságosság mutatkozik máshoz tartozó jónak, hiszen másokra vonatkozik; azt mivel t. i. a mi másnak használ, legyen ez akár uralkodó
 17 akár közügy. — Így tehát egyfelől a legalábbvalónak kell itélni azt, ki maga és barátjai iránt rosszasságot gyakorol és alkalmazásba hoz, másfelől pedig a legjobbnak nem azt, ki önmaga iránt, hanem azt, ki mások iránt gyakorolja az erényt; — ez t. i. nehéz földadat.

Ha az igazságosság ilyen értelményben vétetik, akkor 19
nem lesz az erénynek valami része, hanem az egész erény, — a
vele ellenkező igazságtalanság pedig nem lesz részhiba más
hibák mellett, hanem épen az egész erkölcsi hiba. Miben külön- 20
bözzék tehát az erény az igazságosságtól, kiviláglik a mon-
dottakból. Fogalomra és állagra nézve az erény és az általá-
nos igazságosság egy és ugyan az, jelenségi és létezési módra
nézve pedig nem azonos, hanem ha máshoz viszonyíttatik, lesz
igazságosság; ha pedig ilyen határozott minőségnek és tartós
állapotnak tekintetik, lesz egyszerűn és föltétlenül erény.

Negyedik fejezet.

M. II.

Mi a különös vagy részletes igazságosság és hányféle?

Vizsgáljuk most az igazságosságot mint az erénynek 1
részét, s hasonlóképen az igazságtalanságot, mint a hibának
részét. Mert létezik ilyen, mint állítottuk. Létezésének bebi- 2
zonyítására ezen érv szolgál: a ki valamely rosszaság körébe
tartozó hibát követ el, az igazságtalanúl jár ugyan el, de nem
vágyódik többre, mint kell,—nem kapzsi, p. o. ki gyávaságból
a paizsot eldobta, vagy haragjában mást becsmérel vagy fös-
vényiségből valakit pénzzel föl nem segít. A ki pedig haszon-
leső és kapzsi, annak tettét sokszor nem lehet az illetén hi-
bák egyikéhez sem külön számítani, nem is azoknak összesé-
géhez együtt véve, s még is kell, hogy valami rosszasághoz
soroztassék, mert mi azt gáncsoljuk, még pedig igazságtalan-
ságaért. Létezik tehát még bizonyos más igazságtalanság is, 3
mint az általánosnak része, s bizonyos igazságtalan valami,
mint az általános igazságtalannak része, t. i. a törvényellenes.
Még más példát is említünk; ha valaki nyerészkedésből pa- 4
ráználkodik, és még díjt is fogad el érte, más ellenben kéj-
vágyból teszi azt, úgy, hogy költségeket fordít rá és magát
megkárosítja; akkor az utóbbit inkább féktelennek mint nye-
reségvágyónak fogjuk mondani, holott az előbbi igazságtalan,
de nem féktelen; világos pedig hogy azért igazságtalan, mi-

5 vel tettére nyerekedés által indittatik. — Aztán minden igazságtalan cselekvény olyan, hogy azt mindig a roszaság valamelyik nemére lehet visszavinni, p. o. a paráznaságot a féktelenségre, a harczrendben a közelebbi társnak elhagyását a gyávaságra, a verekedést a haragos indulatra, — a nyerekedést ellenben nem lehet semmiféle más roszasághoz sorolni, hanem csak az igazságtalansághoz.

6 A mondottakból tehát világos, hogy az általános igazságtalanságon kívül létezik még más részigazságtalanság is, mely ugyanazon nevezettel bír, mivel mindkettőnek meghatározása ugyanazon nemfogalmon alapszik. Mind a kettőnek hatálya t. i. más emberekhez való viszonyban tünteti fel magát. De mialatt amaz a kitüntetés, a pénz, az önfentartás körül forog, vagy akármilyen megnevezés alá foglaljuk össze mind azokat, még nyereségi örömből fakad, az alatt a másik mind arra vonatkozik, a mit az erényes tesz.

Ötödik fejezet.

Az általános igazságosságnak összehasonlítása a részigazságossággal, mely is vagy osztogató vagy szabályozó.

7 Hogy tehát többféle igazságosság létezik, s hogy az általános erényen kívül még más különös is találkozik, az most már világos. De mi legyen annak lényege s minő tulajdonok-
8 kal bír, azt most kell nyomozás alá vennünk. — Az igazságtalanságon két részt különböztettünk meg, a törvényszegőt és az egyenlőség ellenest; az igazságosságon szintén a törvénytartót és az egyenlőségszerűt. A törvényellenességből a tágasabb érteményben vett igazságtalanság, melyről elébb szö-
9 tünk, keletkezik. De miután az egyenlőségellenes és a szerfölötti nem azonos, hanem különböző valami, azaz miután ez úgy viszonylik amához, mint rész az egészhez, (a mennyiben t. i. minden szerfeletti az egyenlőséggel ellenkezik, de nem mind, a mi az egyenlőséggel ellenkezik, szerfölötti is): az igazságtalan és az igazságtalanság is — vonatkoztatva a szerfö-

löttire — nem azonos amaz igazságtalannal és amaz igazságtalansággal; hanem különbözik tőle mint a rész az egésztől,— az egyik a rész, a másik az egész; ez az igazságtalanság csak része az egész vagyis az általános igazságtalanságnak, s hasonlóképen ez az igazságosság csak része az egész igazságosságnak.—E szerint tehát nekünk ezen részigazságosságról és igazságtalanságról s szintugy az igaz- vagy jogosról s az igazságtalan- vagy jogtalanról ezen szorosabb érteményben is kell értekeznünk. Ezt az igazságosságot és igazságtalanságot tehát, 10 mely az egész erénynek rendébe esik, mely az egész erénynek s illetőleg az egész roszaságnak alkalmazása, más emberek iránti viszonyunkban ezennel elhagyjuk. De az is világos, hogy miképen kell az ennek megfelelő igazságost és igazságtalanságost megkülönböztetni és meghatározni; mert a legnagyobb része annak, mi törvényszerű, egyuttal olyan is, mi az egész erény által rendeltetik s vele összhangzásban műveltetik; hiszen a törvény meghagyja azt, hogy minden erényhez szabjuk életünket s minden roszaságot kerüljünk. Az 11 egész erényt közvetítő eszközök pedig ama törvényes megszabások, melyek az álladalom köznevelése érdekében hozatnak. Az azonban, valjon az egyes embernek nevelése és művelése, melynél fogva minden egyén jeles emberré válik, az államtudomány vagy más mesterség körébe tartozik-e, csak későbbben lesz meghatározható *). Alkalmasint nem ugyan az, jó embernek, s minden kormányalak alatt jó polgárnak is lenni.

A részigazságosságnak s a neki megfelelő szorosabb 12 érteményben vett igazságosnak két alakja vagy is oldala van ⁵⁾, az egyik vonatkozik a kitüntetés, a pénz vagy más olyasfélének osztogatására, mi az állam közösségében élők közé szétosztható; — s e tekintetben megeshetik, hogy egynek egyenlőtlen, de az is, hogy egyenlő része jut a többiekkel; — a másik oldala az, mely a magánüzlet ügyeit szabályozza. A magánüzlet ismét kétféle, részint önkéntes, részint önkéntelen. Az üzletben és a közlekedésben önkéntesek p. o. az el- 13 adás, a vevés, a kölcsönzés, elzálogosítás, haszonvétel (commodatum), letétemény vagy hitbizomány, bérlemény sat.

Ezen cselekvények önkénteseknek neveztetnek, mivel az ilyen viszonyok kötése szabad akaratunktól függ. Az önkéntelen üzlet cselekvényei vagy *titkosak*, p. o. a lopás, a parázناسág, a méregkeverés, a kerítés, a szolgák csábítása, az orgyilkolás, a hamis tanúskodás,—vagy *erőszakosak*, p. o. méltatlan-kodás, békóba verés, ölés, rablás, csonkítás, meggyalázás, rágalmazás.

N. III.

Hatodik fejezet.

Az osztogató igazságosság, s az alapjául szolgáló egyenlőség.

- 1 Minthogy az igazságtalan egyenlőség ellenes és az igazságtalanság is egyenlőtlenység, világosan következik, hogy
- 2 ennek az egyenlőtlennek is van közepe. Ezen közép az *egyenlő*; mert a mely cselekvényben a több és a kevesebb találtatik,
- 3 abban meg lesz az egyenlő is. Ha tehát az igazságtalanság egyenlőtlen, úgy az igazságos egyenlőséges, s ez olyan tétel, melyet mindenki bizonyítás nélkül is elfogad. Mivel pedig az egyenlőséges középnek vétetik, kell hogy az igazságos is valami közép legyen. Már az egyenlőséges, a legkevesebbet véve föl, legalább is kettő közt találtatik. S ennél fogva az igazságosnak is középesnek és egyenlőségesnek kell lenni, még pedig bizonyos dolgokra és bizonyos személyekre nézve; mint közepes bizonyos dolgoknak közepe, melyekben a több és a kevesebb találtatik; a mennyiben egyenlőséges, kettőre vonatkozik; a mennyiben pedig igazságos, bizonyos személyek közt létezik. — Az igazságos tehát okvetetlenül legalább is négyféle körül forog, két személy körül, kikre nézve
- 6 igazságos, és két dolog körül, melyekre nézve igazság létezik. Az egyenlőség egy és ugyan az személyeknél és dolgoknál; mert a mint viszonylanak az egyenlőséges dolgok egymáshoz, úgy viszonylanak a személyek is egymás iránt. Ha t. i. a személyek nem egyenlők, birtokolt dolgaik sem lesznek egyenlők; sőt onnan keletkeznek leginkább a harczok és a jogpanaszok, ha vagy egyenlők nem egyenlő birtokúak, vagy ha nem egyenlők, egyenlő birtokot nyernek és

élveznek. Ez még onnan is világos, a mit »érdemesség szeréntinek« neveznek. Abban t. i. valamennyien egyetértenek, hogy az igazságnak az osztogatásokban az érdemet kell tekintetbe venni, s bizonyos érdemesség szerént eljárni. Az érdemességet azonban nem magyarázzák mindnyájan egyféleképen, hanem a demokratikus gondolkodásúak értik alatta a szabadságot, az oligarchák a gazdagságot vagy a nemes származást, az aristokraták pedig az erényt. — Az igazságos e szerint bizonyos aránylagosság (proportio). Mert az arány nem annyira az egyes szám sajátja, hanem általán véve a számé. Az aránylagosság pedig a viszonyok egyenlősége, s legalább is, négy tagot követel. Hogy tehát az elváló aránylat (disjuncta proportio) négy tagból áll, az világos, de az összefüggőben (continua) is annyi tagot számítunk; mert itt egy tag kettő gyanánt használtatik, és kétszeresen vétetik, mint p. o. ebben: a mint A vonal aránylik B-hez: úgy aránylik B vonal C-hez. Itt tehát B vonal kétszer fordul elő; e szerént tehát, ha a B vonal kétszer tétetik, négy aránylagos vonalat nyerünk. Az igazságos szintén legalább is négy tagban található föl, s az aránymutatónak ugyan annak kell lenni; mert egyaránt vannak szétválasztva azon személyek, kiknek a jog megadatik, valamint azon cikkek is, melyek megadatnak. Ennélfogva, a mint A tag viszonylik B taghoz, úgy viszonylik C tag D taghoz, s megfordítva is, mint A viszonylik C-hez, úgy viszonylik B is D-hez. S így az egyik tag összege aránylik a másik tag összegéhez, mint a fölosztás párosította⁶⁾; ha pedig így kapcsol össze, helyesen párosít.

Hetedik fejezet.

Az igazságtalanság aránytalanság. A szabályozó igazságosság.

Az A tagnak összeköttetése tehát a C taggal és a B tagé a D taggal lesz a fölosztásban az igazságos, s ez az igazságos lesz annak közepe mi arányellenes; mert az aránylagos középen levő valami, az igazságos pedig aránylagos. A mathe-

matikusok az ilyen nemű arányt *mértani aránylatnak* (proportio geometrica) nevezik, mert a mértani arányban az arányok
 14 összegei úgy viszonylanak egymáshoz, mint két tagok. Ez az arány egyébaránt nem összefüggő (continens), mert nincsen olyan tagja, mely egyuttal előtag s utótag is volna ⁷). Így tehát az igazságos lesz ezen aránylagos, az igazságtalan pedig az, mi arányellenes. És ez vagy többet vagy kevesebbet mutat. — Ezt a mindennapi életben a tények is bizonyítják; mert a ki igazságtalanságot követ el, többet tulajdonít magának a jóból, mint kellene, annak pedig, kin az igazságtalanság elkövetett, kevesebb jut belőle. A rosszban ez meg van fordítva,
 15 mert akkor a kisebb rossz a nagyobb rosszhoz mérve a jónak sorába tehető. A kisebb rosszat és bajt pedig a nagyobb bajnál inkább választja és óhajtja az ember; és a mit óhajtunk és választunk, az jónak tekinthető, még pedig annyival nagyobb jónak, mennyivel inkább óhajtjuk azt. — Ez tehát az
 16 igazságosság az egyik, t. i. *osztató* része.

M. IV.

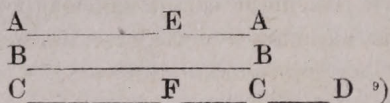
A szabályozó igazságosság; a kárnak megtérítése.

1 Hátra van még egy más, t. i. a *szabályozó* része, mely a közlekedésben, még pedig az önkénytesben úgy, mint az önkénytelenben mutatkozik. Ennek az igazságosnak alakja más mint az előbbenié. Azon igazságosság t. i. mely a közös dolgokat osztogatja, mindig az említett aránylagosság szerint szokott eljárni. Mert ha közös pénzösszeg alkalmával osztogatás történik, ez csakis azon arány szerint intéztetik el, melyben az egyes befektetések vannak egymás iránt. Így az igazságtalanság, mely ezen igazságossággal ellenkezik, megszegi
 2 és elhagyja az arányt. Azon igazságosság ellenben, melylyel az emberek közti közlekedésnél találkozunk, bizonyos egyenlőség, az igazságtalanság pedig bizonyos egyenlőtlenség ugyan, de nem ama mértani, hanem a *számtani arány* (proportio arithmetica) értelmében. Mert az nem tesz különbséget, akár a derék ember rövidíti meg a rosszat, akár a rossz a derékat, valamint a házasságtörésnél sem, akár a derék akár a rossz töri azt meg. Itt a törvény csak is az okozott kár különbsé-

gét tekinti, a személyekkel pedig mint egyenlőkkel egyformán bánik, midőn az egyik igazságtalanságot követ el, a másikon pedig elkövettetik az; midőn az egyik megkárosított a másik pedig megkárosítottatott. — Ezt az igazságtalanságot, 4
minthogy egyenlőtlenység, a bíró ügyekszik kiegyenlíteni. Midőn t. i. az egyik verést kap, a másik verést osztogat; az egyik öl, a másik meghal: akkor a szenvedés és cselekvés egyenlőtlen részekre oszlik szét, s a bíró azon van, hogy a kettőt büntetés által egyenlővé tegye, a midőn az *előny* részéről levonást határoz. Ily viszonyokról az előny szót általános 5
ságban használjuk, daczára annak, hogy ez a kifejezés némelyek előtt talán nem is látszik megfelelőnek; így p. o. arról, ki verést osztogatott, mondják, hogy előnyben van; arról pedig, ki ütlegetek kapott, hogy hátrányban van. De ha a kárbaesés mérlegeltetik és becsültetik meg, ez egyenesen kárvalásnak s hátránynak neveztetik, a kárbaejtés pedig nyereségnek és előnynek. Így tehát a több- és kevesebbnél az egyenlő lesz a középpont; az előlynél és hátránynál pedig amaz a több, ez pedig a kevesebb, de ellenkező módon: az előny a jónak többje, s a rossznak kevesebbje, — a hátránynál ez meg van fordítva. Ezek között az egyenlőséget középnek mutattuk ki, s ezt igazságosságnak vagy jogosságnak nevezük. E szerint tehát a szabályozó igazságosság az leendő, mi a hátrány és előny közt a közésre esik. Azért az emberek vitás és 7
peres esetekben a bíróhoz folyamodnak; a bíróhoz fordulni pedig annyit tesz, mint az igazságossághoz fordulni, mert a bíró élő igazság akar lenni. Szokásban is van a bírót közbenjáróként felkeresni, és sokan *közvetítőknak* (a középben állóknak) nevezik a bírákat, s megvannak győződve arról, hogy igazságban fognak részesíttetni, ha a közepet megnyerik.

Az igazságosság tehát a középben levő valami, s a bíró 8
is közbenjáró. A bíró helyre üti az egyenlőséget, ha úgy jár el, mint midőn egyenlőtlen részekre szeldelt vonalnál a nagyobb szelvény azon darabját, melylyel a felet túlhaladja, elmettszi s a kisebb szelvényhez toldja *). Ha valamely egész két egyenlő részre van fölosztva, akkor azt szoktuk mondani,

- hogy mindenki megkapta a magáét, ha egyenlő részeket kapnak. Az egyenlő tehát a nagyobbban és kisebbnek közepe, számtani aránylat szerént. Azért a görög nyelvben az igazságos *δίκαιος*-nak neveztetik, mivel *δίχα εἶσιν*, két félből álló, mintha *δίχαος*-nak neveznök, az az olyannak, mi két egyenlő részre van fölosztva; és a bírónak görög neve *δικαστής*, tehát annyi mint *δικαστής*, az az olyan, ki valamit két egyenlő részre
- 10 hasít. Mert ha két egyenlő nagyságnak egyikéből egy darabot elveszünk, s ezt a másik nagysághoz toldjuk, az utóbbi az előbbi ezen két darabbal fogja fölülmúlni. Mert ha ez a darab elvétetnék ugyan az egyik nagyságtól, de nem csatoltatnék a másik darabhoz, ez a másikat csak egyszerű darabbal mulná felül. Így azonban az öregbített nagyság a felet ezen egy darabbal mulja felül; a fél pedig azt, melytől a
- 11 darab elvétetett, még egyszer egy darabbal. Abból aztán meg fogjuk ismerni, mit kelljen elvenni attól, a melyik többet bir, s mit toldani ahoz, a melyiknek kevesebbje van. A kevesebbhez t. i. annyit kell toldani, a mennyivel azt a közép fölülmulja, és a nagyobbtól annyit elvenni, a mennyivel ez a
- 12 közepet mulja fölül.—Vegyünk p. o. három egyenlő vonalat s nevezzük AA, BB, CC-nek. AA vonaltól vágassék el az A E részecske, s toldassék a CC vonalhoz mint C D: akkor az egészesleges DCC vonal nagyobb lesz, mint az A E vonal, a C D és C F féle darabbal; ennélfogva nagyobb lesz mint a B B vonal a C D-féle darabbal.

Meg van ez a többi művészetek- és üzleteknél is; elpusztulnának és megsemmisülnének, ha az, kiben előhozási tehetség van, mennyiség és minőség tekintetében a kellőt nem szállítaná, a fogyasztó pedig annyit és olyat el nem költene.

- 13 Az *előny* és *hátrány* nevei az önkéntes közlekedésből és forgalomból keletkeztek. Mert a ki többhez jut, mint a mennyije eredetileg volt, arról azt mondják, hogy előnyben, nye-

reségben van; arról pedig, ki kevesebbre szállt le, mint a mennyivel kezdetileg birt, azt, hogy hátrányban, veszteségben van; így találjuk a dolgot az adásvevésben s másféle közlekedésben is, melyben a törvény magáról való gondoskodást biztosított. Ha pedig a birtok sem nagyobb sem kisebb nem lett, mint a milyenre a szerződők által eredetileg ki volt kötve, akkor azt mondják, hogy minden fél a magáét bírja, s hogy sem meg nem károsodott, sem nyereségre szert nem tett. Az igazságosság tehát az előny és hátrány közt fekvő közép, még olyan szerződéseknél is, melyek nem önkéntesen köttenek, ha a felek utóbb is egyenlőjét bírják annak, a mit előbb birtak.

N y o l c z a d i k f e j e z e t.

A forbátolás nem azonos az igazságossággal, de szükséges az m. v államban.

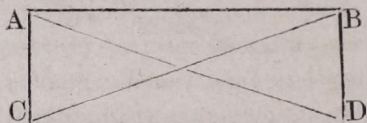
Sokan azon nézetben vannak, hogy a *forbátolás* — a 1
visszaszolgáltatás — egyszerűen és föltétlenül teszi az igazságost, mint a pythagoreusok mondják. Ők t. i. az igazságosságot kereken úgy határozzák meg, hogy a ki mit mással tett, azt kapja tőle vissza. De a visszaszolgáltatás elve nem egyez 2
meg sem az osztogató sem a szabályozó igazságossággal. S 3
még is találkoznak olyanok, kik ebben az értelemben veszik Radamanthys igazságos eljárását:

Vétséghez megmérni a bajt ez lészen igazság. 4

De az egyenlőnek egyenlővel viszonzása gyakran nem felel meg az igazságnak. Ilyen p. o. az: ha az álladalmi hivatalnok mást megverne, azt még azért nem kell visszaverni, és ha valaki hivatalnokot ver meg, azt nem csak meg kell verni, hanem még ezenkívül másképp is büntetni. Továbbá: az is tekintetbe veendő, hogy nagy különbség létezik az önkéntes és önkéntelen tettek között. A szerződéseken alapuló közlekedésben azonban csakugyan mutatja összetartó erejét az egyenlőt egyenlővel viszonzó igazságosság, az aránylagosság alapján, nem pedig külsőleges egyenlőség szerint. 6

Hiszen az állam csak az aránylagosság megtartása s a kölcsönösség jogának gyakorlása által tartja fenn magát; mert vagy rosszat igyekszik viszonzni, (ennek elmaradásával, ha a rosszat nem lehetne megtorolni, szolgaság léteznék, nem pedig álladalmi élet), vagy a jót visszapótolni, (ha ezt nem teszi, a jónak közlése megszűnik, pedig a jónak közlése által tétetik állandóvá az emberek együttmaradása.) Ez oka annak, hogy a Chariták—a kegyistennők—temploma nyílt téren építetik, hogy a nyert jótétemények viszonzására emlékeztessen. Mert ez a háládatosság sajátos tulajdona: annak t. i. a ki velünk jót tett, azt vissza kell szolgáltatni sőt megint új és új kedveskedéssel lekötelezni.

8 Az arány szerénti visszaszolgáltatást képviseli az átméretes összeköttetés. Legyen p. o. A építész, B varga, C ház, D saru,

kell, hogy az építész a varga munkáját kapja, s hogy amaz ennek viszont a magáét juttassa. Ha előbb az arány szerénti egyenlőség meg van határozva, s aztán ennek alapján a kölcsönösség — a forbátolás — megtörténik, (ha annyit kapunk a mennyit adunk) akkor az lesz meg, a mit mi gondolunk és mondottunk. Ha az arányra nincs tekintet, akkor az egyenlőnek sincs helye, s a viszony nem lehet állandó. Megeshetik t. i. hogy az egyiknek műve becsesebb mint a másiké, s azért kiegyenlítést kell azok közt eszközölni. Ez meg van a többi művészetek és üzletek körében is; megszűnnék t. i. minden forgalom, ha a munkás fél, mennyiség és minőség tekintetéből tett szállítmányának, az elfogadó fél mennyiséges és minőséges viszonzása meg nem felelne. Mert két orvostól nem jöhet létre társaság és község; hanem orvostól és földmivelőből, s általában véve különböző és egyenlőtlen személyekből; azok közt azonban bizonyos egyenlőséget kell föllá-

10 litani. Azért minden dolognak, mely csere alá esik, némiké-

pen összehasonlíthatónak kell lenni. — Erre a szerepre a pénz jutott, s valójában némileg közvetítővé lett; mert mindent mér, s meglatolja a fölösleget úgy, mint a hiányt: p. o. hány saru ér föl egy házszal, vagy hány saru egyenlő a tápszer bizonyos mértékével. A milyen arány létezik az építész és a varga közt, olyan arányban kell venni a sarukat a házhoz, s olyanban másfelől a tápszereket is. Ha arány nem állíttatik föl, csereviszony sem jöhet létre, de közösség sem; a csere pedig lehetetlen, ha a czikkek némi módon nem egyenlők.

Kell tehát hogy létezzék olyan tárgy, mely által minden megmérhető, mint azt már fönnebb említettük. Ezen mérték pedig valójában a szükség, mely mindent összetart. Mert ha az embereknek semmire sem volna szükségök, vagy ha egyenlő szükségük nem volnának, akkor vagy semmiféle csere nem jönne létre, vagy csak félszegen egyenlőtlenül. A szükség kicserélése eszközeül egyezkedés útján a pénz tétetett, s onnan nyerte *ρῶμισμα* görög nevét is, mivel nem a természet adta, hanem a törvény *ὁ νόμος* emelte érvényre, s mivel tőlünk függ, azt megváltoztatni és értéktelenné tenni. A forbátolásnak akkor lesz helye, ha bizonyos egyenlőség állapíttatik meg, oly módon: hogy a mint a földmivelő a vargához viszonylik, olyan legyen a varga munkájának viszonya a földmivelő munkájához. A tagokat azonban nem kell az arány alakjába hozni akarni, miután a csere már megtörtént; mert ha ezt az elvet nem követik, akkor az egyik ágnál lesz mind a két túlság ¹⁰); inkább ilyenkor, midőn még minden fél a magáét bírja, ők egyenlők és résztársak, minthogy ezen egyenlőséget közöttök föl lehet állítani. A fentebbi alakban A a földmivelő, C a tápmérték, B a varga, D a varga munkája, mely a tápszer értékével kiegyenlített. Hogyha pedig az adásnak és 13 revésnek ilyen a kölcsönössége, azaz ha a forbátolás nem léteznék, minden közösség hiányával volnánk. Hogy pedig a szükség, mint közös kötelék, az emberi társulatot összetartja, abból ismerhető föl, hogy ha az emberek kölcsönösen egymás czikkeire nem szorulnának, vagy legalább egyik a másikéra nem szorulna, úgy csere nem eszközölné ki közöttök, mint

- ekkor eszközöltetik, midőn arra, a mit az egyik fél bir, a másik rászorúl, p. o. borra, miért ő a gabonának kivitelét megengedi. Így tehát ezen termékek közt kell az egyenlőséget
- 14 föllálitani. — A majdani cserére nézve pedig, ha e perczben semmire sem szorúlnánk is, de hogy előforduló esetekben, ha meg találunk szorúlni, szükségünket megszerezhessük, a pénz mintegy kezeskedőül szolgál nekünk. Kell t. i. hogy az, ki pénzt hoz, megkaphassa érte a mire szüksége van. — Igaz ugyan, hogy a pénz is alá van vetve a változásnak, mert értéke nem mindenkor egyenlő, de még is állandóbb és változatlanabb, mint a többi dolgok. Azért mindennek árát és értékét meg kell határozni, mert csak így lehetséges mindenkor a cserélés, és ha ez, — lehetséges marad a közlekedés és a közösség is. E szerint a pénz, mint mérték, a dolgok közös mértékét szolgáltatván, ezek közt bizonyos egyenlőséget állít föl. Mert a közösség lehetetlen volna, ha csere nem léteznék, s viszont, csere nem történhetné, ha az egyenlőség nem volna, valamint az egyenlőség is lehetetlenné válnék, ha közös mérték nem léteznék.
- 15 Igazán és magában véve lehetetlen, hogy az egymás közt annyira különböző dolgokra nézve közös mérték találassék föl, de a gyakorlati szükség tekintetéből ez kielégítőnek tartható. Kell tehát oly egy valaminek lenni, mi azt a közös mértéket képviselje, még pedig a közös megegyezés alapján, miért is *νόμισμα*-nak neveztetik a pénz, mert minden dologra nézve közös mértéket szolgáltat; pénzzel méretik t. i. minden. Tegyük föl p. o. hogy A egy ház, B tíz mina, C egy ágy. Ha A most B-nek felét éri, ha a ház öt minával, vagy azok értékével egyenlő, s ha C ágy B-nek tizedik részét teszi,
- 16 akkor világos, hogy hány ágy egyenlő a házzal, t. i. öt. — Hogy a csere olyan módon üzetett, mielőtt a pénz közvetítőül fogadtatott el, ez világos; mert ez épen nem tesz különbséget, akár öt ágyat adunk egy házért, akár az öt ágynak pénzértékét.

Kilenczedik fejezet.

Az igazságosság mint közép s az igazságtalanság mint fölötte sok és túlkevés.

Mi tehát az igazságtalanság s mi legyen az igazságos- 17
ság lényege, azt a főbbiekben elmondottuk. Ezen fejtegetés
után már világos, hogy az igazságosság gyakorlása közép az
igazságtalanság elkövetése és szenvedése közt, amaz lesz a
többel bírás, ez pedig a kevesebbel bírás. Az igazságosság
azonban közép, nem oly módon és értelményben, mint az előbb
fejtegetett erényeknél ¹¹⁾, hanem úgy, hogy a közép az ő fel-
adata és tárgya, az igazságtalanságra pedig a két szélsőség
esik. Ennek következtében az igazságosság az embernek olya- 18
tén erénye, melynél fogva az igazságról mondhatjuk, hogy
tudatosan és szándékosan gyakorolja az igazságot cselekvé-
nyeiben úgy, mint az igazság kiosztásában és kiszolgáltatásá-
ban akkor is, mikor saját viszonya jó tekintetbe máshoz, s akkor
is midőn másnak valamely harmadikhoz való viszonya fordul
elő; nem úgy hogy az óhajtandó dolgok közül magának több-
bet, embertársának pedig kevesebbet juttasson, a káros és ke-
rülendő dolgoknál pedig megfordítva járjon el; hanem úgy,
hogy saját viszonyában máshoz, úgy szintén másnak viszo-
nyában egy harmadikhoz, az aránylagosság szerénti egyenlősé-
get megtartja. Az igazságtalanság ellenben az olyan tulaj- 19
donsága az igazságtalannak, melynél fogva öntudatosan és
szándékosan műveli az igazságtalanságot, s az osztogatás al-
kalmával a hasznos- és károsból az arány megszegésével fö-
lötte sokat és túlkeveset juttat. Az igazságtalanság pedig
azért szélsőség mind a két irányban, azaz egyuttal fölötte
sok és túlkevés is, mivel a szerfölötti és túlkevés körében forog,
a midőn valaki önnön magát tekintve a föltétlenül hasznos-
ból fölötte sokat, a károsból pedig túlkeveset juttat, mások
ügyeiben pedig egy harmadikhoz való viszonyukat tekintve,
egészben véve hasonló módu az eljárása; azon különbséggel

még is, hogy itt mind a két résznél az egyenlőség arányát önkéntesen megszegi. Minthogy az igazságtalanságnak két szélsősége van, kisebb baj lesz igazságtalanságot szenvedni, nagyobb pedig igazságtalanságot elkövetni.

- 20 Az igazságosságról és igazságtalanságról, mind kettőnek természetéről és lényegéről, valamint az igazságosról és igazságtalanról általán véve, legyen itt ennyi s ilyen módon elmondva.

Tizedik fejezet.

M. VI. A polgári igazságosság vagy is a jog meghatározása.

- 1 Miután lehetséges, hogy az, ki igazságtalanságot tesz, még sem igazságtalan ember, azt kérdezzük, hogy micsoda igazságtalanságok elkövetése folytán lesz valaki igazságtalanná az igazságtalanság mindenmére nézve? Valjon akkor-e, midőn tolvaj, vagy házasságtörő, vagy haramia? Vagy nem másban keresendő-e inkább a különbség (mint a tett külsejében?) Megeshetik t. i. hogy valaki valamely növel közösül, tudván hogy másé, de nem szándékosan és elvből, hanem a szenvedély által elcsábítva. Akkor elkövet ugyan igazságtalanságot, de még sem nevezhető igazságtalan embernek, valamint tolvajnak sem, habár lopott, házasságtörőnek sem, noha paráználkodott, s ugy áll a dolog más esetekben is.
- 3 Hogyan viszonylik a forbátolás az igazságossághoz, ez
- 4 a fentebbiekben el van mondva.—De nem kell kifelejtteni, hogy kutatásunk tárgya éppen ugy a feltétlen egyszerű igazságosság, mint a polgári vagyis a jog. Ez ott található, hol az önelégülés elnyerése céljából oly emberek bizonyos száma egyesül életközösségre, kik szabad és egyenlő személyek, legyen ezen egyenlőség alapja akár az arány, akár a szám; — kikenél ezen alap hiányzik, azok közt nem létezik polgári jog, hanem csak
- 5 egy neme az igazságosságnak, mely ahoz hasonlít. Jog t. i. ott található, hol az emberek egymás iránti viszonyára nézve törvény létezik; törvény pedig ott van, hol igazságtalanság

fordúlhat elő. A törvényhatóság gyakorolja t. i. a döntő hatalmat mind az igazságos mind az igazságtalan körében. A kik közt pedig igazságtalanság találtatik, azok közt található az igazságtalanság elkövetése is, de nem így megfordítva, hogy t. i. ott, hol igazságtalanság követtetik el, mindenképen igazságtalanság is lakozzék.—Az igazságtalanság elve az, magának a föltétlen javakból fölötte sokat osztani, a föltétlen rosszól ellenben túlkeveset juttatni. Azért nem is engedjük, 6 hogy ember uralkodjék, hanem hogy az ész; mert az ember az uralkodást az említett módon a maga hasznára fordítja, s kényúrrá lesz. Az uralkodó (elvileg) az igazságosság öre, s ha az igazságosságé, akkor az egyenlőségé is. Minthogy maga 7 számára semmiképen sem igényel többet, ha különben igazságos, (hiszen nem juttat magának szerfölött sokat a föltétlen javakból, hanem e részben tekintettel van az arányra, másokért fáradoz és dolgozik), s innen szokás mondani, hogy az igazságosság idegen jószág, mi már a fentebbiekben említettett ¹²⁾. Ennél fogva tehát bizonyos dijt kell neki adni, ez pedig 8 lesz a tisztelet és a kitüntetés; a kiknek az nem elég, azok kényurakká válnak.

Az *úri és atyai jog* nem azonos a polgárival, hanem csak 9 hasonló hozzá. Az iránt t. i. mi egyszerűn s feltétlenül önnön sajátunk, nem létezik igazságtalanság. A birtok pedig, vagy a szolga és a gyermek addig, míg kiskoru, s atyjától különzötten nem él, mintegy az ő része. Az pedig föl nem tehető, hogy valaki 10 szándékosan ön magát megkárosítsa; miért is saját személye iránt nem létezik igazságtalanság, s ennél fogva sem jog sem jogtalanság, a polgári igazság és jog értelmében. — Mert a mint láttuk, a jog a törvénytől való megegyezés, s helye oly személyeknél van, kik közt már természetöknél fogva van a törvénynek helye; azt pedig kimutattuk, hogy ezek azok, kik közt a parancsolás és engedelmeskedés egyenlősége létezik. Miért is állítjuk, hogy inkább a férj és nő közti viszony- 11 ban van jogi állás, mint az atya és gyermek, az úr és szolga közti viszonyban. Ez t. i. a *házi* vagy háztartási jog, mely a polgári vagyis a közjogtól különbözik.

M. VII.

A polgári jog nemei.

- 1 A polgári jog (*πολιτικόν*) vagy természeti vagy tételes (positiv) jog: természetinek vesszük azt, mely mindenütt ugyanazon erővel bír, s nem az által, hogy így vagy amúgy határoztatott meg; tételes jog az, mire nézve eredetileg nem tesz különbséget, így vagy másként állittatik-e föl, de, miután már bizonyos módon meg van szabva, valójában különbséget tesz. Ilyen nemű p. o. ezen határozat, hogy foglyot egy minán lehessen megváltani, vagy hogy kecskét, nem pedig két juhót kell áldozni; továbbá az, mit a törvényhozás egyes esetekre nézve határoz, p. o. hogy Brasidas tiszteletére áldozatot kell hozni ¹³), s mind az, mi a népszavazás által
- 2 szabályoztatik. — Vannak egyébiránt sokan, kik úgy vélekednek, hogy minden jog olynemű, azaz tételes; mert a mi a természetnél fogva való, az ingathatatlan és változhatatlan, s mindenütt egyforma erővel bír, mint a tűz, mely itt is a Perzsáknál is egyenlően ég, a jognál pedig azt látják, hogy folytonos változásnak van alá vetve. De az, egészben véve, nincsen úgy, hanem csak részben. Bizony az istenekről ez alkalmasint semmiképen sem állitható; (mert náluk honol a változatlan jog — *αὐτοδύναμον*), nálunk pedig embereknél vannak ugyan természeti jogok, azonban minden változó ¹⁴). Mindazonáltal áll az, hogy vannak természeti jogok, mások pedig
- 4 nem természeti jogok. Micsodás oly dolgokban, melyek másként is lehetnének, a természeten alapuló jog, s miféle az, mely nem természeti, hanem tételes és egyezkedésből fakadó, ha mind a kettő egyenlően változékony, az a következőkből fog kiviláglani; s a többi dolgokra nézve is ez a különböztetés lesz alkalmazható és célhoz vezető. A természetnél fogva t. i. a jobbik kéz az erősebb, találtatik azonban olyan ember is, ki mind a két kezét egyenlő ügyességgel használja.
- 5 Azon jogok, melyek egyezkedésen vagy hasznosságon alapulnak, hasonlóak a mértékekhez. Mert nem minden helyütt egyenlők a bor- és gabonamértékek, hanem azoknál, kik vesz-

nek nagyobbak, kik pedig eladnak kisebbek. Hasonlóan azon jogok is, melyek nem természetiek, hanem emberi tétélekből fakadók, nem mindenütt ugyan azok, valamint az alkotmányalakok sem mindenütt azonosak, hanem az egyes egyedül mindenütt a legjobb alkotmány, mely a természetben alapszik.

Minden egyes jognak és törvénynek meghatározása 6
 úgy viszonylik ez emberi cselekedetekhez, mint az általános az egyeshez; mi alatt a cselekvények sokfélék és számosak, az alatt a törvényes meghatározások mindenre nézve egynek mutatják magokat, mert általános valami.

De van különbség az igazságtalan tett és az igazságtalan 7
 közt, valamint az igazságos cselekvény és az igazságos (τὸ δίκαιον) közt is. Igazságtalan t. i. az, mi a természeti joggal vagy a föllállított rendszabályokkal ellenkezik; maga ezen igazságtalan, midőn véghez vitetik, igazságtalan tetté válik, a véghezvitel előtt még nem igazságtalan tett, hanem csak igazságtalan valami vagy igazságtalanság, s úgy áll a dolog az igazságos cselekvénnyel is. Ez azonban közönségesen inkább »igazságos életnek« (δικαιοπραγία) nevezetik, mi alatt az igazságos cselekvény rendesen az igazságtalanság helyreütésének megjelelésére szorítkozik. — Ezeknek egyes 8
 részeit, a fajok számát és minőségét, s a tárgyakat, melyekkel foglalkoznak, valamivel alantabb fogjuk vizsgálat alá venni.

Az önkénytes és nem önkénytes cselekedetekről.

M.VIII

Miután kimutattuk, hogy mi az igazságos és mi az 1
 igazságtalanságos, elmondhatjuk már mostan, hogy az ember akkor visz véghez igazságtalan vagy igazságos tettet, midőn önként, akarva, teszi azt; ki önkéntelenül tesz valamit, az sem igazságtalanul sem igazságosan nem cselekszik, ha csak nem járulékosan és esetlegesen; mert alakilag olyat talál tenni, a mi járulékosan igazságos vagy igazságtalanságos. Az 2
 igazságtalan és az igazságos tett annak önkéntes és önkén-

- telen volta által határoztatik meg. Mert a tett csak akkor, midőn önkéntes, esik feddés alá, de akkor egyuttal igazságtalan tett is. S e szerint valami igazságtalannak lehet helye, de azért még nem lesz igazságtalan tett, ha az önkéntesség
- 3 nem járul hozzá. *Önkéntesnek* pedig, mint a fentebbiekben is ki volt mutatva ¹⁵⁾ azt mondom, midőn az ember tudva tesz olyasmit, mi az ő akaratától, hatalmától függ, az az midőn tette alkalmával nem ismeretlen előtte sem a személy, mely iránt ő eljár, sem az eszköz, melylyel tesz, sem a cél, melyből kiindúl. Így önkéntesen ver az, ki tudja, hogy kit ver, s mivel, s micsoda okból; továbbá, hogy mind az sem esetlegesen sem kényszerítés folytán ne történt legyen. Így megeshetik, hogy valaki megragadván másnak kezét, azzal egy harmadikat ver; de akkor annak tette nem önkéntes, kinek kezével vertek, mert nem volt akaratának kifolyása. Ilyenkor az is történhetik, hogy az ki ütleget kapott, a verőnek éppen az atyja, a verő pedig csak azt tudja, hogy embert, vagy a jelenlevők közül valakit ütött, azt pedig nem tudja, hogy saját atyját ütötte. — Hasonló meghatározásokat kell érvényre emelni még az indító ok és az összes tett egyes részletei te-
- 4 kintetéből is. Olyan tettet pedig, mely nemtudással vagy tudással ugyan, de nem az ember akaratából vitetik véghez, vagy éppen a kényszerítés eredménye, mi önkénytelennek nyilvánítunk. — Hiszen mi abból, mit a természet ránk mér, sokat teszünk és szenvedünk tudva, a nélkül azonban, hogy önkéntesnek vagy önkénytelennek lehessen nevezni; ilyen p. o. a
- 5 vénülés, a meghalás. — Hasonló módon találkozik az igazságtalan és igazságos dolgok körében az esetlegesség. Mert ha valaki a nála lévő letéteményt nem akarva vagy félelemből visszaszolgáltatja, arról nem lehet mondani, hogy igazságot vagy igazságos tettet követett el, hanem csak azt, hogy itt az eset munkás volt. És így vagyunk azzal is, ki kényszerítve és akaratja ellen nem szolgáltatja vissza a letéteményt, róla csak azt lehet mondani, hogy esetlegesen követ el igazságtalanságot s esetlegesen visz véghez igazságtalan tettet,
- 6 A mit önkéntesen teszünk, azt részint *szándékosan* teszszük

részt nem szándékosan; szándékosan teszszük azt, mi iránt már előlegesen tanakodtunk, nem szántsándékosan azt, mi iránt eleve nem intéztünk tanácskozást.

Miután az emberek közlekedésében háromféle jogsértés fordulhat elő, mi azt, mely nemtudásból fakad, *tévedésnek* (erratum) mondjuk, midőn valaki illetet, mit sem a személyt illetőleg a kit bánt, sem a módra, sem az eszközre, sem az ok- és célra nézve nem tervezett, nem szándékol. Azt hitte t. i. hogy dobálván vagy nem talál, vagy nem ezen szerrel, vagy nem olyan személyt, vagy nem azon bizonyos okból; most pedig megcsúsz, hogy az eredmény nem a szándékol, hanem egészen más; p. o. (fegyvert rántott) nem hogy megsebesítsen, hanem csak hogy megsúrjon, vagy nem olyan embert, vagy nem olyan módon, mint megtörtént. Midőn tehát valaki gyanítása és számítása ellenére mást károsít meg, *szerencsétlenségnek* nevezzük; midőn pedig nem számítása ellenére, de mégis rossz szándék nélkül okoz kárt, *tévedésnek* vagy *vétségnek* mondjuk; mert vétség az, midőn a cselekvés indoka magában a cselekvőben keresendő, szerencsétlenség pedig, midőn az ok kívül fekszik. De ha valaki tudva bár, hanem előleges meggondolás nélkül okoz sérelmet, annak tette igazságtalanság; ilyen p. o. mind az, mit az ember haragban vagy oly indulatban követ el, mely vagy szükséges vagy az emberi természettel jár. Ki olyan állapotban kárt okoz vagy vét, ez igazságtalanul cselekszik ugyan és az ő tette igazságtalanság, de azért maga az ember még nem igazságtalan sem nem álnok, mert a kártevése nem eredett gonoszszágból. Ellenben az, ki előleges meggondolás folytán bántalmaz, valójában igazságtalan és álnok ember. S azért igen helyes a közmondás, mely azt tartja, hogy az, mi haragból történt, nem meggondolással történt, mert a tett kezdő okát nem lehet abban keresni, ki haragból valamit tett, hanem abban, ki őt megharagította. — Ezen kívül itt nem is a tényállás, hanem a jogi megítélés lehet a vita tárgya; mert a harag föltétlen igazságtalanságra szokott kitörni. Itt csakugyan nem lehet a tényállásról vitázni, mint a szerződésekben, me-

lyek két fél közt köttetnek, hol is az egyiknek okvetetlenül álnoknak kell lenni, ha csak feledékenységből nem cselekszik úgy: a tényállás iránt egyet értvén, csak az iránt vitatkoznak, hogy kinek van igaza. De a ki meggondolással (sértett mást), az előtt nem ismeretlen, (hogy igazságtalanságot követett el.) Eszerént azt találjuk, hogy az, ki haragban lévő ember által megsértetett, hiszi, hogy igazságtalanságot szenvedett, ki pedig haragjában bántott meg mást, nem igen gondolja, hogy igazságtalanságot követett el.

12 A ki szándékosan károsít meg mást, az igazságtalanságot követ el. És így csakis az, ki olyan érteményben követ el igazságtalanságot, nevezhető igazságtalan embernek, a mennyiben tettével vagy az aránylagos vagy a szoros érteményben vett egyenlőséget sérti meg. — Hasonlóan áll a dolog az igazságossággal; igazságosnak csakis az mondható, ki szándékosan gyakorol és mivel igazságos cselekedeteket; igazságos élethez nem kívántatik más, mint a cselekvés önkéntessége.

13 Az önkéntelen cselekedetek közt vannak olyanok, melyek *megbocsáthatók*, s olyanok, melyek *meg nem bocsáthatók*; megbocsátható mind az, mit az ember nem csak a nemtudás állapotában, hanem tudatlanságból is vét, *meg nem bocsátható* az, mit az ember nem tudatlanságból, hanem a nemtudás állapotában, de olyan gerjedelembe tesz, mely sem nem természetes, sem nem emberi.

Tizenegyedik fejezet.

M. IX. Mit tesz igazságtalanságot szenvedni, s lehet-e önkéntesen azt szenvedni?

1 Egyben másban kétely keletkezhetnék azonban az iránt, valjon helyesen és eléggé világosan határoztuk-e "meg az igazságtalanul szenvedést és az igazságtalanság elkövetését. Először is azt lehetne kérdezni, valjon igaza van-e Euripidesnek, midőn eléggé föltűnőleg így beszél:

Anyámat ölte ő, egy szóval mondom hogyan,
 Az akarót akarva, vagy az akarót
 Nem készakarva.

A kérdés t. i. az, találtatik-e valójában ember, ki készakarva szenved igazságtalanságot vagy nem, vagy inkább úgy áll a dolog, hogy minden igazságtalanságot akaratlanul tűr, a mint minden igazságtalankodás önkéntesen követtetik el? És valjon minden igazságtalanul szenvedés ilyen vagy olyan módúnak tartatik-e, valamint minden igazságtalan tett önkéntesnek vétetik, vagy pedig van-e oly eset, melyben önkéntesen tűri, más pedig, melyben nem önkéntesen? Hasonlóan áll a dolog és a kérdés az igazságosság és jog elnyerésénél is. — Minden igazságosságnak elkövetése t. i. önkéntes valami; úgy hogy mind a kettő igen helyesen és következetesen mind a két irányban egyenlően átellenében áll egymásnak, hogy az igazságtalanság eltérése, és az igazságnak elnyerése vagy önkéntes vagy önkéntelen legyen. De képtelenségnek látszhatnék az is, ha az igazság megnyerésénél minden önkéntesnek vétetik, mert sokan nem akarva, nem önkéntesen nyerik az igazságot ¹⁶).

Aztán még e részben is keletkezhethetnék kétely, valjon mindenki iránt, ki igazságtalanságot szenvedett, valójában követtetett el igazságtalanság ¹⁷), vagy pedig úgy áll-e a dolog a szenvedéssel is mint a tevéssel: hiszen esetlegesen is megtörténhetik, hogy valaki mind a két tekintetben részesül az igazságban, (tűri is teszi is). S könnyen belátható, hogy hasonló lehet az eset az igazság dolgában is; mert nem ugyanaz és egy, igazságtalan dolgot tenni és igazságtalanságot elkövetni (res injustas agere et injuriam facere), valamint az sem egyenlő és nem ugyanaz, igazságtalan dolgot szenvedni és igazságtalanságot tűrni (res iniustas perferre et iniuriam accipere). Hasonlóan kell itélni az igazság cselekvéséről és az igazság megnyeréséről is; mert lehetetlen, hogy valaki igazságtalanságot szenvedjen, ha nem találtatik olyan, ki igazságtalanságot követ el, vagy hogy igazságot nyerjen, ha nincsen olyan, ki igazságot gyakorol és igazságot osztogat.

- 4 De ha igazságtalanságot elkövetni egyszerűen anynyit tesz, mint valakit akarva és szándékosan megkárosítani, s ha ez a szándékosság anynyit jelent mint tudni, hogy kit bántunk és mivel s milyen módon, s ha végre a mértéktelen önnön magát szándékosan megkárosítja: következik, hogy önkéntesen szenved igazságtalanságot, s csakugyan megesik, hogy önnön maga ellen követ el igazságtalanságot. Hiszen ez is a vitás pontok és a bizonytalankodások egyike, valjon megtörténhetik-e, hogy
- 5 valaki maga ellen kövessen el igazságtalanságot. Aztán még az is lehetséges, hogy valaki szándékosan, mértékletlensége miatt más által, ki szintén önkéntesen és önakarva cselekszik, megkárosíttassék; s így csakugyan megeshetik, hogy valaki önakarva s szándékosan szenved igazságtalanságot. — Vagy talán nem helyes a felállított meghatározás, hanem ezen szakvakhoz »tudni, hogy kit bántunk és milyen eszközzel s micsoda módon« talán még ez a megszorítás csátolandó: hogy
- 6 amaz illetőnek akarátja ellen? Így tehát csakugyan önkéntesen károsíthatatik meg az ember, s szenvedhet el igazságtalan dolgokat; de igazságtalanságot nem tűr el önkéntesen senki. Hiszen senki sem akar igazságtalanságot szenvedni, még maga a mértéktelen sem, hanem csakis saját akarátja ellen cselekszik. Mert senki sem akarja azt, mit jónak nem tart; de a mértéktelen ember olyat tesz, mit nem vél teendőnek. Ki pedig a magáét oda adja, mint Homeros beszeli ¹⁷⁾, hogy Glaukon Diomedessel cselekedett:

— — — — — ada rézért

Ő aranyat, mi is ért száz ökröt; az ére kilenczet,

az nem szenved igazságtalanságot; mert rajta állott adni vagy nem adni. De az igazságtalanság eltérése nem függ attól, kin elkövettetett, hanem kell lenni olyannak, ki igazságtalanságot elkövet. — A mondottakból tehát világos, hogy az igazságtalanság eltérése nem önkéntes.

Tizenkettedik fejezet.

Igazságtalanságot követ-e el az, ki másnak érdemén felül valamit juttat, vagy pedig az, ki elfogadja?

Azon pontokra nézve, melyeknek tárgyalását magunknak kitűztük, még két kérdés fejtegetendő; az egyik, valjon igazságtalanúl cselekszik-e az, ki másnak érdeménél többet osztogat ki valamit, vagy az-e, ki elfogadja, a másik: valjon önmaga ellen igazságtalankodhatik-e az ember. Ha az elsőnek említett esett adja elő magát s róla állittatik, hogy az követ el igazságtalanságot, ki másnak többet juttat, nem pedig az, ki (érdeménél) többet kap, akkor csakugyan az, ki másnak, tudva és szándékosan, többet oszt ki, mint magának, önmaga iránt követ el igazságtalanságot. Mi azt hisszük, hogy a szerény emberek így tesznek; mert az engedékeny férfi nagyon hajló magát megrövidíttetni. Vagy talán ez a dolog sem egyszerű, hanem van még más oldala is, t. i. ez, hogy a ki így megrövidíti magát, más javakról, adott alkalommal, többet igényel magának, p. o. a dicsőségéről vagy arról, mi feltétlenül erkölcsileg jó? Aztán pedig ezt a nehézséget még ezen megszorítás által is lehet megoldani, melyet az igazságtalankodás meghatározásánál felemlítettünk; mert az is, ki ilyenképen szenved rövideiséget, semmitsem szenved akarattja ellen, s ennél fogva ez által nem követetik el ő rajta igazságtalanság, hanem ha csakugyan valamit engednünk kell, legfeljebb csakis megkárosul. — Világos pedig, hogy az igazságtalanúl tevés az osztogató részére esik, nem pedig arra, ki minden esetre többet kapott; mert nem az követ el igazságtalanságot, kinek az igazságtalan (osztályrészül) jutott, hanem az, ki ezen tekintetből önkéntesen és akarva járt el úgy; az önkéntesség pedig abban keresendő, kitől a cselekvény kezdete kiindul, ez esetben tehát az osztogatóban, nem pedig az elfogadóban.

Továbbá, minthogy a cselekvés szava sokféle jelentésben használtatik, s szokásban van még a lélektelen dolgoknak

is, a kéznek, ura parancsát véghezvivő szolgának, cselekvést p. o. ölést tulajdonítani, jól meg kell jegyezni, hogy az ilyféle nem követ el igazságtalanságot, hanem csak igazságtalan dolgot tesz.

- 13 Továbbá még, ha valamely bíró tudatlanságból hoz ítéletet, akkor a tételes jogot illetőleg nem követ el igazságtalanságot, és az ítélet nem igazságtalan, de hasonlít igazságtalan ítélethez; mert a tételes igazság különbözik az első vagyis a természeti igazságosságtól és jogosságtól. De ha tudva igazságtalanul ítélt és döntött, már maga is tulhajtott a mértéken, a mennyiben vagy az egyik fél kedvét akarja
- 14 megnyerni, vagy a másikon boszuját tölteni. Mert a ki ilyen indokok által indítva hoz igazságtalan ítéletet, csak úgy túlcsap a kellőn, mintha az igazságtalan jószág egy részét fogadta volna el. Ilyenek sorába esik ama bíró is, ki szántóföldet ítélvén oda másnak, nem szántóföldet, hanem pénzt fogadott el.

Tizenharmadik fejezet.

Miért nehéz dolog igazságosnak lenni, és az igazságosságot megismerni?

- 15 Az emberek általánosan azt hiszik, hogy rajtok áll igazságtalanságot elkövetni, s hogy ennél fogva könnyű nekik igazságosoknak is lenni. De ez nincsen úgy. Mert könnyű a szomszéd nejével közösülni, felebarátját megverni, kezével pénzt kiadni, s ez az ember akaratjától függ: de tartós minőségből s jellemállandóságból indulva cselekedni ezeket, sem
- 16 nem könnyű, sem nem függ az emberektől. Szintúgy azt hiszik, hogy az igazságosság és az igazságtalanság megismerésére nem valami nagy bölcsesség kívántatik, minthogy nem nagy dolog azt megérteni, a miről a törvények beszélnek. De az ilyenféle még nem igazságos cselekedet, ha csak nem járulékosan; igazságos cselekedethez kívántatik még a kivitel minősége, és a kiosztás bizonyos módja. Az pedig több munkába ke-

rül, mint azon szerek felismerése, melyek az egészségnek kedveznek. Itt is könnyű dolog ugyan a mézet, a bort s a hunyort, a sütetést és vágást ismerni, de azt tudni, hogyan kelljen ezeket az egészség visszaszerzése céljából kiosztani, továbbá kinek és minek, ez oly nagy feladat, a milyen feladat — orvosnak lenni. Ugyanezen oknál fogva hiszik az emberek, hogy az igazsá- 17 gosra nézve épen oly könnyű igazságtalanságot is elkövetni, minthogy ő nem kisebb mérvben, hanem másoknál még inkább képes mind azt művelni, mi az igazságtalanság körébe vág; hiszen töle is telik, mondják, hogy növel közösül, ütlegeteket oszt, hogy a bátor a paizst eldobja és hátat fordítván az ellenségnek, oda fut a hová lehet. — De gyávaságot és igazságtalanságot elkövetni nem annyit jelent, mint ezeket csak úgy esetlegesen megtenni, hanem inkább jelenti, mind azt állandó minőség alapján művelni, a mint orvosolni és gyógyítani sem annyit jelent, vágni vagy nem vágni, orvosságot adni, vagy gyógyszert nem adni; hanem tenni ezeket határozott minőség alapján.

A jogosság köre azon lényekre szorítkozik, melyek a 18 föltétlen javakban vesznek részt, s ezekből föltötte sokat vagy túlkeveset birnak. Mert vannak olyan lények is, kikre nézve e tekintetből nem létezik föltötte sok, s ilyenek alkalmasint az Istenek, de vannak olyan lények is, melyeknek azon javaknak egy része sem használ, hanem minden csak ártalmat okoz, s ilyenek a gyógyíthatatlan gonoszok, s végre vannak olyan lények is, melyekre nézve bizonyos fokig hasznosak ezen javak, s ennél fogva az emberi nemé a jogosság köre.

Tizennegyedik fejezet.

A méltányosság és a méltányos.

M. X.

Most következik, hogy a méltányosságról és a méltá- 1 nyosról értekezzünk s kimutassuk azt, hogy milyen viszonyban áll a méltányosság az igazságossághoz, és a méltányos a jogoshoz. Mert ha közelebbről megtekintjük, e kettő sem mu-

- tatkozik egyszerűen és egyenesen azonosnak, sem nemre nézve nem teljesen különbözőnek és másnak. S aztán úgy is vagyunk vele, hogy némelykor a méltányos dolgot és a méltányos férfit dicsérjük, — e szerint ezt a szót átvitt értelmében általában véve, a dicsérésnél egyenesen a jó helyett használjuk, és a méltányosabb alatt egyenesen a jobbat értjük; — némelykor pedig, ha következetesek akarunk lenni, azt találjuk, hogy képtelenség a méltányost, ha a jogostól különbözik, dicsérendőnek állítani. Mert vagy a jogos nem jó, vagy a méltányos nem az, ha a jogtól különbözik; vagy ha mind a
- 2 kettő jó, akkor ez a kettő azonos. Ez körülbelül azon pont, melyből a méltányos fölötti bizonytalankodás és vita keletkezik. Mind ez azonban bizonyos tekintetből helyes, nem is találunk benne semmiféle ellenmondást. Mert a méltányos egyfelől, ha bizonyos más joggal hasonlított össze, jobb jog, másfelől pedig, nem tartozván teljesen más nemhez, jobb a jognál. A jogosság tehát, és a méltányosság azonosok, jó lé-
- 3 vén mind a kettő, a méltányosság a jobb. A nehézséget itt csak az okozza, hogy a méltányos — jog ugyan, de nem a tétel es jog értelmében, hanem inkább a tételes jog kiigazítása.
- 4 Ennek okát abban találjuk, hogy minden jog általánosságban forog, némely dologban pedig nem lehet az általánosság alapján eligazodni és helyesen dönteni. A mire nézve tehát az általános meghatározások szükségesek, de lehetetlen azt elérni, hogy egészen helyesek legyenek, ott a törvény az esetek többségét veszi tekintetbe, jól ismervén a hibát, melybe ez által esik. Mind a mellett, ez az eljárás helyes; mert a hiba nem a törvényben keresendő, nem is a törvényhozóban, hanem egyenesen a dolog természetében, mert épen az, mi a
- 5 cselekvés tárgya, oly minőségű és természetű. A midőn tehát a törvény az általánosságot fölállítja, aztán pedig olyan eset adódik elő, melyre az általánosság nem alkalmazható, akkor helyén van, — a mennyiben a törvényhozó mulasztást követett el, és ez által, hogy általánosságban szólt, hibát ejtett, — ezt a mulasztást helyre ütni, mit a törvényhozó maga is megtenne, ha jelen volna, s ha az esetet előre látja, a tör-

vénybe is iktatta volna. Ennél fogva a méltányosság—jogosság, 6
 és jobb mint bizonyos jog ; nem jobb a föltétlenül vett jognál,
 hanem jobb azon eltévesztett jognál, mely a szerkesztés átalá-
 nosságából és lazaságából származik. És ez a méltányosság
 természete és lényege, helyreütője lenni a törvénynek abban,
 mire nézve átalánossága miatt vét és hiányos. Ez aztán oka
 annak is, hogy nem mind foglaltatik bent a törvényben, mert
 van több oly dolog, melyről lehetetlen törvényt hozni ; e sze- 7
 rént tehát a népszavazásra szorúlunk. A határozatlan tárgy-
 nak t. i. határozatlan a szabálya is, mint a lesbai építészet-
 nél is ólom iránymérték alkalmaztatik ¹⁹). Ezen ólom-mérték
 nem marad meg változatlanúl, hanem a kő alakjához simul
 és hajlítottatik, és a népszavazás is a tényálláshoz alkalmaz-
 kodik.

E szerint világos, hogy mi a méltányosság s mi a jogos 8
 ság, s micsoda jognál jobb a méltányosság. De ezekből az is
 kiviláglik, hogy ki a méltányos ember ; — a ki t. i. ilyenmő cse-
 lekvényekre szánja magát s ezeket valójában gyakorolja is,
 ki nem ragaszkodik túlszigoruan a maga jogához mások ká-
 rára, hanem inkább enged belőle, mind a mellett, hogy a tör-
 vény segítségére támaszkodhatnék, ez a méltányos ember, és
 ezen állandó minősége a méltányosság, — az igazságosságnak
 egy neme, s nem valami másféle minőség és tulajdonság.

Tizenötödik fejezet.

Az egyes embernek igazságossága és igazságtalansága M XI. maga iránt.

Az eddig mondottakból világos, valjon lehetséges-e, hogy 1
 valaki maga iránt kövessen el igazságtalanságot vagy nem.
 Mert mind az, mi a törvény által minden erény tekintetéből
 meg van rendelve, igazságosnak, jogosnak tartandó ; a mit t. i.
 a törvény nem parancsol, azt tiltja, p. o. nem parancsolja a
 maga kivégeztetését, tehát tiltja. Aztán még az is figyelembe 2
 veendő, hogy a ki a törvény ellenére mást megkárosít, úgy hogy

- megkárosíttatását nem torolja vissza, ez szándékosan és önkéntesen követ el igazságtalanságot, minthogy az olyan cselekszik szándékosan, ki tudja hogy kit, micsoda szerrel s miféle módon bántalmaz. A ki pedig haragjában megöli magát, önkéntesen teszi azt az ép ész (törvény) ellenére, teszi azt, a mit a törvény nem enged; tehát igazságtalanságot követ el. De valjon ki ellen? Nemde az állam ellen, nem pedig önmaga ellen. Mert hiszen önkéntesen szenved el, a mit elkövetett; pedig nem találunk senkit, ki önkéntesen szenvedne igazságtalanságot. Azért az állam is szab büntetést az öngyilkosokra ²⁰⁾, s a becstelenség egy neme ragad arra, ki önnön magát kivégezi, mint olyanra, ki az állam iránt igazságtalanságot követett el.
- 4 Aztán még az is, ha igazságtalan az, ki csak is igazságtalanul cselekszik, nem pedig egészben véve gonosz, — mert a kettő közt van különbség, — lehetetlen, hogy valaki maga ellen kövessen el igazságtalanságot. A ki t. i. igazságtalan, az némileg oly rosszféle, mint a gyáva, nem pedig mint olyan, ki a gazságok egész körében otthonos. De ezen rosszáság folytán sem követ el igazságtalanságot maga ellen az ember; mert hiszen ez különben annyi volna, mint ugyan azt az egy dolgot ugyanazon egy személytől el is tagadni, s egyúttal neki is tulajdonítani: ez pedig lehetetlen, sőt szükséges, hogy az igazságosság és igazságtalanság esetében mindig több ember közt létező viszonyt fogadjunk és ismerjünk el.
- 5 Aztán az igazságtalanul tevéshez az is tartozik, hogy a tett önkéntes, szándékos és bántalmaztatás előtti legyen; mert a ki csak azért, mivel bántalmaztatott, bántalmaz viszont, arról azt hiszszük, hogy nem követ el igazságtalanságot, ki pedig önnön magát bántalmazza, ez egy uttal szenved is és cselekszik is, s így talán még az is lehetséges volna, hogy valaki maga
- 6 iránt önkéntesen kövessen el igazságtalanságot. Ezekhez járul még az is, hogy senki nem követhet el igazságtalanságot a nélkül, hogy részlegesen egyes igazságtalan tettet ne vigyen véghez. Senki sem paráználkodik saját feleségével, nem található ember, ki betörés végett saját házának falát aláásná,

sem olyan, ki önnön magát meglopná. Egészben tehát ezt a kérdést, valjon követhet-e el ember igazságtalanságot önnön maga ellen, csak oly módon lehet megoldani, mint ezt a kérdést döntöttük el, valjon lehet-e valaki olyan, ki önkéntesen s akarva szenved igazságtalanságot.

Világos az is, hogy mind a kettő igazán rossz, igazságtalanságot szenvedni és igazságtalanságot elkövetni; mert amannál kevesebb van meg a középnél, ennél pedig több mint a közép; a középpel itt úgy vagyunk, mint a gyógyászatban az egészséggel, a tornászatban a test szilárd alkatával, jólétével. Rosszabb azonban még is igazságtalanságot véghez vinni; mert az igazságtalanság elkövetése, mint kimutattuk, erkölcsi hibával jár és feddésre méltó, hibával, melynél különbséget nem tesz, akár az bevégezett és feltétlenül rosszság, akár olyan, mi a rosszszágot közelről éri, (mert nem minden igazságtalan tett, mely önkéntesen követtetik el, származik az igazságtalanság jelleméből); az igazságtalanság szenvedése ellenben nincsen összekötve erkölcsi rosszszággal sem igazságtalansággal. Így tehát az igazságtalanul szenvedés magában véve csekélyebb baj és kisebb rossz; mind azon által (nagyon is lehetséges) nincsen akadály abban, hogy esetlegesen nagyobb rosszra ne fejlődjék; de az esetlegesséssel nem igen törődik a tudományos buvárlat, ellenkezőleg elismeri azt, hogy az oldalnyílalás (πλευρίτις) nagyobb betegség, mint olyan lábsérülés, melyet külsőleges ütődés okozott; s mégis megtörténhetik hogy a lábsérülés bizonyos alkalommal esetlegesen nagyobb bajnak okozója, p. o. ha a megsérült földre esvén e miatt az ellenség által elfogatik s lekonzoltatik.

Átvitt értelmében azonban és bizonyos hasonlatosság alapján állithatunk bizonyos jogot önnön személyünk iránt, nem ugyan sajátképeni jogot önnön magunk irányában, hanem a személyi jognak egy részét a többi részek irányában, nem ugyan általános jogot, hanem olyan jogot, mely az úri vagy házi joggal hasonlítható össze.—A dolog oly fölfogásánál t. i. megkülönböztethetjük a lélek értelmi részét az értelmetlen részétől, s tekintettel lévén arra, megengedhetjük, hogy

létezhetik igazságtalanság önnön személye iránt, mivel ilyenkor lehetséges, hogy az ember lényegének e részében hajlamaival ellenkező valamit elszenvedjen. Így tehát a lélek részei közt magok közt, valamint azok közt is, kik kormányoznak és a kik a kormányzónak engedelmeskednek, a jog bizonyos létezését elfogadhatónak véljük.

- 10 Tekintessék már elégségesnek az, mit az igazságosságáról és a többi erkölcsi erényekről ily módon határozólag előadtunk.
-

HATODIK KÖNYV.

A szellemi vagy gondolatbeli orények.

Első fejezet.

M. I.

A helyes ész szorosabb meghatározása.

Miután a fentebbiekben elmondottuk, hogy mindenben 1
a közepet kell választani, sem a fölötte sokat, sem a túlke-
vet; s miután ott érintettük, hogy az a közép, mit a helyes
ész kijelöl, következik már, hogy a *helyes ész*t szabatosan
meghatározzuk.

A fölhozott állandó minőségek mindegyikében t. i., va-
lamint a többi dolgoknál is, van bizonyos cél, melyre az ész-
szel bíró tekintvén, megfeszíti erejét vagy megeresztí, s van
bizonyos határvonal minden közép körül, melyről azt mond-
juk, hogy a fölötte sok és a túlkeves között közepűt talál-
ható, s hogy ez a helyes ép észnek megfelel.

Az ilykénti meghatározás igaz ugyan, de még nem elég 2
világos. Mert hiszen a többi foglalkozásoknál is, melyek bizo-
nyos rendszer alá hozhatók, helyén való és igaz ez az állítás,
hogy sem többet sem kevesebbet nem kell fáradozni vagy
pihenni, mint épen a dolog kívánja, hanem hogy a középűt
megtartandó, s hogy úgy kell eljárni, mint az ép ész követeli.
De a ki csak ezt az utasítást tudja, nem fog még többet tudni,
mint p. o. olyan ember, ki tanácsot kérvén mit kelljen a test-
nek juttatni, valakitől azt nyerné feleletül, hogy a testnek
mind azt kell juttatni, a mit az orvosi tudomány rendel, s a
mit az hagy meg, ki ezt a tudományt bírja. Ennél fogva itt is, 3
hol a lélek állandó minőségei forognak szóban, nem csak az
kivántatik, hogy a fölállított elv igaz legyen, hanem meg is
kell határozni, hogy mi a helyes ész, s mi ennek a lényege.

Második fejezet.

A lélek értelmi részének két iránya, az egyik a tudásban, a másik a megfontolásban mutatkozik.

- 4 Midőn a lélek erényeit felosztottuk, mondtuk, hogy vannak erkölcsi és értelmi erények ¹⁾; s minthogy az erkölcsieket már tárgyaltuk, most a többiekről fogunk értekezni, 5 előbb azonban még a lélekről némelyeket elmondani.—Fentebb el volt mondva, hogy a léleknek két része van, az egyik az, mely értelemmel bír, a másik az értelmetlen rész; most az értelmi résznek felosztását ugyanazon módon kell folytatnunk. 6 Induljunk ki azon föltevésből, hogy a lélek értelmi részében két irányt különböztethetünk meg; az egyik olyan létre vonatkozik, melynek elveit csakis úgy, és nem másképen gondolhatjuk, a másikkal olyan tárgyakat vizsgálunk, melyeket így is, másként is gondolhatni. Mert ha a megismerés és megismerés tárgyai közt bizonyos hasonlóság és rokonság létezik, akkor nem szenvedhet kétséget, hogy a megismerés két, — a nem tekintetében különböző,—körére nézve, a lélekben is két nemileg különböző rész létezik, melyeknek mindegyike természeténél fogva a rokon körre irányul. Nevezzük el az egyiket *tudó* a másikat *megfontoló* vagy okoskodó résznek; mert *tanácskozni* és *megfontolni* vagy okoskodni egyet jelent. Nem is találunk senkit, ki arról tanácskoznék, mi csak is úgy és másként nem lehet, mint épen van; e szerint a megfontolási képesség az 8 értelmi léleknek egyik része. Most már azt kell kiemelnünk, hogy a két részben miféle minőség és állandó állapot lehet a legjobb: ez mind a kettőnél az erény; erény pedig mindig a tárgynak megfelelő működés.

M. II.

A cselekvés és megismerés elveiről.

- 1 A lélekben háromféle erő különböztethető meg, mely minden cselekvésnek és igazságnak kútfeje, t. i. a megérzés, 2 az értelem, és a megkívánás vagyis az akarat. Ezek közül azon-

ban a megérzés nem igen lehet valamely cselekvénynek elve; ez abból világlik ki, hogy az állatok megérzéssel birnak ugyan, de cselekvést nem tulajdoníthatunk nekik. A mi a gondolkodásban az igenlés és a tagadás, az az akaratban valamely tárgy megkívánása vagy kerülése. Ennélfogva, minthogy az erkölcsi erény a biztos önelhatározás állandó minősége, az önelhatározás és feltett szándékolás pedig megfontolással járó akarás, szükséges az, hogy az indító ok igaz, és az akarás helyes legyen, ha t. i. az önelhatározás jóvoltát czélozzuk; a mit az indító ok, az értelem, javasol, azt az akarásnak követni, létesíteni kell. Az ilyen gondolkodás és az ilyen igazság *gyakorlati* gondolkodás és gyakorlati igazság. Az *elméleti* gondolkodásnál pedig, tehát olyannál, mely sem a cselekvésre sem a kivitelre nem irányúl, a jó- és rosszvoltot az igaz és a hamis teszi. Az igazság és hamisság kipuhatólása t. i. egészen a gondolkodó rész föladata; azon lelki rész föladatát pedig, mely a cselekvésre és gondolkodásra, irányúl, teszi a helyes akarással egyezésben levő igazság. 3

A föltett szándék tehát a cselekvésnek elve, azaz annak kiinduló pontja, de nem mivégette vagyis czélja; a föltett szándéknak elve pedig az akarás és bizonyos célra irányzott gondolat, még pedig azért, mivel sem gondolat és értelem, sem erkölcsi állandó minőség nélkül a szándék nem létesülhet. Bizonyos t. i. hogy valamint a helyes cselekvés, ugy annak ellenkezője is gondolkodás és erkölcsi minőség nélkül lehetetlen. A gondolkodás, az értelem, magában véve nem mozgat még semmit, hanem csak a bizonyos célra irányzott és a gyakorlati értelem. Ettől t. i. függ a képesség is valaminek életbe léptetésére, előhozására: mert mindenki, a ki valamit előállít, azt bizonyos célból állítja elő, s a mi ily módon előállittatik, az nem egyszerűen és föltétlenül cél, hanem cél vonatkozással valami másra, s valami bizonyosnak czélja. A cselekvésről azt azonban állíthatjuk, mert itt a helyes cselekvés a cél; arra irányúl az akarás. Ennélfogva a föltett szándékot akár akaró gondolkodásnak, akár gondolkodó akarásnak lehet tekinteni; mindkettő együttlétének elve az ember. 4 5

- 6 A föltett szándéknak tárgya azonban soha sem lehet az, a mi már megtörtént; így senki nem teszi fel magában, hogy Iliumot elpusztította. Tanácsot sem tart az ember arra nézve, a mi már megtörtént, hanem tanácskozik az iránt, a mi jövődöbeli és megtörténhetik; lehetetlen t. i. azt, a mi már megtörtént, meg nem történtté tenni. Azért igazat mond Agathon:

Egyedül attól van megfosztva maga az Isten is:

Nem történtté tenni, mi már — — megtörtént.

Az igazság tehát a gondolkodó erő mind két részének műve. E szerint azon minőség, melynek alapján mindegyik része legjobban fölismeri az igazságot, mindegyik résznek igazságát is fogja tenni.

M. III.

Harmadik fejezet.

Az igazság föltalálhatásának öt módja. a. A tudomány.

- 1 Nyomozásunk folytathatására szükséges, hogy valamivel magasabbra nyuljunk föl. — Mi számra nézve öt utat tudunk, melyeken a lélek az igenlés vagy tagadás segítségével az igazat kinyilatkoztatja; ezek pedig a következők: a művészet, a tudomány, a belátás, a bölcsesség, az ész (*roû*); mert megeshetik, hogy gyanítás vagy vélekedés által csalódás-
 2 sokba is vezettetik. Hogy mi legyen a *tudomány*, ez, ha a dolgot szabatosan akarjuk megjelölni, s nem pusztán a hasonlatosságok nyomait követni, abból világlik ki, miszerint mindnyájan tényként elfogadjuk, hogy az, a mi tudásunk tárgya, másként nem is lehet; a mi másként is lehet, annak léte vagy nemléte, mihelyt szemléletünkön és érzékeinken kívül esik, rejtve marad előttünk. Azért szükségszerű annak léte, mi a tudomány tárgyát teszi, s e szerint az a tárgy örökkévaló, minthogy minden, a mi föltétlenül és egyszerűen szükséges, örökkévaló, a mi pedig örökkévaló, az nem keletkezett s el-
 3 sem múlhatik. Aztán az is látszik, hogy minden tudomány tanítható, és hogy mind az, mi a tudomány tárgyát teszi, meg is tanulható. Minden oktatás pedig a már eleve ismertekből

szokott kiindulni, mint azt az analitikában is ¹⁾ már kimutattuk, s vagy *behozás* vagy *következtetés* által létesül. A behozás az egyetemeshez vezet, a következtetés az egyetemesből indul ki. — Vannak tehát elvek, melyekből következtetés vonatik, a nélkül azonban, hogy következtetésből származnának, s így az ő megismerésükre a behozás vezet. Láthatni tehát ezekből, 4 hogy a tudomány bebizonyítási minőség és eljárás, mely még más tulajdonokkal is bír, melyeket az analitikában az illető meghatározásoknál toldólag tárgyalunk. Mi t. i. annak, ki bizonyos meggyőződéssel bír, s ki előtt az elvek ismeretesek, tudást tulajdonítunk; mert ha az elvek ismerete nála nem világosabb, mint a belőlök vont következtetés, tudománya csak esetleges lehet. — A tudomány meghatározására tehát ennyi legyen itten elmondva.

Negyedik fejezet.

M. IV.

b. A művészet.

A minek létele másként is lehet, ez vagy az *előhozás* és 1 előállítás, vagy a *cselekvés* tárgya; mert különbség van az előhozás és cselekvés közt (mint a tenni és cselekedni közt is). E részben is hitelt tulajdonítunk a tanodán kívül álló embe- 2 rek szólásának. E szerint különbözik a gondolkodva cselekvés minősége és eljárása, a gondolkodva előhozás minőségétől és eljárásától. Az egyik nem foglalja magában a másikat; mert a cselekvés nem előhozás, az előhozás pedig nem cselekvés. Miután az építészet bizonyos mesterség, s olyan eljárás, mely 3 gondolkodva előhoz, s miután semmi olyas mesterség nem létezik, mely előhozási eljárásában nem a gondolkodási minőséget tünteti fel, sem olyan nem, mely nem mesterség: következtetjük azt, hogy a mesterség és az előhozásban a helyesen gondolkodva eljárás egy és azonos. — Minden művészet a valamivéválás tulajdonával bíró dolgokkal foglalkozik, és a művészet gyakorlásának feladata, azt is tekinteni s oda törekedni, hogy olyas valami létesüljön, miről épen az áll, hogy épen

ugy lehető mint nem lehető (*εἶναι καὶ μὴ εἶναι*), s minek elve és kezdete az előhozóban, nem pedig az előhozott tárgyban keresendő. A művészet sem azzal nem foglalkozik, minek léte vagy valamivéválása szükségszerű, sem azzal nem, a mi természetnél fogva való; mert a létnek ezen két neme magában
 5 birja elvét és kezdetének eredetét. Miután tehát az előhozás és a cselekvés egymástól különbözik, szükségképen az következik, hogy a művészet az előhozás, nem pedig a cselekvés részére esik. Bizonyos tekintetben ugyan azon kör jut a szerencsének és a művészetnek, mint Agathon is kifejezi:

Mint a művészet a sors kegyét kedveli,

Ugy viszont a szerencse a művészetet.

6 A művészet tehát, mint már el volt mondva, helyes gondolkodáson alapuló eljárás valaminek előhozása körül, és helyes gondolkodás szülte minőség az előállításban; a művészet hiány ellenben helytelen gondolkodásból kiinduló eljárás, az előhozás és előállítás tárgyaiban; mind kettőnek körét oly dolgok teszik, melyeknél megtörténhetik, hogy másként is lehetnének.

M. V.

Ötödik fejezet.

c. A belátás vagy okosság.

1 Hogy mi a belátás, az okosság, — azt legjobban meg fogjuk érteni, ha arra leszünk tekintettel, hogy kiket szokás belátóknak, okosoknak elnevezni. Belátó ember sajátosságának tartják, hogy ő képes, helyesen tanakodni arról, mi rá nézve jó és előnyös, nem csak részben, p. o. mi segíthetné elő egész-
 2 ségét vagy erejét, hanem általában véve arról, mi segítheti őt oda, hogy egész életét jól és boldogan töltsen. Ezt bizonyítja azon körülmény, hogy részletileg olyan embert is belátónak nevezünk, ki helyes megfontolás, meghányás-vetés alapján oly cél elérésére serénykedik, mely nem esik valamely művészet körébe. Egészben véve tehát az fog belátónak tekintethetni, ki
 3 helyes tanakodás képességével bir. Nem található pedig senki,

ki vagy olyan dolgokról tanakodnék, melyeknek máskénti léte lehetetlen, vagy olyanokról, melyeket ő maga nem hozhat létre. Így tehát, miután a tudomány bizonyítással jár, a bizonyítás pedig lehetetlen oly téren és körben, melynek elvei másképeniek is lehetnek, — akkor t. i. mind a többi is máskép találna lenni, — miután végre az iránt, mi szükség-szerűleg létezik, nem igen lehet tanakodni: következik az, hogy a belátást sem tudománynak sem művészetnek nem tekinthetjük; tudománynak nem, mivel az, mi a cselekvés körébe esik, másként is lehet; művészetnek pedig azért nem, mivel az előhozás köre a cselekvés területétől különbözik. Hátra marad tehát, hogy gondolkodva mivelő minőségnek és helyes eljárásnak tekintsük a cselekvények oly körében, melyből az emberre javak vagy bajok háromlanak. Az előhozásnak célja t. i. (rendesen) rajta kívül fekszik, a cselekvése pedig nem mindig, minthogy a helyes-cselekvés öncél magának. Ezen oknál fogva Periklest s más hason férfiakat belátóknak tartjuk, mivel képesek belátni s kiszemelni azt, mi nekik magoknak és másoknak javára lehet; belátóknak hiszszük azokat is, kik a háztartásban s az állam kormányzásában jártassággal bírnak. Innen van az, hogy a *higgadtság* (*σωφροσύνη*) megjelölésére szolgáló kifejezés (a görög nyelvben) névleg is csak nem egy a *belátásáival* (*φρόνησις*), mivel a higgadtság azon tulajdonság, mely a belátást megmenti és föntartja; megment t. i. olyan meggyőződéseket, melyek a belátásra vonatkoznak. De nem minden meggyőződést ronthat meg és forgathat föl a kedv és kedvtelenség, (p. o. nem azt, hogy a háromszögben a szögösszeg egyenlő két egyenes szöggel, vagy nem egyenlő), hanem csak olyan meggyőződéseket, melyek a cselekvésre vonatkoznak. Mert annak, mi a cselekvés körébe esik, elvét és kiinduló pontját azen cél teszi, melyet a cselekvésben akarunk elérni; mihelyt pedig valaki gyönyör vagy fájdalom által van megvesztegetve és félrevezetve, ez azonnal szem elől veszíti az elvet, s többé nem tudja azt, hogy e végett és e miatt kell neki minden egyest választania, mindent véghez vinnie. Mert az erkölcsi roszaság az elvnek tönkre tevője.

Innen következik, hogy a belátás okvetetlenül gondolkodó minőség és igaz eljárási mód oly cselekvényekben, melyek az emberi javakra irányulnak.

- 7 Továbbá a művészetben van bizonyos erény és tökéletesség, a belátásban pedig nincsen. Ki a művészetben önarakva téved, ez eléje teendő olyannak, ki akaratlanul ejt hibát; a belátás körében pedig kevesebbet ér az, ki önként követ el hibát, s úgy van ez a többi erkölcsi erényekben is. Mind ezekből tehát világos, hogy a belátás erény, nem pedig
- 8 művészet. Minthogy pedig a lélek értelmi felének két része van, a belátás azon részre esik, melyben a vélemények honolnak, s ennek erényét s tökéletességét képezi, mint a vélemény a körül forog, mi másként is lehet, s ez a belátás köre is. S hogy végre nem csupán gondolkodó minőség (mint a művészet), ez abból is kiviláglik, hogy az illetén minőséget a felelősség eltörölheti, a belátást pedig nem érheti.

Hatodik fejezet.

M. VI.

d. Az ész. Novš.

- 1 Mivel a tudomány az általános érvénynyel bíró s szükségileg létező igazságokról való meggyőződés, mivel továbbá mindennek, a mi bebizonyítható s minden tudománynak elvei vannak, (mert a tudomány a gondolkodás eredménye): bizonyos az, hogy a tudományt alkotó elv maga nem lehet sem tudomány, sem művészet, sem belátás; tudomány azért nem, minthogy a tudomány tárgya bebizonyítható, művészet és belátás pedig azért nem, mivel ezek körébe esik mind az, a mi másként is lehet. De bölcsesség sem létezik az elvekről, mert a bölcsnek tisztéhez tartozik, bizonyos dolgokban bizonyítékot szolgáltatathatni. Miután tehát azon dolgok irányában, melyek másként nem lehetnek, valamint azokéban is, melyek máskénti léttel birhatnak, nincs más eszköz az igazság kipuhatolására s a tévedés mindenkori kikerülésére, mint a tudomány, a belátás, a bölcsesség és az ész (eszesség),

s miután az első *háromnak* tárgyát az elvek semmiképen nem tehetik, (hármát említek: belátást, bölcsességet, tudományt), tehát csak az marad hátra, hogy az elvek az ész tárgyai.

Hetedik fejezet.

e. A bölcsesség.

M. VII.

A bölcsességet a művészetekben azoknak tulajdonítjuk, 1
kik illető művészetökben nagyon kitűnők; így p. o. Phidiast
bölcs képfaragónak, Polykleitost bölcs érczöntőnek nevezzük;
s ez alkalommal a bölcsesség alatt nem értünk mást, mint
tökéletességet a művészetben. Tapasztaljuk azonban, hogy 2
vannak olyanok is, kik általán s egészben véve bölcsek, nem
pedig egyesekben és részlegesen, hanem csak is bölcsek,
mint azt Homeros is Margitesben mondja:

Öt az Istenek sem ásás sem földmivelésben,
Nem tevék bölcsesé külön, sem más egyebekben.

Ezekből világos, hogy a bölcseségnek valamennyi tudomá-
mány közt a legszabatosabb, legtökéletesebb tudománynak
kell lenni. Szükséges tehát, hogy a bölcs ne csak azt ismerje 3
igazán, mi az elvekből származik, hanem hogy magokkal az
elvekkel is mindenképen tisztában legyen. E szerint a böl-
csesség, ész és tudomány lesz az, még pedig tudomány,
mely a tiszteletre legméltóbb tárgyak mintegy fejét, az
elveket, tartalmazza. Helytelen tehát annak véleménye, ki
hiszi, hogy minden tudomány közt az államtudomány és az
álladalmi belátás a legjelesebb²⁾, ha csak nem gondolja,
hogy a közt, mi a világon létezik, az ember legkitünőbbnek
tekintendő. — Ha már az, mi az egészségnak szolgál, és a jó, 4
más az emberekre és más a halakra nézve, a fehér pedig és
az egyenes mindig és mindenütt ugyanaz: bizonyos, hogy a
bölcset is valamennyien és mindig egy- és ugyanannak, a
belátót pedig a körülmények szerint különbözőnek fogják ki-
jelenteni. (Hiszen azt a lényt, mely a maga ügyei körül a jót

mindenkor kitalálja, okosnak fogják nevezni az emberek, és ilyféléket ilyennek gondjára is bízni; azért szokásban van okosoknak, — belátóknak — nevezni azon állatokat is, melyek életmódjukban az előrelátás képességét kimutatják és bebizonyítják). Így tehát világos az, hogy az államtudomány—a politika- és a bölcsesség nem igen lehetnek azonosak. Mert ha annak tudását, mi a külön egyéneknek hasznára szolgál, s mi javukat teszi, bölcseségnek czimezzük, sokféle lesz a bölcsesség. Mert nem csak egy tudomány létezik arról, mi minden élő lényre nézve jónak tekinthető, hanem minden teremtményre nézve van más és más külön tudomány, csak is úgy, mint nem minden teremtetten lényre található egy gyógyászati mód. Azon ellenvetés, hogy az ember minden teremtmény közt legkiválóbb lény, itt jelentéktelen és nem tesz különbséget, mert vannak az embernél még istenibb természetű lények, mint azon messzire tündöklő testek, melyekből a világ mindensége van összeállítva.

6 A mondottakból tehát világos, hogy a bölcsesség tudomány és ész is és ugyan a természetöknél fogva tiszteletre legméltóbb tárgyak tudománya. Ennél fogva olyan férfiakat, minő Anaxagoras és Thales, s kik hozzájuk hasonlóak, bölcsseknek szokták ugyan az emberek nevezni, de nem okosoknak, mivel látják, hogy ezek magok előnyével nem gondolnak, s azt hiszik rólok, hogy rendkívüli, csudálatos, nehéz és isteni ugyan az, a mit ezek tudnak, de hasztalan, mivel nyomozásuk tárgyai nem az emberi javak.

Nyolczadik fejezet.

Az okosság tárgya s viszonya az államtudományhoz.

7 Az okosság arra irányúl a mi emberi, és olyan tárgyakra, melyek tanácskozás és megfontolás alá esnek. Hiszen az okos ember fő tulajdonának azt tartjuk, hogy előbb jól megfontol valamit s úgy dönt; nincsen pedig senki, ki azt fontolgatná s az iránt tanácskoznék, minek máskénti léte le-

hetetlenség, de az iránt sem, a minek nincs czélja, vagy szabatosabban mondva, mi cselekvés által nem valósítható jó. A helyes megfontolást pedig egyszerűen és föltétlenül annak tulajdonítjuk, ki okoskodás és gondolkodás alapján eltalálja azon legnagyobb jót, melyet az ember elérhet. Aztán az okosság nem csak az általánosra vonatkozik, hanem kell, hogy az egyesek ismeretére is kiterjedjen, mert az ő köre a cselekvés, a cselekvés pedig egyes dolgok körül forog. Azért talá-lunk némelykor olyan embereket, kik tudással nem bírván, mégis a cselekvésre alkalmasabbak, mint mások, kik a tudás birtokában vannak; s más körökben olyanokat, kik *tapasztalatok* birtokában vannak. Ha p. o. valaki azt tudná, hogy a könnyű hús könnyen emészthető és egészséges, de nem tudná azt, hogy melyik a könnyű hús, ez az egészséget nem igen fogja eszközölhetni, hanem igen is ezt a célt az fogja elérni, ki tudja hogy a madarak húsa könnyű és egészséges. — Ez volna tehát a gyakorlati okosság, s ha ennek mint az egyesekre irányultnak különbségét ama magasabbtól vesszük szemügyre, mely vezérlő és irányadó, arról győződünk meg, hogy mind a kettőt kell birni, vagy ha csak egyet lehet, inkább ezt az utóbbit.

Az államtudományos okosság részei.

M.VIII

Az álladalmi ügyesség (vagy országászat) és az okosság 1
 eljárási módja ugyan az és egyféle, de a kettőnek lényege és természete nem azonos. Az állam körüli tudomány egy 2
 része, melyben az okosság, az ildom, a vezérlő s mintegy építő, a *törvényhozás* ügyességében fog kitűnni, azon része pedig, mely az egyesekre tekint, közös név alatt foglaltatik s mint államművészet ismeretes; ez egészen a cselekvés és megfontolás körében forog, hiszen a néphatározat is az egyszerűen egyesre, mint a cselekvés végpontjára, irányul. Ezen oknál fogva egyedül azokat nevezik államférfiaknak, kik a néphatározatokkal foglalkoznak; mert az álladalmi életben egyedül ők tűnnek fel mint cselekvők, épen úgy, mint az építkezés-

- 3 nél a kézművesek. S mi azt gondoljuk, hogy az okosság főleg az egyesnek önnön személye körül forog, s ez közönségesen okosságnak neveztetik; a mely pedig azon túl terjed, az részint államgazdász, részint törvényhozói működés, részint álladalmi (vagy országlati) ügyesség, s ez utóbbinál különbség tétetik a tanácskozási és biráskodási rész között.

Kilenczedik fejezet.

A személyes ügyek ismerete s előmozdítása nem meríti ki az okosság fogalmát, szükséges hozzá a tapasztalás, az általánosnak tudása és cselekvés; különbözik a tudománytól és az észről.

- 4 Ámbár megengedjük, hogy önnön előnyeinek s ügyeinek ismerete a tudásnak egy alfaja, még is épen ez a pont nagy vitának tárgya még. Az okosságot közönségesen csak annak szokták tulajdonítani, ki személye körüli ügyeit helyesen ismeri, s azokkal állandóan foglalkozik, az államférfiaknak ellenben kandi kurkálást (*πολυπραγμοσύνη*), s azért mondja Euripides is:

Hogy volnék én okos, kinek ügy és baj nélkül,
Csak is úgy, hogy a sereghez számíttattam,
Egyenlő részt lehele birni;

S aztán ezt is:

Túlzók ám ők, és a kellónél többet cselekvők.

- A többség t. i. azt keresi, mi önnön személyének hasznára, javára szolgál, s hiszi, hogy főleg arra kell működését irányoznia, s ezen véleményből került ki a szokás, különösen ilyen embereket nevezni okosoknak. Ez azonban nagyon kérdéses: gondoskodhatik-e valaki maga ügyeiről a háztartás mestersége és az államkormányban való részvét nélkül? Aztán még az sincsen tudva, hogy milyen módon kell a maga ügyei után járni, azért azt nyomozás tárgyává kell tennünk.
- 5 A mondottak mellett tanúskodik az, hogy az ifjak a számtanban és mértanban ismereteket szereznek, s e két tárgy te-

kintetéből tudóknak tekinthetők, de nem találtatik senki, ki őket azért okosaknak nézné. Ennek oka az, hogy az okosság az egyes dolgokra vonatkozik, melyek csakis tapasztalásból lesznek előttünk ismeretesekké; az ifju pedig nem bir tapasztalással, mert csakis az évek hosszú sora szolgáltatja a tapasztalást. — Aztán még az iránt is lehet kérdést támasztani, 6
valjon mi okozza, hogy gyermek lehet ugyan matematikus, de bölcs vagy természetbuvár nem? Talán azért, mivel a mathesisnek tárgyai elvontak, a bölcsesség és természet elvei pedig tapasztalásból szerezhetők? az utóbbiakban az ifjak nem emelkednek a meggyőződésig, hanem csak állításoknál maradnak; amannak mibenléte és lényege nem homályos előttök.

Továbbá még, ha a megfontolásban hiba esik, ez vagy 7
az általánost, vagy a különöst és egyest illeti; így p. o. lehet tévedni abban, hogy minden nehéz víz rossz, vagy abban, hogy ez a bizonyos víz nehéz.

Világos tehát az, hogy az okosság nem lehet tudomány; 8
mert a mint már el volt mondva, az okosság a végsőre, az egyszerűen egyesre irányul; a cselekvésnek egész köre olyas egyes dolgokból áll. Az okosság az észszel (t. i. az elméletivel) 9
is ellentétes; mert míg az ész azon elvekkel foglalkozik, melyekre nézve bizonyítékok már nem is léteznek, az alatt az okosság oly véglegesen egyes dolgokkal foglalkozik, melyekre nézve nem létezik már tudomány, hanem csakis bizonyos érzék, nem azon érzék, mely bizonyos tulajdonok meghatározott észrevételeit szolgáltatja, hanem az, mely velünk azt véte-
teti észre, hogy a matematika terén a legvégső, a legegyszerűbb alak, a háromszög. Mert hiszen a háromszögnél meg kell állapodni. Ez tehát érzék inkább mint okosság, habár a különös észrevevéseket nyújtó érzékeknek más neme ³).

Tizedik fejezet.

Rokon fogalmak fejtegetése.

M. IX.

A keresés- kutatás és a megfontolás közt a különbség 1
az, hogy a megfontolás a kutatás bizonyos neme. — De a helyes

megfontolás különbségeit is föl kell derítenünk, s fogalmánál kimutatnunk, valjon bizonyos tudomány-e, vagy vélemény, vagy szerencsés hozzávetés és eltalálás, vagy másféle nemű valami. S itt bizonyos az, hogy nem lehet *tudomány*; mert a mit az ember tud, azt nem kutatja, a helyes megfontolás pedig bizonyos tanakodás, és a ki tanakodik, az kutat és okoskodik s következtetéseket von. De *szerencsés hozzávetés* és eltalálás sem lehet; mert a hozzávetés nem a gondolkodás eredménye, hanem a percz sebes műve: a tanakodás és megfontolás pedig sok időbe telik, és a példabeszéd is mondja: hogy a mit az ember megfontolt, azt gyorsan vigye véghez, de fontolgasson hosszasan és lassan. Különbség van továbbá az *élelműség* (*ἀρχι-ροια*) és helyes megfontolás közt is, — az élelműség a szerencsés eltalálásnak bizonyos neme. De valami vélemény sem lehet a helyes megfontolás. — Miután pedig az, ki roszul fontolgat, hibát ejt és téved, az pedig, ki jól fontolgat, helyesen is fontolgat, egész világossággal következik, hogy a jó megfontolás bizonyos helyesség, de nem a tudás, nem is a vélemény helyessége. A tudományban t. i. nincsen helyesség, valamint elvétel sincs, de a véleményben a helyesség épen az igazság. Mi egyébiránt már ezen tárgyakat mind meghatároztuk, s nemeire is felosztottuk, melyeknél a véleménynek hely adatik. (Köztük nincs a tanakodás ⁴). De még okoskodás nélkül sem lehetséges a helyes megfontolás, s így hátra marad azt elfogadnunk, hogy az értelem és gondolkodás körébe esik. A gondolkodás t. i. még semmiképen sem állítás; mert míg a vélemény nem valami állítás keresése, hanem valamely már kész állításnak felhozása, addig a fontolgtató, akár helyesen akár roszul fontolgasson az ember, még mindig kutat és következtet. A jó fontolgtatás tehát a tanakodásnak bizonyos helyessége, s ennél fogva legelőbb a fontolgtató tanakodás fogalmát és körét kell nyomoznunk és vizsgálnunk. De miután a helyesség sokféle érteményben használtatik, világos, hogy nem minden helyesség jó megfontolás is. Így a mértékletlen és szóval a rosz ember, okoskodás útján fogja kinyomozni és elérni azt, minek kipuhatolását magában föltette; e szerint

áll az, hogy helyesen fontolgatott, de a mit vele nyert, az nagy baj, és valami igen rossz. Az ellenben, ha az ember valamit jól megfontolt, valami jónak vétetik; mert a megfontolásnak azon helyessége, mely a jónak elnyeréséhez vezet, jó megfontolás. Megtörténhetik azonban az is, hogy valaki hamis következtetés folytán is megnyeri a jót, s kipuhatolja azt, mit kelljen tenni, de nem találja ki a helyes módot és eszközt, hanem az észlet közép tagja hamis. E szerint tehát még az sem lesz a helyes megfontolás, mely által az ember megnyeri ugyan mit kell, de nem azon uton és azon eszközzel, a melylyel kellett volna. Továbbá még az is megeshetik, hogy egy ember hosszú ideig tartó, más pedig gyors megfontolás után éri el azt, a mit akart; de még ez sem lesz a helyes fontolgatás. — A helyes megfontolás csak az lehet, mely a hasznosnak és kellőnek elérésére irányul s a megfelelő módon és eszközzel s helyes időpontban történik és létesül. Lehet végre általánosságban és föltétlenül helyesen megfontolni, de másfelől bizonyos határozott cél tekintetéből is, s e szerint van általánosan és föltétlenül helyes megfontolás, t. i. olyan, mely az emberiség általános célja tekintetéből a helyest eltalálja, és van különös vagyis részletes, t. i. olyan, mely bizonyos határozott célra irányul. S minthogy mindent jól megfontolni, az okosak vagyis ildomosak tulajdonságát teszi, a helyes fontolás a tanakodás azon helyessége lesz, mely a hasznosra irányul s olyan célra vonatkozik, melyet az okosság maga is valójában igaznak talál.

Tizenegyedik fejezet.

Értelmesség és értelmetlenség.

M. X.

Az *értelmességet* és *értelmetlenséget* illetőleg, melynél fogva mi az embereket gyors elméjűeknek vagy lassú elméjűeknek nevezzük, azt találjuk, hogy sem nem egyszerűen azonos a tudománnyal és a véleménynyel, (hiszen különben mindnyájan értelmesek volnának), sem nem egyike a részle-

- tes tudományoknak, mint p. o. a gyógyászati tudomány (mely is az egészségre vonatkozó tárgyak ismerete), vagy a geometria (mely a mennyiségek tudománya). Mert az értelmesség sem arra nem vonatkozik, mi örökké való, és változhatatlan, sem nem olyan dolgokra, melyek másként is lehetnek, hanem csak
- 2 is olyanokra, melyek fölött kételkedni és tanakodni lehet. Így tehát épen azon kör jut neki mint az ildomosságnak, de azért az ildomosság még sem azonos az értelmességgel. Az ildomban t. i. van valami meghagyó és *parancsoló*, mert célját teszi annak kijelölése, hogy mit kell tenni vagy nem tenni, az értelmesség ellenben csak is *bírálgató*. Hiszen az értelmesség azonos a helyes értelmiséggel, és az értelmesek egyenlők a
- 3 helyes értelműekkel. Az értelmesség tehát nem lehet sem az okosság bírása, sem nem annak befogadása s hozzá jutása, hanem a mint arról, a ki tanul, azt mondják, hogy értelmes ember, midőn a tudományt alkalmazni tudja: úgy értelmességet annak fogunk tulajdonítani, ki midőn más beszél, hozzávető véleményét felhasználja annak megbírlására, mi az okosság körébe esik, s ki azt helyesen megítéli; helyesen és
- 4 jól t. i. azonos fogalmak. És ezen a tanulásnál keletkező belátástól került ki az értelmesség neve, melynél fogva az ilyen emberek jó értelműeknek czímeztenek; hiszen sokszor szoktuk a tanulást értésnek és értelmes létnek elnevezni.

M. XI.

A γνώμη; nézet.

- 1 Az ugynevezett *nézet* (γνώμη), melynek alapján (jó-akaró) »helyes nézetüekről« (ἐργασμῶν) beszélünk s mondjuk, hogy e vagy ama »nézetben van valaki« (γνώμην ἔχειν), a méltányos és becsületes ember helyes ítélete. A mellett tanúskodik azon körülmény, melynél fogva a méltányos embert leginkább szokták az elnézésre hajlónak (συγγνωμοτικός) mondani, s méltányos dolog is, némely ügyekben elnézéssel (συγγνώμη) lenni. Az elnézés tehát a méltányos dolgok iránti ítészetileg helyes nézet; helyes nézet pedig az, mely az igazságon alapszik ⁵).

Tizenkettedik fejezet.

Mi az említett fogalmakban a közös ?

Mind ezen tulajdonoknál látható, ha következetesen 2
 vesszük a dolgot, hogy együttesen azon egy célra mutatnak.
 Mert mi a nézet, értelmesség, okosság és ész fogalmait ugyan
 azon egyéneknek juttatván, mondjuk, hogy van nézetök, van
 eszök is, s hogy okosak és értelmesek. Mind ezen tehetségek
 t. i. a végsőre és az egyes dolgokra irányulnak. Mert abban,
 hogy valaki ítéletképes oly tárgyak körül, melyekről az okos
 ember ítél, látható az is, hogy értelmes (*σννέτος*), jóakarátú,
 jó lelkületű (*εὐνρώμων*), vagy elnéző (*σννγνρώμων*): mert hi-
 szen az a mi méltányos, mind azon javakkal, melyek mások-
 hoz viszonyulnak, közösnek tűnik ki. Mind az, mi a cselek- 3
 vés körébe vág, az egyesre és a végsőre irányúl; azt pedig az
 okosnak ismernie kell. Es az értelmesség s a jóakaró nézet is
 a cselekvés körére, mi is a végső, azaz, az egyesre (*τὰ ἐκαστα,*
τὰ ἑσχατα) vonatkozik. Az ész is a végsőre vonatkozik, még 4
 pedig mind a két irányban; mert az ész az első határozma-
 nyokra (tételekre, elvekre, t. i. az általánosra) úgy mint a vég-
 sőkre (t. i. a részletesre, egyesre), folyton irányúl, nem pedig
 az értelem (az okoskodó gondolkodás). Az *elméleti* (theoreti-
 kus) ész t. i. az első változhatatlan elvekre vonatkozó bizonyí-
 tékokkal foglalkozik, a *gyakorlati* (praktikus) ész pedig a
 cselekvények körében forog, a körül mi a végső, s másként is
 mehet véghez, és a körül, mit (a Logikában) második vagy al-
 tételnek nevezünk. Ezen tételek t. i. azon célok és szándék-
 latok elvei, melyeknél fogva cselekvésre lépünk, hiszen az
 általános az egyeből származik és magyarázható. Így tehát 5
 az egyesek iránti érzéssel kell birni; ez az érzék pedig az
 ész. Azért mi ezen tulajdonokat természeti adományoknak
 hiszszük, holott bölcs senki nem lehet a természettől, de igen
 is birhatja az ember a természettől a jóakaró nézetet, az ér-
 telmességet és az észet.—A mellett tanúskodik azon körülmény, 6
 mely szerént el van fogadva, hogy ezen tulajdonok a külön-

féle életkorok kísérői és következményei, s mely szerint ezen bizonyos kornak észet és jóakaró nézetet tulajdonítunk, azt akarván ezzel megjelölni, hogy a természet ezeknek okozója. Ez egyszersmind annak az oka, hogy a kezdet és végzet, az első és a végső az ész: az elvekből veszi a bizonyítékokat, s alkalmazza a végsőre. Ennélfogva tehát a tapasztaltak és öregebbek vagy okosak minden bizonyíték nélkül kiejtett nyilatkozatait és állításait csak úgy kell figyelembe venni és elfogadni, mint azt, mit bizonyítékokkal tárnak ki előttünk; ők t. i. minthogy szemök a tapasztalatokban élesült, könnyen látják az elveket.

- 7 Elmondottuk tehát mi a bölcsesség és az okosság, s mi csoda területen forog ez is amaz is, s láttuk, hogy mindegyik közülök a lélek más részének erénye és tulajdona.

Tizenharmadik fejezet.

M. XII. Milyen hasznot hajt a bölcsesség és az okosság? Ügyesség és okosság közti különbség.

- 1 Itt a két tulajdon iránt ezt a kérdést lehet tenni, valjon miben áll a hasznuk? A bölcsesség t. i. nem nyomoz egyet sem azon dolgok köréből, melyek az embernek boldogságát közvetítik, a mint egyáltalában semmiféle válással nem foglalkozik. Az okosságban megvan ugyan ez az utóbbi; de mi végre való aztán az okosság, ha tárgyát az teszi, mi az emberre nézve igazságos, erkölcsileg szép és jó, tehát épen az, mit a jó embernek cselekedetei által valósítani kell, de a minek tudása minket nem tesz alkalmasabbakká annak létesítésére, miután az erények állandó minőségek. Így szintén nem leszünk ügyesebbek a cselekvésre annak tudása által, mi az egészségre és a test jó alkotására vonatkozik, valamint semmi olyas által sem, mi nevét nem az előhozástól, hanem onnan vette, hogy állandó minőség alapján jön létre; mert az által, hogy valaki a gyógyászat vagy a testgyakorlás ismeretével bir, nem tétetik ügyesebbé az egészséges és jó test-

alkotású ember cselekvényeinek véghezvitelére.—De ha nem 2
 ezen okok kedvéért követeljük az okosságot, hanem azért,
 hogy általa erényesekké váljunk, akkor az olyanoknak, kik
 máris erényesek, semmit sem fog használni; de még azoknak
 sem, kik még nem erényesek. Mert az különbséget épen nem
 fog tenni a dologban, akár maga bírja az ember az okosságot,
 akár olyannak engedelmeskedik, ki az okosság birtokában
 van. Elég lesz alkalmasint ránk nézve az utóbbi, mint elégsé-
 ges az egészség tekintetéből is: mert habár mindnyájan egész-
 ségesek akarunk lenni, még sem tanuljuk valamennyien a 3
 gyógyászatot. Ezenkívül képtelenség volna azt vélni, hogy az
 okosság, mely ugysis jelentéktelenebb és csekélyebb becsű,
 mint a bölcsesség, ennél még is hathatósabb és hatalmasabb:
 mert az előhozás és alkotás uralkodik, és mindenben rendet
 is szab. Mindeneknek előtte tehát ezen pontokat kell fejteget-
 nünk, mert mostaniglan csak a kételyeket s az irántok fel-
 merülő kérdéseket emlegettük.

Legelőbb is azt válaszoljuk, hogy ezen erények már 4
 magokban véve szükségképen és okvetetlenül választandók
 és keresendők, a menyinyiben ezek mindegyike a lélek külön
 részének tökéletességét teszi, habár közülök egyik sem elő-
 hozó és alkotó. Aztán mégis létesítenek és előhoznak valamit, 5
 nem mint a gyógyászat egészséget, hanem oly módon mint
 az egészség, ugy a bölcsesség is, boldogságot; mert a bölce-
 ség az összes erénynek része levén, birtoka és működése által
 boldoggá tesz.—Továbbá az emberi cselekvés tökéletességre és 6
 öszhangzatosságba jó, az okosság és az erkölcsi erény alap-
 ján ugy, hogy az erény a helyes czélt mutatja ki, az okosság
 pedig az ahhoz vezető helyes eszközöket. A lélek negyedik
 része ⁶⁾, a tápláló fél, nem szolgáltat ilyen erényt és jelessé-
 get, mert nem függ tőle, hogy cselekedjünk vagy ne csele-
 kedjünk.

A mi azt az ellenvetést illeti, hogy az okosság által 7
 nem tétetünk képesebbekké az erkölcsileg szépnak és az igaz-
 ságosnak létesítésére, szükséges lesz valamivel magasabbra
 visszanyúlnunk s ilyen elvből kiindúlnunk. — A mint bizonyos

embereket, kik igazságos dolgokat cselekesznek, még nem nevezünk igazságosaknak, ha p. o. a törvény meghagyásait vagy kelletlenül és nem önkéntesen vagy tudatlanságból, vagy másféle indokból, nem pedid önmagáért teljesítik (mind a mellett hogy teszik azt, a mit kell, s a mit a kötelesség érényes embernek kiszab): úgy szükségesnek ítéljük, hogy az, ki érényes létűnek akar tekintetni, bizonyos állandó minőségre alapítsa minden cselekedetét; ezt úgy értem, hogy vagy azért cselekedjék, mivel föltett szándéka viszi rá, vagy magáért a cselekvés tárgyaért. Hogy a föltett szándék helyes legyen, azt az érény eszközli ki, de azt kiszemelni, mit a szándék kivitele miatt cselekedni szokásban van, az már nem az érénynek, hanem más tehetségnek feladata és műve. — Itt kissé meg kell állapodnunk, hogy a tárgyat jobban földerithessük.

- 9 Van bizonyos tehetség, melyet ügyességnek neveznek, s ez olyan minőség, mely a kitűzött czélhoz vezető eszközöket föltalálni és alkalmazni tudja s általok boldogul. Ha a czél erkölcsileg jó, akkor ez a minőség dicséretre méltó, ha ellenben a czél rossz és rút, akkor bizony álnokság (versutia). S innen van az, hogy az okos embereket szokás ügyeseknek ne-
- 10 vezni, és az álnokokat is. Az okosság nem azonos ezen tehetséggel, de nem is a nélkül való. Ez a minőséges állapot a lélek szemében keletkezik és szülemlik meg nem érény nélkül, mint már el volt mondva s könnyen is belátható. Mert az észletek, melyek a cselekvés elvét tartalmazzák, ilyfélék: »Miután ilyen a czél és ez a legjobb« (itt említettik aztán a tény, legyen bár milyen, mely például esetlegesen kínálkozik) »tehát;« de milyen legyen ez a czél, ezt az ember be nem láthatja, ha nem érényes. A gonoszság t. i. felforgatja az ész következtetéseit, s a cselekvés elvei tekintetéből tévedésbe viszi. Ezekből világos, hogy lehetetlen okosnak lenni olyannak, ki nem jó és érényes.

M.XIII

Természetes és tulajdonképeni érény.

- 1 Most kell, hogy ismét az érény körül folytassuk a nyomozást.—Az érény is körülbelül úgy viszonylik az ügyességhez,

mint az okosság; nem azonos ugyan vele, de hasonló hozzá. S így áll a dolog a természetes és a főleg úgy nevezett tulajdonképeni erény közt.—Abban t. i. valamenynyien egyet értenek, hogy a jellemvonások mindegyike némileg már a természettől van adva: hiszen a hajlamot az igazságosságra, önfeletti uralkodásra, bátorságra s a többi jelességekre már a születés óta birjuk. Egyuttal még is valami mást keresünk, mi főleg és a tulajdonképeni jó, mi az embernek más módon is, nem csak a természetnél fogva tulajdona. Mert a gyermekekben és a vad állatokban is megvannak a természeti minőségek, de ezeknek, miután nem birják az észet, — csak kárát vallják. Ezt, a mint látszik, olyaténképen tehetjük szemléltethetővé, ha a test hasonlatosságára figyelünk; a mint az erős test, mely a látás érzéke nélkül mozog, épen ezen érzék hiánya miatt erősen fog megütődni, így van a dolog ezen minőségekkel is, melyeket a természettől birunk. Ha a természet adta tehetséghez hozzá kerül az ész, akkor a cselekvésben nagy különbség fog mutatkozni, akkor ez a minőség, mely az erényhez csak hasonló volt, tulajdonképeni erénynyé fog fölemelkedni. A mint tehát a léleknek véleményeket szolgáltató részében két jeles minőség mutatkozik, az ügyesség és az okosság, úgy az erkölcsi körben is kettővel találkozunk, a természeti erénnyel és azzal, mely főleg és tulajdonképen az; ezek közül a tulajdonképeni erény nem létezhetik okosság nélkül. — Innen van az, hogy sokan a bölcsészek közül az összes erényeket okosságnak veszik, — és Sokrates kutatásaiban részben helyes uton járt, részben pedig tévedésben volt: tévedett abban, hogy az összes erényeket okosságnak tartotta, helyest állított abban, hogy az erények nem lehetnek okosság nélkül. Ennek bizonyítékául szolgál az, hogy mostanában mindnyájan, a midőn az erényt meghatározzák, miután kimutatták azt, a mire irányúl, toldólag hozzá teszik, hogy olyan állandó minőség, mely az ép helyes észszel megegyezik, az ép ész pedig az okossággal egyezik meg. E szerint tehát úgy látszik, hogy mindenkiben ez a sejtelem él, miszerint az erény oly állandó minőség, mely az ép észszel megegyezik. Ezen a meghatározáson azonban kis vál-

2

3

4

5

toztatást kell tenni: mert az erény nem csak oly állandó minőség, mely az ép észnek megfelel, hanem az ép észszel össze is van kötve. Az ép ész pedig ezen tárgyak körében épen az okosság. Sokrates tehát az erényeket tisztán szellemieknek hitte, a midőn összesen mindegyiket tudásnak nevezte, mi pedig azt tanítjuk, hogy a szellemivel össze vannak kötve.

- 6 A mondottakból kiderül az, hogy lehetetlenség, a szó sajátos és tulajdonképi értelménye szerint, jónak és erényesnek lenni okosság nélkül, de viszont lehetetlen okosnak lenni erkölcsi erény nélkül.

Olyan módon lehet azt a nehézséget is föloldani és eloszlatni, mely azok által támasztatik, kik vitatják, hogy az erények egymástól külön vannak választva. Mert ugyanazon egy ember nem születik egyenlően alkalmasnak valamenynyi erényre, hanem az egyiket már bírja, a másikat még nem tette sajátjává. Ez az ugy nevezett természeti erények tekintetéből megjárja, de lehetetlen azon erényeknél, melyek alapján az ember tulajdonképen és igazán nevezhető erényesnek; mert az okossággal magával, mely egyetlen egy, valamenynyi 7 erény együtt fordul elő. De az is világos, hogy, ha az okosság semmivel sem járulna a cselekvéshez, mégis szükségünk volna rá, minthogy a lélek egy részének minőségét és erényét képezi, s mivel a föltett szándék sem okosság sem erény nélkül nem lehet igazán helyes. Az erény t. i. közvetíti, hogy czélt tűzzünk ki, az okosság pedig, hogy a célra vezető eszközö- 8 ket válaszszuk. De azért az okosság még sem fölebb való a bölcseségnél, nem is a lélek nemesebb részének minősége, épen ugy, mint a gyógyászat sem fölebb való az egészségnél. Mert nem használja eszköznek az egészséget, hanem oda törekszik, hogy keletkezzék és létre jöjjön, tehát az egészségnek okáért intézkedik és parancsol, nem pedig az egészségnek. Aztán még ezen állítás, hogy a bölcsesség az okosság parancsa alatt áll, hasonló volna ahoz, ha valaki hirdetné, hogy a kormányzási tudomány az Istenek fölött uralkodik, mivel az állam minden ügyeit rendeli és parancsolólag intézi.

HETEDIK KÖNYV.

Azon fogalmak tárgyalása, melyek még elő nem fordultak, de melyeket az Ethikának fejtegetni kell.

Első fejezet.

M. I.

A mértékletesség és a mértékletlenség.

Következik már, hogy másunnan kezdvén, elmondjuk, 1
 miszerént az erkölcsök körül három jellemvonás van, melyeket kerülnünk kell: a *rosszaság*, (vagyis *erkölcstelenség*, *xasia*) a *mértékletlenség* és a *vadság*. Mi a két elsőnek ellentéte, az világos: az egyik tudvalevőleg erkölcsiségnek, a másik pedig mértékletességnek neveztetetik. A vadságnak leginkább ellene tehetnök amaz emberfölötti mintegy hősi és isteni erényt, a mint Homeros Priamost Hektor fölött szólaltatta, ki jelességben és erényben nagyon kitűnt:

— Hektor, ki halandóul isten vala, mert nem
 Emberi termésnek látszott, hanem isteni fajnak ¹⁾

Ha tehát, mint szokás mondani, az emberekből az 2
 erény fölöslege által istenek lesznek, ilynemű lenne valójában az a minőség, melyet a vadság állapotának ellene állíthatnánk. Tulajdonképen úgy áll a dolog, hogy a mint az állatnak nem tulajdonítható a véték és az erény, úgy az Istennek sem juttatható, hanem az isteni tökéletesség dicsőbb az erénynél, az állat minőségepedig különbözik a rosszaságtól. A 3
 mint azonban isteni ember ritka tünemény, (mint a Lakónok isteninek szoktak híresztelni olyan embert, kit nagyon csudálnak, mondván: oh isteni férfi!): úgy az állati vadság is ritkaság az emberek közt; leginkább találkozik a barbárok közt, némelykor pedig betegségek és a szervezet bénítása által idéztetik elő. Azért mi azon embereket, kik rosszaság

tekintetéből a többiek közül kirinak, csúfságosan vadaknak
 4 és emberteleneknek nevezzük. Egyébiránt a lélek ezen jelen-
 ségéről majd későbbben kell szólnunk²⁾; a roszaságról már
 fentebb volt szó.—Most következik, hogy a mértéktelenségről,
 a puhaságról és az elerőtlenítésről, valamint a mértékletesség-
 ról és szilárdságról szóljunk. Ezen tulajdonok t. i. az erény-
 5 nyel és a vétkes léttel sem azonosaknak, sem föltétlenül kü-
 lönböző neműeknek nem tekintendők. S itt megint, mit külön-
 ben is szoktunk tenni, előbb a járatos nézeteket kell fölhoz-
 nunk, aztán a kérdéses pontokat s az ellenvetéseket elősorol-
 nunk, s csak ezeknek utána, ha lehetséges, mind azt kimu-
 tatni, mi ezen minőségek iránt valószínűnek derült ki, ha
 pedig nem lehet, legalább a nagyobb részét és a legfontosab-
 bat. Mert ha a nehézségeket és a bonyodalmakat föloldjuk és
 eloszlatjuk, s csak is az hagyatik meg, mi valószínűnek van
 elfogadva, a mi bizonyítási és nyomozási eljárásunk ele-
 get tett.

Második fejezet.

Mások nézetei a mértékletességről és a mértékletlenségről.

6 Általánosan elfogadott nézet az, hogy a mértékletesség
 és a szilárdság a jeles és dicséretre méltó dolgok közé tarto-
 zik, a mértékletlenség és a puhaság pedig a rossz és feddést
 érdemlők közé; szintugy mértékletes ember az, ki az ész ren-
 deléséhez hű marad, és mértékletlen az, ki az észről elpártol.
 Aztán a mértékletlen, ámbár tudja, hogy rossz az, a mit cse-
 lekszik, mégis az indulat által elragadtatva s a szenvedély-
 nek engedve, megteszi: a mértékletes pedig annak tudatában,
 hogy a vágyalmak rosszak, az ész intelmeire figyelvén, nem
 követi. Továbbá el van fogadva az is, hogy az önfelett ural-
 kodó ember mértékletes és szilárd is, arról pedig, ki ilyen
 (t. i. ki mértékletes és szilárd), némelyek azt állítják, hogy
 minden tekintetben önfelett uralkodó, mások pedig tagadják.
 Szintugy találkoznak sokan, kik mondják, hogy a féktelen
 ember mértéktelen és a mértéktelen féktelen is, ugy, hogy a

kettőt összevegyítik s köztük különbséget nem tesznek, mások pedig különbséget fogadnak el köztük. S megint azt mondják némelyek, hogy az okos ember nem lehet mértékletlen, mások pedig állítják, hogy találkoznak okos és kitűnő emberek, kik mégis mértékletlenek. Végre beszélnek még olyanokról is, kik a harag, a dicsvágy, a nyereszkeskedés tekintetéből mértékletlenek.—Ezek tehát a járatos nézetek ezen tulajdonságok iránt.

Harmadik fejezet.

M. II.

Ellenvetések ezen divatozó nézetek ellen.

Itt ezt a kifogást tehetné valaki: hogyan történhetik, hogy az, ki helyes fölfogással bir, mértéktelenségbe essék? Sokan mondják, hogy az, ki a tudás birtokában van, nem lehet mértékletlen. Mert rettenetes lenne, úgy vélekedett Sokrates, ha a fölött, kiben tudomány van, más valami uralkodnék, s őt ide s oda vonszolná mint rabszolgát. Sokrates t. i. egészben támadta meg ezt a nézetet úgy, hogy a mértékletlenségnek épen nem engedett helyet, mert az volt az ő meggyőződése, hogy a helyes felfogású ember semmiképen sem cselekedhetik az erkölcsileg jó ellen, hanem, ha az mégis megesisik, egyedül tudatlanságból teszi. Ezen állítás nyilván való ellenmondásban van a már elfogadott nézetekkel, és szükségessé teszi, hogy ezt az állapotot, ha a tudatlanság csakugyan a mértékletlenség kútforrása, szorosabban megvizsgáljuk, s a tudatlanság módját és határát kimutassuk. — Annyi világos, hogy a mértékletlennél a tudatlanságról nem lehet szó előbb, mint szenvedélyes izgatottságba jó. Vannak pedig némelyek, kik Sokratessel egy részben egyet értenek, más részben nem igen; egy értelemben vannak vele arra nézve, hogy semmi sem hatalmasabb a tudománynál, de nem engedik meg azt, hogy senki sem cselekszik jobb meggyőződése és az ellen, mit jobbnak vél, s azért állítják, hogy a mértékletlen a gyönyörök által legyőzetik, mivel nem a tudományt, hanem csak a vélekedést birja. De ha csak vélemény és nem tudás, nem

- szilárd igaznaktartás, hanem csak puszta ügygondolom, úgy mint az ingadozóknál és kételkedőknél az, mi a gyönyörrel szembe száll,—akkor bizony menthető az ember, ki az erős szenvedélyek ellenében nézeténél szilárdul meg nem marad: az erkölcstelenségnek pedig, valamint minden másnak mi a
- 5 roszalás alá esik, bocsánat nem adható. (A mértékletlen ember tehát a szenvedély által legyőzetik) mind a mellett, hogy az okosság fölszólal és ellenzi, pedig az okosság a legnagyobb hatalom. Ez azonban képtelenség; mert ugyan azon ember okos és egyuttal mértékletlen is lenne, holott bizonyára nem találkozik senki, ki azt akarná állítani, hogy az okosnak tulajdona — akarva és önkéntesen a legnagyobbságokat elkövetni. Ezen felül még azt is kimutattuk a fentebbiekben,*) hogy az okos azért alkalmas a cselekvésre, mivel a végsővel, azaz, az egyszerűen egyessel foglalkozik, s már a
- 6 többi erényeket birja. Továbbá még, ha a mértékletes az, ki erős és rosz szenvedélyekre gyulad, bezzeg az önfelett uralkodó nem lesz mértékletes, és a mértékletes nem lesz önfelett uralkodó: mert az önfelett uralkodó és higgadt ember tulajdonsága az, hogy sem tulságos sem rosz szenvedélyeknek nincs alávetve. S még is így kellene a dolognak állania. Ha t. i. a vágyalmak valami jónak tekintendők, akkor rosz azon minőség, mely minket azoknak követésében akadályoz, s akkor nem minden mértékletesség jó is; ha pedig a vágyalmak gyengék és nem roszak, nem lesz valami dicsőség azoknak legyőzése, és ha roszak és gyengék, az ellentállás nem nagy
- 7 dolog. — Aztán még, ha a mértékletesség azt eszközli, hogy minden föltét s vélemény mellett állhatatosan megmaradjunk, akkor bizony ez valami rosz, p. o. midőn a föltét rosz és a vélemény hamis, és ha a mértéktelenség azt eszközli, hogy minden véleménytől elálljunk és elpártoljunk, bizonyára lesz jóféle mértéktelenség is, mint p. o. Neoptolemosé³⁾ Sophokles Philoktétesében; azt t. i. dicsérni kell azért, hogy nem maradt hű ahoz, mire Odysseus rábeszélte volt, mert restelte
- 8 a hazudást. Még a Sophisták fogárdos okoskodása (a hazug)

*) VI-ik k. 9-dik fej.

is zavarba hoz, ha ilyen nézetben volnánk ⁴); mert ők olyant akarván bizonyítani, mi az általános meggyőződéssel ellenkezik, miután nekik sikerült éleselműségüket és észletezési ügyességüket feltüntetni, a vitázó felet a zártét által kibonyolíthatlan zavarba hozzák; ennek az esze t. i. mintegy kötve van, ha egyfelől a zártét mellett nem akar megállapodni, — mert a következtetés nem tetszik neki, — másfelől pedig előbbre sem haladhat, mert nem képes a zártételt feloldani. — Bizonyos 9 föltételek mellett az is megesik, hogy az oktalanság a mértéktelenség társaságában erény lehet, akkor t. i. ha valaki a maga hiedelme ellenére cselekszik mértéktelensége miatt; hiszi pedig, hogy a jó — rossz, s hogy azt nem kell cselekvés által életbe léptetni; ennél fogva tehát azt fogja cselekedni, a mi jó, nem pedig a mi rossz. — Továbbá olyan ember, ki 10 meggyőződésből cselekszik és szántszándékkal választja és hajhászsa a gyönyört, jobbnak látszhatik annál, ki nem előmeggondolással, hanem mértéktelenségből cselekszik úgy. Az ilyen t. i. könnyebben gyógyítható, minthogy benne jobb meggyőződést lehet kelteni; a mértéktelenre ellenben nagyon is ráillik a példabeszéd, mely így hangzik: »a midőn a víz fojt, mit ihatni még reája? ⁵). Mert ha nem volna meggyőződve, hogy nem kell cselekednie a mit cselekszik, akkor jobb belátásnak helyt engedve elállana helytelen tetteitől; így azonban daczára annak, hogy meggyőződése helyes s tudja, hogy rossz az, a mit cselekszik, mégis másképen jár el s meggyőződése ellen cselekszik. — Végre ha minden dologra nézve van 11 mértékletesség és mértékletlenség, kiről monhatni már, hogy föltétlenül mértékletlen? Mert hiszen nincsen senki, a ki minden tekintetből mértékletlen, s mégis bizonyos emberekről mondjuk, hogy föltétlenül azok.

Negyedik fejezet.

A mértéktelenség és féktelenség közti különbség.

Ezek volnának tehát azon nehézségek és kételyek, melyek e tárgy körül keletkeznek; ezek közül némelyeket fel

kell oldani, másokat pedig meghagyni; mert hiszen a nehézségnek megoldása és a kételynek eloszlátása az igazságnak megtalálása.

M. III.

A nehézségek megoldása.

- 1 Legelőbb is azt kell vizsgálnunk, vajon a mértéktelenek tudva vétkeznek-e vagy nem tudva, s ha tudva, milyen tudással; aztán azt, vajon milyen dolgok körébe helyezendő a mértékletlen és a mértékletes — értem azt úgy, vajon mindenféle gyönyörben és fájdalomban található-e, vagy csak ezeknek némely meghatározott nemében; továbbá azt, vajon a mértékletesség és a szilárdság egy és ugyanaz, vagy két különböző tulajdonság-e; végre hasonló módon még mind azon pontokat is kell fejtegetnünk, melyek ezen tárggyal rokonságban vannak.
- 2 A mi vizsgálásunknak azon kérdésből kell kiindulni, vajon a mértékletes és mértékletlen közti különbséget a tárgyban kell-e keresni, vagy a tárgy iránti viseletben. Én azt úgy értem, vajon azért tekintendő-e mértéktelennek a mértéktelen, mivel bizonyos tárgyak irányában az, vagy azért, mivel lelki minősége és állapota olyféle, vagy pedig azért, mivel benne mind a kettő találtatik. Aztán még az is kérdéses, vajon minden dolog körül van-e mértékletesség és mértéktelenség, vagy nincs? Mert egyfelől olyan ember, ki egyszerűen és föltétlenül neveztetik mértéktelennek, nem minden dolog irányában az, hanem csak olyan területen, melyen féktelenségnek is lehet helye; másfelől pedig nem azért tekintetik féktelennek, mivel bizonyos dolgok irányában egyszerűen az, (különben a mértéktelenség azonos volna a féktelenséggel), hanem azért, mivel ezen dolgok iránt bizonyos minőséggel viseltetik. A féktelen t. i. szántszándékkal adja magát az élvezetekre, úgy gondolkodván, hogy a percz nyújtotta gyönyört követni kell; a mértéktelen nem indul ugyan ki ezen elvből, de mégis hajhászsa a gyönyört.

Ötödik fejezet.

**A cselekvéssel egyáltalában, és a mértéktelennek cselekvésével
összekötött tudásnak közelebbi meghatározása.**

Azon állítás, hogy a helyes vélemény, nem pedig a tu- 3
domány az, melynek ellenére az emberek mértéktelenül él-
nek, a mi kutatásunkra nézve közönbös: mert sokan azok
közül, kik véleménynyel birnak, nem bizonytalankodnak, nem
kétkelkednek, hanem azt hiszik, hogy az ő tudásuk helyes és sza-
batos. Ha tehát a vélekedés emberei, minthogy az ő meggyő- 4
ződésök gyenge és ingó, inkább is cselekesznek saját föltett
szándékuk ellen mint a tudás emberei, úgy nem igen lesz
különbség a vélemény és a tudás közt: vannak t. i. sokan,
kik nem kevésbbé ragaszkodnak önnön véleményeikhez, mint
mások ahoz, a mit tudnak; erre bizonyítékul szolgálhat He-
raklitos. De miután kétféle foglaltatik az alatt, mit tudo- 5
máynak nevezünk, lehet t. i. holt birtok, midőn a tudomány
alkalmazás nélkül marad, és élő birtok, midőn alkalmazásba
vétetik: minden esetre különbség lesz a közt, ki a tudomány
birtokában ugyan, de annak tekintetbe vétele nélkül cselek-
szik olyat, mit nem kell cselekednie, és a közt, ki a tudomány
birtokában lévén, azt foganatba is veszi: ez utóbbi eset lát-
szik feltűnőnek és vészesnek, nem pedig az előbbi, midőn va- 6
laki a tudományt nem veszi tekintetbe. Mivel továbbá két
nemű előtétel van (azon észletben, mely a cselekvésnek irány-
adója), ⁶ könnyen megeshetik, hogy az, ki mind a kettőt
ismeri, még is a tudomány ellenére cselekszik, úgy t. i. a mi-
dőn csak az általános nem pedig a különös vagyis az egyesre
vonatkozó előtételt is alkalmazza: mert az egyes teszi a cse-
lekvés tárgyát. De az általános előtételek közt is van külön-
ség, a szerint, a mint vagy önnön magokra, vagy a tárgyra
vonatkoztatnak. Az első esetre ez szolgálhat például: »Min-
den embernek hasznára van a száraz, s hogy ez ím ember;«
a második esetre: »Mind az, mi ilyen minőséggel bir, száraz.
De valjon az egyes tárgy ilyen minőségű-e, azt az illető vagy

nem tudja, vagy ha tudja, nem működik benne a tudás. A különbség, mely az előtételek ezen két neméből fakad, csak nem hihetetlenül nagy⁷⁾, úgy, hogy épen nem feltűnő, ha valaki az utóbbi esetben (tudván az általánost, de nem a részletest) tévedésbe esik, de igen csudálatos, ha az előbbi esetben (midőn

7 t. i. az általánost és a részletest is tudja.) Aztán az is lehetséges, hogy az emberek a mostanig említett módokon kívül még másként is birják a tudományt. Mert azokban, kik a tudományt birják s még sem alkalmazzák, különös minőséget és állapotot veszünk észre, olyat, melyben a tudást némileg birja s nem is birja, mint p. o. az alvó, a dühöngő és a mámoros. De a szenvedélyes izgatottságban lévő embereket is olyan állapotban találjuk, mert a haragra gyuladás, a nemivágyság s más ilyfélék, a mint általánosan tudva van, még testi változást is idéznek elő, sőt némelyeknél dühöngést is okoznak. Világos tehát, hogy a mértékteleneknek állapotát

8 is hasonlónak kell mondani azokéhoz. — Hogy a mértéktelen a tudományból nyert szabályokat szájában hordja, semmit sem bizonyít: hiszen azok is, kik ilyen szenvedélyes fellobbbanásban vannak, idézhetik Empedokles bizonyítékait és mondatait; a tanulók is kezdetben szót szóhoz fűznek, de még nem értik. Mert a tudásnak egybe kell nőni az emberrel, arra pedig idő kivántatik. E szerint tehát a mértéktelenek beszédeit, kik ilyen igazságokat idézgetnek, olybá kell venni, mint a színészekéit.

9 Ezt az egész ügyet (t. i. ennek okát, melynél fogva sokan a tudás daczára nem választják a jót), még az ember természetéből is lehet megfoghatóvá tenni. — A véleménynek tárgya egyfelől általános, másfelől pedig részletes, mely utóbbi fölött az érzék dönt. Ha a kettőből egy harmadik vélemény áll elő, akkor kell, hogy a lélek, midőn a zártétel elméleti, azt igenelje, midőn pedig gyakorlati, azonnal cselekvéshez fogjon. Ha p. o. az általános tétel ez: »mind azt, a mi édes, ízlelni kell,« és a részletes: »ez az egyes dolog ím édes« — akkor kell, hogy az ember, kiben erő van, s ki nincsen megakadályozva, mihelyt a tétel ki van ejtve, azonnal cseleked-

jék is. — Midőn tehát az emberben megvan az általános meg- 10
győződés, mely az ízlelést tiltja, s mellette a második, hogy
mind az a mi édes, kellemetes, és a harmadik az, hogy ez a
bizonyos tárgy itt édes (e pedig a működtető nézet), s esetéke-
sen hozzákerül még a vágy is: akkor ama meggyőződés ja-
vasolja ezen tárgy kerülését, a vágy ellenben feléje hajt; ez
t. i. képes a lélek minden részét mozgásba hozni, s így meg-
eshetik, hogy némileg az ész és a vélemény uralkodása mel-
lett a mértéktelenség tette megszülemlik, még pedig oly mó-
don, hogy a vélemény nem magába véve ellenkezik az észszel,
hanem csak esetlegesen és járulékosan. Mert a vágy, nem pe- 11
dig a vélemény az, mi az ép észszel ellenkezik. E szerint az
állatok már csak azért sem mértéktelenek, mivel nem birnak
meggyőződések az általánosról, hanem csak képleléseket az
egyes dolgokról és emlékezetet. De miképen oszlik el ezen 12
tudatlanság, s miként lesz a mértéktelen ismét tudóvá, ennek
lefolysa és magyarázata ugyan az, mely a mámorosoknál és
alvóknál alkalmaztatik, nem sajátos állapota ez ennek az izga-
tottságnak; ez iránt a természetbölcsészeket kell kihallgatni.

Mivel pedig az altétel oly észletben, mely érzékileg ész- 13
revehető tárgyról készül, vélelmet tartalmaz, mely a cselek-
vésben irányadó és döntő, azt az izgatottságban levő em-
ber vagy épen nem bírja, vagy ha bírja úgy bírja, hogy a
bíras nem is tekinthető tudásnak, hanem olyan elmondásnak,
mint mikor a mámoros Empedoklesnek tételeit idézi. S mint-
hogy az altétel nem általános, nem is tudományos jellegű
úgy, mint a főtétel általánosságával az, úgy látszik, hogy
Sokrates felfogása a maga helyén van. Mert nem a tulajdon-
képeni tudomány megléte alkalmával keletkezik a szenvedé-
lyes gerjedelem, s nem is ez a tudomány ferdítettetik el a szen-
vedély által, hanem csakis az, mely érzéki észrevevéseken
alapszik.

Azon kérdésre nézve tehát, valjon a mértéktelenkedés
tudást tételez-e föl vagy nem, s a tudás micsoda módja mel-
lett lehetséges mértéktelenkedni, ezen a helyen ennyi legyen
elmondva,

M. IV.

Hatodik fejezet.

Van különbség az egyszerűen ugynevezett és csak részben jelentkező mértéktelenség közt; állati és beteges mértéktelenség.

- 1 Most rendén találjuk azt nyomozni, valjon lehet-e valaki föltétlenül mértéktelen, vagy minden ember csak részben s bizonyos tekintetből, és ha az, micsoda dolgok tekintetéből ilyen?—Hogy a mértékletesség és szilárdság, a mértéktelenség és puhaság a gyönyörre és a fájdalomra irányúl, az világos. Mind az, a mi gyönyört és kedvet kelt, részint szükséges, részint magában véve kívánatos ugyan, de olyan természetű, hogy túlzásnak enged rést. (Szükségesek a testi élvezetek, értem alattok mind azt, mi a táplálékra, a nemi ösztön kielégítésére szolgál és azon körbe esik, melybe mi a féktelenséget és az önfölötti uralkodást — a higgadtságot helyeztük. Az alatt, mi nem szükséges ugyan, de magában véve kívánatos, értem a győzedelmet, a kitüntetést, a gazdagságot s az ilyféle dolgokat, melyek a jónak és szépnek fogalma alá esnek.) Azokat tehát, kik ilyen dolgokban a benne meglévő ép ész határain túlcsapnak, nem nevezzük föltétlenül mértékteleneknek, hanem mindig valami melléktétellel, p. o. hogy a pénz, nyereség, dicsőség, és harag tekintetéből mértéktelenek. Ha az ilyeneket nem nevezzük föltétlenül mértékteleneknek, azt akarjuk azzal megjelölni, hogy a többi mértéktelenektől különböznek s csakis a hasonlatosság alapján neveztetnek úgy; p. o. egy bizonyos Antropos »Ember« nevű férfi, különböztetés végett »Olympiai győzőnek« hozzáadásával lón czimezve; nála t. i. az ember általános fogalma az ő sajátos fogalmától csak kicsiben különbözött, s még is más
- 2 volt és különböző. Ezen különböztetés mellett tanúskodik az is, hogy a mértéktelenség nem csak mint véték, hanem mint hiba is rosztalatik, akár föltétlenül, akár csak részben az;

az imént említettek közül pedig senkit sem feddnek és gáncsolnak úgy. A mi pedig a testi élvezeteket illeti, melyek körül a mi állításunk szerint az önfeletti uralkodás és a féktelenség forog, mi azt, ki nem szándékosan hanem szándéka és belátása ellenére a gyönyörök túlzásába esik és a fájdalmakat kerüli, p. o. az éhségben, a szomjúságban, a hidegben és melegben és mind abban, mi a tapintás és ízlés érzékéhez kapcsolva van, mértéktelennek nevezzük, de nem valami melléklettel, hogy ebben vagy abban, mint p. o. ha haragban az, hanem egyszerűen és föltétlenül mértéktelennek. A különbségtétel mellett még az is szól, hogy a féktelenség kifejezése *) csak ezekről használtatik, amazokról pedig épen nem. És ezen oknál fogva egymás mellé állítjuk a mértéktelent és a féktelent s szintűgy a mértékletest és az önfeletti uralkodót, mivel ugyanazon gyönyörök és fájdalmak körül forognak, amazok közül pedig senkit sem. — De ámbár ugyanazon tárgyak körül forognak, viseletökben mégis különböznek egymástól; mert amazok (t. i. a mértéktelenek) szántsándékból követik életmódjukat, ezek pedig (t. i. a féktelenek) nem indúlnak ki előszándékból, s ezért mi inkább azt nevezhetnők féktelennek, ki vágyalom nélkül, vagy csekély gerjedelem mellett hajhássza a gyönyör tulságait, s kerüli még a mérsékelt fájdalmat is, mint olyan embert, ki azt nagyon hatalmas szenvedélyek folytán teszi: mit fogna tenni amaz, ha őt még hatalmas vágy, és a szükséges dolgok hiánya s nélkülözése fölötti mélyen ható fájdalom is megszállaná.

A vágyak és gyönyörök egy része már természeténél fogva a szép és kívánatos dolgok közé tartozik, (hiszen egy része annak, mi kedvet kelt bennünk, már természeténél fogva választandó, más azzal ellenkező, még más a kettő közé esik, mint azt a fentebbi felosztásunk mutatja, milyen p. o. a pénz, a nyereség, a győzelem, a kitüntetés.) Mind annál, mi az első részhez tartozik, s mi a középbe esik, nem a kívánság, a vágy, a szeretet kerül roszalás alá, hanem a mód és a túlhajtás ezekben. Azért tehát azokról, kik olyan tárgyak által, melyek természetöknél fogva szépek és jók, magokat legyőzetik

vagy azokat hajhásszák, kik p. o. jobban törekeshetnek a dicsőségre mint kellene, vagy kik a gyermekeket és szüléket kelle-tén túl szívékön hordják, (mert ezek is a javakhoz tartoznak, s a dicséret tárgyai azok, kik ezekről gondoskodnak, de még is van ezekben is bizonyos túlzás, ha p. o. valaki, úgy mint Niobe, az Istenekkel is meg akar mérkőzni, vagy mint Satyros, kire az atyaszerető [mellékelnevezés ruháztatott, ki az atyja iránti szeretetet túlozta, mert balgaságában nagyon is messze
8 ment): mondom mindazokról nem állithatni, hogy bűnt követnek el, a már is felhozott oknál fogva, minthogy mindezen dolgok már természetöknél fogva önnön magokért választan-dók. A túlzás bennök azonban mégis rossz és kerülendő. Ha-sonlóképen mértéktelenség sincs az ilyenek körül; mert a mértéktelenség nem csak kerülendő, hanem azon tárgyak
9 közül is való, melyek a roszalás alá esnek. De minthogy ezen állapotok bizonyos hasonlatosságot mutatnak azokkal, azért mindnyájáról használják a mértéktelenség kifejezését de melléklettel, mint p. o. rossz orvosnak, rossz színésznek nevez-zük azt, kit nem akarnánk egyszerűn és föltétlenül rossz embernek nevezni. A mint tehát itt ezt a szót, »rossz« köze-lebbi meghatározás nélkül kerüljük, mert mind ezen tulajdo-nok nem vétkek, hanem a vétkekhez csak hasonló: úgy bizo-nyára ott is tulajdonképeni mértéktelenségnek és mértékletes-ségnek csak azt kell megjelölni, mi azon a területen mutat-kozik, melyen az önfeletti uralkodás és a féktelenség is forog; a haragról a mértéktelenség kitételét csak is a hasonlatosság miatt használjuk, s ennél fogva hozzáfűzzük ezt a mellékle-tet, hogy a haragban mértéktelen, mint mondani szoktuk, hogy mértéktelen a dicsvágyban, vagy a nyereség hajhászta-tában.

M. V.

A vadságról.

- 1 Vannak olyan dolgok, melyek természetöknél fogva kellemesek, (ezek közt találhatunk olyanok, melyek föltétlenül és egyszerűen, mások pedig melyek az állatok és emberek bizonyos nemére nézve azok) s olyanok is, melyek nem a ter-

mészetnél fogva kellemesek ugyan, de részint a szervezetnek csonkulása, részint a szoktatás vagy hibás természeti minőségek által válnak ilyenekké; ezeknél is lehet megfelelő és hasonló állandó minőségeket észrevenni. Értem itt az *állati vadság* tünetényeit, milyen p. o. azon bizonyos asszonyé, kiről mondják ⁹⁾, hogy a viselőket fölhasította és az emőket megette; vagy az, mit a Pontus partjai körül lakó s embertelenül elvadult némely népekről beszélnek, hogy részint nyers, részint emberi hússal élnek, vagy pedig hogy a gyermekeket kölcsönösen adogatják egymásnak lakomázásra; vagy azon tett, mit köztudomás szerint Phalaris elkövetett. Mindezekben állati vadság mutatkozik. Némelyeknél az *ilyetén* tünetényeknek kutforrásai vagy betegségek vagy az örültség, mint p. o. ama bizonyosnál, ki anyját áldozati hozományúl levágta és megette ¹⁰⁾, vagy azon rabszolgánál, ki társának máját falatozta. Más ilyféle jelenségek kóros állapotokhoz hasonlítanak vagy (rosz) szokásokból magyarázhatók, ilyen p. o. a hajak tépegetése, a körmök rágesálása, s még szénnek vagy földnek nyelegetése. Ide tartozik még a férfiak közti szerelmeskedés is; ez a hajlam némelyeknél természeténél fogva találtatik, másoknál a szoktatás eredménye, p. o. azoknál, kik kora ifjúságuktól kezdve természetelleni kéjelgésre használtattak. A kiknél már a természet az ilyeneknek okozója, azokat senki nem fogja mértékteleneknek nevezni, valamint a nőket sem, mivel ezek a közösülésnél odaengedőleg s nem cselekvőleg viselik magukat, hasonló módon azokat sem, kik szoktatás útján kóros minőségbe jutottak. Ilyenekbe bele kerülni, ez már a rosszaság határain túl esik, valamint az állati vadság is. Azt azonban, ha valaki olyan állapotban lévén, a felett uralkodik vagy általa legyőzetik, még nem lehet egyszerűen és föltétlenül mértékleteségnek vagy mértéktelenségnek nevezni, hanem csak bizonyos hasonlatosság szerint, a mint azt, ki a harag jeleneteiben olyan módon viseli magát, csak is ezen gerjedelemre nézve, nem pedig föltétlenül kell mértéktelennek mondani. Hiszen minden túlzásig menő rosszaság, esztelenség, gyávaság, fékte-

- 6 lenség és ellenszenv vagy állati, vagy kóros. Mert a ki természeténél fogva olyan, hogy mindentől fél, még akkor is, ha valamely egér egyet zörrent, ennek félénksége állati gyávaság; találtatik olyan is, ki macskától fél kórságból. Még az esztelenség is vagyis az ostobaság azoknál, kik természetnél fogva képtelenek a megfontolásra, s csak az érzékek által határozott életet folytatnak, részint állati, mint némely távolra eső barbár népfajnál ¹¹⁾, részint a kórság következménye, mint azoknál, kiket a nehéz nyavalya tör, vagy a kik
- 7 örültségben szenvednek, s akkor kóros. Megeshetik azonban, hogy valaki csak időnként áll ezen hibák hatása alatt, de általok le nem győzetik. Ezt úgy értem, ha p. o. Phalarist a vágy megszállja vagy gyermeket megenni, vagy helytelen és természetelleni nemi kéjelgést keresni, ezt fékezi és legyőzi. De az is megeshetik, hogy nem csak a hibák hatása alá kerül, hanem általok le is győzetik. A mint tehát az emberek azon roszaságától, mely egyszerűen és föltétlenül neveztetik roszaságnak, megkülönböztetünk más olyat, mely nem föltétlenül az, hanem melléktétel által: mely szerént vagy állati vagy kóros, szokott megjelöltetni: épen azon módon van részint állati részint kóros mértéktelenség, mialatt a feltétlen mértéktelenség olyan tulajdonság, mely egyes egyedül az emberi féktelenségnek felel meg.

Hetedik fejezet.

A föltétlen és részletes mértéktelenségnek, a vadságnak és roszaságnak összehasonlítása.

- 9 Világos tehát, hogy a mértéktelenség és a mértékleteség egyedül abban a körben található, melyben a féktelenség és az önfeletti uralkodás forog, s hogy azon tulajdonság, mely más tárgyakra vonatkozik, a mértéktelenség más nemét képezi, mely csak átvitt érteményben, de nem föltétlenül neveztetik annak.

Vegyük most tekintetbe azt, hogy a mértéktelenség a 1
 haragban kevesebbé rút, mint a mértéktelenség a vágyakban
 és kívánalmakban. Mert úgy látszik, hogy a harag az ész
 szavát hallja ugyan, de rosszul hallgatja meg, mint olytén
 fürge cseléd, ki mielőtt ura meghagyását végig hallgatta
 volna, kiszalad, aztán pedig tévesen végzi a megbízást, vagy
 mint azon kutyák, melyek mihelyt csak valami zörejt hallat-
 szik, a nélkül hogy néznék nem barát okozta-e, csaholnak :
 épen úgy szokott a harag, természetének hevessege és sebes-
 sege miatt hallva valamit, de az ész rendeletét meg nem hall-
 gatva, a boszúállásra rohanni. Az ész t. i. vagy képzelete fel-
 tártta előtte, hogy dőlő vagy megvetés mutatkozott irányá-
 ban; ő pedig okoskodva mintegy következteti, hogy olyan
 bánásmód ellen ki kell kelni, s nyomban neki dühödik és kitör.
 A vágy pedig, mihelyt az értelem vagy az ész csak megmondja,
 hogy kellemes valami, azonnal élvezetre indul. E szerint te-
 hát a harag némileg az ész követi, de a vágy épen nem, s
 ezért sokkal rútabb is. Az olyan t. i., ki a haragban mérték-
 telen, némi módon az ész által győzetik le, ki pedig a vá-
 gyakban mértéktelen, azon a vágy győz, nem pedig az ész. 2
 Aztán olyanoknak, kik természeti kívánalmaknak s ösztö-
 nőknek engednek, inkább is lehet megbocsátani, miután olyan
 vágyaknak inkább is juttatható a bocsánat, melyek mindnyá-
 junkkal közösek és a mennyiben közösek. A harag pedig és a
 felhevülés természetesebb, mint a túlságos és nem a szüksé-
 gesre irányult vágyak. Így p. o. bizonyos ember, menteni és
 igazolni akarván magát az iránt, hogy atyját veri, úgy szól :
 ez is verte atyját, s ez megint az ő atyját, aztán pedig fiára
 mutatván mondá : ez is, ha majdan megemberedik, engemet
 fog verni, mert ez valami velünk született. Más pedig, kit a
 fia vonszolt, azt arra figyelmeztette, hogy az ajtónál tovább
 ne vonszolná, mert ő is csak addig rángatta atyját. Továbbá, 3
 nagyobb mérvben igazságtalan az, ki titkolódzólag ravasz.
 De a haragos természetű nem leselkedő, valamint a harag

sem, hanem nyílt, — a vágy ellenben az, s így a költő Aphroditéről mondja:

Kypros szülöttje cselszövő, fondorkodó,

Homeros pedig ennek himzett övéről mondja ¹²⁾:

— ebben egész bájának készlete rejlik,

A szerelem, vágyó épedés, bizodalmas enyelgés,

S a hitetés, mely akárki okost, meglophat eszében.

Ha tehát az efféle mértéktelenség igazságtalanabb, rútabb is lesz, mint az, mely a harag körül mutatkozik, és ez 4 lesz föltétlenül mértéktelenség s némileg rosszság. Aztán senki sem fajtalanodik bántalmazás következtében, ellenben mindenki, ki haragban tesz valamit, bántalmak által indíttatik meg; a fajtalankodót a gyönyör viszi. Ha tehát a legigazságtalanabb tett az, melyért leginkább van jogunk haragudni, bizonyára a vágyból keletkező mértéktelenség az. A harag tulajdonai közt nem találtaik a fajtalan-
ságot.

5 Világos tehát, hogy a vágyak körüli mértéktelenség sokkal rútabb a harag körülénél, s hogy a mértékletesség és a mértéktelenség a testi vágyak és a testi gyönyörök körül 6 forog.—Vegyük most vizsgálás alá azon magok a vágyak közt felmerülő különbségeket. A vágyak mint fentebb el volt mondva ¹³⁾, vagy egyáltalán emberiek és természetiek, úgy fajra mint fokra nézve, vagy állatiak, vagy olyanok, melyek testi csonkulásból és betegségekből származnak. A három faj közül csak az elsőre irányul az önfeletti uralkodás és a féktelenség. S azért mi az állatokat sem higgadtaknak sem fékteleneknek nem nevezzük, ha csak átvitt érteményben nem, s oly esetekben, midőn bizonyos állatnem a többiektől fajtalan bujaság, folyárság (*συναγωγία*) és falánkság tekintetében nagyon is különbözik. Az állatnak t. i. nincsen föltett szándéka, nincsen megfontolása, hanem elpártolt a természet-
7 től, mint az őrjöngő ember. Az állatiasság tehát kisebb baj a rosszáságnál, de rettentőbb; mert amannál az, a mi legnemesebb, nincsen megrongálva mint az emberek-
nem épen hiányzik. A kettőt tehát csak oly módon lehet egymással összehasonlítani, mint a lélektelen dolgot a lélekkel

biróval, annak kipuhatolása végett, hogy melyik a rosszabb: mert olyan lénynek roszasága, mely cselekvése elveit nem hordja magában, mindenkor ártalmatlanabb lesz; a cselekvés elve pedig az ész. Így lehet körülbelül az igazságatlanságot (mint tulajdonságot, összehasonlítani) az igazságatlan emberrel (mint egyénnel); mert megeshetik, hogy egy közülök a rosszabbik: gonosz ember t. i. ezerszeresen több rosszat tehet mint a vad állat.

Nyolczadik fejezet.

M.VII.

A mértékletes és mértéktelennek, szilárd és puhának közelebbi meghatározása.

Azon gyönyörök és kellemetlenségek irányában, melyek a tapintás és ízlés érzékein alapúlnak, valamint azoknak megkívánása és kerülése iránt, (melyekről fentebben ¹⁴) kimutattuk, hogy a féktelenség és önfeletti uralkodás területét teszik) olyan lehet az egyesnek magaviselete, hogy azoktól legyőzetik, melyek fölött a többség uralkodik, s hogy megint olyanok fölött úr marad, melyek által a tömeg legyőzetik. Ezek közül az, ki a gyönyörök által legyőzetik, mértéktelen lesz, ki pedig fölöttök győz, mértékletes; kin a kedvetlenség győz, az elpuhult lesz, ki rajta győzedelmeskedik, szilárd. Az emberek legnagyobb részének minősége a kettő közt a középben található föl, habár inkább a rosszabb felé hajlanak. A gyönyörök egy része pedig szükséges, más része nem, és amazok is csak bizonyos fokig szükségesek, de a túlzások, ugy a szerfölötti mint a túlkevés, nem szükségesek; hasonló módon áll a dolog a vágyak és fájdalmak irányában is. Így tehát, a ki a gyönyörök túlságait hajhászsa, vagy tulságos módon teszi, — a menyinyiben szándékból indul ki, s magok a gyönyörök, nem pedig a belőlök eredő más czél által vezérelteti magát, — az féktelen. Lehetetlen már, hogy a féktelen a maga tettei fölött bánatba essék, minél fogva ő gyógyíthatatlan is; mert a hol a bánat hiányzik, ott lehetetlen a javulás. — Ennek ellentéte az,

- ki e részben túlkeveset tesz; a ki pedig a középen tartja magát, ez önfelett uralkodó lesz. Épen úgy áll a dolog azzal is, ki a testi fájdalmakat kerüli, nem gyöngeségből, hanem föltett szándékból. Azok közül pedig, kik nem föltett szándékból cselekesznek, egy rész a gyönyör által indíttatik meg, más rész pedig a vágyból eredő fájdalomtól félelme által. E szerint tehát egymástól különböznek. Minden ember pedig rosszabbnak fogja itélni azt, ki vágyak nélkül vagy csekély gerjedelem mellett követ^{el} valami rútságot, annál, ki nagyon erős vágyak következtében tesz ilyfelét, valamint azt is, ki nem lévén haragban mást megdönget, annál, ki fölindultában teszi. Mert mit tehetne olyan, ha szenvedélyes indultságban lenne? Ennélfogva a féktelen sokkal rosszabb, mint a mértéktelen. Az említettek közül (kik t. i. nem szándékosan cselekesznek) némelyek inkább az *elpuhultság* alakját mutatják, mások inkább mértékteleneknek. A mértéktelennek ellentétét teszi a mértékletes, az elpuhultnak a szilárd. A szilárdság t. i. az ellentállásban jelentkezik, a mértékletesség pedig a fölülkerekedésben; mert az ellentállás úgy különbözik a felülkerekedéstől, mint a le nem győzetés a győzedelmeskedéstől. Azért is a mértékletességet a szilárdságnak eléje kell tenni.
- 5 Ki pedig ilyenekben enged, mi ellen a legnagyobb rész neki feszül s képes is ellentállani, ez elpuhult és erőtlen; az erőtlenesség t. i. az elpuhultságnak bizonyos neme. Ide tartozik az, ki öltönyét maga után vonja s usztatja, hogy a felemelés áradtságának kellemetlenségét kerülje, és a ki gyöngéledőt színelvén és utánozván, azt hiszi, hogy nem beteg, holott nagyon is hasonlít a szerencsétlenhez. Szintugy áll a dolog a mértékletességgel és a mértéktelenséggel is. Mert azon, ki hatalmas és fölötte nagy gyönyöröknek vagy fájdalomnak végre megadja magát, nem kell csudálkozni; olyan inkább bocsánatot érdemel, ha berzenkedve enged, mint Theodektes Philoktétese ¹⁵⁾ kit kigyó mart meg, vagy Karkinos Kerkyonja az Alopében ¹⁶⁾, vagy a kik, midőn erőködnek, hogy a nevetést elfojtsák, csattanós kaczagásba törnek ki, a mi Xenophantoston esett meg ¹⁷⁾; ellenben csudálkozni kell azokon

és tőlök a bocsánatot megtagadni, kik olyasmi által, a minek a legnagyobb rész képes ellentállani, legyőzetnek s nem tudnak vele megmérkőzni, nem nemzetségeknek valami természetes tulajdona vagy betegség miatt, mint p. o. a Szittyia királyok nemzetségével a puhultság születik, vagy a mint a nő a himtől eláll és különbözik.

A tulságosan *dévajkodó* is féktelennek látszik, de való- 7
jában elpuhult; a dévajtság t. i. üdülés, a mennyiben megpihentetés; azoknak sorába pedig, kik e részben túlesaponganak, tartozik a pajzánul *dévajkodó*.

A mértéktelenség részint *elhamarkodás*, részint *gyöngeség*; némely emberek t. i. tanakodnak ugyan magokkal, de nem maradnak meg a tanakodás szülte szándék mellett — a szenvedélyes gerjedtség miatt; mások pedig, minthogy éppen nem fontolgatnak, a szenvedély által ide s tova rántatnak. Mások pedig azok módjára, kik önmagokat előre csiklandozván, másoktól nem csiklandoztatnak, előérzettel vannak, előrelátnak s önmagokat s a megfontolást szándékosan ébren tartják, s azért a gerjedelmek által le nem győzetnek, legyenek azok akár kellemesek akár fájdalmasok. 8

A *heves* és *búskóros* természetű (vagy véralkatú) emberek leginkább hajlanak az elhamarkodással járó mértéktelenségre; amazok t. i. a hirtelenkedés, ezek pedig az indulatosság miatt nem várják be az észet, ők a képzelő erő által vezéreltetik magokat. 9

Kilenczedik fejezet.

M.VIII

A mértéktelen bánatos s azért javítható, a féktelen nem ismeri a bánatot s azért javíthatatlan.

A féktelen, mint azt már mondtunk, nem ismeri a meg- 1
bánást, mert ő föltett szándékához hű marad; minden mértéktelen ellenben fogékony a bánatra. Ennél fogva nem úgy áll a dolog, mikép a fentebbi buvárlatnál mutatkozott ¹⁸), hanem megfordítva, amaz gyógyíthatatlan, ez pedig gyógyítható.

- A féktelenség mint roszaság olyan betegségekhez hasonlít, milyen p. o. a vízkórság és az aszkórság; a mértéktelenség a nehéz nyavalyához: amaz folytonos, ez pedig nem szakadatlan sértése az erkölcsiségnek. Egyáltalán véve a mértéktelenség más nem alá tartozik, mint a roszaság, mert a roszaság
- 2 titokban jár, a mértéktelenség nyilván való. Magok a mértéktelenek közt is azok jobbak, kik önmagokból lépnek ki (az az a hirtelenkedők), mint olyanok, kik fontolgatnak ugyan, de föltett szándékuknál hiven meg nem maradnak: hiszen ezek igen kis gerjedelmek által is legyőzetnek, s nem előleges fontolgatás nélkül mint amazok.—Olyan emberek, kik gyöngeségből mértéktelenek, hasonlók azokhoz, kik nagyon hamar s kevesebb s gyöngébb bortól részegednek meg, mint a nagy
- 3 tömeg. Hogy tehát a mértéktelenség nem roszaság, az világos, de mégis némileg hasonló hozzá. A roszaság t. i. föltett szándékból indul ki, a mértéktelenség nem jár el szándékszerűen; a cselekvényekben azonban úgy hasonlít egymáshoz a kettő, mint az, mit Demodokos a Milesiaiakról mondott ¹⁹): »a Milesiaiak nem balgatagok ugyan, de olyanokat tesznek, mint a balgák.« Igy a mértéktelenek nem igazságtalanok ugyan, de
- 4 mégis igazságtalanságot követnek el. Vannak olyanok, kik nem meggyőződésből hajhászszák a túlságos és az ép észszel ellenkező testi gyönyöröket, mások, kik meggyőződésből teszik azt, mivel képesek azoknak követésére; az előbbieket jobb útra lehet terelni, az utóbbiakat nem. Mert az erény az elvet őrzi és menti meg, a roszaság pedig mellözi és tönkre teszi. A cselekvés körében a cél és a szándék az elv, úgy, mint a matematikai tudományokban az alaptételek. E szerént tehát az elvek sem itt sem ott nem tehetik a tanítás tárgyát, hanem vagy természeti vagy szoktatás útján nyert ügyesség az, mely az elvek fölött helyesen gondolkodik. A ki ilyennel bír, az önmaga fölött *uralkodó*, a vele ellenkező pedig fékte-
- 5 len. Vannak olyanok is, kik szenvedélyes gerjedelmökben magokból kilépnek s az ép észről elszakadnak. Ilyenek a szenvedély oly mértékben vesz erőt, hogy cselekményeikben az ép ész követeléseinek meg nem felelnek, de nem ejti meg

őket annyira, hogy oly pontig jutnának, melyen képesek volnának ilyféle gyönyöröket zabolátlanul és korlátlanul hajhászni. Ezek teszik a mértéktelenek azon osztályát, mely jobb a fékteleennél, s nem föltétlenül rossz, még pedig azért nem, mivel a legjobbat, t. i. az elvet megmentette. Ezekkel átellenben találkozik egy más osztály, melynek emberei szándékuknál szilárdul megmaradnak, s a szenvedély hatalma folytán magokból ki nem lépnek. Mind ebből már világos, hogy az utóbbi jó és derék, az előbbi pedig rossz és hibás minőség.

Tizedik fejezet.

M. IX.

A konokság és szilárdság közti különbség.

Nyomozásunkban most azon kérdéshez jutunk, valjon 1
az-e a mértékletes ember, ki akármilyen nézet s akármilyen
föltett szándék mellett szilárdul megmarad, vagy az, ki azt
csak a helyes szándéknál teszi? s valjon az-e a mértéktelen,
ki akármilyen jellemű szándékhoz s akármilyen nemű nézet-
hez nem ragaszkodik, vagy az, ki a hamis nézet mellett s a
helytelen szándék mellett nem állapodik meg, mint azt már
fentebb is kérdeztük? ²⁰). Vagy talán inkább úgy áll-e a do-
log, hogy a mértékletes esetlegesen és járulékosan akármi-
lyen, *magában* véve pedig az igaz nézet és a helyes szándék
mellett szilárdul megmarad; a mértéktelen ellenben, nem
marad meg? Ha t. i. valaki bizonyos czél végett valami esz-
közt választ vagy ezt hajhászsa, akkor *magában* véve főleg
ezen célra törekszik s azt kívánja és választja; az eszközt
pedig csak járulékosan. »*Magában v've*« szeréntünk annyit
tesz, mint »egyszerűen és föltétlenül.« Azért megeshetik,
hogy a mértékletes akármilyen vélemény mellett szilárdul
megmarad, a mértéktelen pedig tőle elpártol, föltétlenül azon-
ban ez csak a helyes nézet irányában áll.— Vannak olyan em- 2
berek is, kik véleményök mellett szilárdul megmaradnak,
azok t. i. kiket szokásban van *konokoknak* nevezni, oly jel-

- leműeket nagyon nehezen lehet valamire rábeszélni és rávenni, s nem könnyű más véleményre téríteni; ők bizonyos tekintetből hasonlóak a mértékletesekhez, mint a tékozlók az adakozókhoz, vagy a vakmerők a bátrakhoz, de sok tekintetből különböznek tőlök. Mert a mértékletes nem ütteti el magát nézetétől szenvedélyes gerjedtség és vágy által, különben pedig ha alkalom adatik, nagyon könnyen téríthető jobb nézetre; a konok ellenben nem vezérelteti magát az ész által, mert vannak sokan, kik a vágyaknak helyet engednek és a gyönyör-
 3 röktől elragadtatnak. Konok a makacs, a tudatlan és a faragatlan: a *makacs* konok azért, mivel a kedv és kedvtelenség befolyása alatt áll; jól esik neki, ha győz, midőn véleménye fel nem forgattatik, — elkedvetlenedik pedig, ha az ő nézete, mint valamely néphatározat érvénytelennek nyilváníttatik. E szerint tehát inkább hasonlít a mértéktelenhez, mint a mértékleteshez.
 4 Vannak olyan emberek is, kik nézetök mellett, de nem mértéktelenségből, nem állapodnak meg, mint Neoptolemos Sophokles Philoktetesében; igaz, hogy ő gyönyör miatt nem maradt meg nézete mellett, hanem erkölcsileg szép gyönyör miatt. Ő t. i. szépnek tartotta az igazat kimondani, de Odysseus rá akarta beszélni, hogy hazudjon. Hiszen nem minden ember, ki gyönyör által indítva cselekszik valamit, féktelen, vagy rossz, vagy mértéktelen, hanem csak az, ki rútot gyönyör által vezéreltetik.

Tizenegyedik fejezet.

A mértékletesség a közép két hiba közt. — Van különbség a mértékletesség és önfeletti uralkodás közt, a mértékletesség és a féktelenség közt.

- 5 Vannak olyan emberek is, kik a testi gyönyörök iránt kelleténél kevésbé érdeklődnek, s mint olyanok az észhez nem maradnak hívek: azok közt és a mértéktelenek közt a középben a mértékletes áll. A mértéktelen t. i. nem marad hív az észhez bizonyos fölötte sok miatt, ama névtelen pedig bizo-

nyos túl-kevés miatt. A mértékletes ellenben szilárdul megmarad az ész szolgálatában, s egyik szélsőség által sem téríteti magát el a maga meggyőződésétől. Ha már a mértékletesség valami jó, kell, hogy a két vele ellentétes tulajdonság 6
rosz legyen, s ilyennek is tűnik ki valójában: de mivel az egyik csak kevés embernél és ritkán mutatkozik, úgy látszik, hogy az önfölötti uralkodás a féktelenség egyedüli ellentétét teszi, valamint a mértékletesség a mértéktelenségét. Mivel azonban 7
a nyelvszokás sokszor a hasonlatosság által vezéreltetik, a hasonlatosság nyomán az önmaga fölött uralkodónak mértékletessége is fölvétetett a nyelv használatába.—A mértékletesnek t. i. és az önmaga fölött uralkodónak közös sajátsága az, semmit sem követni el az ész ellen a testi gyönyörök miatt; de abban különböznek egymástól, hogy a mértékletesnél honolnak rossz vágyak, az ön magafölött uralkodónál pedig nem: ez utóbbi olyan, hogy semmiben sem gyönyörködik, mi az ész ellenére van; az előbbi gyönyört érez olyas felett is, de nem vezettetik általa. Hasonlítanak ugyan egymáshoz a 8
mértéktelenek és a féktelenek is, de különböznek is egymástól; mind ketten hajhászszák a testi gyönyöröket, ezek azonban azon meggyőződésből, hogy kell; amazok pedig nem elvből.

Okosság és mértéktelenség nem lehet együtt egy egyénben; a mértéktelenség melyik nemét lehet könnyebben gyógyítani? M. X.

Lehetetlen, hogy ugyanazon egy egyén egyuttal okos 1
és mértéktelen is legyen: mert az okos embernek, mint azt már kimutattuk, jellemére nézve egyszersmind jónak is kell lenni. Aztán az okosság nem csak a tudásban tűnik elő, hanem a cselekvés ügyességében is; a mértéktelen pedig nem alkalmas a cselekvésre. Azt azonban állítjuk, hogy a mértéktelenség az ügyességgel nagyon is összeférkeztethető: s azért úgy látszik némelykor, hogy némely emberek okosak s mégis mértéktelenek, minthogy az ügyesség a mértéktelenségtől oly módon különbözik, mint azt már a fentebbi könyvben elő- 2

adtuk ²¹⁾, s mivel mind a kettő értelmiség tekintetéből közel
 3 áll egymáshoz, de szándékra nézve különbözik egymástól. A mértéktelennek állapota tehát nem olyan, mint azé, ki tudással bír s azt tekintetbe veszi s lelke elé állítja, hanem olyan, mint azé, ki alszik vagy mámoros. — Aztán önkéntes is az ő cselekvése; mert némi módon tudja, hogy mit tesz és miért cselekszik, de azért nem mondható gonosznak: mert az ő szándéka jó; e szerint ő csak félig rosz. De igazságtalannak sem nevezhetjük, mert nem cseles vagy ólálkodó s nem ápol rosz utógondolatokat. A mértéktelenek egyik része t. i. nem képes hűségesen megmaradni a mellett, a mit magában föltett, a másik része, a bukóros vérmérsékletű, telyességgel nem
 4 tud elhatározáshoz jutni. A mértéktelen tehát olyan államhoz hasonlít, mely minden iránt, a mi szükséges, határozatokat hoz s jó törvényekkel dicsekszik, de egyet sem alkalmaz, mit Araxandrides is gúnyolt ²²⁾:

Államunk határoz, de a törvényekkel nem gondol.

A gonosz pedig olyan államhoz hasonlít, mely a törvényeket alkalmazza ugyan, de rosz törvények birtokában van.
 5

A mértéktelenség és a mértékletesség olyasmi körül forog, mi a tömeg minőségét túlhaladja: a mértékletes t. i. határozottabban, a mértéktelen pedig kevesbbé határozottan
 6 marad meg szándékánál, mint az emberek legnagyobb részétől telik. Könnyebben gyógyítható a mértéktelenség azon neme, melyben a fekete epéjük szenvednek, mint az, melynek emberei tanácskoznak és határoznak ugyan, de a határozat mellett meg nem maradnak; és azok is könnyebben gyógyíthatók, kik szoktatás folytán mértéktelenek, mint azok, kik a természetnél fogva olyanok. Mert a szokást könnyebben lehet megváltoztatni mint a természetet; és a szokást is azért lehet nehezen megváltoztatni, mivel a természethez hasonlít, mit Euenos is említ: ²³⁾

Hosszas időbe kerül a szokás, a gyakorlati élet,
 S végül természetté lesz, mire szokott az ember.

7 Azt tehát, hogy mi a mértékletesség és a mértéktelen-

ség, mi a szilárdság és a puhultság, s hogyan viszonyúlnak egymáshoz ezen tulajdonok, az eddigiekben im elmondottuk.

Tizenkettedik fejezet.

M. XI.

Különféle nézetek a gyönyörről.

A gyönyör és fájdalom iránt nyomozásokat tenni annak feladata, ki az államtudomány tanulmányozásával foglalkozik; mert ő a legmagasabb czélnek felállítója s mintegy építész, s mi ezen célra tekintvén az egyes dolgot föltétlenül vagy jónak vagy rosznak nevezzük. Aztán az olyan buvárlat fölötte szükséges is: mert a mint azt kimutattuk, az erkölcsi erény és roszaság, a fájdalom és a gyönyör körül forog, s igen sok embernek nézete az, hogy a boldogság a gyönyörrel van összekapcsolva, s azért a boldogot — μακάριος — is onnan nevezték el, hogy nagyon tud örülni ἀπὸ τοῦ μάλα χαίρειν.

Vannak olyanok, kik állítják, hogy egyetlen egy gyönyör sem tekinthető jónak, sem magában véve, sem járulékosan nem, mert a jónak és a gyönyörnek fogalmai nem azonosak. Mások nézete azt tartja, hogy csak némely gyönyör jó, legnagyobb része pedig rossz; egy harmadik nézet oda nyilatkozik, hogy ha minden gyönyör csakugyan jó, még sem járja, hogy a gyönyör a legnagyobb jónak vétessék. — Az első nézet megalapítására, mely szerint a gyönyör épen nem tekinthető jónak, azt hozzák fel, hogy minden gyönyör alakulás és természeti állapotta válás, mely érzéssel van összekötve, a valamivé válás pedig nem azonos a végczállal, (az általa előidézett állapottal) mint p. o. a házépítés nem azonos a házzal; aztán hogy az önfelett uralkodó a gyönyöröket kerüli; hogy az okos nem a kellemességet, hanem a bútanságot (fájdalmatlanságot) tűzi ki törekvésének czéljául: hogy a gyönyör a megfontolásnak utjában áll, még pedig annál inkább, minél erősebb az, mint a nemi gyönyör, melynek alkalmával senk sem képes a megfontolásra s megismerésre; hogy a gyönyör

nem valami művészetnek eredménye, holott minden jó valami mesterségnek műve; végre hogy a gyermekek és az állatok is a gyönyört hajhászszaak. A második nézet, mely szerint nem minden gyönyör jó, arra támaszkodik, hogy vannak rút, (gyalázatos) hibáztatandó, és káros gyönyörök is; mert sok, a mi gyönyört okoz, betegségnek magvát veti el. Hogy végre a gyönyör nem a legfőbb jó, ugy bizonyittatik be, hogy nem eredmény, nem czél, hanem keletkezés, válás valamivé.—Ezek körülbelül azon nézetek, melyeket a gyönyör iránt felhozni szokás.

XII. M.

Tizenharmadik fejezet.

Annak kimutatása, hogy a gyönyör, a kedv, valami jó.

- 1 Hogy ezen érvekből még nem következik, miszerint a gyönyör nem lehet valami jó, vagy nem a legfőbb jó, az a következőkből fog kiderülni. — *Először* is, a mint a jónak fogalmát kétféle érteményben használjuk, — van t. i. olyan jó, mely föltétlenül és magában véve az, s olyan, mely bizonyos egyesekre nézve jó, — ugy fogják ezt az osztást a természetek és az állandó minőségek is követni, s ez alá fognak a mozgások és a valamivé válás nemei is kerülni. S így azon *indításoknak*, melyek roszaknak látszanak, egy része föltétlenül rosz lesz, egyesekre azonban nem, sőt bizonyosokra nézve óhajtható is; más része pedig még bizonyos egyeseknek sem kívánatos, ha csak nem némely percekben és rövid időre, különben pedig föltétlenül nem kívánatos; vannak oly indítások is, melyek gyönyörnek épen nem tekinthetők, hanem csakis annak látszanak, azok t. i. melyek bizonyos fájdalommal vannak összekötve és a gyógyításra használtatnak, mint a betegknél. — *Másodszor*, mivel a jó részint működés részint állandó minőség: az, mi minket a természeti állapotba visszahelyez, járulékosan (de nem magában véve) kellemes. A működés az ember vágyaiban tűnik elő, midőn állapotát és természete valaminek hiányát mutatja, (vagy fájdalmat éreztet²⁴). Van azonkívül oly gyönyör is, mely fájdalom és vágy

nélkül jár, mint a bölcsészeti szemlélődéssel való foglalkodás, mely mellett a természet hiányt nem érez és semmire sem szorúl. Ezen különböztetés kimutatására szolgál ez a körülmény, hogy az emberek nem ugyanazon tárgynak örülnek, midőn természetök szükségének kielégítésére indulnak, és midőn természetök a kielégültség állapotában van; ha ki van elégítve, gyönyört csak a feltétlenül kellemes dolgokban talál, ha még csak a kielégítésre *indul*, akkor gyönyörűséget okozhat az ellenkező is; akkor t. i. az ember még a csipős és keserű tárgyaknak is örül, daczára annak, hogy sem természetnél fogva sem föltétlenül nem tekinthetők kellemeseknek. E szerint a gyönyör is, melyet illetén tárgyak keltenek, sem természetnél fogva sem föltétlenül nem nevezhető gyönyörnek; mert a mint a kellemesnek fajai egymáshoz állanak úgy viszonyulnak az ezektől eredő gyönyörök is egymáshoz.—

Harmadszor nincs is szükség rá, hogy valami más létezzék, 3
mi jobb a gyönyörnél, mint némely bölcsészek nézete tartja, hogy t. i. az eredmény jobb a (valamivé) válásnál; mert a gyönyör nem válás, nincsen is minden gyönyör válással összekötve, hanem sok gyönyör működés és eredmény is. Az ilyféle gyönyörök nem akkor keletkeznek, mikor valami állapot bennünk (valamivé) válik, hanem akkor, mikor ezen már is vált állapotot felhasználjuk; nincs is minden gyönyörnek tőle különböző eredménye és célja, hanem ez csak azon gyönyörökről áll, melyek a természet kielégítésére vezetnek. Helytelen dolog tehát azt állítani, hogy a gyönyör érzékeleg észrevehető válás; a gyönyört inkább a természetszerű állapot működésének kell nevezni, és azon kifejezés helyett, hogy érzékeleg észrevehető, az *akadálytalan* szót választani. Vannak olyanok is, kik állítják, hogy a gyönyör válás azért, mivel csakugyan főképen jó; azt hiszik t. i. hogy a működés válás, de nem az, hanem valami más.

Azon ellenvetés, hogy a gyönyör valami rossz, mivel né- 4
mely kellemes dolog betegséget szül, egyenlő azon állítással, hogy rossz az, a mi egészséges, mivel némely egészséges dolog hasztalan a pénzkeresésre. Mind a kettő tehát csak ezen bizo-

- nyos tekintetből rossz, de nem rossz magában véve; mert hiszen maga a bölcsészeti szemlélődés is káros némelykor az
- 5 egészségre nézve. Egyáltalában sem az okosságnak sem más minőségnek nincsen akadályára az abból keletkező gyönyör, hanem csak az, mely más állapotból fakad: sőt azt tapasztaljuk, hogy a bölcsészeti szemlélődésből és a tanulásból
- 6 eredő gyönyör még jobban buzdít a szemlélődésre és a tanulásra. — Hogy egy gyönyör sem valami különös művészetnek eredménye, az rendén van és helyes okon alapszik: mert semminemű működés sem lehet művészet tárgya, — tárgya csak a tehetség, ámbár úgy látszik, hogy a kenőcskészítés mestersége és a szakácskodás gyönyörrel foglalkozó mesterségek.
- 7 Ezt az ellenvetést, hogy az önmaga fölött uralkodó a gyönyört kerüli, s hogy az értelmes ember törekvése céljául a fájdalom nélküli életet tűzi ki, nem pedig a gyönyört, hogy a gyermekek és az állatok is hajhászszák a gyönyört, szintén azon módon és egyszerre lehet feloszlatni. Elmondottuk t. i. mennyiben jók föltétlenül és mennyiben nem jók a gyönyör összes fajtái; az utóbbiakat hajhászszák a gyermekek és az állatok is, az értelmes ember irányokban csak fájdalomtalan-ságot óhajt, értem azokat, melyek vágygyal és fájdalommal vannak összekötve, és testiek, — mert ez az ő jellemök, — továbbá a szerfeletti és a túlhajtás ezekben, melynél fogva a féktelen fékteleennek tűnik fel. Azért a higgadt ezeket a gyönyöröket kerüli; mert vannak olyan gyönyörök is, melyek a higgadt embernek valók.

MXIII

Tizennegyedik fejezet.

A gyönyör valami jó, s bizonyos neme éppen a legfőbb jó.

- 1 Hogy a fájdalom valami rossz és kerülendő, az iránt mindnyájan egyet értenek: rossz pedig részint föltétlenül, részint bizonyos tekintetből, a mennyiben t. i. akadályokat okozó. A kerülendőnek ellentétét, a mennyiben azt kerülni kell, és valami rossz, képzí a jó. Kell tehát, hogy a gyönyör

valami jó legyen. Ennélfogva Speusippos megoldási kísérlete a kérdés tekintetéből nem sikerült, ha mondja, valamint a nagyobb a kisebbnek és az egyenlőnek ellentéte, (ugy a fájdalomtalanság a gyönyörnek és a fájdalomnak ellentéte; amaz a jó, az utóbbi kettő pedig rossz); mert senki sem fogja kimutathatni, hogy a gyönyör olyféle, mint a rossz. Nem látunk 2 akadályt abban, hogy habár van némely rossz gyönyör, miért ne lehetne bizonyos gyönyör a legjobb, éppen úgy, mint bizonyos tudomány legjobb, habár vannak rossz tudományok is. Sőt talán, minthogy minden állapotra és minőségre nézve léteznek akadálytalan működések, éppen szükséges is, hogy — akár az összes minőségek működése, akár egyé közülök, feltéve, hogy akadálytalanul menjen véghez, ez tegye a boldogságot, és ez legyen a legkívánatosabb: a működések akadálytalan lefolyása pedig éppen a gyönyör. — Ennélfogva bizonyos gyönyör lehet a legfőbb jó, noha mind a mellett megeshetik, hogy a gyönyörök nagy része föltétlenül és egyszerűen rossz. Ez az oka annak, hogy mindenki a boldog életet gyönyörrel teltnék hiszi, és a gyönyört a boldogság fogalmába szövi, még pedig jogosan: mert semmiféle működés nem lehet tökéletes, ha akadályokkal küzd; a boldogság pedig valami tökéletes. Azért a boldog még a testi és külső javakra, valamint a szerencsére is rászorúl, hogy működésében ne akadályoztassék. Kik pedig olyan emberről, 3 ki kerékre vonatva gyötörtetik vagy más nagy szerencsétlenségbe kerül, még is azt állítják, hogy ha jó és erényes, akkor boldog is, azok akarva, nem akarva, ürességeket beszélnek.

Minthogy a boldogsághoz külső szerencse is szükséges, 4 sokan a boldogságot azonosnak tartják a szerencsével, holott nem az; mert a szerencsének szerfelettsége a boldogság akadályozója, s akkor talán már nem igen lesz helyén azt még szerencsének nevezni, mert csak is a boldogsághoz álló viszonya határozza meg, hogy mennyiben tekinthető szerencsének. Azon körülmény, hogy minden teremtmény, állat és ember egyaránt hajhássza a gyönyört, némiképp bizonyoságul szolgálhat 5 arra, hogy a gyönyör bizonyos tekintetben a legnagyobb jó:

El nem enyészik a szó, mit milljók ajkai zengnek,
Sok nép közt ²⁵⁾.

- 6 De miután nem csak ugyanazon egy legjobb természet s azon egy legjobb állapot, hanem többféle létezik, s miután nem minden ember ezt a természetet és ezt az állapotot tartja legjobbnak, — nem is hajhászsa mindenki ugyanazt a gyönyört, de még is valamennyien gyönyör után járnak. Az is lehet, hogy nem azt a gyönyört hajhászzák, melyet kívánni látszanak vagy a melyet a kikérdeztetés esetében neveznének, hanem még is ugyan azt: mert mindenben már a természetnél fogva valami isteni bent van. A névnek örökségét azonban a testi gyönyörök vették át, mivel az emberek többnyire ezek után járnak, és azokban mindnyájan részt vesznek; minthogy pedig ezek egyedül ismeretesek, azt tartják sokan, hogy ezek
- 7 az egyedüli gyönyörök. Világos pedig az is, ha a gyönyör és a gyönyörrel járó működés nem valami jó, akkor a boldog embernek élete sem lehetne kellemes. Micsoda oknál fogva szorulna is rá, ha nem valami jó? ha netalán a fájdalomban is boldogul élhet? Ha t. i. a gyönyör sem nem rossz sem nem jó, akkor a fájdalom sem esik a kettő alá; s akkor miért kerülné azt az ember? Hiszen az erényes ember élete sem volna kellemesebb, ha az ő működései nem tennék azzá.

M. XIV

A testi gyönyörökről.

- 1 Most azon állítás folytán, hogy némely gyönyör nagyon is óhajtható, milyen p. o. az erkölcsileg nem pedig a testileg szép, mely körül a féktelen forog, a testi gyönyörök tekintetéből még egy pontot kell vizsgálnunk. — Miért rosszak az ellentétes fájdalmak? hiszen a rosszal a jó az ellentétes. Vagy talán annyiban nevezhetők jóknak a gyönyör szükséges fajtái, a mennyiben az, mi nem rossz, jónak tartatik? s aztán micsoda fokozatig jók? A dolog úgy áll: azon állapotokban és gerjedelmekben, melyekben a helyesen átcsapó túlság lehetetlen, a gyönyör tekintetéből is lehetetlen a szerfelettség; a mely állapotban vagy gerjedelemben pedig túlság találko-

zik, abban a gyönyör is helyet enged a szerfelettinek. De a testi javakban létezik szerfelettség, és a roszaság vagyis az erkölcselenség épen abban áll, hogy a túlság után jár, nem pedig a szükséges gyönyörök után. Hiszen minden ember gyönyörködik némileg az ételekben, borban és nemi dolgokban, de nem mindenki úgy, mint kell. Ellenkezőleg áll a dolog a fájdalommal; ennek nem csak túlságát kerüli az ember, hanem egyáltalában véve magát a fájdalmat: mert a fájdalom nem a túlzásnak ellentéte, ha csak nem azé, ki a túlságot hajhászsa.

Tizenötödik fejezet.

Miért látszik óhaj tandónak a testi gyönyör?

Miután nem csak az igazságot kell kimondani, hanem a tévely eredetét is kimutatni — (ez t. i. sokat tesz a bizalomkeltésre; mert ha belátjuk annak okát, mely miatt az, mi nem igaz, az igazság látszatát magára öltötte, oda emelkedünk, hogy az igazságnak annál inkább adjunk hitelt) — helyén levőnek találjuk megmagyarázni azt, hogy miért látszanak a testi gyönyörök kíváncsabbaknak mint a hogyan érдемlik. Először is azért, mivel a fájdalmat mint egy ütással elhajtja, keresik az emberek a gyönyört; aztán hajhászszák a túlságos gyönyört is túlságos fájdalom alkalmával, mint valamely gyógyszer, még pedig épen az érzéki gyönyört. A gyógyszerek kissé erősek, de az emberek azért kívánják azokat, mivel az ellenkező részen látszanak feltűnni. S ezen két oknál fogva a gyönyör nem tartatik jónak, a mint már el volt mondva: hogy az arra irányzott cselekvények rosz természetnek cselekvényei, legyen ez akár a születéstől fogva rosz, mint p. o. az állati természet, akár szoktatásból keletkezett, mint az erkölcselen embereknél szokott megtörténni. Aztán a gyógyszer annál alkalmaztatik, ki valaminek hiájával van, s a bírás jobb, mint a szerzés. Más gyönyör megéreztetik, midőn vágyak kielégítése előtt állunk, s midőn a kielégítéshez

készülő telyes természetének visszaadatik: ilyen gyönyör
 5 csak járulékosan és illetőleg jó. Továbbá a testi gyönyört hevessege végett azok keresik fel, kiknek másféle gyönyör nem nyujthat már kedvtelést: tehát ők magok idéznek elő magok számára bizonyos szomjúságot. Ha tehát ártalmatlan gyönyörök után járnak, az épen nem roszalandó, de ha károsokat keresnek, ez már baj. Akkor t. i. nincsen más semmijök, a minek örülhetnének, másfelől pedig olyan állapot, melyben sem öröm sem kedvtelenség nem jelentkezik, sok emberre nézve már természeténél fogva fájdalmas és gyászos. Mert az élő lény folytonos erőködésben és szervezete megfeszítésében találtatik, mit a természetvizsgálók buvárlatai is bizonyítanak, azt mondván, hogy a látás és a hallás kedvtelenséggel jár s fájdalommal van összekötve, de a megszokottság miatt,
 6 mondják, azt már nem érezzük. — Ugy szintén az ember ifjúságában, a növekvés és öregbedés következtében, mintegy mámoros állapotban találja magát, már pedig az ifjuság kellemes. — Azok, kiket a természet meláknak alkotott, mindig valami gyógyszerre szorúlnak, nálok t. i. a test bizonyos véregyülek folytán mindig valami csipkedést és viszketést érez, s folyást erős vágyak s indulatok közt haboz. A fájdalmat kiszorítja és elúzi a gyönyör akkor is, ha ellentétes vele, de akkor is, ha esetleg másféle találna lenni, csak hogy erős és hatályos legyen: innen történik aztán, hogy az emberek féktelenekké és bünösökké válnak.

7 Oly gyönyöröknél, melyek nincsenek kedvtelenséggel összekötve, nem találtatik túlság és szerfelettség; ide tartoznak azok, melyek természetöknél fogva nem pedig esetleg kellemesek. Az esetleg kellemes alatt olyat értek, mi gyógyszerül szolgál: az orvosság pedig azért tűnik fel kellemesnek, mivel általa az épen és egészségesen megmaradt testrészek közreműködése mellett a gyógyítás eszközöltetik; a természetnél fogva kellemes alatt olyat értek, mi az ép természet működését előszólítja, megindítja.

8 De nem kelt mindig ugyanazon egy tárgy kedvet bennünk, mivel a mi természetünk nem egyszerű, hanem még

más valamit tartalmaz, mi által mulandóvá lesz. Ha tehát az egyik elem valamit munkál, ez a másik elem természetének ellenére van; midőn pedig mind a kettő egyensúlyban talál lenni, akkor úgy látszik, hogy a cselekvés sem kedvet sem kedvtelenséget nem kelt. — A mely lényben ellenben a természet egyszerű, annál ugyanazon egy cselekvény mindig a legnagyobb gyönyört kelti. Ezen oknál fogva az Isten mindig egy és egyszerű gyönyört élvez: mert nem csak a mozgásban és változásban van működés, hanem a mozgásnélküliségben is, és a gyönyör inkább a nyugalomban található, mint a mozgásban. A változás pedig valamenyi dolog közt legédeesebb, mint a költő mondja ²⁶), az emberek bizonyos fonáksága miatt. Mert a mint a rossz ember változékony és állhatatlan, úgy a változásra szoruló természet is rossz, minthogy nem egyszerű és nem jó.

Tárgyaltuk tehát a mértékletességet és a mértéktelenséget, a gyönyört és a fájdalmat, meghatároztuk mindegyiknek fogalmát, kimutattuk, hogy mennyiben jók és közülk melyik tekintendő rossznak. — Most következik, hogy a barátságról szóljunk. 9

NYOLCZADIK KÖNYV.

A barátság lényegéről s annak fajairól.

Első fejezet.

A barátságról általában véve.

Most már arra kerül a sor, hogy a barátságról szóljunk.

- 1 A barátság az erénynek bizonyos neme, vagy az erénynyel van összekötve, ezen kívül nagyon is szükséges az életre: mert jó barátok nélkül becsesel nem bírsz, nem óhajthatod az életet, még arra nézve sem, ki az élet minden többi javával bővelkedik. Hiszen nézetünk szerint a gazda, a kormányzó, a hatalommal fölruházott, leginkább szorúl jó barátok támogatására. Micsoda hasznát is venné szerencséjének, ha megfoszthatnék a jótevés, a boldogítás lehetőségétől, mely leginkább és legdicseretesebben barátjai iránt alkalmazható? vagy hogyan lehetne a szerencsét jó barátok nélkül megőrizni és megtartani? Hiszen a
- 2 szerencse minél nagyobb, annál bizonytalanabb. Aztán a szégyenségben, mindenféle viszontagságban és balszerencsében a jó barátok tartatnak egyedüli menedékhelynek. Ezenkívül a barátság az ifjúság segítségére szolgál az által, hogy őt a tévelygésektől megóvja; az öregeknek pedig támasza, a menyenyiben őket ápolja s azon cselekvényekben, melyeket ők erőtlenység és gyöngeség miatt nem vihetnek véghez, segédkezett nyújt; hasznos azoknak is, kik koruk és erejük virágpontján állanak, hogy erkölcsileg szép tetteket művelhessenek:

Hol kettő van együtt, egyik elsőbb észleli másnál

Hogy leszen okszerűbb: ha egyes tán észlel is olykor

Mind esze később jár, mind satnyább ötletű vannak¹⁾.

Mert másod magával képesebb az ember a belátásra és cselekvésre. Azt látjuk, hogy a barátság érzetét maga a természet oltotta a nemzöbe nemzette iránt és a nemzettbe nemzője iránt. És ezt a természeti vonzást nem csak az embereknel veszszük észre, hanem a madaraknál és az állatok nagyobb részénél is; továbbá azok közt, kik egy törzshez és fajhoz tartoznak, de különösen az embereknel. Azért is az emberbarátok — az ugynevezett philantrópok, — dicséretünk tárgyai. De a messze földekre tett utazások alkalmával is tapasztalhatjuk, hogy mennyire rokon és egymáshoz simuló az ember. Továbbá azt is tapasztaljuk, hogy a barátság az államok kapcsa, összetartója, s hogy a törvényhozók inkább a körül fáradoznak, mint az igazságosság körül: mert az egyetértést a barátsághoz hasonlónak tekintik, és azért ennek megnyerésére törekesznek, a meg hasonlást ellenben mint ellenségeskedést száműzni leginkább ügyekeznek. Aztán a barátságnál nem igen szorúlunk az igazságosságra, holott az igazságos létnél nagyon is elkél és szükséges a barátság, és az igazságosság legmagasabb fogalma leginkább baráti viszonyban valósítható. De nem csak szükséges a barátság, hanem erkölcsileg szép is: mert a barátságos embereket dicsérjük, és sok jó baráttal birni egyike a szép és jó dolgoknak. Ezenkívül sokan azt hiszik, hogy ugyanazon emberek, kik erényesek és jók, jó barátok is egymás közt.

Második fejezet.

Különbféle nézetek a barátságról.

A barátságot illetőleg sok vitás kérdéssel találkozunk. Egy rész t. i. azt mondja, hogy a barátság bizonyos hasonlóság, s hogy a hasonlóak jó barátok is ²⁾; innen magyarázzák aztán az ilyféle szólásokat is: hasonló hasonlóhoz szegődik, csóka csókát keres fel, s még másokat. Más rész pedig állítja, hogy a hasonlóak oly indulattal viseltetnek egymás iránt, mint a fazekas fazekas iránt. Mások ezen nyomozásoknál még

tovább mennek, és a természet területére viszik át, mint Euripides, ki azt mondja, hogy a száraz föld szereti a zápor-esőt, hogy a dicső ég, midőn esővel megtelt, vágyódik azt a földre lehullatgatni; és Heraklitos, ki azt állítja, hogy az ellenzékes hasznóhozó, hogy az ellentétesből a legszebb összhangzás áll elő, hogy minden a viszályból keletkezik. Ezekkel a többi között ellenkezik Empedokles, midőn mondja, hogy hasonló után vágyódik.

- 7 A mi a kérdés *természeti* oldalát illeti, azt mellőzni akarjuk, mert nem tartozik jelen nyomozásunkhoz; *emberi* oldalát ellenben és azt, mi a jellemhez és gerjedelmekhez tartozik, vizsgálat alá fogjuk venni,—ilyen p. o. a kérdés: vajjon minden ember közt létezhetik-e barátság, vagy lehetetlen-e, hogy a gonoszok jó barátok legyenek, továbbá egy neme van-e a barátságnak, vagy több? — Kik a barátságot csak egynek hiszik azért, mivel benne a több és a kevesebb találkozik, ezek nem szilárd okokból és jelekből indulnak ki; mert többet és kevesebbet olyan dolgok is engednek, melyek alakra és fajra nézve különbözök. Ezekről azonban már fentebb beszéltünk ³⁾.

M. II.

A szeretetre méltónak fogalma s nevei.

- 1 A barátság iránt leginkább tisztába fogunk jöhetni, ha megtudjuk, hogy mi a szeretet tárgya; mert azt tapasztaljuk, hogy nem minden szerettetik, hanem csak a szeretetre méltó, ilyen pedig vagy a *jó*, vagy a *kellemes*, vagy a *hasznos*. Hasznosnak pedig az tartatik, mi által valami jót vagy kedvtöltőt szerezhetünk: e szerént tehát a jót és a kellemest, mint
- 2 cél, szeretetre méltónak tekinthetjük. — Most már az a kérdés: vajjon a föltétlen jót szereti-e az ember, vagy azt, mi rá nézve jó? mert a kettő némelykor ellenkezésbe jó egymással. Hasonlóan áll a dolog a kellemessel magával. Ugy látszik pedig, hogy mindenki azt szereti, mi rá nézve jó: így tehát föltétlenül szeretetre méltó a feltétlen jó, az egyesre nézve pedig szeretetre méltó az, mi neki jó. Minden egyes azonban nem azt szereti, mi rá nézve valójában jó, hanem csak azt, mi

neki olyannak látszik. De ez itt nem tesz különbséget : nevezhetjük t. i. szeretetre méltónak azt, mi jónak tartatik.

Három levén azon tulajdonság, melyek miatt valamit szeretünk, ezeket még a lélektelen dolgokban is föl találhatjuk, de a lélektelen dolgok iránti szeretet nem neveztetik barátságnak. Mert ezeknél nem gondolható sem viszontszeretet, *sem jólétök kívánása*. Bizony kissé nevetséges volna a bornak jólétet kívánni; a mit az ember itt teszen, legfeljebb az, hogy épségben maradását kívánja azért, hogy maga birhassa és használhassa a bort. A jó barátról ellenben mondják, hogy neki jót kell kívánni önmagáért. Azt pedig, ki ilyen módon másnak jót akar, *jóakarónak* szokás akkor nevezni, ha a másik nem viseltetik szintén oly indulattal ennek irányában: mert a kettő közti kölcsönös jóakarás barátságnak neveztetik. De valjon nem kell-e hozzá tennünk, hogy a *jóakarás* ne maradjon észrevétlenül, hanem mind a kettő tudjon is róla? Mert sokan jóakarók még olyanok iránt is, kiket soha nem láttak, de kikről hiszik, hogy erényesek vagy hasznavehetők; megeshetik azonban, hogy az ilyenek amazok iránt szintén oly indulattal viseltetnek, s így jóakaróknak tűnnek fel egymás irányában: de barátoknak hogyan is nevezhetnők őket, ha az egyik nem tudja, mint gondolkodik róla a másik? — A barátságához tehát az tartozik, hogy ketten jóakarók legyenek egymás iránt, hogy egymásnak jót kívánjanak, és hogy mind a kettőnek arról tudása is legyen, a fölhozott okok egyikénél fogva.

Harmadik fejezet.

M. III.

A barátság három neme, mely a jón, kellemesen és hasznoson alapszik.

Miután a szeretetet keltő tulajdonok fajilag egymástól különböznek, különböző lesz a szeretet és a barátság is. A barátságnak t. i. három neme van, mely a szeretetreméltó tulajdonok számának megfelel; mert mind a háromnál lehetsé-

- ges oly viszonzszeretet, mely nem marad rejtve. Azok tehát, kik egymást szeretik, jót kívánnak egymásnak oly mértékben, a milyenben szeretik egymást. A kik pedig haszon miatt szeretik egymást, azok nem önmagokban véve s önmagokért szeretik egymást, hanem csak annyiban, mennyiben kölcsönös szeretetökből rájuk valami jó háramlik. Ugy áll a dolog azokkal is, kiknek barátsága a kellemesen alapszik: a kellemes társalgást, élcezes embert nem azért szeretik, mivel bizonyos jellemmel és minőséggel bír, hanem mivel az illetőket kellemesen
- 2 mulattatja. Így azok is, kik haszon okáért kötnek barátságot, a rájuk háromló jóért szeretik egymást, s olyan barátság is, mely gyönyörön alapszik, kölcsönös gyönyör mértékével méretik; itt a szeretet nem a jó barát személyére, hanem a haszon és gyönyör fokára vonatkozik. A barátság illeten alakjai tehát az esetlegességen alapulnak, nem azért köttetnek az emberrel, minthogy ő bizonyos olyas személyiség, hanem anyyiban, a mennyiben vagy valami jót vagy gyönyört eszközö
- 3 és közvetít. Azért is az ilyféle barátság könnyen fölbontható, ha az érdekek és személyek nem maradnak egyenlők: ha t. i. nem kellemesek vagy hasznosak többé egymásnak, véget is szakítanak a szeretetnek. Az pedig, a mi hasznosnak tartatik, nem marad mindig ugyanaz, hanem változik, — ma ilyen, holnap más lehet. Ha tehát elesik az, a mire a barátság fektetve volt, a barátság maga is felbomlik, mintha arra való tekintettel
- 4 köttetett volna a barátság. Azt tapasztaljuk, hogy a barátság ezen neme főleg az éltesebbeknél találtatik: az ily korúak t. i. nem a kellemest, hanem a hasznost keresik; az ifjak és koruk javában levő személyek közt csak azoknál, kik az előnyt hajhászszák. — Ilyen jó barátok nem nagyon sokat adnak az együttélésre, gyakran az ő társalgásuk nem is kellemes; nem is vágyódnak ilyen közlekedés után, ha nekik nem hajt hasznót; ők addig kedvesek egymásnak, míg egymástól valami jót reménylhetnek. A barátság ezen neméhez számíttatik a vendégszeretet is.

- 5 Az ifjak közt, mint látszik, a barátság leginkább a gyönyör miatt köttetik. Az ifjak élete t. i. szenvedélyes gerjedel-

mek közt foly le s ők leginkább azt követik, mi nekik gyönyört nyújt, és a mi jelenvaló. De ha az ifjukorból kilépnek, megváltozik rájuk nézve a gyönyör tárgya. Innen van, hogy az ifjúságban hamar köttetik barátság, de fel is bomlik gyorsan, a gyönyörrel együtt változik a barátság is; ilyen (ifjúkori) gyönyörnek változása pedig hamar szokott beállani. A nemi szeretetre is hajlók az ifjak; mert ebben a szeretetben többnyire a szenvedélyes gerjedelem és a gyönyör vezérkedik. Innen van, hogy az ifju hamar beleszeret valakibe, de ki is józanodik gyorsan, gyakran megesik, hogy ugyanaz nap változik hajlamának tárgya. Ellenben azt látjuk az ifjaknál, hogy barátjaikkal egész napokat tölteni s velek együtt élni akarnak. — Az ifjaknál tehát ilyen alakot ölt a barátság.

Negyedik fejezet.

A valódi barátság tulajdonságai.

Tökéletes barátság az erkölcsileg jó s erényre nézve egymáshoz hasonló emberek közt létezik. Mert ilyenek egymásnak egyaránt és kölcsönösen jót kívánnak, épen a mennyiben jók; jók pedig ők magokban véve. Azok, kik barátjaiknak magokért a jó barátokért jót kívánnak, leginkább tekinthetők jó barátoknak. Mert magokban véve és nem csak járulékosan viseltetnek irántok olyan érzülettel. Azért is az ilyenek barátsága tartós és addig áll fön, a meddig erényesek maradnak; az erény pedig valami tartós és állandó. Aztán az ilyen barátságnál a jó barátok mindegyike magában véve s föltétlenül és a barátjára nézve is jó, minthogy az erényesek föltétlenül jók, és egymás irányában hasznosak egymásnak. Szintúgy kellemesek és kedvesek is egymásra nézve, mivel az erényesek egyszerűen és egymásra nézve is kedvesek. Mert minden embernek saját cselekvése és az is kellemes, mi azzal rokon természetű; a jóknak cselekvése pedig ilyen természetű, (mindig ugyanaz és egy) vagy egymáshoz hasonló. — Hogy ilyenmő barátság tartós és állandó, ez könnyen felfogható; mert ennél találtatik mindaz együtt, a minek a jó barátok közt

létezni kell. Minden barátság t. i. vagy valami jó vagy valami gyönyör alapján köttetik, — legyen bár ez a jó és ez a gyönyör vagy föltétlenül és magában véve, vagy csak barátjára nézve az, — mihez aztán még bizonyos hasonlóságnak is kell járulni. Ilyen barátságban megvannak mind a fölhozott feltételek magokban véve; a barátság többi fajai ehhez csak hasonlók, és a mi föltétlenül jó, az feltétlenül kellemes is. Ez pedig leginkább méltó a szeretetre, és ilyen emberek közt leginkább előfordul a szeretet és a barátság, és a legjobb is.—

- 8 Ilyen barátsággal természetesen ritkán találkozunk, mert az illetén emberek csak kis számmal vannak. Ezen kívül ilyen barátsághoz még idő és szokás szükséges. Mert a példabeszéd szerint lehetetlen, hogy a jó barátok egymást ismerjék, míglen, a mint mondani szokás, egy véka sőt együtt el nem költöttek. Nem is fogadhatja hajlamaiba vagy barátságába az egyik a másikat előbb, míg kölcsönösen mindketten szeretetre méltóknak nem tűnnek fel, s mindakettő arról meg nem győződik. Azok, kik hamar követnek el egymás iránt barátságos eljárást, jó barátok akarnak ugyan lenni, de nem azok, ha nem szeretetre méltók is egyszersmind, és azt kölcsönösen nem tudják. Az eltökélés tehát a barátság kötésére gyorsan keletkezik, de nem maga a barátság.

Ötödik fejezet.

A barátság három nemének összehasonlítása.

Ez tehát azon barátság, mely idő tekintetéből és a többi feltételek szerint is tökéletes; ebben a jó barátok mindegyike a másik által minden tekintetből ugyanabban vagy hasonlóban részesítettik, mint ennek a jó barátok közt meg is kell történni.

M. IV.

- 1 Ezen barátsághoz hasonlít az is, mely gyönyör miatt köttetik: mert a jó és erényes emberek gyönyörködtetik egymást. Hasonlót mondhatni a hasznosságon alapuló barátság-

ról is: mert a jók hasznára is vannak egymásnak. Ilyen emberek közt is olyan barátságok a legmaradandóbbak, melyekben mind a két részről kölcsönösen hasonló hasonlóval szolgáltat meg, a milyen p. o. gyönyör; de nem csak ilyenkor, hanem még inkább akkor, midőn mind a két részről ugyanazon nemű gyönyör kínálkozik, mint p. o. élczes emberek közt, nem pedig úgy, mint szerető és szeretettje közt. Ezek t. i. nem örülnek ugyanazon egy dolognak és módosságnak, hanem a szerető, midőn szeretetének tárgyát látja, a szeretett pedig, midőn amaz által figyelembe vétetik és tisztelgésben részesíttetik. A virágkor megszűnésével némelykor ilyen barátság is megszűnik: akkor t. i. az egyiknek nem kellemes a másiknak arczúlata, ez pedig nem részesül többé figyelemben és tisztelgésben. Sokszor azonban az ilyen barátság is tovább fonódik és megmarad, ha jellemegyenlőség mellett a felek mindegyike a másiknak jellemét megszereti. Azoknál, kik a szerelmi viszonyban nem a gyönyört cserélgetik ki kölcsönösen, hanem az előnyt nézik, a barátság nem igen szilárd és kevésbbé tartós. Azok pedig, kik csak a haszon miatt jó barátok, a haszon megszűntével külön válnak: akkor t. i. a barátság sem az egyikének sem a másikának személyére nem vonatkozott, hanem csak az előnyre.

Lehetséges, hogy olyan barátság, mely gyönyörön és haszonon alapszik, rossz és rossz közt jó létre; hogy illetékes ember rosszal köt; s hogy ilyenre azok is, kik sem nem érényesek sem nem rosszak, akárkivel lépjenek; de bizonyos az, hogy olyan barátság, mely magokra a személyekre vonatkozik, egyedül a jók közt lehetséges. A rosszak t. i. nem örülnek egymásnak, kivéve, ha a viszonyból haszon kínálkozik. — Az érényesek barátsága egyedül biztos a rágalmazástól: mert azok közt más nem igen fog hitelre találni oly férfi ellen, kit hosszas időn keresztül kipróbáltak és becsében felismertek. Olyanok barátságában honol a bizodalom is és arról való meggyőződés, hogy az egyik a másikat soha rá nem szedi s nem követ el igazságtalanságot, valamint mind az is megvan, mit igaz barátság föltétének szokás tekinteni. — A barátság

többi nemeiben ellenben mind az (rágalom, bizalmatlanság, 5 rászedés) nagyon könnyen előfordulhat. Miután pedig az emberek barátjaiknak szokták nevezni azokat is, kik haszon alapján olyan viszonyba léptek, mint az p. o. az államoknál történik, — mert nyilvánvaló dolog, hogy az államok harczszövetségei az előnyösség tekintetéből köttenek, — de azokat is, kik kedvtöltés vagy gyönyör miatt szeretik egymást, mint p. o. a gyermekeket: bizonyára nekünk is kell ilyen barátságokról szólnunk, de egyszersmind a barátság több nemeit elfogadnunk s első és tulajdonképeni nemül azt állítanunk fel, mely a jók közt, mint ilyenek közt, létezik; a többi barátság-nemek tulajdonképen nem barátságok, hanem csak bizonyos hasonlóság miatt neveztetnek úgy. Ezeknél az emberek csak annyiban barátságosak, a mennyiben viszonyukban valami jó vagy a jóhoz hasonló mutatkozik; mert a gyönyör is valami 6 jó arra nézve, ki a gyönyört szereti. A két utóbbi nem azonban nem egykönnyen található fel együtt, s a barátság nem is köttetik együttesen a hasznosság és gyönyör céljából: mert nem igen szövetkezik s nem kerül együvé az, mi esetlegesen történik.

Hatodik fejezet.

Kik a jó barátok, s kik nem alkalmasak a barátságra?

7 Miután a barátság az említett nemekre oszlik föl, állíthatjuk, hogy a rossz barátságosak lesznek gyönyör vagy hasznosság miatt, a mennyiben e részben egymáshoz hasonló, az erényesek pedig jó barátok önmagokért, a mennyiben t. i. erényesek. Ők egyszerűen és föltétlenül barátok; amazok pedig csak járulékosan és annyiban, a mennyiben azokhoz hasonlítanak.

M. V.

1 A mint az erényeknél szokásban van, az állandó minőséget megkülönböztetni az erényes működéstől: úgy a barátságnál is azt kell tenni. Az egyik rész tagjai t. i. az együttélés kellemeit élvezik s kölcsönösen eszközlik egymásnak jó-

létét; a másik részéi pedig vagy alvás közben vagy helyileg el lévén különítve egymástól, nem lehetnek ugyan munkálkodók, de oly érzülettel vannak egymás iránt, melyből barátságos működés fakadhat. Mert a térbeli különválás nem szünteti meg a föltétlen barátságot egyszerűen, hanem csak annak közreműködését. Ha pedig az elválás sok ideig tart, úgy látszik, hogy a barátságot is feledékenységre hozza. Azért mondja az ismeretes vers:

Közlekedési hiány a barátság eltemetője.

A barátságra nem igen látszanak alkalmasaknak az 2
öreges és a mogorva emberek. Ezeknél kevés az, mi kedvet kelthetne. Nem is létezik senki, ki képes volna dunnyogó vagy kellemetlen emberrel egész napokat tölteni. A természet is, mint tapasztaljuk, leginkább kerüli a kellemetlent és megkivánja a gyönyört. — A kik egymást kedvelik a nélkül, 3
hogy egymással találkoznának és együtt élnének, azoknak viszonya inkább a jóakarathoz hasonlít, mint a barátsághoz. Mert a barátsághoz semmi sem tartozik oly lényegesen, mint a személyes együttlét. A szűkölködők t. i. azután járnak a mi hasznot hajt, azok pedig, kik az élet javaival bővelkednek, baráti együttlétre vágyódnak, hiszen ezekre nézve legkevésbé járja, hogy egyedül álljanak; együtt pedig nem élhetnek azok, kik nem kellemesek egymásnak, sem valami tárgyban közösen kedvet nem találnak, és ez az, mi a pajtás-ság (sodalitas) föltétének tartatik.

Hetedik fejezet.

A barátság és szeretet közti különbség.

A barátság legtulajdonibb értelmében tehát csak az 4
erényesek közt létezhetik, mint már ismételtén el volt mondva. Mert azt hisszük, hogy szeretetre és megkivánásra méltó az, mi feltétlenül jó vagy kellemes; az egyesre nézve azonban szeretetre méltó és kíváncs az, mi neki jönnek vagy kellemesnek látszik. Mind a kettő föltétlenül véve az erényes és erényes közti barátságnak alapja.

- 8 Ugy látszik pedig, hogy a szeretet inkább szenvedélyes gerjedelemhez, a barátság inkább állandó minőséghez hasonló ⁴). A szeretet t. i. a lélektelen tárgyakra is irányul, de a viszontszeretet föltett szándékból indul ki, a föltett szándék pedig állandó minőségből ered. Még az is, hogy a barátok egymásnak a jót önmagáért kölcsönösen kívánják, nem a gerjedelem, hanem az állandó minőség eredménye. Továbbá azok, kik barátjokat szeretik, abban a magok javát szeretik; mert a midőn az erényes valakinek barátjává válik, javává is válik annak, a kinek éppen barátja. A barátságban tehát mind a két fél azt szereti, mi mindegyikre magára nézve jó, s a midőn hasonlót hasonlóval szolgáltat vissza, a jónak akaráásával és a kellemesség keltésével téríti meg azt, a mit elfogad. A barátság helyesen neveztetik egyenlőségnek is. Mind ez leginkább az erényesek közti barátságban található fel.

M. VI.

Miféle barátságban lehetnek többen?

- 1 A mogorva s öregek emberek közt annál ritkábban keletkezik barátság, minél nehezebben elégíthetők ki s minél kevesebb tetszést találnak a társalgásban: mert a társaság kedvelése leginkább keletkezteti s szilárdítja meg a barátságot. Innen van az, hogy fiatal emberek csakhamar megbárátkoznak egymással, az öregek pedig nem: mert nem igen lehetnek jó barátok, kik egymásban örömet nem találnak. Hasonlóan áll a dolog a mogorvakkal is. Ilyen emberek azonban mégis jó indulattal lehetnek egymás iránt, mert csakugyan kívánhatnak jót egymásnak, sőt a szükség napjaiban segíyezhetik is egymást, de teljességgel nem jó barátok, minthogy napjainkat együtt nem töltik s egymásban különös tetszést nem találnak; ez pedig a barátság fő feltételének tekintetik.
- 2 Sok személylyel, a szó tulajdonképeni fogalma szerint, barátságban állani éppen olyan lehetetlen, mint sokba egyszerre szerelmesnek lenni. Olyan barátság t. i. szerfözlöttihez hasonlít, a szerfözlötti pedig a dolog természeténél fogva csak is egyre irányul. Aztán nem is könnyű dolog, hogy ugyan-

azon egynek sokan együtt nagy mértékben tessenek, valamint talán az sem, hogy sokan együtt erényesek. Oly barátsághoz 3 pedig szükséges az, hogy hosszabb kipróbálgatás előzze meg s együvé szoktatás kísérje,—a mi valami nagyon nehéz. Az azonban lehetséges, hogy haszon és gyönyör folytán sokan tessenek egymásnak; mert ilyen ember sok van, és a szolgálattelvés kevés időbe kerül.—A barátság két utóbbi neme közül az, 4 mely a gyönyörön alapszik, inkább hasonlít a valódi barátsághoz, midőn két ember egymásnak hasonlót hasonlóval viszonz, és kölcsönösen egymásban, vagy ugyanazon tárgyban talál tetszést: mi is a fiatalok barátságában szokott megtörténni: ezeknél t. i. a nemes indulat még túlnyomóbb. A haszonra fektetett barátság ellenben csak az üzérkedő piaci emberek dolga. És a boldog emberek szerencséjökben nem szorúlnak olyanokra, kik nekik hasznosak, hanem olyanokra, kik nekik kedvesek. Mert társalkodni akarnak velek; a kellemetlent rövid ideig elviseli ugyan az ember, de nem találta senki, ki azt folytonosan és szakadatlanul túrné, sőt még magát a jót sem, ha neki kellemetlen talál lenni. Azért kellemes embereket keresnek barátokul. — De talán arra is kellene tekintettel lenniök, hogy a kellemes emberek magokban véve jók is legyenek, nekik pedig kellemesek; mert csak így bírnak mind azon tulajdonokkal, melyek a barátsághoz megkívántatnak.

A hatalmasak és nagyok, a mint látszik, kétféle barátokra szorúlnak: olyanokra, kik nekik hasznosak, és másokra, kik nekik kellemesek; mert a két tulajdon nem találta 5 egyesülve egy személyben. A midőn nekik kellemes ember kell, akkor nem kívánják, hogy a kellemességgel erény legyen egyesülve; és mikor hasznos embereket keresnek, akkor nem igen használják fel őket erkölcsileg szép czélokra; sőt ellenkezőleg, midőn a kellemet veszik tekintetbe, csak derült társalkodókat akarnak, és (midőn a hasznót), olyanokat, kik készek az adott parancsolatok teljesítésére. A két tulajdon pedig nem igen szokott egy személyben egyesülni. Az erkölcsi- 6 leg jó ember azonban, mint már elmondottuk, együttesen kellemes is, hasznos is. De az ilyen nem fog egykönnyen vala-

mely magas állásúval barátságba lépni, kivéven akkor, midőn azt erényben is fölülmulja: mert különben nem volna aránylagos egyenlőség közte és a közt, ki hatalom tekintetéből fölötte áll. Ilyen jó barátok pedig nagyon ritkán találtnak.

Nyolczadik fejezet.

A barátság eddig említett nemei egyenlőségen alapulnak.

- 7 A barátság mostanig fejtegetett nemei tehát az egyenlőségen alapulnak; mert vagy hasonlóért hasonlót szolgáltatnak egymásnak vissza, s kölcsönösen ugyan azt kívánják, vagy valamit valami másért fölcserélnek, mint a gyönyört a haszonért. Hogy a barátság ezen nemei kevésbbé bensők és nem tartósak, azt már említettük. A valódi barátsághoz részint hasonlatosak, részint hasonlatlanok lévén, barátságnak is látszanak, nem is. Az erényen alapuló barátsághoz való hasonlóságuknál fogva barátságnak vétetnek, a mennyiben az egyik gyönyört, a másik hasznót nyújt, s mind a kettő amabban is előfordúl; ahoz való hasonlatlanságuknál fogva pedig nem látszanak barátságnak, mert ebben nem talál helyet a rágalom és a megszólás; a mellett állandó és tartós, ezek pedig gyorsan és könnyeden változnak és félbeszakadnak, és sok más pontban is különbséget mutatnak attól.

M. VII.

- 1 A barátság más neme az, melyben az egyik fél felsőbb-ségben van a másik fölött; ilyen a barátság az atya és fia közt s általában véve idősebb és fiatalabb közt, aztán a férj és neje közti viszony, és minden előljáró és annak alárendeltje, 2 felsőség és alattvalóság közti viszony. De ezeknél is különbségekre akadunk. Mert egészen más a szülék barátsága gyermekeik iránt, mint az előljáróké alattvalóik iránt; sőt az atyának barátsága is fia iránt egészen más, mint a fiué atyja iránt, és a férj barátsága neje iránt ismét más, mint a nő férje iránt. Mert ezen felek mindegyikének más a tökéletesség foka és más a feladata, de a szeretet alapja is más; ennél fogva mind-

egyikénél más a szeretet és a barátság is. Itt tehát az egyik 3
 fél nem szolgáltatja vissza ugyanazt a másik félnek, de azt
 nem is kell követelni. Ellenben, ha a gyermekek megadják
 szüleiknek azt, a mivel nekik tartoznak, és a szülék gyerme-
 keiknek azt, a mivel ezeknek tartoznak, akkor ezek barátsága 4
 állandó és erkölcsileg arányos.—De szükséges, hogy a többi
 barátságnál is, hol az egyik részen felsőbbtség találtatik, a
 szeretet hasonló arány szerint alakuljon. Így kell, hogy a
 jobbik több szeretetet fogadjon el, mint ajándékozzon, és a ki
 több hasznot hajt szintén, s hasonló módon mindenki, kinek
 részére a felsőbbtség esik; mert ha a szeretet a méltalom (*ἀξία*
érdemesség, Würdigkeit) fokához alkalmazkodik, akkor áll
 elő némileg azon egyenlőség, mely a barátság sajátosságának
 tekintendő.

Kilenczedik fejezet.

**Az egyenlőség a barátságban különbözik azon egyenlőségtől, me-
 lyet a jogban keresünk.**

Ugy találjuk, hogy az egyenlőség más nemű a barát- 5
 ságban mint a jogi viszonyokban. A jogi viszonyokban t. i.
 első sorban áll az érdemesség szerénti (*κατ' ἀξίαν*) — az arány-
 lagos — egyenlő, a második sorban a mennyiség szerénti; a ba-
 rátságban ellenben az első helyet a mennyiség szerénti egyenlő
 foglalja el, a másodikat az arány szerénti. Ez onnan világlik ki, 6
 hogy oly esetekben, melyekben az erény vagy a vétek, vagy a
 vagyonosság vagy akármimás, két barát közt nagy különbséget
 támaszt, ők már többé nem jó barátok, de nem is óhajtják,
 hogy azok legyenek. Ez az isteneknél legesleginkább látható;
 mert ők minden jó tekintetétől felsőbbséggel birnak. De ezt
 a királyoknál is észrevehetni; az ő barátságukat sem keresik
 azok, kik náluk sokkal alantabb állanak, és a legjobbaknak
 és legbölcsebbeknek barátságára sem vágyódik az, ki teljes
 értéktelenségét érzi. Itt azonban nem lehet szabatos határt 7
 vonni arra nézve, hogy mennyire mehet a barátságban az

- egyenlőtlenség: ha t. i. az egyik félnél nagy is a levonás, a barátság még is főállhat, de ha igen nagy a köz, mint p. o.
- 8 Isten és ember közt, akkor többé fönn nem állhat ⁵⁾. Azért is ez most a kérdés: vajon kívánhatja-e a jó barát barátjának a javak legnagyobbikát, p. o. az Istenekig emelkedését? Hiszen akkor többé nem lesz barátja, — de ez áll a többi jórát nézve
- 9 is, holott a jó barát barátjának javát teszi. Ha tehát helyes ezen állítás, hogy a barát barátjának önmagáért kívánja a jót, akkor annak olyannak kell maradnia, a milyen épen talál lenni. Neki tehát mint embernek a lehetőleg legnagyobb jót fogja kívánni; lehet hogy nem épen mindent, — mert mindenki leginkább önmagának óhajtja a jót.

M.VIII A barátságban a szeretés lényegesebb mint a szerettetés.

- 1 Azt tapasztaljuk, hogy sokan dicsvágyból inkább hajlók szeretetet elfogadni, mint azt másoknak juttatni; azért szereti is a hizelgőket a sokaság: mert a hizelgő olyan barát, ki magát másnak alárendeli, vagy legalább olyasnak tettei magát, s azt színleli, hogy inkább szeret, mint szerettetik. A kedveltetés t. i. nagyon közel áll a tiszteltetéshez, a mire
- 2 épen nagyon sokan vágyódnak. — Ugy látszik azonban hogy az emberek a tiszteletet nem önmagáért, hanem csak járulékosan keresik. Mert a sokaság a tiszteletnek, melyben az előkelők és hatalmasak által részesíttetik, a remény okáért örvend; hiszi t. i. hogy ha valamire szorúland, azt tőlök majdan megfogja nyérni: e szerint tehát a tiszteletnek mint a nyerendő jótétemény jelének és zálogának örül. Mások pedig, kik az erényesek és értelmesek tisztelete után járnak-kelnek, arra vágyódnak, hogy önnön magok nézete magokról megerősítést és bebizonyítást nyerjen: örülnek, hogy jók, a midőn mások döntő ítéletének, kik azt rólok állítják, hitelt adnak. Szeretetlenben részesíttetni, az mindenki előtt kedves dolog; azért a tiszteltetésnek is eléje szokott tétetni, s a barátság magában véve kíváncsiaknak tűnik föl.
- 3 Azt találjuk, hogy a barátságban valami lényegesebb

szeretni, mint szerettetni; ennek bizonyosságául szolgálnak az *anyák*, kik magok szeretetének örülnek s általa kielégittetnek. Sok anya t. i. a maga gyermekét más által tápláltatja s szereti csak azért, mivel maga szülöttjének tudja a nélkül, hogy visszonszeretetet keresne, ha mindkettő együtt ki nem eszközölhető, hanem megelégszik azzal, ha látja, hogy neki jó dolga van; szereti gyermekét még akkor is, ha ez, mivel anyját nem ismeri, nem tanúsítja iránta azt, mit anyjának juttatni kellene.

Tizedik fejezet.

A barátság külön neveinek állandóságáról.

Miután a barátságban lényegesebb dolog szeretni, mint 4
szerettetni, és a jó barátok iránt tanúsított szeretet dicséretül
szolgál, azt hisszük, hogy a szeretet a jó barátok erénye:
azért is azok, kiknél a szeretet méltóképen s illően találko-
zik, állandó jó barátok, és ilyeneknek barátsága maradandó 5
is. Ezen az uton még az egyenlőtlenek közt is leginkább
létre jöhet a barátság, mert így kieszközölhető közöttök a
kiegyenlítés. Az egyenlőség és hasonlóság pedig barátság,
különösen oly hasonlóság, mely az erényen alapszik; az eré-
nyesek t. i. magokban véve állandók lévén, egymás iránt is
állandók, rossz dolgokra oly kevésbé szorúlnak, mily kevésbé
nyújtanak segédkezet rossz célok elérésére, sőt az elleukezöt
lehet mondani, hogy ezeket gátolják. Mert az erényesek lé-
nyeges tulajdonához tartozik, hogy sem magok nem vétének,
sem barátjaikat nem engedik tévutakra térni. — A gonoszak
ellenben nem bírnak az állhatatosság tulajdonával, mert önma-
gokhoz sem maradnak hasonlók; csak rövid időre tudnak
megbarátkozni, melyben egymás rosszaságának örülnek. A 6
hasznosak és kellemesek barátsága több ideig szokott fön-
állani, és addig tart közöttök, a meddig kölcsönösen vagy
gyönyörűt vagy hasznot hajt.

Ellentétes tulajdonságú személyek közt leginkább azon

- barátság szokott létesülni, mely a hasznosságon alapszik, p. o. szegény és gazdag, tudatlan és tanult között. Itt t. i. mind-egyik arra törekszik, a minek hijával van, s maga részéről
- 7 viszont mást adogat. Ide lehet sorolni a szerelmes és szere-
tettje, a szép és rút közti viszonyt is. Azért a szerelmesek néha nevetségeseknek is tűnnek fel, midőn kívánják, hogy
8 úgy szerettenessenek mint ők magok szeretnek: ezt talán akkor követelhetnék, ha egyuttal szeretetre méltók is, de ezen tu-
lajdon teljes hiánya mellett az ő kívánatuk nevetséges.
- 8 Talán azt is kell mondanunk, hogy az ellentétés az el-
lentétesre nem kívánczozik magában véve, hanem csak illető-
leg. A törekvés inkább a középre irányúl, mert ez a jó: így
a szárazra nézve nem ez a jó, hogy nyirkossá váljék, hanem
az, hogy közép állapotra jusson; hasonlóan áll a dolog a me-
leggel s több mással is. — Ezeket azonban elhagyjuk, mert a
mi célunktól elütnek, s távolabb esnek.

Tizenegyedik fejezet.

M. IX.

A polgári barátság s annak nevei.

- 1 Úgy látszik, mint már a kezdetben is el volt mondva ^e),
hogy a barátság köre, a tárgyak és személyek tekintetéből,
ugyanaz, mely az igazságosságé. Mert valamint minden közös-
ségben találtatik valami az igazságosból, úgy mutatkozik
bizonyos barátság is. Hiszen az együtt hajózókat, az együtt
hadakozókat s hasonlóan minden más közösség tagjait társba-
rátoknak szokás nevezni (*πρὸς κοινότητα ὡς φίλους*). A meny-
nyire t. i. a közösség terjed, annyira terjed a barátság és
annyira az igazságosság is. S igaza van a példabeszédnek ha
mondja: A barátok közt minden közös: mert a barátság a
- 2 közösségen alapszik. A testvérek és társak közt minden kö-
zös, másnemű czimboraságokban pedig csak bizonyos megha-
tározott tárgyösszeg majd nagyobb majd kisebb mértékben:
hiszen a barátságok közül is némelyek szorosabbak, mások
- 3 lazák. De a jogosságban is találunk különbségeket: mert

más a szülők joga gyermekeik iránt, más a testvérek közti jog, és a czimborák joga más mint az, mely a polgártársak közt divik; hasonlóan áll a dolog más baráti viszonyokban is. Ennél fogva más lesz ezen körök mindegyikében az igazságtalanság is, és fokozódása annál nagyobb, minél közelebb áll hozzánk azon egyén, ki ellen az elkövetetik. Így gonoszabb tett pajtását pénztől megfosztani mint polgártársát, gonoszabb testvérét nem segíyezni, mint idegent; gonoszabb atyját megverni, mint mást akárkit. A barátsággal együtt természetesen a jog is növekedni szokott, mivel az ő tárgyai is ugyanazok, és kiterjedése is egyenlő azzal.

A többi közösségek mind az álladalmi közösség részeinek tekintendők, mert azok mindegyike egyletileg bizonyos cél felé indul s az élet javainak valamelyikét ügyekszik magának megszerezni. — Mi azt gondoljuk, hogy az álladalmi közösség is eredetileg a hasznosság céljából alakult meg, s azóta fön is tartja magát: mert a törvényhozók a hasznot tűzik ki célpontúl, és igazságosnak nevezik azt, mi az egész közösségnek előnyös. Az álladalmi közösség az egésznek hasznát keresi, de a többi közösség ezen hasznosságnak csak bizonyos részére indul ki; így a tengeri utasok azt nézik, a mi a hajózásnál vagy pénzszerzésre, vagy másféle előny kivívására szolgál, a harczársak azt, mi a háborúban előnyös, akár vagyongyűjtésre, akár győzelemre, akár városok meghódítására törekeshetnek. Ugyan az áll a törzs- és fajtársakról (czéh — és néposztálybeli társakról) is; vannak t. i. olyan közösségek is, melyek a gyönyört és az élvezetet tűzik ki célul, mint p. o. az áldozó és lakmározó társulatok, ezeknél az áldozathozatal és a társalgás a cél. Mind az ilyenek azonban az álladalmi közösségnek vannak alá rendelve, minthogy ez nem csak perczeni hasznosságra törekszik, hanem az egész életre kiterjed. Ama céh és néposztálybeli társulatok — törzs- és tájtársulatok, — azért rendezkednek, hogy közösen áldozatokat hozzanak és ezen összefüvetek alkalmával egyfelől tisztelést mutassanak ki az istenek iránt, másfelől pedig kellemes szünetelést és derült időtöltést szerezzenek magoknak. — A

mint látszik, a régi áldozatok és társas összejövetelek a termés betakarítása utáni időre tétettek volt első hálaadásul, mivel ezen tájban leginkább ráérték és szünetelhettek az emberek.

- 6 Minden közösség tehát az álladalmi közösség részének mutatkozik, s a milyen a közösség, épen olyan színt fog a barátság is magára öltetni.

M. X.

Tizenkettedik fejezet.

A fő alkotmányalakok, s ezeknek analogiája a családi életben.

- 1 Az állami szövetségnek, három főalakja és szintannyi eltérő faja van, mintegy elkorcsosulása és romlottsága (megromlása) amannak. Az államalakok vagyis az alkotmányokezek: a *királyság*; — a legjobb uralkodása vagy *aristokratia*; — és a harmadik a gazdagok uralkodása, melynek tulajdonképeni nevezete *timokratia* volna, szokássá vált azonban azt leginkább *köztársaságnak* vagy polgárrangnak (politeiának) nevezni.
- 2 Ezen alakok közt legjobb a királyság, legrosszabb a timokratia. A királyságnak korcsfaja a zsarnokság vagyis a *tyrannis*: mind a kettő t. i. egyeduralkodás, de igen nagy köztök a különbség; mert a zsarnok saját előnyét tartja szem előtt, a király pedig alattvalóinak javát keresi. Király csak az, ki önnön magáéval megelégszik, és a javak tekintetéből a többieket fölülmúlja. Minthogy az ilyen király maga részéről többre épen nem szorúl, nem is fogja önnön hasznát, hanem alattvalóinak előnyét tekinteni. Ki azt nem teszi, ez sorsilag választott, de nem valódi, nem igaz király volna. A királyság ellentétét képzi a kényuralom, mert ez a maga hasznát hajhássza. Hogy ez a legrosszabb alak, onnan is kiviláglik: hogy a legrosszabb a legjobbnak ellentéte.—A királyság kényuralomná fajul el, mennyiben a kényuralom az egyeduralkodás rosszága: a roszt király pedig kényurrá és zsarnokká válik. Az
- 4 aristokratiai alak oligarchiaivá fajul el az előjárók ferdesége és hibája miatt, kik az érdemesség mellőzésével az állam ja-

vait szétosztogatják, s minden vagyonát, vagy annak nagyobb részét, magoknak juttatják, a hivatalokat mindig ugyanazon személyekre ruházzák, és a gazdagságot legtöbbre becsülik: innen van az, hogy kevesen, még pedig a roszak, a legérmesebbek ellenében uralkodnak. A timokrátiából történik az elfajulás *demokratiává*, mert a két alak határos egymással. A timokratia is többekre akarja a főhatalmat ruházni s egyenlőknek nézi azokat, kik a becslés után olyanoknak derülnek ki. A mellékalakok közt legkevésbé rosz a demokratia, mert csak csekélységben tér el a köztársaság — *πολιτεία*, polgárzat — alakjától. 5

Ezek és ilyenek az alkotmányok megszokottabb átváltozásai; ezek t. i. a legkisebb változások okoztával s legkönnyebben mennek véghez.

Az államalakok számára hasonlóságokat és mintegy mintaképeket találhatni a családi életben. Az atya és fiu közti közösség megfelel a királyság viszonyának, mert az atya gyermekeinek javát hordja szíven. Azért Homeros is Jupitert atyának nevezi. A királyság t. i. atyai uralkodás akar lenni. A perzsáknál azonban az atyai hatalom kényúri hatalom, mert náluk az atya úgy bánik fiaival mint a szolgálakkal. A háziúr viszonya is kényúri a szolgák iránt: mert abban is az úr előnye s haszna irányadó.—Ezt a viszonyt helyesnek találjuk, de a perzsa kényuralom tévesztett valami: a hatalomnak t. i. oly arányban kell különbözönek lenni, a milyenben az emberek egymástól különböznek.—A férj és nő közti viszony aristokratikusnak mutatkozik; mert a férfi méltán viszi a kormányt, különösen oly ügyekben, melyek férfihoz valók, azokat pedig, melyek nőhöz illenek, a nőnek engedi át. Ha azonban a férfi különbség nélkül mindenben úr akar lenni, akkor oligarchává változik által; akkor t. i. a méltányosság ellenére cselekszik és nem követi a job-bik részt. Némelykor a nők is szoktak uralkodni, a midőn örökös birtokot nyernek; de akkor az uralkodás nem követi az erényt, hanem a gazdagsághoz és a vagyonhoz van kötve, mint az oligarchiákban.—A timokrátiának megfelel a testvérek 6 7 8

közti viszony, mert ők, ha a kor okozta különbségeket nem tekintjük, egyenlők egymás közt; s ennél fogva, ha a különbség köztök nagyon is nagy, a barátság sem ölthet nálok többé testvéries alakot. — A demokratiák leginkább oly háztartásokhoz hasonlítanak, melyek vagy uratlanak, — mert olyanokban mindnyájan egyenlők; vagy azon családokhoz, melyekben a házfő gyenge, s mindenki kénye kedve szerént él.

Tizenharmadik fejezet.

M. XI. A barátságokról, melyek ezen különböző közösségekben az államtagok közt léteznek.

- 1 Az alkotmányalakok mindegyikének a barátság külön neme felel meg, mely az igazságosság és jog határáig terjed. A király barátsága az alattvalók iránt a jótétemények bőségében mutatkozik. Mert a király jót tesz alattvalóival, ha jó levén arról gondoskodik, hogy jó dolguk legyen, mint a pásztor a juhokról. Azért Homeros Agamemnont népek pásztorának
- 2 nevezte. — Oly nemű az atyai barátság is, csak hogy a jótétemények nagyságában amattól különbözik. Mert az atya létet ad gyermekének, mi a javak közt legnagyobbnak tartatik, és annak táplálásáról és neveléséről gondoskodik. Ugyan ez az érdem tulajdoníttatik az elődöknek is. Mert a természet maga rendelte azt, hogy az atya gyermekeinek, az előd un-
- 3 káinak, a király alattvalóinak uralkodója legyen. Ezen nemű barátságok is az egyik fél túlsúlyán alapúlnak. Azért a szülék tiszteletet várhatnak gyermekeiktől. De a jogosság ezen személyek közt nem ugyanaz és külsőleg sem egyenlő, hanem az érdemességet (méltalmat) követi: mert ugyanaz áll ezen
- 4 barátságról is. — A férj és nő közti barátság ugyanazon jelleggel bir, melyet az aristokratiában találunk: itt t. i. mind az erényhez és jelességhez méretik, s a jobbik félnek több jó, mind egyiknek pedig illő és megfelelő mértékben tulajdoníttatik; s
- 5 így áll a dolog a jogossággal is. A testvérek közti barátság ellenben hasonlít a pajtások közti viszonyhoz: ezek t. i. egymás-

sal egyenlők és kortársak, s ilyenek közt találkozik többnyire a törekvés és ügyekezet, a jellem és szokások egyenlősége is. Ezen barátsághoz hasonlít a viszony, melyet a timokrátiában találunk: mert itt is a polgárok egyenlők akarnak lenni s egyformán derekasak és jelesek; azért váltogatva viselik a főhatalmat egyenlően és osztva; s olyan jellemet mutat az ő barátságuk is.

Az alkotmányok korcsfajaiban pedig, a mily kis hely jut az igazságosságnak, épen olyan kis helye marad a barátságnak, és ugyan a legkisebb mértékben a legroszabb válfajban: mert a kényúri államalakban vagy épen nem találunk barátságot, vagy igen keveset. Hiszen ott, hol az uralkodó és alattvaló közt semmiféle közösség nem létezik, barátság sem honolhat, s így jogosságról sem lehet szó: a viszony csak olyan, minő a kézműves és szerszám, a lélek és test, az úr és szolga közt; ki t. i. ilyesmit használ, az által segélyeztetik és gondoskodik is róla. De a lélektelen dolog iránt nem létezik sem barátság sem jogosság; de még ló és ökör, sőt szolga mint szolga iránt sem, mert itt nincs közösség. A szolga t. i. lélekkel bíró szerszám, a szerszám pedig lélektelen szolga. A mennyiben tehát szolga,—nincsen iránta barátság, de igen is lehet, a mennyiben ember. Mert azt gondoljuk, hogy az emberre nézve létezik jogi viszony mind az iránt, a mi vele törvény és egyezkedés alapján közösségbe és közlekedésbe léphet; s így a szolga is, a mennyiben ő ember (quâ vel quoad homo est), a barátság viszonyában állhat.—A kényúri kormányok alatt csak kis mértékben táltathatik barátság és igazságosság; ellenben a köztársaságokban a legnagyobb tér nyílik számukra: mivel-hogy benne a polgárok egyenlők, azért sok közöttök a közös is.

Tizennegyedik fejezet.

M. XII.

Rokonok és társak barátsága; barátság férj és nő közt.

Minden barátság, mint mondva volt, közösségen alapszik. De külön osztályba tehetnök talán a *rokonok és társak*

közti barátságot; a polgárok, törzs vagy tájtársak és tengeri utazók viszonya, valamint több ilyenmő, inkább az *egyesületi* barátsághoz hasonlít, a mennyiben azt t. i. bizonyos egyezkedés és szerződés fűzi össze. Ide lehet a vendégbarátságot is sorozni.

- 2 A *rokonsági* barátságban is több nemet kell megkülönböztetni, melyek azonban mind az atyai barátságtól függnék. A szülék t. i. szeretik gyermekeiket mint valami magokét, a gyermekek viszont szüléiket, mint a kiktől valamiben részesítették. A szülékben elevebb azon tudat, hogy a gyermekek tőlök származnak, mint a gyermekekben, hogy azoktól valók; és a nemző szorosabban függ össze nemzettjével, mint a nemzett nemzőjével: mert a származék annák sajátja, a kiktől származik, mint p. o. a fog, a haj s más ilyféle annak sajátja, ki azt bírja; de egy nemzettnek sem sajátja a nemző vagy legalább kisebb mérvben. Ezen kívül az idő tartama is különbséget idéz elő; mert a szülék gyermekeiket mindjárt a születéstől kezdve szeretik, a gyermekek ellenben a szüléket csak az idő haladtával, midőn belátáshoz jutnak vagy érezni kezdenek. Ezekből érthető az is, hogy miért nagyobb
- 3 az anyák szeretete. — A szülék tehát szeretik gyermekeiket mint önnön magokat; ezek t. i. tőlök származván a különválás után mintegy hasonmásokká lettek; a gyermekek pedig szeretik szüléiket, mint a kiktől eredetüket nyerték. A testvérek pedig szeretik egymást, mint a kik ugyanazon szüléktől származnak; az ezekkel való azonosság kieszközli közöttök azt, hogy egymással is azonosoknak tekintsék magokat. Azért szokásbán van a testvéreket egyvérűeknek, egytörzsűeknek s ilyféléknek nevezgetni⁷⁾; ők t. i. különválasztott meglét mellett némileg ugyanazok maradnak. Sokat tesz a testvérek közti barátság meggyökereztetésére az együttnevelkedés és az egyenlőkorúság. »Egyenlő egyenlőhöz szít« mondja a példabeszéd, és egyenlő szokásokból keletkezik a czimboraság; és azért a testvérek barátsága a czimborák viszonyához hasonlít. — Az atyafiak és többi rokonok barátsága ezeknek közelebbi viszonyán alapszik, a mennyiben t. i. ugyan-
- 4

azon személyektől származnak. Az atyafiak vagy közelebbek vagy távolabbak, a szerint, mint közös törzsatyjok közelebb vagy távolabb áll hozzájuk. — A gyermekek szüléik iránti barátsága s az emberek viszonya az Istenhez valami jóra és fölülelemelkedettre mutat: tőlök nyerték a legnagyobb jótétéményeket; mert ők okai annak, hogy a gyermekek létre kerüljenek és tápláltassanak s ha megerősödtek, nevelésben részesüljenek. Ilyen barátságban több gyönyör és haszon kínálkozik mint az idegenekkel való barátságban, minthogy benne nagyobb az élet közössége is. — A testvérek barátsága ugyan azon tulajdonokkal bír, melyek a czimborák barátságában találhatók, főleg ha a testvérek erkölcsileg jelesek s egyáltalán véve egymással egyenlők, s annál inkább, minél bizalmasabbak egymás iránt és a születés perczétől kezdve egymást szeretik; továbbá, ha ugyanazon szüléktől származván, együtt serdülvén, egyenlően nevelkedvén, hasonló erkölcsöt és jellemet nyernek; az időnek próbája is leghosszabban és legerősebben rajtok bizonyult be. Hasonló módozatot mutat a baráti viszony a rokonság többi fokainál is.

Nyilvánvaló dolog az, hogy a férj és nő közti barátság a természetén alapszik. Az ember t. i. a természet által még inkább a társasúlásra (kettősülésre) van szánva, mint magára az állami közösségre, a mennyiben a család elébbvaló és szükségesebb mint a község, és a mennyiben a gyermeknyerés minden élő lény közös rendeltetése. A többi élő lényeknél a közösség a szaporodásig terjed, de az emberek nem csak a gyermeknemzés végett egyesülnek, hanem az élet czéljainak elérése tekintetéből lépnek házasságra. Náluk mindjárt kezdetben szétválasztatik a munkakör, és más feladat jut a férjnek, más a nőnek. Az egyik segíti és kielégíti a másikat, a midőn saját működésének eredményét közössé teszi. Azért ezen nemű barátságban, mint látszik, a haszon és a gyönyör is befoglalatik. Barátságuk alapja lehet azonban az erény is, ha mind a két fél erkölcsileg jeles: van t. i. minden félnek sajátos erénye és jelessége, és ebben találhatják kölcsönösen gyönyörüket. A házasfelek közti kapocsnak pedig a gyermekeket kell tekin-

- teni, s ezen oknál fogva a gyermektelen házasfelek könnyebben is elválnak egymástól; a gyermekek t. i. mind a két fél közös javát teszik: közös jó pedig együvé szokott tartani.
- 10 Már azon kérdés, hogyan kelljen férfinak és nőnek s általában véve jó barátnak barátjával együtt élni, azonosnak látszik ezzel: mi igazságos minden baráti viszonyban? Mert az igazságos nem marad ugyanaz a barát és barát, az idegenek vagy pajtások, és tanuló társak közti viszonyban.

M.XIII

Tizenötödik fejezet.

Panaszok és perlekedések, melyek az egyenlők közti barátságban előfordulnak.

- 1 A barátságban, mint kezdetben megjegyeztük, három nemet lehet megkülönböztetni, s mindegyik közülök megint kétféle, a szerint, a mint a felek vagy egyenlők egymással, vagy az egyik a másik fölött felsőbbiséggel bir; mert csakugyan tapasztaljuk, hogy olyanok kötnek barátságot, kik egyenlően jók; de jobbak rosszabbakkal is léphetnek baráti viszonyba; hasonlóan a gyönyörön és hasznon alapuló barátságoknál az élv és előny szolgáltatása egyenlően lehet felosztva, de különbözőleg is. Az egyenlők közti barátságban egyenlőségnek kell lenni a szeretetben s minden másban, az egyenlőtlenek pedig az egyenlőséget úgy fogják helyre állítani, ha a túlfellettinek arányában valami hasonlót szolgáltatnak vissza.
- 2 Hogy *szemrehányások* és *becsmérlések* kizárólag, vagy leginkább a hasznon alapuló barátságban merülnek föl, az nagyon természetes. Azok t. i. kik az erény alapján lettek jó barátokká, főleg azon vannak, hogy egymással jót tegyenek: mert ez az erény és barátság követelménye. Ilyen versenyzéskor nem jut helye sem a szemrehányásnak, sem a veszekeedésnek; arra t. i. ki bennünket szeret és jótéteményekkel tart, bizony nem neheztel az ember, hanem ki tudja az illőt, ki művelt, az jótéteménnyel viszonyozza azt, a miben ré-

szesült. Ki többet adogat, mint a mennyit kap, ez, ha abban részesül, a mire vágyódik, nem fog barátjának szemrehányásokat tenni; hiszen mind a két fél csak a jóra törekszik. De a gyönyör szerzette barátságokban sem igen lesznek perlekedések és szemrehányások; mert ha az együttlétnék és kölcsönös társalkodásnak örülnek, mind a két fél azt nyeri, a mire kívánczok. Hiszen nevetséges volna a ki panaszkodnék, hogy társa nem gyönyörködteti, holott szabadságában áll, a vele való együttlést kerülni. — A haszonra épített barátság ellenben tele van panaszokkal és szemrehányásokkal; mint-hogy itt az előny hozza össze a feleket, mindig többet és többet követelnek s hiszik, hogy kevesebbet kapnak mint a mennyinek nekik járni kellene, s aztán panaszkodnak egymásra, hogy a mennyit követelnek, annyiban nem részesítetnek, holott arra vajmi érdemesek; így az egyik fél, jótevésének daczára, nem szolgáltathat annyit, mennyit a rövidítést emlegető fél követelget.

A mint a jog kétféle, t. i. nem írott és törvényileg megszabott, úgy látszik, hogy a haszon alapuló barátság is részint tisztán *erkölcsi*, részint pusztán *törvényleges* (*νομική*) viszony. Szemrehányásra és vádra akkor kerül a dolog, midőn a közlekedő felek nem ugyan azon zsinórmérték szerint járnak el, az egyik teendőit erkölcsi szempontból veszi, a másik jogiból tekinti, s így hasonlanak meg. Törvényleges barátság az, mely szóval kijelelt feltételekre köttetik és ez vagy teljesen üzleti, kész fizetéssel kézből kézbe, vagy pedig — és ez a nemesebb alak, — olyan, hogy időtartamot tűz ki, de azzal a kikötéssel, hogy az aránylagosság tekintetbe vételével valami valamiért. Ezen viszonyban a tartozás világos s iránta kétely nem merülhet fel; barátságos halasztásnak — át-tételnek — enged tért. Azért némely helyütt a bíróságok ily-féle panaszok fölött ítéletet sem hoznak, hanem azt az elvet követik, hogy azok, kik a hitvallás és adott szó alapján közlekednek egymással, a szeretet útján egyezkedjenek ki. — Az erkölcsi jellemmel bíró barátság ellenben nem köttetik kijelelt s szóval kitett feltételek mellett, hanem a mit az egyik

- fél a másiknak ajándékoz vagy másként tesz, azt mint barátjának teszi; a mellett azonban méltányos dolognak tartja, hogy neki vagy annyi vagy több is térítessék vissza, mint-hogy tulajdonképen nem ajándékozott, hanem haszonvételes
- 8 kölcsönt adott. Ha pedig a megtérítés nem követ hasonló mértéket, mint a milyenben a szolgálattétel történt, akkor vádaskodások keletkeznek; ez pedig onnan magyarázható, mivel minden ember — vagy a legnagyobb rész — akarja ugyan az erkölcsileg jót, de annak mégis eleje teszi a hasznost. — Erkölcsileg szép, jót tenni forbátolás reménye nélkül,
- 9 hasznos pedig, jótéteményeket elfogadni. A ki teheti s képes, annak annyit kell visszatéríteni, a mennyit elfogadott, még pedig önszántából: ki oly eljárásra nem hajlandó, azt barátjává sem kell tenni, minthogy már kezdetben tévesztett helyzetbe hozta magát s jótéteményt fogadott el attól, kitől nem kellett volna elfogadnia; hiszen nem tulajdonképeni jó baráttal van dolga, nem is olyannal, ki pusztá barátságából osztogat. A viszonzásnál tehát úgy kell eljárni, mintha szóval kijelölt föltételek alatt fogadtuk volna el a jótéteményt. Ilyen esetben az elfogadó azt is bevallaná, hogy mihelyt tehetendi, megsegítés lesz első gondja; ha pedig csakugyan nem teheti, maga az adakozó sem fogja tőle követelni. — E szerint annak, ki teheti, az elfogadott jótéteményt viszonzni kell. S így mindjárt kezdetben vizsgálat alá kell venni, kitől és mi-csodás netaláni igények mellett kínáltatunk szivességgel, hogy azt ezen föltételek alatt vagy elfogadjuk, vagy visszautasítsuk.
- 10 Kérdés alá esik még az is, valjon a jótéteményt azon haszon szerint kell-e mérni, melyet az elfogadónak hajtott, s aztán ennek alapján eszközölni a megtérítést, vagy azon becs szerint, melyet az adakozó jótéteményéhez köt? Gyakran történik t. i. hogy az elfogadó a jótéteményt kisebbitve — állítja, hogy csekélységet kapott, s másoktól szintén annyit nyerhetett volna; az adakozó viszont állítja, hogy a legnagyobbat tette, mi tőle telik, hogy más annyit nem tett volna, hogy
- 11 veszélyben vagy más szorongató helyzetben segített. Valjon nem kell-e itt, mivel az ilyenmő barátságnak alapja a haszon,

az elfogadónak előnyét mértékül kitűzni? Hiszen ő az, ki másra szorúlt s a kin az segített azon feltevésben, hogy ugyan annyit fog visszakapni. A segélyezés tehát akkora volt, mekkora a haszon, melyet a segélyezett belőle húzott, ő tehát köteles annyit visszatéríteni, mennyit nyert és elért, vagy többet is, mert ez még szebb és tisztességesebb.

Az erényen alapuló barátságban nem fordulhatnak elő szemrehányások; ennél azt hisszük, hogy az adakozónak szándékát kell mértékül felállítani; mert az erénynél és az erkölcsi jellemnél mindenkor a szándék a döntő elv.

Tizenhatodik fejezet.

M. XIV

A nem egyenlők közti barátságban előforduló panaszok.

Még olyan barátságokban is, melyekben az egyik fél kitünőséggel bír a másik fölött, előfordulhatnak viszálykodások: lehetséges t. i. hogy a felek valamelyike többet vél igényelhetni, s a midőn az történik, felbomlik a barátság. Mert részint a jobbik gondolhatja, hogy illő, miszerént ő előnyben legyen, mivel egyáltalában szokás a jobbnak többet juttatni. Hasonlót igényelhet, ki több hasznót eszközöl: mondogatják is, hogy a hasztalan nem kaphat egyenlő részt; teherviselés volna, melyet a gazdag polgártól követelünk, nem pedig barátság, ha a baráti viszony bizonyítékait nem a tettek minőségéhez és méltányosságához mérnők. — Aztán azt tartják, a mint a közös pénzvállalatnál többet húz az, ki többet fektetett be: úgy kell annak a barátságban is lenni. A szűkölködő és a csekélyebb ellenben azt hiszi, hogy az igaz barát kötelessége, a megszorúttakon segíteni; azt is emlegetik, mit érne, jeles és hatalmas embert barátjául birni, ha általa semmiféle élvezetben sem részesíttetnénk? — Ugy látszik, hogy mind a két félnek követelése helyes, s hogy a barátság alapján mind-egyiknek többen kell részesülni; csak hogy a többnek tárgya különböző, mert a főlebbvalónak több tisztelet, a szűkölködőnek több nyereség fog jutni. Az erény és a jótékonyság díja t. i. a tisztelet, a szűkölködők támogatásáé és segélyezéseé a

3 nyereség. Hogy a dolog úgy áll, azt az államok kormányai is mutatják: az t. i. tiszteletben sem részesül, ki a közügynek nem használ. Mert a mi közös, az megadatik annak, ki a közügy iránt érdemeket szerzett magának; a tisztelet pedig valami közös. Mert az meg nem egyeztethető, hogy valaki a közügyek után meg is gazdagodjék, tiszteletben is részesüljön: valamint nincs ember, ki mindenben a rövidséget megszen-
 4 vedné. Azért szokás annak, ki vagyonbeli rövidséget szenvedett, tiszteletet adni, *a ki pedig ajándékokkal meynyerhető, pénzilletéket*; mert az aránylagosság és a méltányosság helyre üti az egyenlőséget és megmenti a barátságot, mint ezt már
 5 előbb is elmondottuk ⁸). Ugyan ezt az eljárást kell az egyenlőtlenek közti barátságban is követni, s oly alapon intézni el a közlekedést, hogy az, ki vagyon vagy erény tekintetéből segélyeztetett, tisztelettel fizessen vissza, megtérítván abból, miből épen teheti. Mert a barátság csak a lehető követeli, nem pedig a szoros tartozást. Ez utóbbi el sem érhető minden viszonyban, p. o. az Istenek és szülék iránti tiszteletben. Nincsen senki, ki ezeknek a méltó tiszteletet megadhatná; azt azonban, ki ezeket ereje és tehetsége szerint szolgálja,
 6 kegyelesnek és erényesnek ítéljük. — Ennél fogva az általános nézet azt tartja, hogy az atya és fiu közti viszonyt a fiu nem oldhatja föl, az atya ellenben teheti; mert az adósságot meg kell fizetni, — a fiu pedig, akár mit csinál, nem tehet annyit, mi az elfogadott jótéteményekkel felérne, tehát mindig adós marad. Ellenben a hitelezőnek hatalmában áll az adóst kiereszteni, és így az atyának is. Egyuttal azt is tekintetbe kell venni, hogy bizonyára senki sem fogja fiát kitagadni, ha nem feltűnőleg kicsapongó: mert a természetes barátságon kívül sajátságos emberi vonás az, a segítséget vissza nem utasítani. A kicsapongó fiunak pedig a nyújtandó segítség vagy olyannak tetszik, mit kerülni kell, vagy olyannak, mi nem érdemes a fáradságra. Mert igen sokan szeretnek jótéteményeket elfogadni, de a jótétemények osztogatását mint haszontalan dologt úgy kerülik.

7 Ezen tárgyról tehát legyen elég ennyi.

KILENCZEDIK KÖNYV.

Különféle tételek s azoknak megoldása.

Első fejezet.

A viszonzás határainak kimutatása.

Mind azon barátságokban, melyek egyenlőtlenek közt 1
 állanak fön, az *aránylagosság* az, mi az egyenlőséget helyre
 állítja és a barátságot megmenti, mint azt már elmondottuk;
 így a polgári társadalomban a vargának a szállított saruért
 arányszerű pótlás adatik s a szövőnek a maga munkájaért és
 a többi műveseknek szintén így. Mind ezen viszonyokra közös 2
 mértékül állítottatott föl a pénz, erre viszünk vissza mindent,
 ehhez méretek minden. A szerelmi viszonyban ellenben néha
 a szerelmes emeli a panaszt, hogy hő szerelme nem viszo-
 noztatik, holott, ha igazán vesszük a dolgot, benne semmi
 szeretni való sem találtatik; sokszor pedig a szeretett panaszkodik, hogy amaz kezdetben mindent ígért neki, most pedig
 semmit sem teljesít. Ez akkor esik meg, midőn a szerelmes 3
 tisztelete tárgyát a gyönyör miatt kedveli, ez pedig a szerel-
 mest haszon miatt, s egyikök sem éri célját. Minthogy a ba-
 rátságot ilyenek végett kötötték volt, fölbomlásnak kell be-
 következni, midőn szeretetök célját el nem érik: hiszen nem
 is egymást szerették, hanem oly külső járulékot, melynek
 nincsen állandósága; azért a barátság is ilyen jellemet ölt
 magára. Oly barátság pedig, mely magán az erkölcsi jellem
 alapszik, tartós lesz és állandó, mint már el volt mondva.

Viszálkodások keletkeznek akkor is, midőn a barátok 4
 nem abban, a mire vágyódtak, hanem másban részesülnek:

mert ha azt nem éri el egyikök, a mire törekedett, olyba veszi, mint ha semmit sem kapna.—Igy járt p. o. ama cziterás ¹⁾, kinek egy ember azt izente, hogy neki annál nagyobb ajándékot fog küldeni, minél jobban fogna énekelni; midőn pedig tőle reggel az ígéret teljesítését követelte, olyan feleletet küldött, hogy gyönyörért gyönyört fizetett. Ha mind a két félnek csak az leendett szándéka, mind a kettő bele nyughatnék; de ha az egyik élvezet, a másik pedig hasznót keresett, és az egyik célját eléri, a másik eltéveszti, akkor az ő közösségek nem jól fog állani. Mert a mire valaki szorúl, arra irányozza figyelmét és elméjét, s ennek kedvéért azt is, a mivel bir, oda fogja adni.

6 De kinek tiszte már az illő díjnak meghatározása? Azé-e, kielőbb valamit adott, vagy azé, ki előbb elfogadott? Ugy látszik, hogy a ki előbb adott, azt a másiknak engedí át. — Beszéli, hogy Protagoras így járt el ²⁾: midőn valakit valami szakra tanított, hallgatóját szokta volt felszólítani, határozná meg maga, hogy mennyire becsüli a tanultakat, s a mennyit ⁷ ez mondott, annyit fogadott el. Mások ilyen körülmények közt Hesiodos mondatát követik ³⁾:

Elégeljük a díjt, mit társunk adni határozott.

Kik pedig előre szednek fizetést, s aztán abból, mit följánlottak, az ígéret túlsága miatt semmit sem teljesítenek, azok méltán vád és roszalás alá esnek; mert nem tartják azt, a mit ⁸ ígértek volt. A Sophisták azonban ilyen eljárásra bizony bizony kényszerülnek; mert azért, mit ők tudnak, senki sem akar pénzt kiadni. Ők tehát nem teljesítvén azt, a miért díjt szedtek, méltán kerülnek vád alá. — Hogy azoknál, kik a szolgáltatást díját előre meg nem szabták, kik önszántukból másnak önmagáért előbb tettek szívességet, nincsen helye a vádaskodásnak, azt is már föntebb elmondottuk. Ilyen eljárást szokás az erényen alapuló barátságban követni, itt a viszonzásnál a *szándékot* kell irányadóvá tenni; mert ez a barátság és ⁹ erény követelménye. Ez lesz a méltó eljárás a bölcsész és hallgatója közti viszonyban is: a bölcsesség becset t. i. nem lehet pénzhez mérni, nem is lehet érte megfelelő tiszteletet

juttatni; elégséges lesz azonban oly módon, mint az Istenek és szülék irányában, a lehető megtenni. De midőn az adako- 10
zás nem olyan természetű, és a jótétemény nem oly önzetlen indulatból foly, hanem a nyerendő viszonzás reményéből, akkor a viszonzásnak meg kell történni, még pedig oly alakban, mely mind a két fél részéről egyenlő becsűnek ítéltetik. De ha ez nem találna sikerülni, akkor nem csak szükségesnek, hanem igazságosnak is tartanók, hogy az, ki előbb fogadott el adományt, határozza meg annak becsét is. Mert ha ez annyit juttat vissza, a mily arányban segélyt nyert, vagy a mennyiért az élvezetet megszerezhetette volna, akkor az adakozó illő és kellő viszonzást (forbátolást) nyer. Ugyan ez történik az adásvevés alkalmával is. Némely helyütt pedig oly törvé- 11
nyek léteznek, melyek önkéntesen kötött szerződésekre nézve perlekedést nem engednek meg, mintegy azon föltevésből indulván ki, hogy szó és hitre történt egyezkedésnél meg kell elégedni, ha a másik fél kötelezettségének úgy tesz eleget, a mint ő azt érti. Mert méltányosabbnak tartják, ha az elfogadóra bízatik a tárgy illő becsének meghatározása, mint ha abban az osztogató járna el. Hiszen többnyire nem egyenlően becsülnek meg egy dolgot azok, kik bírják, s azok, kik azt megkívánják: mert mindenkinek önnön birtoka és az mit kezéből kibocsát, nagyon nagy értékűnek látszik. Együttal a csere mégis oly ár szerént történik meg, a milyet az elfogadó határozott. Egyébiránt úgy kell eljárni, hogy az ember ne annyira becsülje a tárgyat, a mennyit neki érni látszik, midőn már bírja, hanem annyira, a mennyire becsülte, mielőtt birtoklásába jutott.

Második fejezet.

M. II.

A viszonzás — forbátolás — nehézségei. Casuistikus esetek.

Nehézséget és bizonytalankodást keltenek még olyan 1
kérdések is, milyenek p. o. ezek: valjon a fiu minden tekintetből tartozik-e atyjának kitüntetéssel és tisztelettel, s mindenben engedelmeskedni? vagy kell-e, hogy betegség eseté-

- ben az orvosnak szót fogadjón, és hadvezér választása alkal-
mával hadjártas férfiura szavazzon? Továbbá inkább kell-e
a jó barátnak mint erényes embernek szolgálatot tenni? Az-
tán inkább kell-e a jótévőnek a jótéteményt viszonzni, mint
a czimborának ajándékot adni, midőn mind a kettő együtt
- 2 ki nem vihető? Mind ezt mindenütt szorosan és szabatosan
meghatározni, bizony nem könnyű dolog: mert ezekben sok
és mindenféle a különbség, melyet a tárgy nagyságára és ki-
esiségére, a cselekvény erkölcsi szépségére és szükségessé-
gére nézve tenni kell.
- 3 Hogy nem mindent ugyanazon egynek kell adni, az
kétségen kívül eső dolog; áll továbbá az is, hogy rendszerint
inkább a nyert jótéteményt kell visszatéríteni, mint olyannal
a czimboráknak kedveskedni, s hogy inkább a hitelezőnek
- 4 kell a tartozást megfizetni, mint a társnak kölcsön adni.—De
ezen szabály alól is vannak kivételek; ha p. o. valaki a rab-
lók kezeiből kiváltatott, ez a kérdés támadhat, vajon köte-
les e kiszabadítóját, bárki legyen az, maga részéről, ha fogoly,
viszont kiváltani, vagy ha nem fogoly, de a váltsági díjt visz-
szaköveteli, azt megadni, vagy inkább (a fogságban lévő)
atyját kiváltani? Azt hisszük, hogy tán még is atyját kellend
inkább kiváltania.
- 5 Egészben véve tehát, a mint mondtuk, első dolog az,
hogy az adósság fizettség ki. Ha azonban valamely ado-
mány kiváló erkölcsi beccsel bír, vagy különösen szükséges-
nek tűnik fel, bizony a szabálytól el kell térni. Mert né-
melykor méltányos dolog sem lehet, a másoktól nyert jótéte-
ményt visszatéríteni akarni, midőn t. i. erényes ember mástól,
ki előtt erényes jelleme tudva volt, jótéteményt elfogadott,
annak visszatérítést tervel, ámbár hiszi, hogy semmirekellő.
- 6 Némelykor még annak sem kell, ki nekünk kölcsönt adott,
viszont kölcsönözni: olyan esetben t. i. midőn amaz azon
meggyőződésben, hogy pénzét visszakapja, becsületes ember-
nek kölcsönöz, ez pedig nem reménylheti, hogy a másiktól,
mint álnoktól, a magáét visszanyerendi. Ha t. i. a dolog ugy
áll s a meggyőződés valódiságon alapszik, még is a szemé-

lyek érdemessége nem egyenlő; de ha a dolog nem úgy áll, hanem a másik fél csak álnoknak tartatik, az elsőnek eljárástát még sem tekinthetjük helytelennek.

Itt azt ismétljük, mi már több ízben el volt mondva ⁴⁾, 7
 hogy oly értekezésben, mely a gerjedelmeket és a cselekvényeket tárgyalja, csak is oly határozottságot és szabatoságot követelhetünk, minőt a tárgy, melylyel foglalkozik, engedhet.

Hogy tehát nem kell mindenkinek mindent megadni, tehát az atyának sem mindent, a mint hogy Jupiternek sem áldozunk mindent ⁵⁾, ez kétségen kívül eső dolog. Ellenben a 8
 mint a szüléknek, a testvéreknek, a czimboráknak, a jötevőknek, mások és mások az igényei, e szerént kell mindenkinek a sajátost és a megfelelőt visszapótolni.—És tényleg így járnak el az emberek. A menyekzőbe a rokonokat hívják meg: mert ezekkel közös nemzetségek és közösek a nemzetséget érdeklő események; ugyan azon oknál fogva hiszik, hogy gyászszetek és temetések alkalmával főleg a rokonoknak kell megjelenni. Azt hisszük, hogy a gyermekek kötelesek a szüléknek főleg 9
 élelmet nyújtani, mivel azzal adósak; aztán erkölcsileg szebb azoknak élelméről gondoskodni, kiknek létünket köszönjük, mint önnön magunkéról. De tisztelettel is tartozunk a szüléknek úgy, mint az Isteneknek, ha nem is minden tisztelettel; az atya és anya iránti tisztelet sem lehet egyenlő; nem is a bölcsnek vagy a hadvezérnek járó tisztelet illeti őket; hanem az atyát az atyához, az anyát az anyához mért tisztelet. — Aztán minden éltesebb ember iránt korának megfelelő tiszteletet kell tanúsítani, helyéről fölkelés, a díszhelynek átengedése s más ilyfélék által. A társaknak és a testvéreknek pedig nyíltsággal és minden ügyeink közlésével tartozunk. Szintugy a rokonoknak, a törzstagoknak, a polgártársaknak s másoknak is mindig az illetékest kell juttatnunk, s egyáltalában mindenkinek igényeit a bizalmasság, erény és hasznosság fokához mérnünk. Ennek megítélése azon tagok 10
 nál, kik ugyanazon nemzetséghez tartoznak, könnyebb,—idegeneknél nehezebb. Mindazonáltal nem kell attól elállani, hanem mindenkinek igényeit kipuhatolni és a lehetőség szerént meghatározni.

Harmadik fejezet.

M. III.

A barátság felbontása.

- 1 Nehézség van ezen kérdés körül is, vajon lehet-e a barátságot fölbontani vagy nem, olyanokkal, kik benne nem állhatatosak. Vagy helyén lévők tekintendő-e, ha oly baráti viszony, mely hasznon vagy gyönyörön alapúlt, akkor bontatik föl, midőn ezen tulajdonságok megszűntek? Hiszen ezek miatt kötöttet volt a barátság, ha pedig megfogyatkoztak, bizony helyes az ok a barátság felbontására. Ellenben vád és roszalás alá fogna esni olyan ember, ki gyönyör vagy haszon czéljából köt barátságot, aztán pedig azt színelné, hogy jellem és erkölcsi jelesség által indított-e lépésre. Mert a mint kezdetben mondtuk ⁶⁾, legtöbb vizsgálkodás a barátok közt onnan keletkezik, ha barátságuk más
- 2 alapot mutat fel, mint a minőt magok hittek. Ha tehát itt valaki csalatkozik s azt hiszi, hogy jelleme és erkölcsi becsé miatt szerettetik, a nélkül, hogy a másik fél arra okot szolgáltatott volna, csak önnön magát vádolhatja; de ha a másíknak színeskedése által szedetett rá, méltán fog a rászedőnek szemrehányásokat tehetni, még pedig nagyobbakat mint a pénzhamisítónak, minthogy a csalás nagyobb értékű és becsesebb dolgon vitetik véghez. — De ha valaki barátját ére-nyesnek gondolja, ez pedig gonosz talál lenni, vagy csak tartatik is rosznak, ez a kérdés keletkezik, kell-e ilyet még ezen-től is szeretni? Vagy nem tekintendő-e az lehetetlennek, miu-tán nem minden dolgot, hanem csak a jót tehetjük szeretet tárgyává? A gonoszt épen nem kell, sőt nem is szabad sze-retnünk, mert nem járja, hogy valaki a gonosznak barátja legyen, vagy hogy a roszhoz alkalmazkodjék; mert, a mint már mondtuk ⁷⁾ hasonló hasonlóhoz szít.

De vajon ilyen esetben meg kell-e a barátságot rögtön szakítani? vagy talán nem mindenkivel? hanem csak olyan emberrel, kinek gonoszsága gyógyíthatatlan? azokat pedig, kik magokat összeszedvén javulóban vannak, erkölcsileg támogas-

suk-e inkább mint vagyoniilag, mivel ez sokkal szebb és a barátságnak megfelelőbb? — Azt hiszszük és valljuk, hogy ha valaki ily esetben is fölbontja a barátságot, nem követ el helyteleniséget, mert nem annak vagy ily minőségűnek volt ő barátja (a milyennek az kinötte magát); tehát nem javíthatván, nem menthetvén a megváltozottat, elvált tőle. — De ha az egyik 4 fél meg nem változik, hanem ugyanaz marad, a másik pedig erkölcsileg emelkedik s erény tekintetéből régi társát nagyon is túlhaladja és túlszárnyalja, megint ez a kérdés támad, köteles-e ezt még barátjának tekinteni, vagy már lehetetlenség-e? Ez leginkább kitűnik azon nagy különbségből, mely a gyermekkorból származó baráti viszony mellett fejlődhetik ki. Midőn t. i. az egyik fél értelem és lelkület tekintetéből gyermek marad, a másik pedig nagyon kitűnő férfivá válik, kérdezhetni, valjon megmaradhatnak-e barátságban, midőn sem izlésök nem irányúl többé ugyanazon tárgyakra, sem a gyönyör és visszatetszés többé nem ugyanaz? De egymásban sem találhatnak már tetszést; a nélkül pedig, mint láttuk, lehetetlen a barátság fönállása, mert lehetetlenné lett az együttélés és közlekedés. Ezekről azonban már szoltunk⁸). Valjon ilyenkor ugy intézze-e az ember magaviseletét, mint 5 ha amannak soha sem lett volna barátja? vagy köteles-e a régi meghittség emlékezetét megőrizni s a mint hiszszük, hogy barátoknak inkább mint idegeneknek kell kedveskedésekkel szolgálni, ugy szintén az előbbi barátoknak a régi barátság okáért némi engedélyezéseket tegyen-e, különösen ha a viszony megszakítását nem valami feltűnő gonoszság okozta?

Negyedik fejezet.

Az igaz barátság eredete; a baráti viszony visszavivése azon viszonyra, mely ember és ember közt létezik.

Azt hiszszük, hogy a barátság bizonyítékait és a barátok iránti kötelmeket, valamint azon tulajdonságokat, melyek által a barátság meghatároztatik, az embernek önmagához 1

való viszonyából kell származtatni. Barátnak tartják azt, ki nekünk jót vagy olyast, mi jönnek látszik, óhajt és tesz, minmagunkért; aztán azt, ki létünket és életünket kívánja, önmagunk miatt: mint az anyák gyermekeik iránt éreznek és cselekednek, vagy a jó barátok barátjaik iránt még az összeközdös után is. Mások barátnak tartják azt, ki velünk közlekedik s velünk egyenlő izléssel birván egyenlő kedvtelést és törekvést bizonyít be, vagy azt, ki bűt és örömet egyenlően oszt velünk, mi ismét leginkább az anyáknál szokott meglenni; ezen tulajdonok egyikével tehát határozzák meg a barátság fogalmát. Mind ez megvan az erkölcsileg jeles ember viszonyában, önmagához, a többiekben pedig annyiban, mennyiben ilyeneknek tartják magokat. Áll t. i. az, mi már el volt mondva⁹⁾, hogy az erény és az erényes ember mindenkire nézve mindenben a mértéket teszi. Mert az erényes ember önmagával egyezésben van, s lelkének egész erejével ugyanazon egyre törekszik. Maga magának a jót óhajtja és azt, mi jönnek mutatkozik, és létesíti is azt; mert a jónak tulajdonságát teszi az, hogy a jót létre is hozza, még pedig önnön magáért, az az lényének gondolkodó részeért, mely is minden ember lényegének ítéltetik. De azt is akarja, hogy éljen és épségben maradjon, s azt is főleg gondolkodó részeért akarja; mert az erényes emberre nézve a lét és létezés valami jó. Mindenki pedig önmagának óhajtja a jót, és senki sem szánja a sok jót oly lénynek, a milyenné netalán változhatik. Így az Istenség is jelenleg bírja a jót, de csak az lévén, a mi ő lényegében. Mindegyikünk lényegéül pedig kizárólag vagy főleg a megismerő ész vagyis a gondolkodást méltán tekinthetjük. Az erényes aztán önmagával is akar és szeret társalkodni, minthogy ez rá nézve a gyönyör kútforrása: t. i. a multnak emléke örvendezteti és a jövőnek jó reménye vidítja őt, s azért mind a kettő kellemes neki. Ezenkívül az ő lelke bővelkedik elméleti ismeretekben; leginkább önmagában és önmagával búsul és örvend; mert nála mindig ugyanazon egy dolog kelti a gyászt, s állandóan egy dolog a gyönyört is; csaknem azt mondhatnók róla, hogy a bánalom nem fér hozzá.

Miután az erkölcsileg derék ember önmagához való viszonyában mind ezen tulajdonokat bírja, s barátja iránt oly lelkülettel viseltetik, mint maga iránt, — mert a barát az ő második Énje — : a barátságot is ilyesminek kell tartanunk s azt feltennünk, hogy azok lesznek jó barátok, kik ilyen tulajdonokkal bírnak. — Ezt a kérdést, valjon önnön maga iránt 8 étezik-e barátság vagy nem? ezen helyütt még mellőzzük ¹⁰) Hisszük azonban, hogy ez a barátság ott fordulhat elő, hol (a fejezet elején) említett tulajdonok közül kettő vagy több talál-
tatik ¹¹); de azért is elfogadhatni oly barátságot, mivel a barátság legmagasabb foka a maga iránti szeretethez nagyon hasonlít.

De úgy látszik, hogy az említett minőségek az emberek 9 nagyobb részének, roszaságuk daczára is, tulajdoníthatók. Azért kérdezhetjük, megvannak-e ezek nálok annyiban, a mennyiben tetszést találnak egymásban, s egymást erkölcsileg jóknak tartják? Hiszen a teljesen roszak és gonosztevők egyike sem bírja ezeket, de még ezeknek látszatát sem. Sőt 10 még a közönségesen erkölcstelen embereknek sem igen tulajdoníthatók ezen minőségek: mert ők önmagokkal ellenkeznek és harcolnak, másra vágyódnak mint a mit akaratjuk javasol, mint p. o. a mértéktelenek. Ezek t. i. annak mellőzésével, mit jónak hisznek, a kellemest választják, mi épen kártékony. Mások megint gyávaság és tunyaságból oly munkálkodástól állanak el, mely meggyőződésök szerint rájuk nézve a legüdvösebb lehetne. Oly emberek pedig, kik sok gaztettet vittek 11 véghez, s gonoszságuk miatt a gyűlöletet magokra háritották, megunván az életet, öngyilkolással pusztítják ki magokat. Azonkívül a gonosztevők mások társaságát szokták fölkeresni, önmagokat pedig kerülni; mert magokban lévén, sok sujtóra és rettenetesre emlékeznek vissza, s ilyet a jövőben is várnak fejükre; ha pedig mások társaságában vannak, mind ezekről elfelejtkeznek. Minthogy pedig benne semmi szeretetre méltó nincs, az ön iránti szeretet gerjedelmét sem tapasztalhatják. Ilyen emberek sem örömet sem fájdalmat 12 nem közölnek önmagokkal; mert lelkök forrong és lázong, s

mialatt ennek egy része holmi nélkülözések folytán a gonosz-
ság miatt fájdalom által gyötörtetik: az alatt a másik rész
gyönyörködik, — és mi alatt az egyik rész ide vonza, az alatt a
másik rész oda rántja, mintha azt szét akarnák szakítani. És
ha lehetetlen is ugyanazon időben fájdalmat és gyönyört
érezni, még is a gonosz kevéssel azután, hogy gyönyörködött,
búsongásba esik s azt óhajtja, hogy ezt a gyönyört ne élvezte
13 volna, mert a gonoszt a bánalom szüntelenül kinozza. — Úgy
látszik tehát, hogy a gonosz még önmaga iránt sem viseltet-
hetik baráti indulattal, minthogy semmi szeretni való nincsen
benne. Ha pedig olyan lét fölötté szerencsétlen és boldogta-
lan, mindenkinek minden erejével kell a gonozságot kerülni
és az erényességre törekedni: mert csak is így történhetik,
hogy az ember maga iránt baráti indulattal legyen s mások
barátságát is megnyerje.

Ötödik fejezet.

A jóakarát viszonya a barátsághoz.

1 A jóakarát hasonlít ugyan a barátsághoz, de maga még
nem barátság: mert jóakarát még ismeretlenek iránt is ápol-
ható s rejtve maradhat előttök, a barátság ellenben nem.
Erről azonban már föntebb szoltunk ¹²). De szeretésnek sem
tekinthető a jóakarát, mert hiányzik belőle a kedély feszült-
2 sége és gerjedelme; e kettő pedig a szeretés kísérője. — Aztán
a szeretés bizonyos összeszokottságból és bizalmasságból fa-
kad, a jóakarát pedig rögtön is keletkezik, mint az p. o. a
versenyvivők irányában történik: a nézők t. i. jót akarnak
nekik, a díjt is óhajták számukra, de nem igen hajlók érettek
valamit tenni és velek összeműködni. Mert a mint mondot-
tuk, a jóakarát rögtön keletkezik az emberben, de akkor a
3 szeretet csak fölületes lesz. Úgy látszik tehát, hogy a jóaka-
rat a barátság kezdetét teszi, mint a látásból fakadó gyönyör
a szeretését; mert nem igen lesz szerelmessé valamely ember,
ha előbb valamely alak látása által meg nem örvendeztetett,

de azért, hogy valaki az alakban gyönyörködik, még nem lesz szerelmes, hanem csak akkor, ha a távol levő tárgy után vágyódik, s jelenléte után sovárogo. — Így lehetetlen, hogy azok megbarátkozzanak, kik előbb jóakarattal nem voltak egymás iránt, a jó akarat pedig lehetséges barátság nélkül is: mert a jó-akarók csak jót kívánnak azoknak, kik iránt jó indulattal viseltetnek, de sem nem működnek össze velek, sem fáradságot nem vállalnak végettek. — Ezen oknál fogva a jóakarást átvitt érteményben *tétlen* barátságnak lehetne nevezni, mely azonban az idő haladtával, ha bizalmasságra emelkedik, valódi barátsággá alakulhat, ha nem is a haszon és gyönyörön alapuló barátságnál: mert haszonból és gyönyörből nem igen keletkezhet jóakarás. Mert ha valaki a jótétemények folytán, melyekben részesült, jötevője iránt jóakaratot ápol, csak jogi követelésnek tesz eleget; az pedig, ki kívánja, hogy jó dolga legyen annak, kitől boldogulását és meggazdagulását reményli, nem bizonyít jóakaratot iránta, hanem csak önmaga iránt, valamint az sem nevezhető jó barátnek, ki valamely haszon tekintetéből tesz másnak szolgálatot. — Általán véve pedig azt hisszük, hogy a jóakarát bizonyos jelesség és tökéletesség alapján keletkezik, midőn erkölcsi derékséget, bátorságot, vagy ilyfélést veszünk észre, mi a bajvivóknál is mutatkozik, kikről ez imént szoltunk.

Hatodik fejezet.

Az egyetértés viszonya a barátsághoz.

Az *egyetértés* is rokonnak látszik a barátsággal; de nem kell azt az *egyértelműséggel* — a nézetek egyezőségével — összetéveszteni, mely az egymás előtt ismeretleneknél is előfordulhat. Nem is azokat nevezzük egyetértőknek, kik akár-mely tárgyra nézve egy értelemben vannak, mint p. o. az ég tüneményeire nézve; ennek nincs köze a baráti viszonyhoz, ilyen tárgyakra nézve egyetértésben lenni. Egyetértőknek inkább a városokat nevezzük, melyek érdekeik tekintetéből egy értelemben vannak, ugyan azt a tervet tűzik ki, és a közös

- 2 határozatot közösen ki is viszik. Az egyetértés tehát a cselekvés tárgyaira vonatkozik, még pedig olyanokra, melyek fontossággal bírnak, és mind a két felet vagy az összeséget érdeklik; így p. o. az egyetértés uralkodik az államokban, midőn a polgárok összege abban egyezik meg, hogy a hatóságok választhatók legyenek, vagy hogy a Lakedaimoniakkal harczszövetséget kell kötni, vagy hogy Pittakos ¹³⁾ vállalja el az állam kormányzását, ha t. i. maga is hajló rá. Midőn pedig ketten találkoznak, kiknek mindegyike magának akarja ezt a kitüntetést, mint p. o. a Phönissákban ¹⁴⁾, akkor ők meghasonlanak. Mert nem ez az egyetértés, midőn ketten egy tárgyat gondolnak, bár milyen legyen az; hanem akkor, midőn a személy is, melynek a tárgy szánva van, ugyan az; midőn tehát p. o. nép és a polgárok java abban egyezik, hogy a kormány élére a legjobbak állittassanak: akkor t. i. mindnyájan
- 3 részesülnek abban, a mire épen vágyódnak. — Az egyetértés a polgártársak közti barátságnak mutatkozik, s így szokás el is nevezni: mert ez a haszonra irányúl és az életnek szolgáló czéljaira. Ilyen egyetértés az erkölcsileg derék emberek közt találtatik: ezek t. i. önmagokkal és egymás közt is egyetértésben vannak, a mennyiben ügyekezettek tárgya, hogy úgy mondjam, csak nem egyenlő és ugyanaz. Mert az ilyen emberek eltökélése szilárdul megáll s nem hullámszik föl s alá, mint a víz Euripos tengerszorosán ¹⁵⁾; ők mindenben a jogost és a czélszerűt akarják, s arra közösen törekeshnek is.
- 4 Rosz emberek közt pedig lehetetlen az egyetértés, kivéven rövid időre, valamint barátok sem igen lehetnek egymással: mert a hol haszon kínálkozik, ott túlsokat igényelnek magok számára, hol pedig bajlódni és a közjóért költekezni kell, ott visszavonják magokat. S mivel mindegyik közülök oly lelkületű, mindegyik a maga társát vizsga szemmel kíséri s akadályának tekintti, azért is azon állam melynek ilyen polgárai vannak elvesz, mert a mely közügy nem talál fentartóra és ápolóra, az tönkre jut. Így tehát villongások és zendülések támadnak közöttök, a midőn az egyik a másik ellen erőszakot alkalmaz, s egyik sem akarja a maga részéről az igazságot elkövetni.

Hetedik fejezet.

**A jótékonyság. Miért szereti a jótékony a segélyezettet jobban,
mint a jótétemény elfogadója annak osztogatóját?**

Azt tapasztaljuk, hogy a jótétemény osztogatója inkább 1
és jobban szereti a jótétemény elfogadóját, mint az elfogadó
az osztogatót; ezen feltűnő és rendkívüli jelenség okát sokan
kérdik és keresik. — Igen nagy rész előtt abban látszik ennek
oka rejleni, hogy az egyik az adós, a másik a hitelező; a mint
tehát a kölcsönöknél az adós óhajtja, hogy hitelezője ne is
létezzék, a kölcsönadó pedig adósának jólétét és üdvét szíven
hordja: úgy a jótétemény osztogatója is az elfogadónak jólé-
tét és épségben maradását kívánja, mint a kitől köszönetet
fog nyerni, az elfogadó pedig nem igen törődik a jótétemény
visszaszolgáltatásával. Erre Epicharmos alkalmasint azt mon- 2
daná, hogy azok beszélnek így, kik a dolgokat a rossz oldalról
szokták nézni. Nekünk azonban úgy látszik, hogy inkább em-
beri álláspontból ítélnék úgy; mert a nagy sokaság feledé-
keny s inkább hajló a jótétemények elfogadására, mint azok-
nak osztogatására. Valójában pedig azt tartjuk, hogy ennek 3
oka inkább természeti (physikai) minőségben rejlik, és nem
hasonló a kölcsönadó és kölcsönvevő viszonyához. Mert a mit
a hitelező adósa iránt ápol, az nem a szeretet érzete,
hanem azon óhajtás, hogy az, a forbátolás czéljából ma-
radjon épségben. A jótévő pedig a jótétemény elfogadóját
kedveli és szereti még akkor is, ha ez nem csak a jelenben
nem nyújt hasznot, de későbbre és jövőben sem ígér ilyet. — Ez 4
a művészeknél is meg szokott történni: minden művész t. i.
önkésztette művét jobban szereti, mint a mű által viszont
szerettetnék, ha lélekkel bíró lény nyé találna válni. Azt főleg
a költőknél vehetjük észre: ők módfölött kedvelik saját köl-
teményeiket s csaknem úgy mint gyermekeiket. Olyasminék 5
mutatkozik a jótékonyok viszonya a segélyezettekhez is:
mert a jótétemény elfogadója a jótékony embernek műve,

mit ő jobban kedvel, mint a mű a maga alkotóját. Ennek oka abban található, hogy a *lét* mindenkinek kíváncs és kedves: létünk valódisága pedig a működésben áll, az az létezőnk, a mennyiben élünk és munkálkodunk. Az alkotó tehát cselekvősége által némileg maga a mű leendő; s a művet azon okból szereti, melynél fogva létét is szereti. Ez pedig a természetben rejlő valami: mert a mű valódisága által hirdeti és nyilatkoztatja ki azt, a mi annak alkotója a lehetőség szerént

6 volt. Egyuttal a jötevő cselekedete erkölcsileg szép is, s azért annak személyében, kivel jót tett, tetszést is talál; a jótétemény elfogadója ellenben a jótétemény osztogatójában nem lát valami erkölcsileg szépet, hanem legfőlebb előnyöst és hasznost: ez pedig kevésbbé kedves és kevésbbé szeretetre méltó. —

Továbbá az erkölcsített örömet szül a jelenben, midőn véghez vitetik, örömet a jövőben a remény által, örömet még multában is a visszaemlékezés által, legkellemesebb pedig s egyszersmind legkedvesebb is a véghezvitelnél fogva. Mig tehát a jötevőnek műve fönmarad, — mert az erkölcsi szép tett maradandó, — addig a haszon, melyet a segélyezett húzott, mulékony. S míg a visszaemlékezés az erkölcsileg szép tette kellemes, azalatt a visszaemlékezés a haszonra épen nem vagy kevésbbé az. A várakozással a dolog megfordítva látszik állani ¹⁶). — Ide járul még az is, hogy a szeretés a cselekvéshez, a szerettetés pedig inkább a szenvedéshez hasonlít: azért a szeretés és mind az, mi a barátságához tartozik, inkább annak részére esik, ki a

8 többieket a cselekvés tekintetében felülmúlja. Aztán mindenki sokkal inkább szereti azt, mihez nagy fáradsággal jutott, p. o. a pénzt jobban szereti az, ki maga szerezte, mint olyan ember, ki csak öröklötte: szintugy a jótétemény elfogadása is bajtalannak látszik, — annak osztogatása pedig fáradsággal járónak és nehéznek. Ezen oknál fogva az anyák is jobban szeretik gyermekeiket, mint az atyák: mert a nyomasztóbb szülés az anyákra esik, és ők biztosabban tudják, hogy a gyermek csakugyan magoké ¹⁷). Úgy látszik, hogy ez az elv a jötevőkre is alkalmazható.

Nyolczadik fejezet.

Az igaz és a hamis önszeretet. Önzés.

Az iránt is keletkezhetnék kérdés, valjon önmagát 1
 kell-e legjobban szeretni vagy más valakit. Hiszen szokásban
 van azokat megfeddeni, kik magokat legjobban szeretik, s az
 ilyeneket, mintegy rút szemrehányással, önzőknek nevezgetik.
 Azt tapasztaljuk t. i., hogy az erkölcstelen ember maga ked-
 veért tesz mindent, még pedig annál inkább, minél haladot-
 tabb a roszaságban; szemére lobbantják tehát neki, hogy sem-
 mit sem tesz, minek előnye távol esik tőle. Az erkölcsileg
 derék ember ellenben az erkölcsi szép által indíttatik tette,
 még pedig, minél jobb annál inkább vezérli őt a jónak elve s
 barátjának jóléte, saját hasznára pedig nem tekint. — Ezen 2
 ítéletekkel azonban a tények ellenkezésben vannak, még pe-
 dig nem alaptalanúl. Mert azt mondják, hogy a legjobb bará-
 tot leginkább kell szeretni; a legjobb barát pedig az, ki más-
 nak jót kívánván, ő érte magáért teszi, még ha senkinek
 nincs is tudása róla. Az pedig az embernek önmagához való
 viszonyában találhatö föl leginkább, valamint mind a többi is,
 mi által a barátság lényege meghatároztatik. Hiszen már
 föntebb mondtuk ¹⁸⁾, hogy mind az, mi a barátság tulaj-
 donaihoz tartozik, eredetileg az embernek önmagához való
 viszonyában rejlik, és innen aztán kerül át másokra. Azzal
 minden közmondás is öszhangzásban van, milyenek p. o. ezek:
 »Egy lélek,« vagy, »a jó barátok között minden közös«, vagy,
 »barátság, közösség,« vagy: »közelebb a térd mint a szár-
 csont.« Mind ez leginkább az ember önnön személyére vonat-
 kozik; mert mindenki leginkább önnön maga barátja s ennél
 fogva kell, hogy mindenki önnön magát szeresse legjobban.

Itt már nagyon természetes a bizonytalankodás az 3
 iránt, hogy a két nézet közül melyiket kövesse az ember, mi-
 után mind a kettő bir valószínűséggel. Alkalmasint az ilyen
 állításokat külön kell választani s mindegyikben azt hatá-
 rozni meg, hogy mennyire és mennyiben tartalmaznak igazat. —

Ha tekintetbe vesszük azt, hogy ezen állítások mindegyike mit ért az *önszeretet* alatt, igen könnyen fogunk tisztába jöhetni. Az egyik vélemény szégyenfoltnak tekintvén azt, önszeretetűnek nevezi azon embert, ki maga számára a pénz, tisztelet és testi gyönyörök tekintetéből a nagyobb részt igényli: mert ilyen dolgokra irányúl a nagy sokaság törekvése, ezek körül sűrőgforog, mintha a javak legnagyobbja volna; ezek okozzák azt, hogy az emberek versenyeznek és veszekednek. Ki tehát e tekintetből túlsokat követel, ez a vágyak által vagyis egyáltalán véve a szenvedélyek és a lélek értelmetlen része által vezéreltetik. Ilyen jellemű pedig a nagy sokaság, s azért ez az elnevezés is, minthogy a tömeg rossz és hibás, a tömegtől került ki; azok tehát, kik ily értelményben önszeretők vagyis önzők, méltán esnek roszalás és szemrehányás alá.

Hogy pedig a sokaság az olyan embereket, kik e tekintetből magok számára túlsokat követelnek, önzőknek szokta nevezni, az bizonyos. Mert olyan embert, ki mindig azon ügyeszkik, hogy minden másnál inkább gyakorolja az igazságosságot, az önfölötti uralkodást, szóval az erények akár melyikét, ki egyáltalában mindenkor az erkölcsileg szépet tűzi ki céljául, bizony senki sem fogja önösnek nevezni, vagy szemrehányásokkal illetni. Pedig úgy látszhatnék, hogy az illetén ember nagyobb mértékben önös: hiszen ő maga számára veszi igénybe a legszebbet és a legjobbat, ő áll lelke legnemesebb részének szolgálatában, s minden tekintetben ennek engedelmeskedik. A mint az államban vagy akármely összetett egészben, a legfőbb alkatrészül a legnemesebb leginkább tűnik ki, úgy van ez az embernél is. Az önszeretetet tehát a legnagyobb mértékben az birja, ki ezen részét szereti, s ennek mindenben engedelmeskedik. — Az önfölötti uralkodás tulajdonát is annak juttatjuk, kiben az ész vezérkedik, mértéktelennek pedig azt mondjuk, kinél az ész nem uralkodik, minthogy az észt minden ember lényegének tekintjük; emélfogva az ember maga és önkéntes tettének nézzük azt, mit észszel és megfontolással tett. — Kétségen kívüli dolog tehát az, hogy leginkább az ész teszi mindennek lényegét, és

hogy az erkölcsileg jeles ember azt leginkább szereti. Azért is a legnagyobb önszeretetet lehet neki tulajdonítani, de oly neműt, mely a szégyennel járó önösségtől egészen elűt, s attól annyira különbözik, mint az ész kormányozta élet olyantól, mely szenvedélyek által vezéreltetik, vagy a mennyire az erkölcsileg szép utáni törekvés a látszólagos előny utáni járástól különbözik. — Azok tehát, kik az erkölcsileg szép cselekvést ügyekezetök kiváló tárgyává teszik, mindenütt tetzésben és dicséretben részesülnek. Ha pedig mindnyájan versenyezve az erkölcsileg szép után törekednének, ha azon fáradszának, hogy a legjobbat tegyék, úgy nem csak a közös egész bírná mind azt, a mire szorúl, hanem minden egyes magában véve is a legnagyobb javak birtokában volna, mint-hogy az erény egy illetén jó. — Így tehát az erényes embernek önszeretőnek kell lenni: mert az erkölcsi cselekvés neki magának is előnyére lesz, s másoknak is fog hasznot hajtani. A gonosz embernek ellenben nem szabad önszeretőnek lenni, mert magának is más feleinek is fog ártani, minthogy rossz gerjedelmek és szenvedélyek vezérkedését követi. A gonosznál az, a mit tennie kell, ellenmondásban van azzal, a mit tesz, az erényes pedig, a mit tennie kell, azt teszi is: mert az ész minden emberben azt követeli, mi rá nézve a legjobb és legcélszerűbb, és az erényes az ész parancsának engedelmeskedik. — Igaz marad tehát az, mit az erényes emberről állítanak, t. i. hogy barátjaiért és hazájáért igen sokat tesz, sőt ha kell, meg is hal értek: mert ő vagyonát, becsületét és egyáltalán véve mind azon javakat, melyekért az emberek egymás közt veszekednek, kockára fogja tenni, hogy magának az erkölcsileg szépet megszerezze és megnyerhesse. Ő oly szerkezetű, hogy inkább rövid ideig tartó magasztos gyönyört választ, mint hosszú időre terjedő gyengét; inkább egy évig fog dicsőségesen élni akarni, mint sok esztendőket sorozatán át közönségesen s a mint épen lehet: ő egyetlen egy nagy és szép cselekvényt eléje fog tenni sok és kicsinyes tetteknek. Ez utóbbi lesz hihetőleg az eset azoknál, kik a hazáért és barátjaikért halálra készek, mert ők egy nagy és szép cselekvényt választanak ki

magoknak. De pénzt és vagyont is készek áldozni az erényesek e végre, hogy barátjaik annál többet kaphassanak. Akkor az erényesnek barátja pénzhez jut, ő pedig az erkölcsileg szépet nyeri, s így maga számára a nagyobb jót eszközli.

- Ugyan az áll a kitüntetésről és dicsőségről, a hatalomról és tisztségről is: mind ezeket barátjának fogja juttatni, mert az ilyen eljárást szépek és dicséretre méltónak itéli és tartja. Ilyen ember tehát méltán ítéltetik jelesnek és erényesnek, minthogy az erkölcsileg szépet minden másnak eléje teszi. Sőt az is megtörténik, hogy barátjának alkalmilag még a cselekvést is átengedi, és szebbnek találja, ha barátja cselekvésére indítást és lendületet ad, mintha maga cselekednék.
- 12 Így tehát az erényes ember minden dicsőséges dologban olyanúl tűnik fel, ki az erkölcsileg szép körül a nagyobb részt magának igényli. S ilyen értelemben kell önszeretőnek lenni, a mint már el volt mondva, de nem önzőnek, mi a nagy sokaságnál található föl.

Kilenczedik fejezet.

A boldognak kellene-e barátok vagy nem? a barátság a boldogság eleme.

- Vita foly még az iránt is, valjon a boldognak kelle-
 1 nek-e barátok vagy nem? — Állittatik t. i. az, hogy a szerencsések és önmagokkal megelégedők jó barátokra épen nem szorúlnak, mert úgy is minden javak birtokában vannak. Így tehát önmegelegetők lévén, más egyébre nincs szükségök. De a jó barát, ki az ember mása, barátjának azt hozza meg, mihez önmaga által nem juthat. Erre czél-
 loz azon vers ¹⁹⁾:

Midőn a sors mosolyg mire való a barátság?

- Bizony helytelen dolognak látszik a boldognak minden
 2 javakat tulajdonítani, jó barátokat pedig nem juttatni, holott külső javak közt épen ők tekintendők a legnagyobb jónak. Ha tehát a barátság lényegéhez tartozik, jót inkább tenni, mint jótéteményeket elfogadni, ha az erényesnek és az erénynek föl.

adata a jötevés, ha erkölcsileg szebb a jótékonytágot inkább a jó barátok, mint idegenek iránt gyakorolni: akkor bizony az erényes ember rászorúl a jó barátokra, kikkel jót tehessen. S épen azért merül föl e kérdés is: valjon a szerencsétlenségben szorúlunk-e inkább jó barátokra, vagy a szerencse kedvezményei közt: hiszen a mint a szerencsétlen olyanokra szorúl, kik őt jótéteményekkel segélyezzék, ugy a boldogokra nézve is nélkülözhetlenek olyanok, kikkel jót tehetnek. Helytelenséget követ tehát el még az is, ki a boldogot magánykodónak állítja; mert nem találta ember, ki csupán maga számára óhajtaná minden jónak birását: a természet t. i. az embert állami közösségre s az együttélésre szánta. S így ez az együttélés a boldogot is illeti, mert ő arra bírja a javakat a természettől. Az pedig kétséget nem szenved, hogy kívánatosabb jó barátokkal és erkölcsileg derék emberekkel, mint idegenekkel és a sorshozta egyénekkel az időt töltögetni. — Ennélfogva tehát a boldog jó barátokra szorúl.

Mi már az első nézetnek tulajdonképeni értelme, s mi benne az igaz? Talán az, hogy a sokaság jó barátoknak tartja azokat, kik nekünk hasznot hajtának? De ilyen emberekre nem igen szorúl a boldog, minthogy már is a javak birtokában van. Még gyönyört eszközölő barátokra sem lesz szüksége vagy legfőlebb rövidke időre: mert gyönyörtelt levén élete, nem igen szorúl pótlagos gyönyör hozzájárulására. S miután ilyen barátokra nem szorúl, ugy látszik, hogy barátokra épen nem szorúl. De ez bizony nem igaz. Mert mi már a kezdetben megjegyeztük ²⁰⁾, hogy a boldogság bizonyos munkálkodás; világos pedig az, hogy a munkálkodás csakis válás és fejlődés, nem pedig birás, mint valamely dolog birtoka. Ha tehát a boldoglét életen és munkálkodáson alapszik; ha a mint kezdetben is meg volt jegyezve, az erényes ember munkálkodása már magában véve jó és gyönyörrel járó; ha minden lényre nézve az, mi sajátosságát teszi, gyönyörrel van összekötve; ha könnyebb dolog feleinket megfigyelni, mint minmagunkat, s könnyebb másoknak tetteit nézegetni mint sajátjainkat; ha a jó embernek más erényesek

tettei, kik az ő barátjai, gyönyört és élvezet szolgáltatnak, (mert mind a két fél bírja azt, mi természeténél fogva gyönyört kelt),—ha, mondom, mind ez áll: akkor bizony a boldog illetén barátokra szorúl, mint olyan, ki az erényes és magához rokon cselekedetek szemlélgetését keresi és szereti, ilyenek pedig az erényes, vele barátságban levő, ember cselekedetei; azt is hiszi, hogy boldogoknak kellemesen is kell élni.

- 8 E szerint a magánykodónak élete nyomorúságos és keserves; mert nem könnyű dolog magában folyvást és szakadatlanul munkálkodni, könnyebben esik az mások társaságában és
9 másokra irányzottan. Olyan munkálkodás mely már magában véve is kellemes, szakadatlanabb és folytonosabb is lesz; és ez okvetetlenül az eset a boldognál. Mert az erényes ember, már a mennyiben ő erényes, az erénynek megfelelő cselekedetekben talál gyönyört, a gonoszságból fakadó tetteknél elkedvetlenedik és neheztelésre indíttatik, oly módon, mint a gyakorlott fülű zenész szép dallamokban örömet talál, rosza-
10 k által pedig elkedvetlenítettik. Az erényes emberekkel való együttélésből és társalkodásból, az erényben bizonyos gyakorlottság szerezhető, mint Theognis mondja ²¹).

De ha inkább physikai nyomozást teszünk, még az is arra vezet, hogy az erényesnek az erényes barát már a természetnél fogva is választandó. Mert, a mint már említettük, a mi természetnél fogva jó, az az erényes emberre nézve magában véve jó és kellemes. Az élés pedig az értelmetlen lényeknél érzési képességnek határoztatik meg, az embereknel ellenben érzési és gondolkodási képességnek. A képességet azonban működésre kell átvezetni; mert a működés a lényeges és döntő: és így az élet tulajdonképen és főleg az érzésben és gondolkodásban mutatkozik. Az élet pedig azokhoz tartozik, melyek magokban véve jók és kellemesek, mert magában meg van határozva: a mi pedig magában meg van határozva, az a jónak természetéhez, minőségéhez tartozik. A mi pedig természeténél fogva jó, az az erényesre nézve is jó. Azért az élet mindenki
11 előtt kellemesnek tűnik föl. — De nem kell itten vétkes és

erkölcstelen, romlott vagy fájdalommal telt, életre gondolni, mert az ilyen élet korlátlan és határozatlan, valamint minden neki jutó tulajdonság is; de ez alantabban ²²), hol a fájdalomról lesz szó, még jobban ki fog világítani. Ha tehát az élet magában véve jó és kellemes, (ez pedig már abból is látható, hogy mindenek vágyódnak utána, leginkább pedig az erkölcsileg derék és boldog emberek: mert ezekre nézve az élet igen kívánatos és a létezés a legboldogabb); ha az embernek látásáról, hogy maga lát, hallásáról, hogy maga hall, járásáról, hogy maga jár, és hasonlóan minden más működésről, mely benne véghez megyen, megérzése van, minél fogva maga lehet a megérzés megérzésének tárgya is, és maga teheti a gondolkodás magának a gondolkodásának tárgyat; ha a megérzésnek ezen megérzése és a gondolkodásnak ezen gondolkodása a lét megérzése vagy gondolása, a mennyiben t. i. a fentebbiek szerint a létet a megérzés és a gondolkodás teszi; ha továbbá az életnek megérzése magában véve valami kellemes, a mennyiben t. i. az élet már a természetnél fogva valami jó, és a jó önbirtoklásának érzete valami kellemes; ha ezenkívül az élet kívánatos és óhajtható valami, különösen az erényesek részéről, minthogy a lét rájuk nézve valami jó és kellemes, hiszen a magában vett jónak megérzése a gyönyörnek kútforrása; — ha végre az erényes a maga barátja iránt úgy érez mint önnön maga iránt, hiszen az ő barátja a maga mása; ha, mondom, mind ez áll: akkor a boldogra nézve a jó barátnak léte és létezése épen úgy vagy csaknem úgy kívánatos és óhajtható, mint önnön maga léte és létezése. A lét pedig, mint kimutattuk, rá nézve kívánatos azért, mivel abban érzi magát erkölcsi személyiségnek és jónak, — és az ilyen érzés már magában véve kellemes. E szerint kell, hogy egyúttal barátja létezéséről is érzése legyen és ezt úgy nyeri, hogy ha vele együtt él s vele beszélgetésben közlekedik és gondolatokat cserél. Mert ily értelemben kell az embereknek az együttélést és az együttlétet venni, nem pedig úgy, mint a mezei állatoknál, hol csak az egy helyen való együttlegelést jelenti.

- 14 Ha tehát a boldogra nézve a létezés már magában véve kíváncs, minthogy a természetnél fogva jó és kellemes, s ha ugyan az áll a jó barátról: következik, hogy a jó barát is a kíváncs dolgok közé tartozik.—A mi pedig a boldogra nézve kíváncs, azt birnia is kell, különben e részben hiányt érezne. Ennél fogva tehát annak, ki igazán akar boldog lenni, az erényes barátok birtoka nélkülözhetetlen.

Tizedik fejezet.

Milyen legyen a barátok száma, nagy-e vagy kicsi?

- 1 További kérdés az, vajon lehetőleg sok barátot kell-e szerezni, vagy a vendéglátásra vonatkozó intésnek megfelelőleg kell-e eljárni, mely így hangzik:

Sem nem sok vendég, de vendég nélkül sem ²³⁾

- s azt a barátságra is alkalmazni úgy, hogy sem egészen barát-talanul ne legyünk, se szerfelett sok baráttal ne birjunk? —
- 2 Azoknak, kik a barátságot csak a haszon tekintetéből nézik, az idézett mondás nagyon megfelelőnek fog tetszeni: mert sok barátnak kölcsönösen viszonyszolgálatot tenni nehéz és bajjal járó, s annak megtevésére egész életünk sem elég séges. Így tehát több baráttal birni, mint a hány az egyesnek életére szükséges, — fölöslegesség, és az erkölcsileg szép életre nézve akadály; azért nem szorúl rájuk. De még annak is, ki a barátságban a gyönyört keresi, elég néhány barát, mint az életben,
- 3 elég kevés fűszer. — Az erényen alapuló barátságnál azonban kérdezhetni, vajon szám tekintetében minél több erényest kelljen-e megnyerni vagy van-e a barátok összegére úgy, mint a városokban a polgárok számára nézve, bizonyos határ? mert a város sem tíz emberből nem alakulhat, sem százezer polgárból nem állhat. A *menynyt* egyébiránt itt nem lehet bizonyos egységgel megjelelni, hanem csakis bizonyos határvonalak közé eső tér által, melybe az egésznek esnie kell. — Így a barátok száma is meg van határozva s legfőlebb annyian lehetnek, kikkel az együttélés még lehetséges: mert az együttélés, mint láttuk, a ba-

rátság lényeges föltétele. — Hogy pedig lehetetlen a barátok nagy csoportjával együtt élni, s magát közöttök mintegy felosztani, az kétséget sem szenved. Aztán még az is szükséges, hogy ezek megint magok közt is jó barátok legyenek, ha mindnyájan naponként az időt együtt tölteni akarják: ezt pedig sok egyénnel tehetni nagyon bajos dolog. — Nagyon nehéz valami még az is, számos barátok mindegyikével az örömet és fájdalmat kellően és méltán megosztani; mert nagyon valószínű ez az eset is, hogy ugyanazon időben az egyikkel örülni, a másikkal búsulni kellene. Biztos és helyes tehát itt alkalmasint az lesz, hogy ne ügyekezzünk szerfelett sok barátot szerezni, hanem csak annyit keressünk, a hány a társias együttélésre elégséges. — De talán nem is igen járja, hogy valaki sok embernek benső barátja legyen. Ezen oknál fogva lehetetlen, hogy valaki egyszerre több személybe szerelmes legyen; mert a szerelem a barátság bizonyos túlsága kíván lenni, ez pedig csak egynek irányában lehetséges; szintugy a benső barátság is csak kevés ember iránt létezhetik igazán. — Hogy állításunk helyes, azt a gyakorlati élet tényei bizonyítják: mert a társias, a pajtások közti, barátság nem igen szokott sok tagot összekötni, s a magasztalva magasztalt barátságok mindig csak kettő közti viszonyt mutatnak. Kik pedig sok baráttal dicsekesznek és mindenkivel nyájasan és előzékenyen társalognak és beszélnek, azokról szokás feltenni azt, hogy senkinek sem barátjai, — kivéve a politikai barátság értelményét — valamint hiesztelni azt, hogy tetszeni vágyók. Csak a politikus barátság értelményében lehetséges, hogy még a valódilag derék és erényes ember a nélkül, hogy tetszeni vágyónak ítélthessék, sokkal álljon baráti viszonyban. Oly barátság ellenben, mely az erény alapján s magokért a személyekért köttetik, épen nem létezhetik sokak közt; — nagyon megelégedhetünk, ha csak kevés ily barátot is találunk.

Tizenegyedik fejezet.

A barátok a szerencsében és szerencsétlenségben egyaránt szükségesek.

- 1 A kérdés továbbá az, vajon a szerencsében kellenek-e inkább a jó barátok vagy a szerencsétlenségben? mert mind a két állapotban megkerestetnek. A szerencsétlenek t. i. segítségre szorúlnak, a szerencséseknek pedig élettársak s oly emberek kellenek, kikkel jót tehessenek: hiszen ők jót akarnak tenni.—E szerint tehát a jó barátok birtoka a szerencsétlenségben szükségesebb, s akkor aztán hasznos barátok kellenek; a szerencsében pedig erkölcsileg szebb és tisztesebb, s azért a szerencsések erényes férfiakat ügyekeznek megnyerni: mert ilyenekkel jót tehetni s velek társalogni
- 2 mégis kívánatosabb. Már maga a jó barátok jelenléte kedves és kellemes, úgy a szerencsében mint a szerencsétlenségben: hiszen a szomorkodónak fájdalma könnyebbül, ha barátja vele a szomorúságot osztja. S e miatt arról bizonytalankodhatnánk, vajon a tehernek egy részét vállalja e magára a jó barát, vagy nem vesz belőle át semmit, hanem jelenléte, mely magában véve várt és kellemes, és a részvét tudata maga, könnyebbé és elviselhetőbbé teszi-e a fájdalmat. Ezt a kérdést
- 3 azonban, vajon ez vagy más-e ennek oka, hogy a szomorkodó könnyebbülést érez, itten abban hagyjuk; annyi igaz, a felhozott tény sokszor szokott mutatkozni. Ugy látszik, hogy a jó barátok jelenléte vegyes hatást gyakorol. Már maga az, hogy a barátjainkat láthatjuk, kellemes valami, különösen a szerencsétlenre nézve, s bizonyos eszköz a szomorkodás eltávolítására; van t. i. valami vigaszhozó a jó barát megpillantásában és szavában, ha azt helyesen alkalmazni tudja, mert ismeri barátja szokásait, jellemét és azt, hogy minek örül, és
- 4 mi miatt szomorkodik. Másfelől pedig kedvszegő és szomorító észrevenni azt, hogy a jó barát a magunk szerencsétlensége miatt búslakodik, mert mindenki félve fél attól, hogy barát-

jainak búsítására ne szolgáltatson okot. Azért a keményebb természetű emberek őrizkednek is, hogy barátjaikat magok fájdalmában ne részeltessék, s ha nem túlzólag fásultak és érzéketlenek, nem tűrik, hogy a nekik jutott fájdalom a barátokra is átterjedjen. Egészben véve jajgatási társakat és siránczó jellemeket nem igen fogadnak magokhoz, minthogy magok sem siránczó természetűek. A nők ellenben és az asszonyi gondolkodású férfiak tetszést találnak a velek együtt jajgatókban, s őket mint barátságos és részvevő lelkűeket szeretik. Világos azonban, hogy minden tekintetből az emberek jobb részét kell utánozni.

Kedvező szerencsében a jó barátok jelenléte kedves 5 időtöltést és társalgást szerez, és ezt a tudatot kelti bennünk, hogy saját javainkban gyönyörködnek. Azért illőnek és szükségesnek tartjuk a barátokat készségesen és nógatólag meghivogatni e végre, hogy szerencsénket velünk osszák, — mert bizony erkölcsileg szép dolog jótékonytságot gyakorolhatni; — szerencsétlenségünk közléséhez csak késlelődvé és vonakodva kell fogunk; a bajból t. i. minél kevesebbet kell a jó barátokhoz juttatni. Innen van ez a szólam:

Elég ha én vesződöm egyedül ²⁴⁾.

Leginkább pedig akkor kell barátjainkat egybehívni, midőn csekély fáradtsággal nekünk nagy szolgálatot tehetnek. Megfordítva szívminveltségnek és illőnek gondoljuk azt, a szerencsétlenekhez hivatlanul és serénykedve elmenni; mert a 6 jó barátunk kötelessége másokon segíteni, leginkább s főleg azokon, kik szükségben vannak, még pedig a nélkül, hogy azt tőle kívánták volna; ez t. i. mind a két félre nézve erkölcsileg kellemesebb. A szerencsében levőkhez akkor kell sietve vonulni, mikor nekik valamiben segítségre lehetünk, s velek közre munkálkodhatunk, — mert arra szükségesek és hasznosok a jó barátok; a jótétemény elfogadására és az élvezetekre jó lesz késve és vonakodólag elmenni, mert nem szép a kíváncsiság, másoktól hasznót húzni akarni. Egyébiránt a baráti segély visszautasításában az érdesség látszatát kerülni kell; némelykor t. i. ez is megtörténik.

- 7 A jó barátok jelenléte tehát minden tekintetben és minden körülmények közt kívánatosnak mutatja magát.

Tizenkettedik fejezet.

A jó barátságban a jó barátokkal való társalgás a legkívánatosabb.

- 1 Végül a kérdés még az, valjon hasonló-e a barátság a szerelemhez abban, hogy a mint a szerelmesekre nézve az egymásnak láthatása legkívánatosabb és leggyönyörködtetőbb, s a mint ők a látás érzékét a többi érzékeknek eléje teszik, minthogy ezen érzék a szerelem létének és fejlődésének leg-hatalmasabb közvetítője, épen olyan módon a jó barátokra nézve is az együttélhetés a legkívánatosabb-e? Mert a barátság bizonyos közösség, s a mint a jó barát maga személye iránt érez, épen olyan a barátjához való viszonya is. Mivel pedig maga meglétének érzése kívánatos előtte, az ő barátja létének érzete is az lesz; de miután ezen érzés az együttélésben nyeri kifejezését, s működtetéséhez a közlekedésben jut, igen természetes, hogy a jó barátok ezen együttélésre kíván-
- 2 koznak.—Ide járul még az is, hogy a baráti felek mindketteje abban, miben tulajdonképeni létét gondolja, vagy a miben élete célját találja, a másik fellel barátilag kíván osztozkodni. Innen van az, hogy némelyek együtt iddogálnak, mások, együtt kockával játszadoznak, hogy egy rész együtt testi gyakorlatokat űz, más rész együtt vadászgat, vagy együtt bölcsészkedik, szóval, hogy mindenki élete kedvencz foglalkozásában barátjával kíván eljárni. Mert miután barátjaikkal együtt akarnak élni s szüntelenül velek társalogni, azt mívelik és mind abban közlekedők az emberek, mi által hi-
- 3 szik azt elérhetni, hogy együtt éljenek. — És ezen oknál fogva az erkölcstelenek barátsága vétkessé válik: mert ők a rossz dolgokat közlik egymással, miután ők állhatatlanok és ingadozók; meg is romlanak az által, hogy egymáshoz hasonlókká válnak. Az erényesek barátsága ellenben erkölcsi szokott lenni, s a közlekedés és a társalgás által csak szilár-

dúlhat és növekedhetik. De azt is tapasztaljuk, hogy az ilyen jó barátok napról napra jobbakká is válnak, midőn egymást a munkálkodásban támogatják, egymást intik és helyre igazítják. Hiszen annak, a mi az egyiknek a másokban tetszik, mintegy lenyomatát veszi fel magába; innen van ez a szó-lásmód:

Jelesektől jeles kerül elő ²⁴).

A barátságról tehát annyi legyen elmondva. —Követke- 4
zik már, hogy még a gyönyöréről is értekezzünk.

TIZEDIK KÖNYV.

A gyönyör. A boldogság.

Első fejezet.

A gyönyör iránti nézetek különbfélesége.

- 1 Ezeknek utána helyén lesz a gyönyörről is elmondani nézetünket. Mert úgy látszik, hogy ez emberi természetünkkel legszorosabban van összekötve; azért a nevelésben az eljárás az, az ifjakat gyönyör és fájdalom által kormányozni és vezetgetni. De a jellem kezdetleges mívelésénél is ¹⁾ igen nagy fontossággal bír az, mindenkor annak örülni, a minek örülni kell; gyűlölni azt, mi gyűlöletre méltó. Ez t. i. az egész életen keresztül vonúl s mindenben érezhető, minthogy az erényre és az élet boldogságára döntő befolyást és hatalmat gyakorol; mert mindenki kívánja és választja a kelle-
- 2 mest; útálja pedig és kerüli a fájdalmast. Ilyen tárgyat épen nem lehet hallgatással mellőzni, különösen azért, mivel iránta sok egymástól eltérő nézet uralkodik. Egy rész t. i. állítja, hogy a gyönyör a legfőbb jó, más rész megfordítva teljesen rosznak tartja; amazok csakugyan meg vannak győződve, hogy a dolog úgy van, ezek pedig úgy vélekednek, hogy életünkre nézve bizony jobb volna, ha a gyönyör, habár nem rosz, a rosz dolgok közé soroztatnék: mert a nagy sokaság feléje hajlik és szolgálja a gyönyöröket; azért is azt az ellenkező irányra kell hajlítani, mert csak úgy sikerülend neki a
- 3 helyes középre eljutni. Félő azonban, hogy még sem leend helyén a gyönyört rosznak elnevezni, mert a gerjedelmek és cselekvények terén a szóbeszéd kevesebb hitelre talál, mint a tény.—Midőn tehát a szóbeszéd és a nézetek az észrevevéssel

ellenmondásban vannak, akkor megvetés alá esnek s a ben-
nek foglalt igazságot is fölforgatják. Mert ha a gyönyör
ócsárlóját rajta érik, hogy olykor-olykor a gyönyört megki-
vánja, annak hitét kelti, hogy feléje hajlik, mint olyanhoz,
minek minden neme kívánatos: hiszen azt szabatosan meg-
különböztetni és szigorúan meghatározni nem a tömeg dolga.
Igy tehát kitűnik, hogy az igaz beszéd nem csak a megisme- 4
résre (az elméletre), hanem a helyes életre (a gyakorlatra)
nézve is leghasznosabb és legczélszerűbb: mert minthogy a
tényekkel összhangzásban van, hitet is kelt, és a hallgatókat
arra bírja, hogy szerénte intézzék el életöket.

De ezekről elég ennyi. — Forduljunk mostan a gyönyör- 5
ről divó nézetek bonczolgatásához.

Második fejezet.

Eudoxos nézete a gyönyörről.

Eudoxos oda nyilatkozott, hogy a gyönyör a legfőbb jó, 1
mivel látta, hogy az élő lények mind, az értelemmel bírók
ugy mint az értelmetlenek, a gyönyörré törekednek. Ő t. i.
ugy vélekedett, hogy minden dologban az, a mi kívánatos, er-
kölcseleg jó, és a mi a legkívánatosabb, az a legjobb. Igy te-
hát azon körülmény, hogy mindenki épen arra törekszik,
azt bizonyítja, hogy ez mindenkre nézve a legnagyobb jó.
Mert minden lény ki szokta találni azt, mi rá nézve jó, — mint
a magának való táplálékot. Ennél fogva tehát az, mi min-
denkire nézve jó, s mire minden lény törekszik, csakugyan a
valódi jó. Ezen nézet hitelre talált nem anynyira önnön ma- 2
gáért, mint inkább hirdetője kitűnő jelleme miatt. Eudoxos
t. i. kiválóan higgadt férfinak volt elismerve, miért is ugy
látszott, hogy e tételt nem mint a gyönyör barátja állítja
fel, hanem hogy nézete az igazságnak megfelel. Nem ke-
vésbbé azt hitte Eudoxos, hogy ezen dolog világos lesz az 3
ellentétből: mint mindenkre nézve a fájdalom magában
véve kerülendő, ugy az ellenkezője kívánatos; a legkívána-

tosabb pedig az, mit nem másért, nem is más czélnak szolgáló eszközként választunk. Olyas minőségűnek pedig a gyönyör hirdettetik megegyezőleg: mert annál senki sem szokta kérdezni, hogy mi végett gyönyörködik valaki, mintegy feltévé az, hogy a gyönyör magában véve kíváncsatos. Továbbá, ha gyönyör valamely jóhoz hozzákerül, azt még kíváncsatosabbá teszi, mint p. o. az igazság tetteit és a higgadtságot: így tehát annak, minek hozzákerülése által valamely jó növekedik, magának is jónak kell lenni. — Ez a tétel tehát azt látszik kimutatni, hogy a gyönyör a jó közé sorolandó, de nem nagyobb mértékben mint más dolog: hiszen minden jó, mely más jóval köttetik össze, kíváncsatosabb mint az, mely magában marad. Épen olyan érveléssel czáfolja meg Plato a nézetet, mely a gyönyört a legfőbb jónak tartja²⁾, mondván: hogy a kellemes élet, mely belátással van összekötve, kíváncsatosabb annál, mely a nélkül foly le; ha tehát az illetén összeköttetés és vegyület jobb, lehetetlen hogy a gyönyör a legnagyobb jó legyen; mert a legfőbb jó semmiféle pótlékos csatolmány által nem tétethetik kíváncsatosabbá. Ezen bizonyítékból pedig világosan következik az is, hogy más sem lehetend a legfőbb jó, mi a magában vett javak valamelyikének összeköttetése által válik kíváncsatosabbá. Mi lehet tehát ez a legfőbb jó, a melyben mi is — mint emberek — részesülhetünk? mert olyat keresünk.

Azok, kik Eudoxos ellenében szívosan azt állítják, hogy a jó nem az, mire minden lény törekszik, bizony semmit sem mondanak; mert arról, mit mindenki annak tart, mi azt állítjuk, hogy az is. A ki ezt a hitet megingatja, nem egykönnyen fog helyére állítani olyat, mely hitelesebb. Mert ha csak az értelmetlen teremtmények kívánnák meg a gyönyört, csak volna valami mondva (még ez hagyján); de miután azt az értelmes lények is teszik, hogyan állhat meg ezen állítás? Hiszen a csekélynek tartott lényben is van bizonyos természeti jószág, mely nálánál jobb és a neki megfelelő jót megkívánja.

De még ezt az ellenvetést, melyet Eudoxos ellenében tettek³⁾ sem tarthatjuk helyesnek. Megjegyzik t. i. ha a fáj-

dalom rossz, abból még nem következik, hogy a gyönyör jó ; mert midőn a rossz rossznak tétetik ellene, még a kettő, — a jó és a rossz együtt, — egy harmadiknak lehet ellentéte, mi sem nem jó, sem nem rossz, azaz a középnek. A kik így beszélnek, nem beszélnek ugyan helytelenül, de az említett esetben nem találják el az igazat. Ha t. i. mind a kettő, — a gyönyör úgy mint a fájdalom, — rossz, akkor mind a kettőt egyenlően kell kerülni ; ha pedig mind a kettő sem jó sem rossz, akkor valami közép, s akkor sem az egyik sem a másik, vagy mind a kettő egyenlően kerülendő. Most azonban nyilvánvaló dolog, hogy az emberek a kellemetlenséget, mint rosszat, kerülik, a gyönyört ellenben, mint jót, keresik : e szerint a jó és rossz valójában ellentétes marad.

Azok megczáfólása, kik állítják, hogy a gyönyör nem valami jó. M. III.

De még akkor is, ha a gyönyör nem minőség, nem lehet következtetni, hogy a gyönyör nem tartozik a javak közé ; mert az erények működései, sőt maga a boldogság is, nem minőségek. — Továbbá azt is mondják, hogy a jó valami határozott, a gyönyör pedig korlátlan, mert többet is kevesebbet is enged. De ha a gyönyör érzeténél úgy ítélnék, kell, hogy ugyanazt következtessék az igazságosságról és a többi erényekről is ; mert tényleg is lehet bizonyos minőségű embereknek az erény tekintetéből többet és kevesebbet tulajdonítanunk. Vannak t. i. egyesek, kik másoknál igazságosabbak és bátrabbak, így tehát mind az igazságosság művelésében, mind az önfeletti uralkodásban magasabb és alacsonyabb fok lehetséges. De ha ez alatt e különböző gyönyörök közt létező fok-különbséget értik, valóban nem adják annak igazi okát, hogy miért vegyítetlen a gyönyörök egyik neme, a másik pedig vegyes? De mi akadályozza azt, hogy valaminek az egészség, mely határozott lévén, nagyobb és kisebb fokot mutat, a gyönyör is ne mutasson ilyet? Hiszen nincsen minden embernél ugyanazon egy mértékarány és mérsékletviszony,

sőt egy személyben sem marad meg mindig ugyanazon egy, hanem bizonyos fokig csökkenvén és engedvén, fenmaradhat az egészség és különbséget mutat a többre vagy kevesebbre nézve. Hasonló fordulhat elő a gyönyörnél is.

- 4 Mások, kik a jót mint tökéletest, a mozgást pedig és a válást mint tökéletlent állítják fel⁴), azon fáradoznak, hogy a gyönyört mozgásnak és válásnak tüntessék elő. De ezek bizony nem szólnak helyesen, és a gyönyör nem igen lehet mozgás. Mert a mozgás sajátos tulajdonának tartatik a sebesség és a lassúság, ha nem is magában véve, mint a világ mozgásáé, hanem más mozgáshoz viszonyítva. A gyönyörnek pedig ezen tulajdonok egyike sem juttatható; mert az ember a gyönyör érzetébe sebesen kerülhet belé, mint haragra is hamar gerjedhet,—de hogy sebesen gyönyörködjék, ez nem járja sem magában véve, sem máshoz viszonyítva; az ellenben lehet, hogy valaki sebesen jár, nő s más ilyféle. Így tehát a gyönyörre való átcsapás sebesen és lassan történhetik, de a gyönyör szerénti működésben nem lehet sebesség; a gyönyörszerű működés alatt értem a gyönyör élvezetét. De hogyan is lehetne válás (*γέρεσις*) a gyönyör? Hiszen világos az, hogy nem igen keletkezhetik akármiből, hanem a miből valami keletkezik, azzá ismét fel is oldódik; és a mely dolognak keletkezése a gyönyör, annak mulása és pusztulása a fájdalom. — Aztán a fájdalmat és kedvtelenséget
- 5 úgy is jelölik, hogy ez valamely természetszerű dolognak hiányzása, a gyönyört pedig úgy, hogy ezen hiány kipótlása. Ezek pedig testi állapotok.—Ha tehát a gyönyör olyas valaminek pótlója és megadója, mi természetszerű, következik, hogy
- 6 az is, miben a megadás történik, a gyönyör érzetével megteljék; kell tehát, hogy a test érezzen gyönyört. De ez, úgy látszik nem szokott bebizonyítani. Így tehát a gyönyör sem lehet kielégítés és pótlás, hanem gyönyört érez az ember, midőn kielégítésben részesül, valamint fájdalmat érez, midőn
- 7 p. o. vágást tesznek rajta. Ezen nézet keletkezésére alkalmassint a táplálással összekötött fájdalmak és gyönyörök szolgáltathattak alkalmat: mert ha az ember az étel szükségét

és az ezzel járó kedvtelenséget érezte, a kielégítés által gyönyörrel telik el. Ez azonban nem fordul elő a gyönyör minden neménél: mert nem igen szokta fájdalom megelőzni a gyönyört, mely a mathesis tanulásából fakad, vagy azt, mely az érzésen alapszik, vagy azt, melyet a szaglás szolgáltat; aztán fájdalom megelőzése nélkül gyönyörködtet sok dolog, melyeket az ember hall vagy lát, sokféle visszaemlékezés és remény. Micsoda dolgok válásává lehetnének már ezen gyönyörök? hiszen semmi oly hiány sem előzte meg, melynek pótlását és kielégítését nyújthatnák.

Azoknak, kik a tétel ellenében, mely szerint a gyönyör jó, ezt a tényt emlegetik, hogy van sok szégyenleni való, rosszalandó gyönyör, azt lehet válaszolni, hogy az ilyen nem is gyönyörködtető. Mert hiszen a midőn valami oly emberre nézve, ki rossz állapotban van, gyönyörködtető, nem kell még gondolni, hogy ez föltétlenül is gyönyörthozó, holott csak arra nézve az, ki olyan állapotban van; hiszen különben is nem azt mondjuk egészségesnek, édesnek és keserűnek, mit a beteg annak tart, sem nem fehérnek azt, mi a szemfájósnak olyannak látszik. — Vagy talán így is lehet válaszolni, hogy a gyönyör kívánatos ugyan, de nem az, mely illetően forrásból fakad, valamint a gazdaglét is kívánatos, de nem az, mely árulás bűnén szereztetik, és az egészség is kívánatos, de nem az, mely akármily tápszer eredménye⁵⁾. Végre azt is lehet felhozni, hogy a gyönyörnek különböző nemei vannak. Hiszen azon gyönyör, mely az erkölcsileg szép dolgokból keletkezik, egészen más, mint az, mely a rútaból fakad; az igazságos ember gyönyörét nem érezheti az, ki nem igazságos, és a zenész gyönyörét nem értheti az, kinél a zenészeti kiképzés hiányzik, és hasonlóan lesz ez a többi dolgoknál is. De még a jó barát és a hízegő közti különbség is azt látszik bizonyítani, hogy a gyönyör nem a javakhoz számítandó, vagy legalább azt, hogy a gyönyör fajai közt különbséget kell tenni: mert a ki jó baráttal társalkodik, arról azt hiszszük, hogy a jót keresi, arról, ki a hízegővel, hogy a gyönyörre hajlik, s mi alatt az utóbbit gáncsolják, dicsérik az előbbi, mivel mind

13 a kettő társalgásában más czélt követ. — Nem is találhatik senki, ki az életet azért ohajtana, hogy, gyermeki észszel bírván, egész életén keresztül olyanokban gyönyörködjék, melyekben a gyermekek véleményök szerint leginkább gyönyörködnek; szintugy nem lesz ember, ki olyan gyönyört ohajtana, mely valami nagyon rút tettek eredménye, még akkor sem, ha e miatt őt a fájdalom soha sem érné. — Végre van sok olyan dolog, melyekre sok gondot és fáradságot fordítunk, még akkor is, ha semmiféle gyönyört nem találnának hajtani, milyen p. o. a látás, az emléken tartás, az erények bírása. Hogy pedig ilyenekre okvetetlenül gyönyör következik, az nem tesz különbséget: mert ezeket még akkor is kívánók és követnők, ha belőlök semmiféle gyönyör sem találna eredni.

14 Igy tehát világosan kitűnik az, hogy a gyönyör nem lehet a legfőbb jó s hogy nem minden gyönyör kívánatos, de az is, hogy a gyönyör némely faja, mely vagy alakjára vagy eredetére és kútforrására nézve különbözik, magában véve is

15 megválasztandó.

Ennyi legyen elég azon nézeteket illetőleg, melyeket mások a gyönyör és fájdalom tekintetéből állítottak föl.

Harmadik fejezet.

M. IV.

A gyönyör nem lehet sem mozgás, sem válás.

- 1 A gyönyör fogalma tán jobban ki fog derülni, ha nyomozásunkban kissé a kezdet felé megyünk vissza. — A mint a látás akármilyen időben bevégezettnek és teljesnek mutatkozik, mert nem szorúl semmire, a mi, ha utóbb még hozzá kerülne, annak mivoltát bevégezné és teljessé tenné: ugy látszik a dolog a gyönyörrel is állani. A gyönyör is valami egész, és az ember semmi időben nem élvezhet oly gyönyört, melynek mivolta, ha hosszabb időre terjedne ki, ez által tökéletesebbé tétetnék. Ezen oknál fogva a gyönyör nem lehet *mozgás*. Mert minden mozgás időben megyen véghez és bizonyos célra irányul. Igy valamely háznak építése akkor mondható bevég-
- 2

zettnek, midőn a mű, mely czélba vétetett, készen elő van állítva, tehát azon egész idő végén, melyen keresztül az építkezés folyt⁶); de az egyes műveletek, melyek azon idő egyes részeiben megtétetnek, valamennyien bevégzetlenek s fajra nézve úgy az egész tevéstől, mint egymás közt is különböznek. Mert a kövek összerakása és összeillesztése egészen más, mint az oszlop rovatolása (vályúzása, *ράβδωσις*, Riefung, striatio, striatura, cannelure), és a kettő más, mint a templom kiépítése. A templom kiépítése valami bevégzett, mert itt a kitűzött czél hiánytalanul el van érve, de a talapzat (lábazat, *κορηπίς*, soccus columnae, le soc) fektetése és a hármas hasíték (*τριγλῦφος*, Dreischlitz, mutuli, modillons) elkészítése valami bevégzetlen, mert mind a kettő csak a részre vonatkozik. Ezek tehát a fő művelet fajilag különböző részei, s épen lehetetlen oly műveletet, mely a mozgás fogalma alá esik, akár-melyik időrészben is bevégzettnek tekinteni, hanem csak az összes idő végén, melyben a mozgás tartott. Hasonlóan áll a dolog a járással és a helyváltozás többi nemeivel. Ha t. i. a helyváltozás egy helyről más helyre való mozgás⁷), úgy ennek különböző nemei is p. o. a repülés, a járás, az ugrás s más ilyféle, csak mozgás valahonnan valamerre. De nem csak ilyen módon keletkeznek különbségek, hanem ugyanazon nemből is mutatkoznak, p. o. a járásban magában; mert ez a meghatározás »valahonnan valahová« másként üt ki, ha a járás a stadium egész hosszán keresztül, vagy csak egy részében történik, s másként, midőn egyik vagy másik részét vesszük tekintetbe; az sem ugyanaz a helyváltozás, a midőn ezt vagy azt a vonalat átlépjük: mert nem csak a vonalat magát lépjük át, hanem azt a vonalat, mely bizonyos helyen található; a vonal pedig a különböző hely szerint különböző. Mi más helyen szabatosabban szoltunk a mozgásról⁸). Annyi bizonyosnak látszik, hogy a mozgás nem minden időben bevégzett és teljes, hanem hogy többnyire bevégzetlen és fajilag különböző, ha t. i. ezen meghatározás »valahonnan valahová, helyről helyre« fajképző. A gyönyör ellenben alakjára és lényegére nézve akármicsoda időpontban teljes és

3

4

- bevégezett. — Világos tehát, hogy a gyönyör a mozgástól különbözik és azon dolgok közé tartozik, melyek az egésznek és a
- 5 bevégezettnek fogalma alá esnek. — Ez még onnan is jobban kiderülhet, hogy a mozgás csak is az időben gondolható, de a gyönyör érzete nincsen az időponthoz kötve, mert a mostani perczben érzett gyönyör egész valami. Ezekből tehát látható, hogy nem helyesen beszélnek, kik a gyönyört mozgásnak vagy épen válásnak teszik. Mert nem minden dolognak lehet mozgást és bizonyos válást tulajdonítani, hanem csak olyanoknak, melyek oszthatók és nem képeznek egészet. Hiszen a látásnak, a pontnak, az egységnek sincs keletkezése, s közülök egy sem akár mozgás, akár pedig válás. Tehát a gyönyör sem az, mert a gyönyör valami egész.

Negyedik fejezet.

Miben áll a gyönyör lényege ?

- 6 Miután minden érzék működése az általa észrevehető tárgyra irányúl, a működés pedig akkor tökéletes, a midőn az érzék jó állapotban van, és az érzék alá eső tárgy a legszebb, — (mert az ilyneműt fogjuk leginkább tökéletes működésnek tekinteni, s különbséget nem tesz, akár azt mondjuk, hogy az érzék maga működik, akár, hogy az, kiben az érzék találtatik), — állíthatjuk, hogy mindenkor az a működés lesz legjobb, melynek alkalmával egyfelől az érzék a legjobb állapotban van, másfelől pedig a tárgy, melyre irányúl a legtökéletesebb, mi épen az érzék alá eshetik. Ezen működés a legtökéletesebb és a legtöbb gyönyörrel járó is. Hiszen minden érzékkel külön gyönyör is szokott járni s úgy szintén minden gondolkodással és szemlélődéssel is; a legtökéletesebb működés a leggyönyörködtetőbb is. Legtökéletesebb pedig a működés akkor, midőn az érzék a legjobb állapotban van, és a tárgy,
- 7 melyre irányúl, a lehetőleg legjobb. — A működés bevégzője a gyönyör; de nem oly módon végzi be, mint az észrevehető jó tárgy és a jó állapotban levő érzék. Az egészségben létnek oka ugy az orvos, mint az egészség is lehet; de nem egyenlő

értelményben. — Hogy minden érzékre nézve külön gyönyör lé- 8
teznek, ez minden kétségen kívül áll : hiszen sokszor mondjuk,
hogy némely dolog, mit látunk, és hallunk, gyönyört kelt ben-
nünk; s éppen oly bizonyos az, hogy a gyönyör kiválóan ak-
kor tűnik elő, midőn az érzék a legjobb állapotban van és a
tárgy is, melyre a működés irányul, a legjobb. Valahányszor
tehát a két tényező egymással találkozik, t. i. ilyen minőségű
tárgy és ilyen minőségű észrevevő, mindnanyiszor gyönyör is
fog bekövetkezni; mert akkor meglesz, mi azt keltheti, és az 9
is, mi azt érezheti. — A gyönyör egyébiránt bevégzi és tel-
jessé teszi a működést, nem mint a benne meglévő tartós mi-
nőség, hanem mint hozzákerülő bizonyos cél, mint a koruk
virágjában és teljében lévőknél az alak érettsége. Valamed-
dig tehát az észrevett vagy gondolt tárgy és az ítélő vagy
szemlélődő tehetség olyan minőségű, a milyennek kell lenni,
addig a működésben gyönyör is fog foglaltatni. Mert ha a
benyomásra fogékony tehetség és a benyomást eszközölő tárgy
egymáshoz hasonló s ugyanazon módon viszonylik egymáshoz,
igen természetesen az eredménynek és hatásnak is azonos-
nak kell lenni.

De hogyan van az, hogy nincsen ember, ki folytonosan 10
gyönyörködne? talán a kimerültség okozza? Hiszen egyet-
len egy emberi tehetség sem bír az erővel szakadatlanul mű-
ködni; azért a gyönyör sem lehet folytonos, miután a mű-
ködésre szokott következni. Aztán vannak olyan dolgok, me-
lyek addig gyönyörködtetnek, a míg újak, utóbb pedig e miatt
már nem annyira. Kezdetben t. i. azokra fordul a figyelem és
feszülten foglalkozik velök, mint a nézésnél⁹⁾ szokás, a sze-
met a tárgyra szegezni; későbbben azonban a működés nem
lesz többé olyan, hanem ernyedtebb és bágyadtabb, s ennél
fogva a gyönyör is elhalaványul.

Ennek okát, hogy minden lény a gyönyörre törekszik, 11
tán abban kereshetjük, mivel mindenki az élet után vágyó-
dik. Az élet pedig bizonyos működés; és mindenki azon kö-
rökben és azon tehetségekkel munkás, melyeket leginkább
megkedvel, mint p. o. a zenész a hallással a dallamok és han-

gok körében, a tudomány kedvelője a gondolkodással a megismerés terén, s így minden más is külön külön területén. A gyönyör pedig bevégzi és teljessé teszi a működéseket, valamint az életet is, mely után minden lény vágyódik. Ennél fogva mindnyájan igen helyesen törekeshetnek a gyönyörre, mert ez az életet, ama kívánatos kincset, bevégzi és teljessé teszi.

Ötödik fejezet.

A gyönyör különféle fajai.

Ezt a kérdést, valjon a gyönyör miatt kívánja-e az ember az életet, vagy az élet kedvéért a gyönyört, jelenleg döntetlenül hagyjuk. Mind a kettő t. i. összekapcsoltnak és olyasnak látszik, mi különválasztást nem igen enged meg: mert működés nélkül nem keletkezik gyönyör, és másfelől mindegyik működést a gyönyör szokta bevégezni és teljessé tenni.

M. V. Azért úgy látszik, hogy a gyönyör több különböző fajra
 1 oszlik fel. Ha t. i. a működések, melyeket a gyönyör teljessé tesz, fajilag különbözők, azt hisszük, hogy a gyönyör is, mely azoknak bevégzője, fajilag különböző. Észrevehetni azt a természet terményei-nél s a művészet készítményeinél, melynek p. o. az állatok, a fák, — a festmények, a szobrok, házak, bútorok. Hasonló módon kell, hogy az, mi a fajilag különböző működéseket bevégzi, fajra nézve különböző legyen. Különböznek pedig a gondolkodás működései az érzékek működéseitől, és ezek fajra nézve megint egymás közt; következésképen a gyönyörök is különbözők, melyek által amazok bevégeztetnek. Ez még onnan is kiviláglik, hogy minden gyönyör azon működéssel, melyet bevégez, összeköttetésben és rokonságban van: mert az egyes működést a vele rokon gyönyör öregbíti és fokozza; hiszen azok, kik örömmel munkálkodnak, minden egyestről helyesebben ítélnék, s mindent szabatosabban végeznek. Így az, ki a geometrikus tudományban talál gyönyört, jeles matematikussá fog válni, és e tudomány minden egyes részét jobban fogja átlátni és megér-

teni; szintén az fog történni a zenekedvelőknél, az építészet barátjainál és minden más művésznél, s mindenki azon a téren mint saját szakjában, tökéletesedni fog, ha benne gyönyört talál. A gyönyör tehát fokozza és öregbíti a működést, a mi pedig azt öregbíti és fokozza, az vele rokon is; ha pedig a működések fajilag különbözők, úgy az is, a mi velek rokonságban van, fajra nézve különbözni fog.

Ez még onnan is jobban ki fog világítani, hogy a más 3
forrásból fakadó gyönyörök a működést elő nem segítik, hanem akadályozzák. Így a fuvolászat kedvelői nem igen képesek a beszédekre figyelgetni, midőn a fuvolász előadását hallgatják; mert jobban örülnek a fuvolászatnak, mint a működésnek, mely a kínálkozó ügyek által indittatik. Így tehát a fuvolászat által keltett gyönyör megrontja és megszünteti a működést, melyet a beszéd igényel. Hasonló fog történni más 4
alkalommal is, midőn valaki egyszerre két tárggyal foglalkozik. Mert a nagyobb gyönyörrel járó működés ki fogja a másikat szorítani és eltávolítani, még pedig annál teljesebben, minél nagyobb a gyönyör fokai közt a különbség, úgy, hogy utóvégre a gyengébb gyönyört nyújtó működés egészen megszűnik. Midőn tehát valamely tárgyban, bár milyen legyen is az, nagyon gyönyörködünk, egyuttal nem igen tehetünk mást is; de megtörténik, hogy mást művelünk, midőn valami nem igen vonz és kevésbbé tetszik; így járnak el azok, kik a színházban csemegéket esznek: azt leginkább akkor szokták tenni, midőn a versenyküzdők vagy a színészek roszak. Minthogy a megfelelő gyönyör a működést szabatosabbá 5
és határozottabbá, ezen kívül tartósabbá és jobbá teszi, ellenben a töle idegen gyönyör azt rongálja és megkárosítja, világos, hogy milyen nagy a kettő közt a különbség. Mert az idegen gyönyörök csaknem olyan hatást gyakorolnak, mint minmagunk fájdalmai. Hiszen a működéseket a magunk fájdalma vagy is kedvtelensége rongálja: mint midőn valakinek az írás vagy épen a gondolkodás kellemetlen és unalmas, akkor bizony az egyik nem fog írni, a másik pedig nem gondolkodni, minthogy nálok a működés kedvtelenséggel jár. Így tehát a 6

hatás, melyet a működésre a vele rokon gyönyör gyakorol, ellentéte azon hatásnak, melyet a vele rokon fájdalom gyakorol; rokonok pedig azon gyönyörök és fájdalmak, melyek a működésnél magánál keletkeznek. Az idegen gyönyörről mondtuk, hogy a rokon fájdalomhoz hasonló hatással bír, mert megkárosítja és rongálja a működést, de nem egyenlő módon.

- 7 De miután a működések erkölcsi jóság és roszaság tekintetéből egymástól különböznek, és egy rész kíváncsi és választandó, más rész pedig kerülendő, még más rész sem nem ez, sem nem az, hanem semleges: következik, hogy a gyönyörök is hasonló különbséget mutatnak; hiszen minden működésnek megfelel a vele rokon gyönyör. E szerint tehát az erényes működéssel rokon gyönyör erkölcsi, a rosszal rokon, hibás: mert az erkölcsileg szépet célzó vágyakodás dicséretre méltó, az erkölcstelenre irányzott vágy pedig rosزالandó. Minden működéssel a benne találtató gyönyör közelebbi rokonságban áll, mint a vágy. A vágy t. i. idő szerint és természeténél fogva külön van választva a működéstől, de a gyönyör oly közel áll, s oly szorosan van összekötve a működéssel, s annyira nincsen tőle külön választva, hogy kérdés alá kerülhet az, vajjon a működés nem azonos-e a gyönyörrel? S még sem látszik a gyönyör gondolkodásnak vagy észrebevésnek lenni; mert azt elfogadni, helytelenség volna, — hanem azért tartják némelyek ugyan annak és egynek, mivel a működéstől nincsen külön választva.
- 8

A mint tehát a működések egymástól különböznek, úgy különböznek fajilag a gyönyörök is. A látás a tapintástól tisztaság tekintetéből különbözik, és a hallás és szaglás az izléstől. Hasonlóan különböznek a gyönyörök is, és ezektől a gondolkodásra vonatkozó gyönyör fajtái, s mind ketteje megint egymástól is.

- 9 Ugy látszik, hogy minden élő lénynek van még sajátos gyönyöre, valamint sajátos feladata is, ez t. i. a működésének megfelelő gyönyör. Ki fog ez tenni az előtt, ki az egyes teremtményeket szemügyre veszi. Mert más a lónak gyönyöre, más a kutyáé és más az emberé, s a mint Herakleitos mondja, a számár

a polyvát eléje teszi az aranynak, mert a szamaraknak kedvesebb a takarmány az aragnál.—A mely lények tehát fajilag különböznek egymástól, azoknál a gyönyörök is fajilag különbözök, az egyenlő fajuknál pedig nagyon természetes, hogy a gyönyör is, melyet éreznek, fajilag egyenlő. Egyedül az embernél 10 nagyon szétágazó a gyönyörök neme. Ugyanazon egy tárgy egy résznek fájdalmat okoz, más résznek örömet szül; egy résznél kellemetlen és gyűlöletes, más résznél kellemes és kedvelt. Ez az eset az édesnél is előfordul: mert nem ugyanazon egy dolog látszik édesnek a lázban levőnek és az egészségesnek; valamint melegen sem ugyanaz a gyöngéledőnek és a jó erőben levőnek. S ezt a többi dolgoknál is fogjuk találni. De mi azt 11 hiszszük, hogy minden ilyféleben a lét az lesz, mit a tökéletes állapotban levő derék ember annak tart. Ha pedig ez az állítás helyes,—és mi helyesnek gondoljuk,—s ha csakugyan minden dolognak mértéke az erény vagy is a tökéletesség és az erényes ember, mennyiben az: bizonyosan a gyönyör is az leendő, mi ennél látszik ilyesnek, és gyönört keltő az, miben ilyen ember gyönyörködik. Ha pedig más valaki gyönyörtkeltőnek tartja azt, mi ennek ellenére és nehezére van, épen nem kell csudálkoznia — mert igen sok ilyes találtatik, mi az embert megrontja és elcsúfítja — de gyönyörtkeltő az nem lesz, kivévén azon embereknel, kik ilyneműek és ily állapotúak. Ennél fogva tehát 12 világos, hogy az egyértelműleg becstelenedeknek és rútaknak bélyegzett gyönyöröket nem kell gyönyöröknek nevezni, legfőlebb azt lehet mondani, hogy a romlott ember azoknak tekinti.

Miután tehát gyönyör csak az, mit az erényes ember itél annak, kérdezhetjük már, minő és micsodás veendő az ember sajátos gyönyörének? Nem döntenek-e itten a működések? hiszen a gyönyör a működést kíséri és követi. Akár tehát egy, akár többféle a tökéletes és boldog ember működése, mégis főleg és kiválóan azon gyönyör fog az ember sajátos gyönyörének nevezetethetni, mely ennek működését bevégez és teljessé teszi; a többi gyönyörök csak a második s nagyon alárendelt sorba kerülnek, mint a nekik megfelelő működések is.

Hatodik fejezet.

A boldogságról általában véve. A boldogság működés és nem állandó minőség.

- 1 Miután az erényekről, a barátságról és a gyönyörökről értekeztünk, hátra van, hogy körrajzban még a *boldogságról* is szóljunk, minthogy ezt az ember végcéljául tűztük ki. Ha itt az előbb mondottakat újra fölveszszük, a nyomozást rövidebbre szabhatjuk. — Mondottuk t. i.¹⁰⁾, hogy a boldogság nem állandó minőség; mert ha az volna, akkor még olyan embernek is tulajdoníthatnók, ki egész életén keresztül alszik, ki növényéletet él, s ki nagy szerencsétlenség által látogattatik. De ha ezen nézet ki nem elégít, ha a boldogságot inkább működésbe kell helyeznünk, mint a fentebbi fejezetekben ki volt emelve¹¹⁾; ha továbbá a működések egy része szükséges és eszközként választandó, más része pedig ön magáért kívánatos: akkor világosan következik, hogy a boldogságot önmagáért való s nem eszközül szolgáló bizonyos működésnek kell tekintenünk; mert a boldogság nem igen szorúl más dologra, hanem önelégűség. Magában véve pedig kívánatos oly működés, mely mellett a működésen kívül egyéb nem keresz-
- 2 tetik s nem követeltetik. Olynemű működéseknek tartjuk az erényes cselekvényeket; mert az erkölcsileg szépek és jónak művelése magában véve kívánatos. Ide tartoznak még ilyen kedvtöltő multságok és játékok is, melyek a lélek megpihentesítésére szolgálnak; ezek t. i. nem valamely ő rajtok kívül fekvő célból választatnak: mert sokan általok inkább kárt vallanak, sem hogy segíeyztetnének, a mennyiben testök és vagyonuk ápolását elhanyagolják. — Ilyen időtöltéshez a boldogoknak tartott emberek közül sokan folyamodnak; azért az önuralkodó fejedelmeknél olyan emberek, kik az éffele multságokban jártasak, nagy becsben és kegyben állanak. Mert a mi után amazok vágyódnak, abban ezek multságosoknak mutatkoznak. S ilyen emberekre szorúlnak az önuralkodók. Az-
- 3

ért úgy látszik, hogy az ilyen dolgok a boldogságos élethez tartoznak, hiszen az uralkodók az ilyesekkel szokták idejüket töltetni. Mi azonban azt gondoljuk, hogy az ilyen emberek viselete ez ügyben nem szolgálhat bizonyítékul. Mert nem az úri léten és — hatalmon alapszik az erény és az ész, melyek az erkölcsi működés kutforrásai; s ha azok, kik válogatott, tiszta és nemes gyönyört soha nem élveztek, a testi gyönyörökhez folyamodnak, még azért nem kell hinni, hogy ezek inkább választandók: hiszen a gyermekek is legjobbnak tartják azt, mi náluk becsben és tiszteletben áll. Nagyon természetes tehát, hogy valamint a gyermekek előtt más dolog áll becsben, mint a férfiaknál, szintugy a gonoszoknál is más dolog legyen tiszteletben, mint az erényeseknél. — Így tehát, mint már gyakran mondtuk, csak azt kell tiszteletre méltónak és gyönyörteltőnek tartani, a mit az erkölcsileg derék ember annak ítél. Mindenkre nézve pedig oly működés a legkívánatosabb, mely sajátos minőségének leginkább megfelel s így az erényesre nézve is csak az erénynek megfelelő működés. E szerint tehát a boldogság nem áll a mulatságban és játékban: helytelenség is volna annak elfogadása, hogy a végczél a mulatságos időtöltés, és hogy az egész életen keresztül bajlódjunk a tréfa és játék végett. Mert, hogy igazán megmondjuk, csaknem mindent más dolgok végett választunk és óhajtunk, egyedül a boldogságot nem, minthogy ez az élet végczélja. A bajlódást és fáradságot pedig a mulatságra vezető eszköznek tekintetni, teljesen bárgyúnak és nagyon gyermekesnek látszik, ellenben mulatni és játszani azért, hogy az ember komolyan munkálkodhassék, mint Anacharsis szól, azt helyesnek tartjuk. Hiszen a mulatság és a játék a szünetelésnek és pihenésnek bizonyos neme, s mivel nem vagyunk képesek szakadatlanul komoly munkát folytatni, szorúlunk rá a pihenésre és szünetelésre: de a szünetelés nem lehet a végczél, hanem csak eszköz a működés lehetővé tételére.

Mi tehát azt tartjuk, hogy a boldog élet az erényszerű élet; az erényszerű élet pedig komoly ügykezetben és nem tréfában, nem játékban foly le. — Aztán azt állítjuk, hogy a

- komolyság jobb a nevetséges és mulattató dolgoknál, s hogy a működés annál komolyabb, minél jobb egyfelől a lélek része, a melyhez épen tartozik s másfelől az ember is az, ki a működést véghez viszi. A jobb ember s a jobbik lélekrész működése pedig jelesebb, és a boldog élet eszközzésére alkalmasabb. — Végre a testi gyönyöröket akár mely dibdáb ember, még a szolga is, csak úgy élvezheti, mint a legkitünőbb férfi; de nem találunk senkit, ki a rabszolgának boldogságot vagy valódi életet tulajdonítana. Mert a boldogság nem az efféle időtöltésben áll, hanem az erénnyel megegyező munkálkodásban, — mint azt már fölebb is elmondottuk.

Hetedik fejezet.

A tökéletes boldogság az ész működésének szentelt élet.

- 1 Ha a boldogság az erénnyel megegyező működés, akkor nagyon természetes, hogy a legkitünőbb erénnyel megegyező legyen; ez pedig az emberi lélek legnemesebb részének erénye és tökéletessége lesz. Akár tehát az ész akár valami más, mi természeténél fogva arra látszik rendeltnek, hogy az emberben uralkodjék, és őt vezérelje, és az erkölcsileg szépek és az isteninek ismeretét bírja, akár az maga isteni, akár a legistenibb, mi bennünk lakozik: minden esetre ezen résznek működése, a mennyiben a neki sajátos erénynek és tökéletességnek megfelel, teendi a tökéletes boldogságot. Hogy pedig a *szemlélődő működés* az, azt már elmondottuk.¹²⁾
- 2 Ezt pedig úgy az előbb állítottakkal mint magával az igazsággal egyezőnek találjuk. Mert ez a működés részint a legkitünőbb, minthogy az ész is a legkitünőbb mind a közt, mit az ember bír, és a megismerés tárgyai közt is legkitünőbbek azok, melyekkel az ész foglalkodik, részint pedig ez a működés a legtartóssabb is; mert a szemlélődést félbeszakasztás nélkül tovább folytathatjuk, mint akármelyik gyakorlati munkálkodást. — Továbbá azt hisszük, hogy a boldogsággal okvetlenül gyönyör is van összekötve: hogy pedig valamennyi erény-
- 3

szerű működés közt az, melynek tárgya a bölcsesség, a legnagyobb gyönyörrel jár, azt minden ember egy szájjal vallja. — Így tehát azt találjuk, hogy a bölcsesség a tisztaság és állandóság tekintetében csudálatra méltó gyönyöröket nyújt; helyes következtetés még az is, hogy annak élete, ki a bölcseséget már ismeri, több gyönyörrel jár, mint azé, ki azt még csak keresi. Aztán az ugynevezett önelégülés inkább a szemlélődési, 4 mint akármely más működéssel jár. Igaz, hogy arra, a mi az életre szükséges, a bölcs és az igazságos épen úgy szorúl, mint a többi ember; de ha a többiek azzal kellően el vannak látva, s azt elégségesnek találják, az igazságos a maga részéről még más emberekre szorúl, kik iránt és kikkel egyesülten gyakorolhasson igazságot; hasonlóan van az ön fölött uralkodó, a bátor, s minden más is. A bölcs ellenben, még akkor is, midőn magában van, gyakorolhatja a szemlélődést, még pedig annál jobban, minél bölcsőbb; az talán lehet, hogy jobban boldogul, ha munkatársai vannak, de egyuttal még is legelégségesebb önmagának. — Aztán az is látszik, hogy a bölcsesség maga 5 magáért kedveltetik: mert mialatt belőle a szemlélődésen kívül más nem igen származik, azalatt mi a gyakorlati működésekből a működésen kívül még mást is, akár többet akár kevesebbet, érünk és nyerünk.

Végre az is látszik, hogy a boldogság a szünetelésben 6 (otium) található fel; hiszen azért munkálkodunk, hogy szünetelhessünk, s azért hadakozunk, hogy békében élhessünk. A gyakorlati erények működése tehát az állami és hadi ügyek körül mutatkozik; az ezekkel való foglalkozás nem látszik összeegyeztethetőnek a szüneteléssel, legkevesbbé pedig a hadi működés: csak nem vállalja senki a hadat a hadakozás végett, és a hadkészületet a felfegyverkezés miatt: hiszen teljesen rút gyilkosnak tünnék fel oly ember, ki a barátokból ellenségeket csinálna, csak azért hogy harczra és öldösésre legyen alkalma. De az államférfi működését sem lehet a szüneteléssel összeegyeztetni; mert ez az igazgatáson kívül meg a hatalomszerzést és a tiszteletet, vagy a maga és a polgárok részére nyerendő boldogságot tüzi ki célul, és ez oly cél,

- mely az államtudománytól különbözik, mit mi, mint tőle határozottan különbözöt, nyomozásunk tárgyává tettünk. — Ha már valamennyi erényszerű működések közt az, mely az államférfi és a harczos hivatásával jár, szépségre és nagyságra nézve a többieket felülmúlja, de ha ezek a szünetelést nem engedik, és bizonyos rajtok kívül fekvő célra törekeshetnek s nem önmagokért választandók; ha ellenben az ész működése mint szemlélődő eljárás, tárgyának komolysága és jelentékenysége által, a többieket fölülmulja s más rajta kívül fekvő célra nem törekszik; ha ez sajátos gyönyörrel bír, mely működését elősegíti és fokozza; ha továbbá az önelégülés, a szünetelés szabadsága, az elfáraszthatatlanság s lankaszthatatlanság (a mennyiben ez az embernél lehetséges), és mind azon ismérv, mely a boldognak tulajdonítható, ezen (szemlélődő) működésre esik, mondom, ha mind ez úgy van: — akkor bizony ez lesz az ember tökéletes boldogsága, ha még az emberi élet teljes hosszúságát is megnyeri; hiszen a boldogságon nem lehet valami hiányos és bevégzetlen. — Ilyen élet aztán emberfölöttien szép élet leend; mert ilyen életben nem részesül senki, a menyiben ember, hanem annyiban, a menyiben valami isteni lakozik benne. A mennyire tehát ez az isteni rész az összetett (t. i. a test) fő lött áll, annyira múlja felül ezen rész működése minden más erény működését. Ennél fogva tehát, ha az ész az emberhez való összehasonlításából isteninek bizonyúl be, következik, hogy az észszerinti élet is, ha azt az emberi élettel hasonlítjuk össze, isteni élet legyen.
- 9 S így semmiképen sem kell azok *tanácsát* követnünk, kik intenek, hogy emberek lévén, emberi dolgokkal törődjünk s mint halandó lények halandókra szorítkozzunk¹³), inkább azon kell lennünk, hogy a mennyire az tőlünk telik, halhatatlanságot vívjunk ki magunknak, s minden erővel oda törekedjünk, hogy olyan életet folytassunk, mely a bennünk lévő legnemesebb résznek megfelel; mert ez, ha bár terjedelmére nézve kicsi, még is hatalmára és becsére nézve minden többi dolgot
- 10 nagyon fölülhalad. Ezen résznek tekinthetjük, lényege szerint, magát az embert, ha ez benne a legfőbb irányadó és a leg-

jobb : ferdeség volna tehát, ha az ember nem a maga, hanem valamely más lény életét választaná. Az itteni állításunkkal meg fog egyezni az, mit fentebb megjegyeztünk¹⁴). A mi természeténél fogva mindenkinek sajátja, az mindenkire nézve a legjelesebb és leggyönyörűsegebb is, ennél fogva az embernél is az ész szerinti élet az, ha t. i. az ész — az ember lényege. Ennél fogva az e szerinti élet is a legboldogságosabb.

Nyolczadik fejezet.

Az ethikus erényekből származó boldogság.

Második sorban boldog olyan élet, mely a többi erényeknek megfelel, mert az ezek szerinti működések *emberiek*. Hiszen az igazságosság, a bátorság stb. erényeit gyakoroljuk magunk közt a szerződésekben, az üzletben és bonyadalmas ügyekben, s mindennemű más tettekben, valamint akkor is, midőn szenvedélyes gerjedelmekben mindenki iránt az illendőséget megtartjuk. Mind ez *emberinek* mutatkozik. Ezen erények egy részénél úgy látszik, hogy eredetők a testben keresendő, egyáltalában pedig azt találjuk, hogy az erkölcsi erények a szenvedélyes gerjedelmekkel szoros kapcsolatban állanak. De az ildomosság is az erkölcsi erénnyel össze van kötve, és ez megint az ildomossággal, a mennyiben egyfelől az ildom elvei az erkölcsi erények által határozatnak meg, másfelől pedig az, mi az erkölcsi erényekben helyes, az ildom szabályai szerint döntenek el. Minthogy pedig ezen erények a gerjedelmekkel vannak összeszöve, a test és lélekből összetett lény körül fognak forogni : az ekként összetett lénynak erényei pedig emberiek. E szerint az ezekkel megegyező élet és az abból fakadó boldogság is csak emberi lehet, az ész boldogsága ellenben külön áll és a testtel nincsen összekötöttesben. Róla azonban csak ennyi legyen itten elmondva ; mert a szabatosabb meghatározás az előttünk fekvő czélnál magasabban áll.

Aztán az ész boldogsága a külső javakra, mint látszik, 4

kevessé szorúl, vagy legalább kevesbbé mint azon boldogság, mely az erkölcsi erényekből származik. Abban egyenlő lehet mind a kettő, hogy egyik sem nélkülözheti az élet szükségait — és ha az államférfi többet törődik is a testtel és olyanfélével, a mi azzal összeköttetésben van, ez csak csekély különbséget tesz; — de a működés tekintetéből nagy a kettő közti különbség. Mert az adakozó — pénzre szorúl, hogy bőkezűséget gyakorolhasson, az igazságos, hogy a nyert jótéteményeket visszatéríthesse, (hiszen ha az akarat nem nyilvánúl tettekben, akkor a nem igazságos ember is annak látszatát öltheti magára, hogy igazságosan akar eljárni), a bátornak hatalomra és erőre van szüksége, ha jelességének megfelelő tettet akar véghez vinni, és a higgadtnak szabadságra. Hogyan is tűnhetnék ki különben, valjon olyan vagy más minőségű-e valamely ember? — A kérdés tárgya még az is, valjon az erény melyik kelléke a lényegesebb, a föltett szándék-e vagy a cselekvény, miután az erény mind a kettőben mutatkozik. Az kétséget nem szenved, hogy a tökéletesség mind a kettőnek egyesültségében áll, de az erényes cselekvés sok feltételhez van kötve,

5 még pedig annál többekhez, minél nagyobb és szebb. De a szemlélődés embere ilyenekre nem szorúl a maga működéséhez, sőt hogy egyenesen kimondjuk, szemléleti eljárásának csaknem akadályozói. A mennyiben pedig ember s többekkel társaságban él, oda törekszik, hogy cselekvése erényszerű legyen, ilyen dolgokban tehát emberülésének¹⁵⁾ közvetítésére fog szorúlni.

7 Hogy a tökéletes boldogság bizonyos szemléleti működés, azt még onnan is fölismerhetni, hogy felteszszük, miszerént az Istenek a legnagyobb mértékben szerencsések és boldogok. Már micsoda cselekvényeket kell nekik tulajdonítanunk? Talán az igazságosság tetteit? Valjon nem tűnnének-e ki nevetségeseknek ők, ha szerződéseket kötnének egymás közt, ha a letéteményeket visszaszolgáltatnák, vagy más ilyfélét tennének? Talán a bátorság tetteit? hogy rettentő dolgokat vállalnak, és a veszélyekkel szembe szállnak, mivel ez erkölcsileg szép? Vagy talán a bőkezűség tetteit? de kinek

fognának ajándékokat adhatni? bezzeg furcsa volna, ha még pénzzel is vagy más ilyfélével birnának. Es az önfeletti uralkodás tettei mit jelenthetnének nálok? vajjon nem durva sértegető dicséret volna-e rájuk nézve az, hogy rút és erkölcstelen vágyak hijával vannak? S ha így az erkölcsi cselekvés egész körét átvizsgáljuk, minden, de minden kicsinynek és az Istenekhez méltatlannak fog mutatkozni. De mindnyájan fölteszszük azt, hogy az Istenek élnek, tehát munkálkodnak is; hiszen senki sem gondolhatja azt, hogy alusznak, mint Endymion. Ha tehát az élőtől a cselekvés, és még inkább, ha tőle az előhozás elvétetik és eltagadtatik, mi marad még föl számára a szemlélődésen és az elméleti működésen kívül? Eszerint Istennek működése, mely kiváló boldogság, a szemlélődésben fog állani, s így az emberi működések közt is az lesz a legboldogabb, mely azzal legrokonabb. A mellett tanúskodik még ez a körülmény is, hogy a többi teremtmények, melyek ezen működéstől teljesen meg vannak fosztva, a boldogságban sem részesülhetnek. Hiszen az Istenek egész élete boldogság; az embereké pedig csak annyiban, a mennyiben nekik ezen működésnek bizonyos hasonlatossága tulajdonítható; a többi élő lények közül egy sem boldog, mert teljesen ki vannak zárva a szemlélődéstől és az elméleti működéstől. Tehát a mennyire a szemlélődés terjed, annyira terjed a boldogság is; és minél nagyobb mértékben jutott valakinek a szemlélődés folytonossága, annál nagyobb mértékben esik rá a boldogság is, még pedig nem csak járulékosan és esetlegesen, hanem a bölcsészet és elmélkedés lényegénél fogva mert ez magában hordja becsét és kitünőséget.

Világos tehát, hogy a boldogság a szemlélődés és elméleti működés bizonyos neme.

Kilenczedik fejezet.

A boldogságra bizonyos kül szerencse nélkülözhetetlen.

- 9 A boldog, mennyiben ember, nem fogja a külső jólétet nélkülözhetni; mert a természet magában véve nem elégséges az elméleti működésre, hanem kíváncsít hozzá még a test
- 10 egészsége, a táplálék, s mind a többi, mi az élet szükségéhez tartozik. De ha lehetetlen küljavak birtoka nélkül szerencsésnek lenni, nem kell azt gondolni, hogy a boldog sok és nagy
- vagyonra szorúl. Hiszen arra, hogy valaki önelégült és cselekvésre képes legyen, nem szükséges a javak tulsága; mert az is, ki nem uralkodik föld és tenger felett, valósíthatja az erkölcsileg szépet: középszerű mód mellett és szerény állásban is folytathat erényszerű életet az ember. — Azt világosan felismerhetni abból, hogy a tapasztalás mutatja, miszerint magánemberek nem kisebb mértékben cselekesznek az erkölcsi elvek szerint, mint a fejedelmek, sőt azoknál még inkább.
- 11 Elég tehát annyi vagyon, mennyit az erényes cselekvés követel: mert boldog annak élete, ki az erény műveiben munkás lehet. Bizonyára Solon is a boldogok fogalmát helyesen határozta meg, a midőn mondja, hogy boldogok azok, kik külső javakkal középszerűen levén ellátva, a lehetőleg legdicsőbb tetteket vitték véghez és életökben az önmérséklést, az önmaga fölötti uralkodást gyakorolták: mert szerény vagyon mellett is lehet azt tenni, a mi helyes és illő. Ugy látszik
- 12 hogy Anaxagoras sem tartotta a gazdagságot és a hatalmat a boldogság föltételének; mert azt mondja, hogy nem fogna csudálkozni azon, ha a tömeg a boldogot, milyennek ő gondolja, furcsa valaminek és különcznek nézné¹⁶): mert a tömeg a külsőségek után ítél, miket egyes egyedül vesz észre.
- 13 Ezekből tehát látható, hogy a bölcsek nézetei a mi kutatásunk eredményeivel öszhangzásban vannak, s ebben is némi bizonyítási erőt találunk. A gyakorlat körében, azonban a tettekből és az élet valódiságából ítéljük meg az igazságot:

mert ama kettő itten a döntő és a fő. Azért is az eddigi állításainkat vizsgálni és a tettekhez és az élethez kell mérni, s ha az tűnik ki, hogy a tettekkel és a valóságossággal öszhangzásban vannak, igazokúl elfogadni, ha pedig azokkal ellenkezésben vannak, pusztá és üres szavaknak tekinteni.

Vége az ész működését ápoló s az elméleti munkálkodást gyakorló ember a legjobb lelki állapotban is lesz, és bizonyos, hogy az Istenektől is leginkább szerettetik. Mert ha az Istenek az emberi ügyekkel gondolnak, mi általában el van fogadva, akkor nagyon természetes, hogy ők az ember legjobb és veleik legrokonibb részében, — ez pedig az ész — örömet is találnak, s hogy azokat, kik ezt a részt leginkább szeretik és tisztelik, viszont magok részéről is javakkal megajándékozzák, minthogy annak ápolói, mi nekik is főleg kedves, és helyes és erkölcsileg szép tetteket visznek véghez. Ez pedig kétségen kívül álló dolog, hogy ezek az ismertető jelek leginkább a bölcsnél találhatók fel; a bölcs tehát az Istenek előtt a legkedveltebb és legkedvesebb. Ha pedig az, ugy a legboldogabbnak is kell lennie. Így tehát ezen a módon is kiderül az, hogy a bölcs a legboldogabb.

Tizedik fejezet.

Utószó. Az erkölcsi parancsok befolyása az erkölcsiség keltésére; a nevelés és az állami törvények szükségessége.

Miután mi ezekről, t. i. a boldogságról és az erényekről, a barátságról és a gyönyörről vázlatban kielégítőleg szoltunk, ez a kérdés támad, valjon föladatunkat bevégzettnek s célunkat elértnek tarthatjuk-e? vagy a mint állítani szokás, a gyakorlat terén nem az elméleti megismerés és az egyes erkölcsi törvények tudása, hanem inkább azok alkalmazása teszi-e a célt? Ha az utóbbi áll, akkor az erény tekintetéből sem elégséges azt ismernünk, hanem oda kell törekednünk, hogy az erényt magát megszerezzük és gyakorolva alkalmazzuk, vagy másként is azt művelnünk, mi által erkölcsileg jókká

- 3 válhassunk. Ha tehát az értekezések elégségesek volnának arra, hogy minket erényesekké és erkölcsileg jelesekké tegyenek, akkor ezek, Theognis állítása szerint,¹⁷⁾ méltán sok és nagy díjt hoznának be, és serénykednünk kellene, hogy azokat megszerezzük. Most azonban, a mint látszik, az illetén értekezések elégséges erővel bírnak ugyan arra, hogy a nemes természetű ifjakat serkentsék és buzdítsák, s hogy a nemes, a jó mellett igazán buzgólkodó kedélyeket az erényhez lán-
czolják és folytonos gyakorlására lelkesítsék; de nem képesek arra, hogy a nagy tömeget az erkölcsi jelességre vezéreljék. Mert a tömeg nem a szemérem érzete, hanem a félelem által korlátoztatik, és a csúfságos dolgoktól nem azoknak rúttsága, hanem a fenyegető büntetések által tartóztatik vissza. Mint-
hogy a tömeg életét szenvedélyes gerjedelmek határozzák meg, ez a neki sajátos gyönyöröket és azt, mi által ezek keltetnek, szokta hajhászni, az ellenkező fájdalmakat pedig kerüli; az erkölcsileg szépről, és a valódi gyönyörűségről, mit
4 soha nem élvezett, sejtelve sincsen. Már micsoda szó, milyen beszéd volna képes az ilyen embereket átalakítani és a rosz-
tól a jóra átvezetni? Hiszen csak nem lehetetlen vagy legalább nem könnyű, olyas valamit szóval megváltoztatni, mi rég-
óta a jellemben megállapodott s bizonyára be kell érünk azzal, ha oly embert nyerünk meg az erénynek, kiben úgy is
feltalálható mind az, mi az erkölcsi jelesség előfeltételének tartatik.
- 5 Egy rész úgy vélekedik, hogy az erény birtokába a természet által kerülünk; más rész, hogy a szoktatás által; még más rész, hogy az oktatás által.—Ha az erény a természet műve, akkor világos, hogy nem tőlünk függ, hanem bizonyos isteni okság által tulajdoníttatik az igazán boldogoknak. A mi a beszédet és az oktatást illeti, ez nem igen fog minden emberre elégséges hatást gyakorolni, hanem kell, hogy a hallgató lelke szoktatás által készítettessék elő helyesen örülhetni és gyűlölhetni, úgy mint a föld a rá bízandó mag táplálására előkészítettetik. Mert a kinek életét a szenvedélyes gerjedelmek határozzák meg, ez az elintő beszédet vagy épen nem fogja

meghallgatni vagy nem érteni : s az ily állapotban lévő embert hogyan lehetne véleményétől elűtni s jobbra tanítani? Egyáltalában azt tartjuk, hogy a szenvedély nem a szónak, hanem csak az erőszaknak enged. Ennél fogva szükséges, hogy az erénnyel rokon jellem, mely az erkölcsileg szépet szeretni és a rútat utálni tudja, már valahogyan előlegesen is meglegyen. Az ifjuságtól kezdve pedig oly helyes vezetésre találni, mely az erényre irányozzon, vajmi nehéz, ha a törvények, melyek alatt valaki fölserdül, nem mutatják ezt a tulajdont; mert önmérsékelten, higgadtan és szilárdul élni, a legnagyobb résznek nem kellemes dolog, különösen nem az ifjaknak. — Ezen oknál fogva szükséges, hogy a polgárok életmódja, nevelése és foglalkozása törvények által szabályoztassék; mert a mi szokássá vált, ez többé nem lesz kellemetlen. De alig lesz elégséges az, ha az ifjak helyes nevelésben és gondoskodásban részesülnek, sőt inkább, mivelhogy a megemberedettettek is kötelesek a tanultakat ápolni és a szoktatásokat tovább folytatni, ezen korra is és egyáltalában az egész életre nézve határozott törvényekre szorúlunk. Mert a nagy tömeg inkább enged a kényszerítésnek, mint a szónak, és a büntetésnek inkább, mint az erkölcsileg szépnak. Azért sokan azt hiszik, hogy a törvényhozók föladata, az erkölcsileg szépet ingerül és buzdításul használni az erényre, mivel általa oly férfiak, kik szoktatás útján az erkölcsiségben már is előhaladtak, indíthatók és vezérelhetők lesznek; az engedetlenekre és az aljasabb természetűekre pedig fenytést és büntetést szabni, végre a gyógyíthatlanokat és javíthatlanokat az államból egészen kiutasítani. Mert az erkölcsileg derék ember, ki az erkölcsi szép szabályai szerint intézi életét, egyenesen a szónak fog engedelmeskedni; az erkölcstelen embert pedig, ki csak a gyönyör után jár, fájdalom által kell fékezni, mint az ígás marhát. Azért mondják is, hogy büntetésül különösen oly fájdalmakat kell választani, melyek a megkedvelt gyönyörökkel leginkább ellenkeznek.

Ha tehát, a mint már mondtuk, az erény megszerzésére kíváztatik, hogy az ember jól neveltessék és szoktattas-

sék, hogy életét nemes föladatoknak szánja, és rosztat sem önkéntelenül sem önkéntesen ne tegyen, és ha ez csak ugy lehetséges, ha életét az ész bizonyos neme és határozott rend, mely nyomatékkal és hatályossággal bír, szabályozza : meg kell jegyeznünk, hogy az *atyai* parancsban nem foglaltatik ez a nyomaték és ez a kényszerítő erő, valamint egyáltalában véve egyetlen egy ember meghagyásában sem, kivévén ha király az, vagy más efféle. A törvényben ellenben megvan ez a kényszerítő hatalom, mert a törvény az ildomom és az észen alapuló szó és meghagyás.—Aztán azt is tapasztaljuk, hogy az emberek nagy része azok ellen, kik kívánalmaikat ellenzik és gátolják, még akkor is gyűlöletet ápol, midőn azt helyes okból teszik, a törvény pedig midőn az erkölcsi jót rendeli és

10 megszabja, nem kelt neheztelést. De, a mint látszik, a törvényhozó csak a lakedaimonok államában s még néhány más városban fordította figyelmét az egyesek nevelésére és foglalatosságára; a legtöbb államban pedig ezen ügy el van hanyagolva s mindenki él kénye kedve szerint s a kyklopok módjára biráskodik,

Gyermeke és neje fölött.¹⁸⁾

11 Legjobb volna tehát, ha e tekintetből állami gondoskodás, még pedig helyes, lépne életbe, s ennek keresztúlvitele sikerülne. De midőn a közösség ezt az ügyet elhanyagolja, minden egyes kötelességének tartja gyermekeit és barátjait az erényre való törekvésben segíyezni vagy legalább azt szándékolni és magában föltenni. A mondottakból vonva következtetést, hiszszük, hogy arra az egyes leginkább képes akkor, ha törvényhozói tapintattal és ügyességgel bír; mert az állam gondoskodása szemlátomást törvények által jelentkezik, és ugyan, a jó gondoskodás jó törvények által; irottak-e ezen törvények vagy nem irottak? ez nem tesz különbséget, szintugy közönbös az is, egy vagy több neveltessék-e általok, a mint az a zenészetben, a tornászatban és a többi oktatási tárgyakban is közönbös. Mert a mint az államokban a törvények és a szoktatások nagy hatalmat gyakorolnak, ugy a családok körében az atyai beszédek és szoktatások hatályo-

sak lesznek, sőt még kátalyosabbak, mivel az atya gyermekeivel rokonságban van s egyszersmind azoknak jötevője is : hiszen a gyermekek már eleve is szeretik atyjokat, s már a természetnél fogva hajlók az iránta való engedelmességre. De a 12 magán- és házi nevelés még másban is különbözik a köz és állami neveléstől, mint azt a gyógyászatban észrevehetni; egészben véve t. i. a lázbetegnek használni fog az étlenség és a nyugalom, de meglehet, hogy egyeseknek nem; az ökölvíváshoz értő tanító sem fogja minden tanítványát ugyanazon vívónemben gyakorolni. Azt hisszük pedig, hogy az egyesek természete tekintetéből annál szabatosabban és biztosabban lehet eljárni, minél sajátbb gondoskodás fordítatik rá, akkor t. i. minden egyes abban fog részesülni, a mi épen hasznára van. Egyéb-iránt az orvos, a testgyakorló mester s minden más szaknak ápolója, akkor fog az egyesről legjobban gondoskodhatni, ha az általánosnak ismeretével bír s tudja, mi használ valamenynyinek, vagy az emberek bizonyos nemének: mert az általános és közös, a tudomány tárgyának tartatik s valójában az is. Mindazonáltal lehetséges, hogy valaki még a tudomány bírása 13 nélkül is bizonyos egyest helyesen intézzen el, ha a tapasztalás útján a tünetényeket, melyeket egyes esetek mutatnak föl, szorgosan megfigyeli, a mint látni is, hogy sok ember magagának legjobb orvosa, ámbár másokon nem tud segíteni. De azért mégis szükséges, hogy az, ki valamely művészetben vagy tudományban tökéletességet akar elérni, az általánosra induljon ki,¹⁹⁾ s azt a kitelhető módon megismerni ügyekezék: mert, a mint már is elmondottuk²⁰⁾, a tudomány föladata az általánosság megismerése. Így tehát annak is, ki ügyeke- 14 zete és gondoskodása által, akár több akár kevesebb embert akar javítani, oda kell törekedni, hogy magának a törvényhozó tulajdonait megszerezze, ha csakugyan az áll, hogy a törvények ereje által jobbakká válhatunk. Mert nem akárkinek sajátja más akárkit, vagy bizonyos elénk állított embert, az erkölcsiség minőségére fölsegíthetni, hanem ha valakié, csakis a tudóé, mint p. o. a gyógyászatban és minden más szakban, melynél bizonyos gondoskodást és belátást fölteszünk.

- 15 Valjon ezeknek utána azt kell-e tehát nyomoznunk, hogy honnan és mi módon szerezheti meg magának az ember a törvényhozó tulajdonait? talán az ügyes államférfiaktól, mint ez a többi szakokban is történik? hiszen a törvényhozási ügyesség, mint láttuk,²¹⁾ az államtudomány egyik részét teszi. Vagy talán az államtudománynyal másként áll-e a dolog, mint a többi tudománynyal és ügyességgel? Mert a többi körökben azt tapasztaljuk, hogy az ügyességek közlöi épen azon emberek, kik az illető szakban munkálkodnak, p. o. az orvosok, a festészek. Az államművészet iránt ellenben azt hirdetik a sophisták, hogy annak tanítására képesek és készek²²⁾, holott azt valójában nem a sophisták, hanem az államférfiak gyakorolják, az államférfiak pedig azt inkább bizonyos arravalóság, tapintat és tapasztalás, mint tudományos belátás alapján látszanak tenni. Hiszen ők sem írásban sem szóval nem közlik gondolataikat ezen művészet iránt, holott sokkal szebb és jobb volna azt tenni, mint a hatóságok és a népgyűlések előtt tartandó beszédek szerkeszteni; de még azt sem tapasztaljuk, hogy saját fiaikat vagy barátjaik köré-
- 16 ből valakit államférfivá képeztek volna. Pedig nagyon is helyén és következetes volna azt tenniök, ha egyáltalában véve tehetnék és kivihetnék; hiszen ők sem hazájoknak nem hagyhatnának nagyobb kincset hátra, sem önmagoknak, sem azoknak, kiket leghöbben szeretnek nem öhajthatnának jobb dolgot osztalékul, mint képességet és ügyességet az államművészet tanítására. Egyébiránt úgy látszik, hogy az államművészet körében a tapasztalás és a gyakorlás nem csekély fontossággal bír; különben nem válnék ügyesebb államférfivá senki az állami ügyekkel való folytonos foglalkozása által. Ennél fogva úgy látszik, hogy azok, kik az államművészet tudománya után vágyódnak, hozzá még a tapasztalásra is szorúlnak.
- 17 — A sophisták tehát, kik az államművészet ügyességének közölhetését híresztelik, nagyon is távol vannak attól, hogy azt taníthatnák. Hiszen ők egyáltalában véve még csak ennek fogalmát sem ismerik s nem tudják, hogy micsoda tárgy körül forog. Mert ha tudnák, nem azonosíthatnák azt a szó-

noklattal s nem szállíthatnák le még csekélyebb sorrendbe, de azt a véleményt sem terjesztenék, hogy a törvényhozás könnyű dolog arra nézve, ki a közvéleménytől jóknak és jeleseknek elismert törvényeket összeszedvén, egészszé köti össze. Azt hiszik, hogy úgy a legjobb törvényeket lehet kiszedni és kiválogatni, de meg nem gondolják, hogy a kiszemelés is a belátás műve, s hogy a helyes megítélés éppen a legnehezebb dolog, mint p. o. abban, mi a zenészet körébe tartozik. Az egyes körök föladatát csak a tapasztalt és szakértő ítélheti meg helyesen, csak ő tudja, hogy micsoda eszközökkel és mi módon legyen létesíthető, s minő dolog milyennel egyezik és hangzik össze. A járatlannak és tapasztalatlannak ellenben meg kell azzal elégedni, ha figyelmét ki nem kerüli az, helyesen vagy rosszúl ütött-e ki valamely mű, mint p. o. a festészetben. A törvényekről pedig azt gondoljuk, hogy az államművészet művei. — Hogyan szerezheti már meg ezen az úton valaki a törvényhozási tulajdonságot és képességet, vagy hogyan jut oda, hogy a legjobb törvényeket megítélhesse? Hiszen úgy 18 látszik, hogy az orvosi jártasság sem szerezhető meg könyvekből. S még is azon vannak az orvosi könyvek, hogy ne csak a gyógyszereket emlegessék, hanem hogy a gyógy módokat és azt is mutassák föl, miként kelljen az egyes kórállapotok megkülönböztetése után a betegápolást elintézni? Azt tartjuk, hogy mind ez a tapasztaltaknak és szakértőknek hasznára van, a dologhoz nem értőknek pedig hasznavehetetlen. Így a 19 törvények és alkotmányok egybeállítására és összegyűjtésére bizony csak azoknak lehet hasznára, kik az államtudomány elméletét bírván, meg is ítélik, mi helyes intézmény, és mi nem, s minő törvény minőknek felel meg? Azok ellenben, kik a tudomány birtoka nélkül az ilyen gyűjteményeket átveszik, a helyes megítélés képességét nem igen fogják ez által megszerezni, ha csak nem véletlenül és esetlegesen; az azonban meg lehet, hogy így ezen a téren az ő értelmök alkalmasint megnyílik, és a felfogás megkönnyíttetik.

- 20 Miután a korábbiak a törvényhozás iránti nyomozásokat mellőzték és annak részletezését elhanyagolták²³), legjobbnak tartjuk, ha mi magunk ezt a tárgyat s általában véve az egész államtudományt és az alkotmányok sajátosságait át és átvizsgáljuk a végre, hogy a bölcsészet ezen része, mely az emberi ügyekkel foglalkodik, a lehetőség szerénti bevégeztséget megnyerhesse.
- 21 Így tehát legelőbb is azt fogjuk tüzetesen átvenni és átvizsgálni, a mit a mi elődeink e tárgyról részletekben helyesen és jól megjegyeztek; aztán a különböző alkotmányok egybeállításából ki fogjuk deríteni, hogy egyáltalában micsoda intézmény tartja meg és teszi tönkre az államokat, és részben miféle alkotmány eszközli azt az egyes városokban, s mi oka lehet annak, hogy az egyik állam jól, a másik ellenkezőleg rosszúl kormányoztatik. Mert ha így az egyes pontokat átvizsgálandottuk, bizonyosan jobban fogjuk átláthatni azt is, hogy általánosságban véve melyik alkotmány a legjobb, és részletben azt is, hogy minő módon kell minden egyes alkotmányalaknak rendezettnak lenni, s minő törvényeket és szokásokat kell alkalmaznia, hogy a maga nemében a legjobb lehessen.
- 22 Kezdjük tehát a mi tárgyalásunkat újból és elejéről!²⁴)
-

J E G Y Z E T E K.

Az előttünk lévő műnek neve.

Hosszas vita után úgy történt a megállapodás, hogy az u. n. *Ethika Nikomacheiaban* Aristoteles valódi erkölcsbölcseészeti művét bírjuk. Címét vagy onnan magyarázhatjuk, hogy Nikomachos atyja kéziratát szerkesztvén, a könyvek mostani rendét állította föl, vagy hogy Theophrastos végeztén ezen munkatételt, az *Ethikát* tanítója és mestere fiának neve alatt bocsátotta közre.

A Lyceumban tartott későbbi előadások szerkesztését Eudemus vitte véghez; ez az *Ethika Eudemeia*, melynek három könyve (IV—VI) a Nikomacheia három könyvének (V—VII) teljesen megfelel. A dolog föl nem tűnik, ha elfogadjuk azt, hogy Aristoteles külön külön tanfolyamokban egyes tárgyakat bővebben és ismét egyféleképpen adhatott elő. Mint az *Ethika Eudemeia* a Nikomacheianak sokszori magyarázója, úgy ezt a czélt a *Magna moraliában* is fölismerhetjük. Menage Aonymusa Aristoteles húsz ethikus könyvét említi, és ezt a számot most is bírjuk, ha az *Ethika Nikomacheia* tíz könyvéhez az *Eudemeia* hét könyvét, a *magna moraliának* két könyvét s a vétkek és erények cím alatti könyvet hozzászámítjuk.

ELSŐ KÖNYV.

¹⁾ Aristoteles műveinek kiindulási pontjául rendesen általános tételt szokott használni, mi is eljárási módjára mutat; ez pedig olyan, hogy a tapasztalás felhasználásával fog a tudományhoz, mely az okok és elvek nyomozása; a mi egy nem alá tartozó s minden egyesről áll, az igen természetesen az egész nemről magában véve fog állani. — *μεθοδός* itt tudományt jelent, minthogy a módszer az igazsághoz vezet és a tudomány kieszközlője. A tervező számdékre nézve l. III. c. 2—3.

²⁾ *ἀρετή* helyett Casanbonus a kéziratok alapján *δύναμις*-t tett, mert ez a művészetet és a tehetséget megjelelő aristot. kifeje-

zés. C. II. 3. és 6. §. A művészet t. i. tehetség, mely hogy alakot adhasson s működésre kerülhessen, kívülről kap anyagot. Metaph. IX. 2. 8—9.

3) Eustratius magyarázata ez: Ámbár a művészeteknél, melyekben a mű a működésnek célja, a mű a működésnél jelentékenyebb és jelesebb, még is megeshetik, hogy a fő művészet alá, melynek célja éppen a működés, más oly művészetek rendeztessenek, a miknek célja a mű. Így p. o. a lovaglási mesterség, melynek célja az ügyes lovagolhatás, jelentékenyebb, mint a szíjgyártás, melynek célja a fék; hasonlót mondhatni a hadművészetről, melynek célja a győzelem.

4) τῶν πρακτῶν vagy rerum agendarum supremum bonum, vagy omnium finium summus, X. 7. 9.

5) Körrajz, vázlat; az alak nagyjában való feltüntetése. Muretus mondja: a mi a festményekben a ὑπογραφή (alaprajz), az a szobrászati művekben a τύπος (kisedmés), a tervezett mű előleges kijelölése minta által.

6) Tudomány (ἐπιστήμη) és tehetség (δύναμις) abban különböznek, hogy az utóbbi tágabb értelményben vétetik mint az előbbi; a tehetség a tudományra és a művészetre terjeszkedik ki, holott a tudomány a művészetet tulajdonképen nem foglalja magában. A tudomány és a művészet azon okból is neveztetik tehetségnek, mivel mind a kettő az egyesek működésére szorúl, hogy valódiságra emeltessek, s így az egyesek tehetségeiben foglaltatik.

7) περὶ τοιούτων καὶ ἐκ τοιούτων. Az első Giphanius magyarázata szerint a szóban lévő tárgyat jelenti, az utóbbi az elveket, azaz az észlelés azon tételeit, melyekből következtetéseket vonunk. Rhetor. II, 1; Topic. I, 8—9; Hist. animal. I, 6; De part. anim. I, 5. — πεπαιδευμένος, homo politus az, ki nem esetlegesen és rohamosan, nem indulatok vonzsolása után jár el, hanem az ész állandó és változhatatlan törvényét követi.

8) A bevezetés három pontját megfordított rendben sorolja elő; az első tárgyalja az erkölcs-bölcsészet föladatát, a második a módszert, a harmadik szól a hallgatóról és annak kellékeiről.

9) A két módszerről bővebben szól Arist. a VI-dik könyv 3-dik fejezetében, t. i. a bizonyításról (ἀπόδειξις) és a behozásról (ἐπαγωγή). Mai nap synthetikus és analytikus módszernek nevezik; a syllogistika alapján véghez menő bizonyítás elvekből indul ki, a behozás elvek felé halad.

10) Plató de Rep. a VI-dik könyv vége. — γνῶριμα ἀπλᾶς az elvek, az általánosak, Phys. I, 1., γνῶριμα ἡμῖν, az egyes dolgok, melyeket érzékeinkkel veszünk észre.

11) Hesiod. Ἔργα καὶ ἡμέραι 291—295. v.

¹²⁾ Cicerotól és Gelliustól kezdve egészen Buhle-ig azt vélték a magyarázók, hogy *ἐγκύκλια* alatt Arist. iratainak sajátos nemét kell érteni. A mint t. i. Arist. a délelőtti órákban valógatott hallgatóság előtt a nehezebb bölcseészeti tárgyakat, p. o. az organont, a metaphysikát fejtegette; a délelőtti időben pedig nagyobb közönség számára könnyebben felfogható előadásokat tartott, p. o. a Rhetorikából, Poetikából, Oekonomiából (Aul. Gell. Noct. Att. XX, c. 5.) : ugy az ő iratainak egyik neme is akroamatikus vagy esoterikus, a másik neme pedig exoterikus vagy enkyklikus könyvekből állott, s hogy szerzőnk itt az enkyklikus könyveit érti, de

¹³⁾ Zeidler (ad Eth. Nik. 1. c. 13.) helyesen jegyzi meg, hogy Arist. itt a műveltek előtt ismeretes tételekre hivatkozik. »Ego vero interpretor *ἐξωτερικοῦς λόγους* sermones communes extra scholam ab hominibus haberi solitos.«

¹⁴⁾ *ἐν τῇ τῶν ἀγαθῶν συστοιχίᾳ τὸ ἔν.* A Pythagoreusok a tíz elvet egy sorba tették, s azoknak ellentéteit más sorba; mindegyik sorozat a másik *συστοιχία*-jának neveztetett s Arist. Metaph. I. 5-ben következőleg adatik elő: *πέρας καὶ ἄπειρον, περὶ τὸν καὶ ἄρτιον, ἐν καὶ πληθὺς, δεξιὸν καὶ ἀριστερόν, ἄρρεν καὶ θῆλην, ἡρεμοῦν καὶ κινούμενον, εὐδὴν καὶ καμπύλον, φῶς καὶ σκότος, ἀγαθὸν καὶ κακόν, τετραγώνον καὶ ἑξαγώνον.* — Elfogadhatóbb tehát a Pythagoreusok nézete, mivel a jónak eszméjét nem a többi elvektől elvontuak, hanem velek koordináltak veszik. Ők a jót egységnek veszik s az egyet a jóval ugyanazon sorba helyezik, de nem állítják, hogy a jónak eszméje a többiektől különváltan és magában létezik, hanem inkább azt, hogy a többi elvekben bent van. A jó tehát csak mint többnek egysége létezik, s úgy, ha többséget magában egyesít.

Speusippos tana fejtegettetik Metaph. VII, 2. : XII, 7. v. ö. Diog. Laërt. V. 25.

¹⁵⁾ *διτῶς* t. i. *κατ' ἐνέργειαν καὶ κατὰ δύναμιν*; vagy valódi-lag működő vagy ha szünetel is, bírja a működés tehetségét; a cselekvés lehetősége megvan.

¹⁶⁾ Fel volt említve az I. (III.) fejezetben.

¹⁷⁾ *ἐπαγωγή* behozás; a Paraphrastes ezt a magyarázatot adja: *Ἀ ὅτι* megismerhető: *ἐπαγωγή, ὥσπερ τὰ τῷ αὐτῷ ἴσα καὶ ἀλλήλοις ἐστὶν ἴσα. δεῖξομεν γὰρ ἀριθμούς τινας καὶ μεγέθη εἰσαγαγόντες, ἐπαγωγή γάρ ἐστιν ἡ ἀπὸ τῶν μερικῶν δαίσις. αἰσθήσει δὲ, ὅταν δεικνύει ὁ φυσικός τὸ πῦρ θερμὸν καὶ τὸ ὕδωρ ψυχρόν, αἵτινα ἀρχαὶ εἰσι τῆς ἐπιστήμης. εἰσὶ μὲν δὲ αἱ ἀρχαὶ τοῦ ἡθικοῦ γινώσκονται.* — Ez a hely Arist. empirismusának felmutatására használtathatnék, mivel ő az egyesekről az általánosra és az elvekre analytice emelkedik föl. De miután ő a tudományokban az elvekből az egyesekre synthetice bocsátkozik le, maga mutatja ki azt, hogy az

átalános az egyesből és az egyes az általánosból kölcsönösen nyeri megerősítését. E szerint tehát Arist. módszere sem nem analitikai egyedül, sem nem synthetikai egyedül; módszere a két eljárást tudja összekötni, s a midőn az elvekből az egyesre száll le, s az egyesből az elvekre fordul vissza, nem egyenes vonalon halad ugyan, hanem ép körben magához tér vissza, ἀνακάμπει mint maga Metaph. II, 2. nevezi.

¹⁸⁾ V. ö. L. I.; L. III. c. 4. §. 4—5; IX. c. 4. §. 2.

¹⁹⁾ V. ö. Ethik. Eud. I, 1. Ezt a mondatot Sophokles Creusájából idézi Stobaeus Serm. CI. p. 522, edit. Gesner:

Κάλλιστόν ἐστι τοῦνδικον περικέραναι.

Λώϊστον δὲ ζῆν ἄνοσον. ἥδιστον δ' ὄψω.

Πάρεστι λῆψις, ὧν ἐρεῖ μεθ' ἡμέραν. —

²⁰⁾ Az elsők alatt érti a Cyrenaikusokat, az utóbbiak alatt a Kynikusokat; amazok nyomán jártak későbbben az Epikureusok, ezekén a Stoikusok.

²¹⁾ T. i. a Metaphysikáé L. XII.

²²⁾ τύχη, az esetlegesség a legrosszabb ok; mert a mi esetlegesen történik, ez nem szokott a dolog benső természetéből, hanem külső indításokból származni. Metaph. XI. 8.

²³⁾ Simonides ezen mondatát Plato Protagorasában p. 339. (p. 205.) így idézi:

— — ἀνδρ' ἀγαθὸν μὲν ἀλαθῶς
γενέσθαι χαλεπὸν, χειρὶ τε καὶ ποσὶ καὶ νόῳ
τετραγώνον, ἄνεν ῥόγον τετυγμένον.

²⁴⁾ ὡς kihagyásával; mert Arist. azt mutatja föl, hogy az ember, habár a sors változásainak ki van téve és alávetve, még is oly területet is vallhat magáénak, melyhez a változás nem fér, ez pedig a gondolatok országa. Ennél fogva az embernek mind a két boldogság, az isteni ugy mint az emberi, tulajdonítható.

²⁵⁾ Eudoxos, kiről lentebb is van szó (Eth. X, 2.) híres astrologus volt. V. ö. Cic. de divinat. II, 42. : Eudoxus, Platonis auditor, in astrologia iudicio doctissimorum hominum facile princeps. Idéztetik még Metaph. XII, 8. Metaph. I, 9. Metaph. XIII, 5.

MÁSODIK KÖNYV.

¹⁾ Későbbben, t. i. a VI-dik könyvben.

²⁾ Plato de Legibus II. p. 653. (p. 232.). Azt állítom, hogy a gyermekek első gyermeki észrevevése az öröm és a fájdalom, s hogy a kettő által erény és rosszág először kerül a lélekbe Nevelésnek nevezem azt az erényt, mely a gyermekeknél helyesen eszközöltetik ki, midőn az ész használatára még nem képesek,

ilyen p. o. a gyönyör, a barátság, a fájdalom, a gyűlölet; ha pedig akkor, midőn az ész használatára már képesek, az észszel összhangzásban élnek, azt állítom, hogy az illő erkölcsökre helyes módon voltak szoktatva. Az észszel való ezen összhangzás épen a teljes erény, s ha valaki a helyes utmutatást a gyönyör és fájdalom tekintetéből úgy, hogy az illető kezdettől fogva végiglen tudja gyűlölni azt, mit gyűlölnie, és szeretni azt, mit szeretnie kell, részként kiválasztván, nevelésnek nevezné, azt fognám mondani hogy helyesen szól.

³⁾ Előbb t. i. L. II.; c. 1, §. 2.

⁴⁾ A szó *ἀρετή* rendesen *ἀριότης*, *ἀριστος*-tól származtatik, s minden dolog legjelesebb állapotát jelenti V. ö. Cic. de legib. 1. 8.: Est autem virtus nihil aliud, quam in se perfecta et ad summum producta natura. De l. Curtius Etym. F. 317 (488). A következő tétel könnyebb érthetése végett l. Eth. I. 7, 10—14.

⁵⁾ Hangnyomattal említi az erkölcsi erényeket, mert a theoretikus erények jellemvonását nem teszi a közép. Felicianus hozzá teszi Aspasius ezen észrevételéhez: Non enim oportet, ut mediocriter intelligamus, mediocriterque sciamus, excessumque in cognitione vitemus; sed quanto magis scire possumus, tanto melius est.

⁶⁾ Az olvasás *κρυώτεροι* és *κρυώτεροι* közt ingadozván, Michelet-vel az utóbbit követjük. Olyan állítások, melyek az egész nemre tartoznak, közönségesebbek, az az kopottabbak szoktak lenni, s arról a ki hirdeti, hogy az erényről általánosan fog értekezni, azt teszszük föl, hogy inkább közönségesen, mint valódiilag fog róla szólani. Valódiibb és igazabb oly beszéd, mely a részeket és az egyes dolgokat fejtegeti. A mi közönséges közös és elcsépelet, az hasztalan is. *κρυώτεροι* annyi mint *τὸ καθόλου*. De anima I, 1. Így e fogalom állat, közönségesebb a ló fogalmánál, de azért az állat elvont fogalma Arist. szerint nem az általános, vagy is az elv, hanem későbbi valami; az igazi általános az egyes dolgoktól nem vonatik el, hanem azokban bent van.

⁷⁾ Későbbben L. IV, c. 1. §. 28. seqq.

⁸⁾ V. ö. L. IV, c. 2. §. 1.

⁹⁾ Lásd L. IV, c. 4. §. 4.

¹⁰⁾ Nem az Ethikát érti, hanem Rhet. II. 9.

¹¹⁾ Miután az igazságosság nem egyszerű erény, annak lényegét sem lehet rövideden előadni, azt hoszasabban kell fejtegetni, mi az V-dik könyvben történik. L. azonban Michelet: Die Ethik des Aristoteles sat. pg. 21—31, 55—62. 1. Az első rendű erények az indulatok körüli közepek: a. bátorság s önfentartási vágyban a mérsékeltség, b. enyhesség a társalkodásban s a harag megfékezése. 2. A második rendű erények rendesen cselekvények körüli köze-

pek : *a.* adakozás és külsőségben nagyszerűség. *b.* erények a közösségben és a társadalomban gyakorolhatók. 3. A harmadik rendű erényekben a közép leginkább bizonyos arányosságban mutatkozik. *a.* Nagylelkűség a becsület megőrzésében s a második rendből az önfentartási vágy nagyszerűségében; *b.* azon társadalmi erénynek, mely az igazságosság neve alatt jár, arányossága. Eth. V, c. 3—5.

¹²⁾ Emletévedés, mert a tanácsolás nem Kalypsótól, hanem Círcétől (XII. 108—109.) származik. — Odyss. XII, 219—220. Ulysses a kormányoshoz szól :

E füstöktől meg zajlástól félre irányozd
Gályánkat, s a szírtnek tarts; nehogy innen amarra
Tévedvén ki, mibennünket romlásra vezérelj.

¹³⁾ A példabeszéd azokat érti, kik saját kárukon okulva, bajokat kerülni tudnak; idéztetik még Polit. III, 13.

¹⁴⁾ Ilias III, 158—160 így szólnak a vének :

Képre valóban igen közelít az olympi karokhoz!
Ámde így is, noha ennyire szép, hadd menne honába,
Hogy se nekünk ne legyen több bűnkra se gyermekeinknek!

HARMADIK KÖNYV.

¹⁾ A nem önkénytes tettek négy neme említettetik s *a.* dicséret adatik annak, hi rútat vagy terhest vállal, azért hogy nagy és tisztességes célokat érjen; *b.* roszalás alá kerül, ki ilyen célok nélkül is rútásra bíratja magát; *c.* bocsánat adatik annak, ki elviselhetlen kínzások által indítva tesz olyat, mit nem kell tenni; *d.* a bocsánat megtagadtatik attól, ki rútást követ el, ne hogy maga ilyet elszenvedni kénytelen legyen. Roszaltatik tehát majd az, ki kényszerítésnek engedett (*d.*), majd az, ki nem kényszerítette magát (*b.*); aztán dicsértetik az, ki kényszerítettetett (*a.*), vagy pedig nem roszaltatik (*c.*). Ezen cselekvények különbsége onnan keletkezik, hogy kínok által vagy kárvallásra vagy gazságra kényszerítettünk. Ha valaki kínzás által nem rút tette, hanem kárvallásra kényszerít, ezerszer előbb való a kényszer, nehogy a kárvallási félelem miatt rútat látszasunk szenvedni (*b.*); dicséretes nem lehet soha, ki kínzás által gaz és rút tettekre kényszerítetteti magát (*c.* és *d.*).

²⁾ Dicsérettel említettetik Anaxarchus, ki vaskalapáccsal ütötte magát, és Zeno, ki nyelvét leharapta és kiköpte inkább, sem hogy a rá bízott titkokat elárulta volna. Ide tartozik Sokrates állhatatossága is, ki, midőn a harmincz kényúrtól parancsot kapott, hogy Leo nevű polgárt halálra vigyen, nem engedelmeskedett, s így családja üdvével nem gondolván, a becsületet és a jog sérthetetlenségét megőrizte. — Alkmaion ellenben roszalás alá esik, mert meg-

ölvén anyját Eriphylét azon okból, hogy középszerű bajokat ne szenvedjen, a legnagyobb gonosztettet követte el. Miféleké lehettek Alkmaion kis bajai nem tudhatni, mert Eurypides ezen műve elveszett.

³⁾ A bölcseész elősorolja a hat körülményt, s mindenre példát hoz fel: 1) τίς : δῆλον δέ. 2) τί : ὃ δὲ πράττει 3) ἐν τίνι : οἰηθεῖη. 4) τίνι : καὶ ἐσφαιρῶσθαι. 5) ἕνεκά τινος : καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ. 6) πῶς : καὶ δεῖξαι. — Aeschylus Marathon melletti tetteiért fölmentette az Areopagos.

⁴⁾ Euripides Kresphontes nevű színművének végfejleményét dicséri Arist. Poet. c. 14. Merope fiára rá ismer és vele együtt a kényúr ellen fordul. V. ö. Welcker Griech. Trag. II. pg. 828.

⁵⁾ Exemplo sume problema: Tribus circumferentiae punctis datis, quaere centrum circuli. Quod ut invenias, junge puncta duabus lineis, divide lineas in duas partes sibi aequas, erige perpendiculum super singulas lineas, et qua se tetigerint perpendicula, habebis centrum circuli. Quod quidem, cum postremum in resolutione inveniatur, tamen est principium, e quo pendent omnia hujus descriptionis (διαγράμματος) momenta. (Michelet).

⁶⁾ V. ö. Ilias II, 53. s. kk., 838 és kk. A királyok a lélek értelmes részével, a népek a lélek vágyódó részével hasonlítatnak össze. A mit az ész tanakodva tervezett, azt a hajlamok elő hozza, és a kettőnek egyezése dönti a végelhatározást.

⁷⁾ Arist. azt Pittakosról beszéli Polit. II, 12. ki törvényhozó, de nem alkotmányalkotó volt. V. ö. Rhet. II, 25; Diog. Laert. I, §. 76.

⁸⁾ Ez kikelés Plato ellen, ki állította, hogy az ember nem tesz rosszat, tudva hogy rossz, hanem teszi, mivel jónak gondolja v. ö. Plato Protag. p. 345. (p. 217—218).

⁹⁾ A ki az erényeket nem magokért (καθ' αὐτάς) hanem csak illetőleg (κατὰ συμβεβηκός) gyakorolja, ki p. o. mértékletes csak azért, hogy betegségbe ne essék, ezt valódi jónak nem lehet nevezni.

¹⁰⁾ Főlebb volt említve. L. II, c. 7. §. 2.

¹¹⁾ Szintén L. II, c. 7. — A keltákról beszéli az Eth. Eud. III, 1., hogy a tenger hullámai ellen fegyvert fogva indulnak.

¹²⁾ Homer Ilias XXII, v. 100.

¹³⁾ Ilias VIII, 148—149.

¹⁴⁾ Tulajdonképen Agamemnon nyilatkozata Ilias II, 391—393., mint Polit. III, 14 is idézve van. Hasonlót mond Hektor Ilias XV, 348—351.

¹⁵⁾ Plato a Lachesben (195 Steph., 285 Bekker) és a Protagorásban (360 Steph.; 245 Bekker) a bátorságot úgy határozza, hogy annak tudása, mitől kell, és nem kell rettegni. »Ἀνδρεία ἐπιστήμη δεινῶν τε καὶ μὴ δεινῶν.«

¹⁶⁾ V. ö. Ilias XVI, 529; V, 510. — Odyss. XXIV, 317—318. — A negyedik vers sem az Iliasban sem az Odysszeában nem fordul elő, hanem Theokritosnál XX, 15 : — *ἐμοὶ δ' ἄφαρ ἔξῃσεν αἶμα*.

¹⁷⁾ Az esetet elseszéli Xenophon Hellenika IV, 10.

¹⁸⁾ El volt mondva L. II, c. 7. §. 3.

¹⁹⁾ V. ö. Ilias XXIV, 129—130.

NEGVEDIK KÖNYV.

¹⁾ Simonides költőnek fösვნysége gyakran említettetik. V. ö. Rhet. III, 2. Plutarchus közlése szerint Simonides magáról mondotta, hogy nála az ezüst szekrénye mindig tele, a könyörületességé pedig mindig üresen található.

²⁾ A bőkezű úgy, mint kell, adakozó lesz kicsiben és nagyban egyaránt; avarus *tamen* superat accipiendi modum *in parvis tantum*, quippe cum in magnis esset spoliator, non avarus, ut tyranni. Laminus, quem sequitur Garvius, *πλήν* male vertit *praeterquam*, quasi secus esset in parvis. (Michelet).

³⁾ V. ö. Theophrasti Characteres XXII : *περὶ ἀνελενθερίας*; — aztán X. : *περὶ μικρολογίας*.

⁴⁾ V. ö. Homer Odyss. XVII, 420.

⁵⁾ Ethik. L. II, §. 6—8.

⁶⁾ A régi pontozás megtartásával, hol is nem *μέγεθος* hanem *οὐσής* után áll, tehát : *Sed in his magnum est magnifici, veluti magnitudo liberalitatis circa haec versantis*; ita ut magnificentia sit liberalitas magnitudinem quandam habens (Lambinus).

⁷⁾ Thetishez Achilles szól Ilias I, 396—400. —

Én ugyanis gyakran hallottam atyámnál

Töled ama' nagy szót, miszerint fellegetoroló Zeust

Csak magad óttad meg bajtól az olympi karok közt,

A mint más halhatlanok őt megkötni akarták,

Hera, Poseidáon 's istennő Pallas Athéne.

Thetis maga Ilias I, 503—505 Jupiternek mondja :

Zeus atya, ha valaha részedre az égi karok közt

Szóval avagy tettel szolgáltam, most cselekedd meg

Hogy tiszteld fiamat.

Minthogy ezen idézetek annak ellenkezőjét mutatják, mit a szöveg állít, Coraes véleménye az, hogy *μνημονικὸν ἀμάρτημα τοῦ φιλοσόφου*.

⁸⁾ Xenophon (Hellenica L. VI, c. 5, §. 33.) azt írja, hogy a Spartaiak az Atheniek iránti jótéteményeiket elősorolták. S mivel ez is ellenkezője annak mit a szöveg állít, Coraes ismét megjegyzi : *ἐπεὶ μνημονικὸν ἀμάρτημα τοῦ φιλοσόφου*.

⁹⁾ A hely nagyon rongált, s a kéziratok nagyon eltérők egymástól. Értelme az : Cum aperte omnia et dicere et agere, sit et contentmentis et libere loquentis, hae duae magnanimi proprietates ex se invicem progignuntur. (Michelet.)

¹⁰⁾ Eth. L. II, c. 7, §. 8.

¹¹⁾ Fentebb, t. i. Eth. II, c. 7, §. 8—9.

¹²⁾ Eth. L. II, c. 9, §. 7—9.

¹³⁾ A kérdésre nézve l. Theophr. characteres XXIII : περί ἀλαζονείας.

¹⁴⁾ V. ö. Theophr. I, περί εἰρωφείας. — Sokrates ironiájáról behatóan értekezik Hegel Gesch. der Phil. II-dik kötet, 53—57. l.

ÖTÖDIK KÖNYV.

¹⁾ A módokat Arist. maga adja elő Polit. IV, 8.

²⁾ Theophr. az idézett verset Theognis-ének mondja.

³⁾ Bias ugyan ezen tételét elmondja Kreon Sophokles Antigonejében (175—177) :

ἀμύχανον δὲ παντὸς ἀνδρός ἐκμαθεῖν
 ψυχὴν τε καὶ φρόνημα καὶ γνώμην, τρὶν ἂν
 ἀρχαῖς τε καὶ νόμοισιν ἐντριβῆς φανῇ.

NB. Fínkei József fordítását szerettem volna idézni, de ő nem adta még Antigonét. Kivánom ne csüggedjen ne fáradjon el; bár megérné azt az időt, melyben műveltebb családjaink elmaradásnak fognák tartani, ha nagy gonddal és szakértséssel készült magyarítását könyvjúteményeikben föl nem mutathatnák.

Jegyzet. Sajnos, hogy Fínkei ezen elismerő sorokat nem olvassa; időközben a kolerának esett áldozatúl.

⁴⁾ Ez megtörténik Polit. III, 4, különösen pedig Polit. VII 13, 5 : Az állam erényesnek az által tűnik föl, hogy a kormányzásban részt vevő polgárok erényesek legyenek. σπουδαία πόλις ἐστὶ τῷ τοῦς πολιτας τοῦς μετέχοντας τῆς πολιτείας εἶναι σπουδαίους.

⁵⁾ Michelet észrevétele ez : Iuris veram partitionem in dominium, obligationem et crimen ab Aristotele hac et sequenti §. perspectam fuisse, iam in dissertatione : De doli et culpa notionibus p. 5, not. 3. adnotavimus.

⁶⁾ Si faciamus Achillem duplo digniorem quam Aiace (8 : 4), et alteri sex, alteri verò tres demus nummos, habebimus tabulam sequentem :

Unum ad unum :

α		β		γ		δ
Achilles		Ajax		nummi Achillis		nummi Ajacis
8	:	4	=	6	:	3
		dupla				dupla

Vel alternis :

α		γ		β		δ
Achilles		nummi Achilles		Ajax		nummi Ajacis
8	:	6	=	4	:	3
sesquitertia				sesquitertia.		

Totum ad totum :

$\alpha + \gamma$		$\beta + \delta$		α		β
Achilles et nummi		Ajax et nummi		Achilles		Ajax
8 + 6 (14)		4 + 3 (7)	=	8	:	4.

Vel alternando :

$\alpha + \gamma$		α		$\beta + \delta$		β
Achilles et nummi		Achilles		Ajax et nummi		Ajax
14	:	8	=	7	:	4.

A harmadik aránylat ($\alpha + \gamma : \beta + \delta = \alpha : \beta$) a 13. §. ezen szavai által jelettetik meg : *τὸ ὅλον πρὸς τὸ ὅλον, ὅπερ ἐκάτερον πρὸς ἐκάτερον*. Michael Ephesius után Michelet.

⁷⁾ Proportio non est continens, quia non unus numero est terminus, qui alteram personam (α) designat cui distribuitur (β), et terminus qui alteram rem (δ) designat, quae distribuitur (γ).

⁸⁾ Az ab vonalnak közepe legyen c. Midőn ez két egyenlőtlen részre *ad* és *db*-re osztatik, akkor a bíró a hosszabbik résztől (a d) azt vonja el, miben ezen rész a vonal felét föltúlmulja (c d), s ezt a részecskét a rövidebb részhez (d b) csatolja

a c d b

⁹⁾ Michael Ephesius hanc obtinet proportionem $3 : 6 = 6 : 9$.

¹⁰⁾ T. i. a fölötté sok és a túlkevés; az egyik többet fog adni és kevesebbet kapni (a földmivelő), a másik többet fog kapni, kevesebbet adni (a varga).

¹¹⁾ Az az, nem közép két egymással ellentétes hiba közt.

¹²⁾ Az V-dik könyv 3-dik fejezetében.

¹³⁾ Herodot VI, 79. beszéli, hogy két mína határozottatott a görög foglyok kiváltási díjául. — Az Egyiptomiak kecskeáldozatáról I. Herodot II, 42. Brasidást illetőleg v. ö. Thukid V. 11.

¹⁴⁾ Aristotelis sententia haec est : Jus apud Deos est immutabile, jus apud homines mutabile omne; sunt tamen nihilominus hominum jura quaedam naturalia, quaedam non.

¹⁵⁾ Hivatkozik a III-dik könyv első fejezeteire, melyeknek elveiből a jelen fejezet tárgyai származtatnak és a jogra alkalmaztatnak.

¹⁶⁾ Ezen homályos helynek, melynek kifejezései és szavai Aristotelesnek alig tulajdoníthatók, ez lehet értelme : Igazságtalanul cselekedni és igazságosan cselekedni mindig valami önkéntes; minthogy

azonban az igazságos cselekvés ellentéte — az igazságosan szenvedés — részint önkéntes részint önkéntelen, úgy látszik, hogy a következetesség miatt el kell fogadnunk azt, miszerint az igazságtalan cselekvés ellentéte is — t. i. az igazságtalanul szenvedés — részint önkéntes részint önkéntelen, az az, hogy az igazságtalanul szenvedés iránti feltett kérdést igenelni kell.

¹⁷⁾ Aristoteles itt nyolcz dolgot vagy négy ellentétet különböztet meg: Injuriam agere, injuriam pati — *ἀδικεῖν, ἀδικεῖσθαι*; — jus agere, jus pati — *δικαιοπραγεῖν, δικαιοῦσθαι*; — injustum agere, injustum pati — *ἀδικοῦ πράττειν, ἀδικοῦ πάσχειν*; — justum agere, justum pati — *δίκαια πράττειν, δίκαια πάσχειν*.

¹⁸⁾ Homer Ilias VI, 236.

¹⁹⁾ οὐ γὰρ ἐκ λείων λίθων καὶ ἴσως συντιθεμένων καὶ ἀπενδυομένων ἢ καλουμένην Λέσβιος οἰκοδομήν ᾠκοδομεῖτο. εἰς οὗτος γὰρ καὶ εἰς οὗτος ἔχοντας τοὺς λίθους (οἱ Λέσβιοι) ᾠκοδομοῦν. ὡς ἐκεῖνος ὁ μολίβδινος κανὼν ἐσχηματίζετο ταῖς τῶν οἰκοδομονομένων λίθων ἀνωμαλίαις, οὕτω καὶ τὰ ψηφίσματα sat.

²⁰⁾ Aeschines κατὰ κτησιφ : p. 636 törvényt említ, mely meghagyta, hogy az öngyilkos keze, ἢ τοῦτο πράξασα, testétől külön temetessék el.

HATODIK KÖNYV.

¹⁾ V. ö. Analytica posteriora I, 1. — Ezen kifejezés iránt *ἀρχὴ ἐστὶ καὶ τοῦ καθόλου* nagyon elágazók a nézetek. Argyropylos fordítja: Atque inductio quidem principium est ipsius universalis. Minthogy azonban az egyes nem elve az általánosnak, hanem neki alá van vetve, (v. ö. Metaph. I, 2.) Lambinus így fordítja: Atque inductio quidem principium est et universalis est.

²⁾ *ἀτοπον γὰρ* nem áll *ἀτοπον δέ* helyett, hanem annak okát akarja adni, melynél fogva a bölcsesség minden felett helyezendő: t. i. azért, mivel a politika, ámbár *κυριωτάτη καὶ μάλιστα ἀρχιτεκτονική* (I. L. I, c. II, §. 4.) még is a bölcsességnek az első helyet engedi át, mert csak is emberi dolgokkal foglalkozik, a bölcsesség ellenben az istenieket is tárgyalja.

³⁾ Szerző az okosságot nem azon érzéknek mondja, melylyel hallunk, látunk, vagy a többi érzékek működéseit véghez viszzük, (ἢ τῶν ἰδίων) hanem oly közérzéknek, mely által az egyesekben az igaznak belátására képesek vagyunk. S miután ezt az érzéket azon érzékkel hasonlította össze, mely által a mathesisben észreveszzük azt, hogy a háromszög a legegyszerűbb alak, olyan alak, melyre a többi vitetik vissza s ott megállapodunk: mintegy magát igazítván mondja, hogy ez az érzék a mathesisben inkább érzék mint

okosság, habár ezen érzékeknek (ἡ τῶν ἰδίων) különböző faja. — Az okosság tehát csak átvitt értelemben érzék.

⁴⁾ Szó volt ezekről L. III, c. 4. (M. 2.), §. 10—15. — οὐ δοξά ἐστιν Garve úgy adja vissza: Wir haben aber alle Gegenstände, bei denen Meinung stattfindet, bestimmt und in Gattungen getheilt (unter welchen die Berathschlagung nicht vorkommt).

⁵⁾ Itt a szabatos fordítás lehetetlen volt; az egész §. tehát a fordíthatatlannak némileges utánzása.

⁶⁾ A léleknek négy része van: τὸ ἐπιστημονικόν, τὸ λογιστικόν ἢ τὸ δοξαστικόν, τὸ αἰσθητικόν ἢ τὸ ὁρεκτικόν, τὸ φντικόν ἢ τὸ θρεπτικόν. A bölcsesség az első részhez tartozik; a második résznek jelessége vagy erénye az okosság; a harmadik részben foglaltatnak az erkölcsi erények. A negyedik résznek is megvan a maga jelessége, melyet a stoikusok φντικὴ ἀρετή-nek neveztek, milyen p. o. az egészség, de ez nem olyan (τοιαύτη), melyből szabad cselekvés keletkeznék.

HETEDIK KÖNYV.

¹⁾ Homer Iliasa XXIV, 258—259. Szabó fordítását használtuk; de tiszta elismerésből ide csatoljuk Szepesi fordítását is:

Jó vala és bátor s majd isteni férfit Hektor,
Még a halandóság sem törte meg ebbeli fényét.

²⁾ Későbbben, t. i. a 6-dik és 7-dik fejezetben, (M. c. 5 és c. 6. §. 6—7.)

³⁾ Sophokles Philoktetesében 908—909. Neoptolemos úgy szól:

ὦ Ζεῦ, τί δράσω; δέντερον ληφθῶ κακός,
κρύπτων τ' ἂ μὴ δεῖ, καὶ λέγων αἰσχιστ' ἐπῶν;

⁴⁾ Fogásos kérdéseket tett a megarabeli Eubulides, neki tulajdoníttatik az ἔλεγχος vagy a παραλογισμός v. ö. Hegel Geschichte der Phil. Tom. II, pg. 134—141.

⁵⁾ A példabeszéd azt mondja, hogy haszontalan dolgot tesz az, ki a mértéktelent más meggyőződésre akarja hozni. Megfelel ennek a magyar: Dunába vizet hordani; a latin: ligna in silvam ferre, a német: Dem Tage leuchten.

⁶⁾ Quae aguntur, in singularibus versantur.

⁷⁾ Scire secundum hos duos propositionum modos maximam habet differentiam.

⁸⁾ A két olvasás közt t. i. μαλακοί és ἀκόλαστοι közt Michellet-vel az utóbbit követjük.

⁹⁾ Aspasius Lamia nevű asszonyról beszéli, hogy miután saját

gyermekét elvesztette, más nők emőit megette. L. Hor. De arte poet. 340 : Neu pransae Lamiae vivum puerum extrahat alvo.

¹⁰⁾ Aspasiusz azt Xerxestről a perzsák királyáról állítja, de nem tudni, hogy honnan merítette.

¹¹⁾ Némelyek a Scythákat értik, mások pedig a Psyllusokat, kikről Herodot IV, 173. beszéli, hogy a kártékony déli szél ellen fegyveresen indulnak. V. ö. Eth. III, c. 7. §. 7, hol a Celták említetnek.

¹²⁾ Homér Ilias. XIV, 214 és 217.

¹³⁾ A hely, melyre hivatkozás történik, a hatodik fejezet; Michelet szerint a hetediknek eleje.

¹⁴⁾ Ethik III, c. 10, §. 8.

¹⁵⁾ Theodektes phaselitai, a pamphyliai nemzetségből származott. Isokrates hallgatója és Aristoteles barátja, szónok és tragikus költő volt, kihez Aristoteles a retorikus művet írta.

¹⁶⁾ Karkinos tragikus költő, midőn Alopé nevű leánya becsuténítőjének nevét megtudta, bújában megölte magát.

¹⁷⁾ Xenophantust említi Seneca, de ira L. II, c. 2 : Alexandrum aiunt, Xenophante canente, manum ad arma misisse. Ugy látszik, hogy Nagy Sándor fuvolása és asztaltársa volt, honnan Aristoteles ismerhette.

¹⁸⁾ Fentebb, t. i. a 3-dik fejezetben, (Michelet 2-dik 10-dik §.)

¹⁹⁾ Demodokos a Milétostól nem messze fekvő Laros sziget szülöttje, sokszor gúnyolta a milesiaiakat. — Demosthenes hasonlót mond a messeniaiakról. Philipp. II, c. 5, §. 25.

²⁰⁾ Ethik. VII, 3-dik fejezet (M. 2-dik, 7-dik §.). Itt *μη ἐμ-μείνων* toldható : Num is incontinens est, qui, ut Neoptolemus, in falsa ratione et in consilio minus recto non permanet?

²¹⁾ V. ö. L. VI, c. 13. (M. 12, §. 7—9.)

²²⁾ Anaxandrides Rhodos szigeten született, Aristoteles kortársa volt és vigjátékokat írt. V. ö. Athenaei Deipnos IX, c. 16.

²³⁾ Euenos Paros szigetbeli, alagytákat írt; bírnunk tőle töredékeket.

²⁴⁾ Vita foly itt a *ὑπόληπος* és *ὑπόλοιπος* olvasás felett.

²⁵⁾ Hesiodos *Ἔργα καὶ ἡμέραι* 762—763.

²⁶⁾ V. ö. Euripides Orest. 234. v.

NYOLCZADIK KÖNYV.

¹⁾ Homer Ilias X, 224—226. Szabó fordítása szerint. — Szepesi következőleg ajánlja :

Hol kettő van együtt, az egyik hamarabb veszi észre,
Hogy mi lesz okszerűbb, noha tán a másik is észlel.

De esze később jár, és satnyább ötletli vannak. —

Diomedes kémlelő társul Odysseust választotta.

2) Homér Odys. XVII, 218 (Szepesi fordítása szerint):

Mily jól összekerít párt párttal mindig az Isten,
ὡς αἰεὶ τὸν ὁμοῖον ἄγει θεὸς ὡς τὸν ὁμοῖον. —

A teljes közmonda: *Κολοῖος παρὰ κολοῖον ἰζάνει*. Az Eth. Eudemia hozzá teszi még azt:

ἔγνω δὲ φῶρ τε φῶρα, καὶ λύκος λύκον.

Az ellenkezőt állítja Hesiod. *ἔργα καὶ ἡμέραι* 25:

καὶ κεραμεὺς κεραμεὶ κοτέει, καὶ τέκτονι τέκτων,
καὶ πτωχὸς πτωχῷ φθονέει, καὶ αἰοιδὸς αἰοιδῷ. —

Euripides verseit megtartotta Athenaeus Deipnos XIII, p. 599, és Stobaeus Eclóg. Phys. p. 21. ed. Canter:

Ἐρῶ μὲν ὄμβρον Γαῖ', ὅταν ξηρὸν πέδον
ἄκαρπον αὐχμῷ νοτίδος ἐνδεῶς ἔχη.
ἔρῶ δ' ὁ σεμνὸς Οὐρανὸς πληρούμενος
ὄμβρον, πεσεῖν ἐς Γαῖαν Ἀφροδίτης ὕπο.
ὅταν δὲ συμμιχθῇτον, εἰς ταῦτόν δύο,
τίκτουσιν ἡμῖν πάντα κακτρώφουσ' ἅμα
ὅθεν βρότειον ζῇ τε καὶ θάλλει γένος. —

Heraklitosra nézve v. ö. Eth. Eudemia VII, 1., Plato Sympos. p. 187 (p. 397), Hegel Gesch. der Philos. I. kötet 305—308. — Empedokles *περὶ φύσεως* α, 158—159. vers (ed. Sturz):

ὡς γλυκὺ μὲν γλυκὺ μάρπτει, πικρὸν δ' ἐπὶ πικρὸν ὄρουσε,
ὀξὺ δ' ἐπ' ὀξὺ ἔβη, θερμὸν δ' ἐποχεύετο θερμῷ. —

Lásd még Magna Moralia II, 11 és Eth. Eudem. VII, 1.

3) Minthogy ezen utasítás más helyre sem a II-dik könyv 8-dik fejezetére nem illik egészen, sem másutt ily határozott szavakkal nem található, azon véleményre adott alkalmat, hogy a műnek egyes részei már koránt eshettek ki.

4) Szó volt ezekről L. II, c. 5, §. 2. és L. IV., c. 6, §. 4—5; itt a szerző azt mondja, hogy a barátság gerjedelemmel összekötött állandó minőség; mert a barátság, habár a gerjedelem által nem határoztatik meg, még sem állhat fen gerjedelem (πάθος), szeretet (στέργειν), és szeretés (φιλησις) nélkül v. ö. L. VIII, c. 1, §. 1.

5) Erre, hogy fen nem állhat, mondják a maiak: Nehmt die Gottheit auf in eure Herzen, Und sie steigt hernieder von dem Thron.

6) Ennek az *ἐν ἀρχῇ*-nek alapján (v. ö. L. VIII, c. 1, §. 4; — c. 13, §. 1; IX, c. 3, §.) Pánsch állítja, hogy a barátságról szóló értekezés eredetileg nem tartozott Aristoteles Ethika Nikomacheiajához, hanem csak későbbben csatoltatott hozzá. Meglehet hogy az egész műhöz tervezett értekezés, Aristoteles valamelyik hallgatója által külön kiadásban is megjelent.

- 7) Homér Ilias VI, 211 :

ταύτης τοι γενεῆς τε καὶ αἵματος εὖ χομαι εἶναι.

Im ezen úri család- s ivadékból lenni dicsekszem. —

- Homér Odyss. XVI, 300 :

εἰ ἐτεόν γ' ἐμός ἐσσι, καὶ αἵματος ἡμετέροιο

Hogyha valóban az én fiam és véreimből eredt vagy; —

- Euripides Jon. 1576. vers.

Παῖδες γινόμενοι τέσσαρες ὀλῆς μιᾶς.

- 8) Eth. Nik. L. VIII, c. 4, §. 1; c. 7, §. 4.

KILENCZEDIK KÖNYV.

- 1) Plutarchus de fortuna Alexandri c. 1, ezt az esetet a syracusai Dionysiosról beszéli. — Macrobius Sat. II. 4, említi, hogy Augustus is a görög verselőnek versekkel fizetett:

Verba dedi Xysto, decet haec dare dona poetam.

- 2) V. ö. Platonis Protagoras p. 328 (p. 184).

- 3) Hesidos ἔργα καὶ ἡμέραι 368.

μισθὸς δ' ἀνδρὶ φίλῳ εἰρημέρος ἄρκιος ἔστω.

- 4) Sokszor mondatott. L. I, c. 2, §. 3. — c. 3, §. 1.

- 5) Már Eudémus VII, c. 11. πάντα-val toldja. Eustratius megjegyzi, hogy kutyákat, kigyókat s más hasonlót nem szabad Jupiternek áldozatul hozni.

- 6) A kezdet alatt csak is a IX-dik könyv 1-ső fejezetének 4-dik §-át lehet érteni, miből világos, hogy a barátságról szóló értekezés külön kiadásban is közzé lön téve.

- 7) V. ö. L. VIII, c. 1., §. 6.

- 8) V. ö. L. VIII, c. 7, §. 6—7.

- 9) L. L. I, c. 8, §. 13. — L. III, c. 4, §. 4—5. — V. ö. L. VIII, c. 5, §. 4.

- 10) A kérdésre, valjon önnön maga iránt létezik-e vagy nem létezik barátság, a 8-dik fejezetben adja a feleletet.

- 11) Mások ezt a helyet úgy értik: Az embernek annyiban lehet önnön maga iránt barátsága, a mennyiben ő két (*τὸ τε λογικὸν καὶ τὸ ἄλογον*) vagy több (*λόγος, θυμὸς, ἐπιθυμία*) részből áll, melyek olyan minőségűek, hogy az egyik a másikat megvetheti; ez a gonoszoknál történik: *καὶ ἐτέρων μὲν ἐπιθυμοῦσιν ἄλλα δὲ βούλονται, οἷον οἱ ἀκρατεῖς* (v. ö. a 10-dik §.) vagy az egyik a másikkal megbarátkozhatik, mi a jóknál történik. Arra t. i. hogy szeretet és viszonzszeretet létesülhessen, két különválasztott rész szükséges, melyeknek összeegyeztetése és kiengesztelése czéloztatik.

- 12) A VIII-dik könyv 2-dik fejezetében, 3—4. §.

- 13) Diog. Laert. I, 75. §.: A mityleneiek annyira tisztelték

Pittakost, hogy neki a kormányhatalmat átadták. Azt ő tíz éven keresztül gyakorolta, s mintán a polgárzatot rendezte volt, a hatalmat letette és még tíz évig élt.

¹⁴⁾ Euripides Phönissai nevű tragédiájában Eteokles és Poly- nikes egyet akarnak ugyan, de nem egyre nézve; mindegyik közülök t. i. uralkodni akar, s azért nem lehet egyetértőknek mondani.

¹⁵⁾ Ezen tengerszorosról szól Cicero pro Murena XVII, ; Li- vius XXVIII, 6. — Pomp. Mel. II, 7. 9. A hullámozás okait magya- rázza Aristot. Meteor. II, 8.; — De Audibilibus p. 800, 6, l. 29. — Problem. XXVI, 4.

¹⁶⁾ Megfordítva. A szép tett, mint látszik, a véghezvitel előtt több bajt mint kellemességet okoz, a külvjavak pedig és a hasznos dolgok, mikhez reményünk van, nagyobb várakozást keltenek, mint a milyet teljesíthetnek, mert nem számíthatók a valódi jóhoz: innen világos, hogy a jótétemény átruházása előtt a leendő elfogadó az osztogatni készülő iránt nagyobb szeretettel lesz, mint majd en- nek utána.

¹⁷⁾ Fritzsche ezekre idézi Eurip. Phoeniss. 355. v.

*Δειρὸν γυναιξίν, αἱ δὲ ὠδίνων γοναί,
Καὶ φιλότεκνόν πως πᾶν γυναικεῖον γένος.*

Coraes pedig Menander ezen helyét:

*Ἔστιν δὲ μήτηρ φιλότεκνον μᾶλλον πατρός
Ἥ μὲν γὰρ αὐτῆς οἶδεν ὄνθ', ὁ δ' οἶεται.*

¹⁸⁾ T. i. IX, könyv, IV-dik fejezet, 1. §.

¹⁹⁾ Euripides Orestes 666—669. vers. — A körülmény itt az, hogy Orestes, Klytemnestra és Aegisthes megölése után, a Furiák által hajtatra, Menelaoszhoz kerül és kéri, védené őt Tyndarus ellen s ne engedné, hogy mint a család egyedüli magva, az ellenségek által megölessék; hiszen bajban szorúl az ember jó barátok srgítségére:

— τοὺς φίλους
*Ἐν τοῖς κακοῖς χρὴ τοῖς φίλοιςιν ὠφελεῖν.
Ὅταν δὲ ὁ δαίμων εὖ διδῷ τί χρὴ φίλων
Ἀρκεῖ γὰρ αὐτὸς ὁ θεὸς ὠφελεῖν θείων.*

²⁰⁾ V. ö. Eth. L. I, c. 7, §. 14. — L. I, c. 8, §. 10.

²¹⁾ Theognis ezen verseire még lentebb is a 12-dik fejezet 3-dik §-ban hivatkozik Aristoteles, és Plato a Menonban p. 95. (p. 379) teljesebben idézi:

*καὶ παρὰ τοῖςιν πίρε καὶ ἔσθιε, καὶ μετὰ τοῖςιν
ἰῆε, καὶ ἄνδανε τοῖς, ὧν μεγάλη δύναμις.
ἐσθλῶν μὲν γὰρ ἅπ' ἐσθλά διδάξεται, ἣν δὲ κακοῖσι
συμμίσης, ἀπολείς καὶ τὸν ἐόντα νόον.*

²²⁾ Lásd a X-dik könyv 2-dik fejezetét.

²³⁾ Hesiod. ἔργα καὶ ἡμέραι 715. vers :

μηδὲ πολὺξείνον μηδ' ἄξεινον καλέεσθαι
μηδὲ κακῶν ἔταρον μηδ' ἐσθλῶν τεικεσθῆρα.

²⁴⁾ Ezen idézet szöhivebben fordul elő Euripides Orestesében a 239-dik versben, értelve szerént Sophokles Oedip. Tyrann. 1061. versében, hol is Jokaste így szól : ἄλῃς ροσὸν' ἐγώ.

²⁵⁾ A teljes idézetet l. a 9-dik fejr. 10-dik §-ában.

TIZEDIK KÖNYV.

¹⁾ A vulgata ἀρετὴν helyett ἀρχήν olvasását fogadtuk el.

²⁾ Plato a Philebusban p. 21—22. (p. 153—154).

³⁾ Érti különösen Speusippot, ki ellen már a VII-dik könyv 14-dik (M. 13-dik) fejezetében, a 2-dik §-ban kikelt. — Aul. Gell. Noct. Att. IX, 5. mondja : Speusippus vetusque omnis Academia voluptatem et dolorem duo mala dicunt esse opposita inter sese, bonum tamen esse, quod utriusque medium foret.

⁴⁾ Ez megint Plato nézetének czáfolása. V. ö. Eth. VII, c. 12. §. 3.

⁵⁾ Acciaiolus mondja : Ex carne humana non est bonum nec expetendum sanitatem consequi.

⁶⁾ Michelet magyarázatát követtük, ki mondja : ἥ ut sexcenties apud Aristotelem non disjungit sed explicat illud ipsum ὅταν.

⁷⁾ A hely, hol ezekről szó van, Aristot. Phys. V—VIII. »Est terminus a quo (ἀφ' οὗ vel ἐξ οὗ) et terminus ad quem (εἰς ὃ).

⁸⁾ Ez is a Phys. III. és V-dik könyvében fejtegettetik.

⁹⁾ Coraes megjegyzi : βλέπειν úgy különbözik ἐμβλέπειν-től, mint a francziában voir a regarder-től; látni és nézni.

¹⁰⁾ L. Eth. L. I, c. 2. §. 3. és c. 7. §. 16. Miután Aristoteles az első könyvben érintve lett boldogságot az egész művén keresztül szabatosan tárgyalta, itt a fogalom rajzát még egyszer de bővítéssel adja.

¹¹⁾ V. ö. Eth. I, c. 7. §. 14. és c. 13. §. 1.

¹²⁾ Az Eth. VI-dik könyvének 13-dik fejezetében.

¹³⁾ A mondat, melyet Arist. Rhetor II, 21. idéz, Epicharmes-től való. Megvan azonban ez a példabeszéd Pindarosnál is Isthm. V, 20. : θνατὰ θνατοῖσι πρόπει. — Hasonlót mond Hor. Carm. IV, 7. 7—8 :

Immortalia ne speres, monet Annus, et alium
Quae rapit Hora diem.

¹⁴⁾ Fentebb, t. i. Eth. IX, c. 8. §. 6.

¹⁵⁾ ἀνθρωπένεσθαι megemberülni, emberi módon cselekedni. Coraes megjegyzi τῶν σπανίων ἡ λέξις, σημαίνονσα τὸ παρὰ τοῖς

Γαλλοῖς ε' humaniser, megemberülni, vagy mint néhol mondják, megemberelni magát.

¹⁶⁾ *εἰ ἄτοπος φανείη τοῖς πολλοῖς*. Anaxagoras, ki mint csillagvizsgáló az eget a maga hazájának nevezte, köz tiszteletben állott a lampsakosiaknál, s azért a furcsálást nem lehet rá érteni, hanem csak is úgy, hogy kérdeztetvén, kit tart boldognak, oly választ adott, ha körültekintés után gondolatát kitárná, alkalmasint olyas valakit fogna nevezni, kit a tömeg csudálatosnak néz. — Garve úgy adja vissza Anaxag. feleletét, hogy a tömeg éppen a feleletet fogná csudálni és furcsálni.

¹⁷⁾ Theognis 432—434. vers :

*εἰ δ' Ἀσκληπιάδαις τοῦτο ἔδωκε θεός
 λῆσθαι κακότητα καὶ ἀτηρὰς φρένας ἀνδρῶν,
 πολλοὺς ἂν μισθοὺς καὶ μεγάλους ἔφερον.*

¹⁸⁾ L. Homér Odyss. IX, 114—115. A Kyklopeknél :

Kiki önnön magzati s nője
 Házi birája ; ezen kívül egymásra se gondjok.
*Θεμιστεύει δὲ ἕκαστος
 παίδων ἢ δ' ἀλόχων, οὐδ' ἀλλήλων ἀλέγουσιν*

Aristoteles ezt az verset idézi Polit I, 2.

¹⁹⁾ V. ö. Arist. Metaph. I, 1. : *πρὸς μὲν οὖν τὸ πράττειν ἐμπειρία τέχνης οὐδὲν διήνεγκεν, ἀλλὰ καὶ μᾶλλον ἐπιτυγχάνουσιν οἱ ἔμπειροι τῶν ἄνεν τῆς ἐμπειρίας λόγον ἔχοντων. αἴτιον δ' ὅτι ἡ μὲν ἐμπειρία τῶν καθέκαστον ἐστὶ γνώσις, ἡ δὲ τέχνη τῶν καθόλου, αἱ δὲ πράξεις καὶ αἱ γενέσεις πᾶσαι περὶ τὸ καθέκαστον εἰσιν.*

²⁰⁾ Elmondottuk s magától értetik, hogy az általánosnak megismerése nehezebb valami, mint az egyes dolgoké. V. ö. Eth. I, c. 4. §. 5.

²¹⁾ *μόριον τῆς πολιτικῆς* v. ö. Eth. VI, 8.

²²⁾ A Sophistákra nézve v. ö. Platon Protag. p. 318—328. (p. 166—184.) — Gorg. p. 452. (p. 15.) Protagoras ezt a gondolatot fejtegeti, hogy a politikát nem lehet tanítani. Lásd Hegel. Gesch. der Philos. II-dik kötet pg. 14—18.

²³⁾ El nem hanyagolták ugyan, mint Plato állama és a törvényekről írott könyve mutatja, hanem nem jártak el eléggé szabatosan, különösen pedig az államalkotmányok alakjait nem vették tekintetbe.

²⁴⁾ Szerző a kezdet alatt az átmenetet a Politikára érti ; mert ez Ethikájának második része. — Tudvalevőleg néhány éve már, hogy a politikát is bírjuk ; most Kilián Frigyes vette bizományba.

S a j t ó h i b á k.

X lap 13 sor felülről				Botnika	helyett olv.	Botanika
XXVI	»	15	»	alúlról	szervileg	» » szervileg
XXVII	»	16	»	felülről	újabb	» » újabb
XXXVII	»	15	»	»	különczködő	» » különczködő
5	»	11	»	»	A elen	» » A jelen
9	»	10	»	alúlról	egnagyobb	» » legnagyobb
8	»	2	»	»	atól	» » attól
58	»	2	»	felülről	ítják	» » állítják
61	»	11	»	felülről	tudatlanságban	» » tudatlanságban,
62	»	1	»	felülről	többe	» » többé
65	»	6	»	alúlról	medengedjük	» » megengedjük
68	»	1	»	»	ugy	» » így
74	»	2	»	»	ugynévezett	» » ugynevezett
89	»	7	»	felülről	okvetetlenül	» » okvetetlenül
89	»	12	»	alúlról	eresendő	» » keresendő
94	»	2	»	felülről	-hen	» » -ben
99	»	9	»	alúlról	szélzségek	» » szélsőségek
101	»	9	»	felülről	súlyos	» » a súlyos
103	»	11	»	felülről	kikel	» » kikkel
103	»	3	»	alúlról	miattis	» » miatt is
106	»	2	»	alúlról	jártékra	» » játékra
137	»	9	»	felülről	esett	» » eset
184	»	11	»	alúlról	áradtságának	» » fáradságának
194	»	11	»	alúlról	tovbbá	» » továbbá
204	»	17	»	felülről	eszközö	» » eszközöl
265	»	8	»	felülről	mindnanyisor	» » mindannyisor
269	»	18	»	felülről	gyönört	» » gyönyört
270	»	4	»	alúlról	éffele	» » effele
274	»	15	»	alúlról	fő lött	» » fölött
282	»	9	»	felülről	ildomom	» » ildomon
292	»	21	»	felülről	hi	» » ki

